

ЙЕЖИ БРОШКЕВИЧ ЛЮБОВТА НА ШОПЕН

Превод от полски: Димитър Икономов, 1980

chitanka.info

На майка ми

Какво знаеш за красотата? Тя е форма на любовта.

К. Ц. Норвид — „Прометидион“

ПЪРВА ЧАСТ

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ И СВЕДЕНИЯ

Спори се върху три дати за раждането на Шопен. Намереният в броховската енорийска църква официален акт казва нещо съвсем различно от това, което говорят писмата и традицията, а педантите все още не престават да воюват в защита на своите становища. И до ден-дневен не знаем истината — дали Шопен се е родил в слънчевия първи ден на месец март 1810 година, или в облачния първи март 1809 година, или най-сетне на някакъв си 22 февруари 1810 година.

Но няма това е важно? Съвсем не! Ако се установи истината по този въпрос, няма да се обясни кой знае какво. Все тъй маловажно е и в колко часа се е родило детето и какво е било времето тогава. Трябва направо да кажем, че раждането на този Шопен, който ни интересува днес, е ставало през много години: малкото момче е опознавало света постепенно, започнало е да го проумява около двадесет и петата година на миналото столетие, а първите истини, които е съумяло да каже за него, ги е казало още по-късно — вече като младеж. Защо тогава да се занимаваме с някакъв си един-единствен ден, когато е много по-важен въпросът за всичките тия години?

Много думи са посветени и на друг въпрос: за произхода на бащата на Фридерик — Миколай Шопен.

Защото педантите откриха в архивите на град Нанси следи от Миколай Шоп — дворянин на краля на Полша и Лотарингия Станислав Лешчински. Шоп дошъл в Нанси заедно с един друг дворянин на нещастния и недодялан владетел — Ковалски.

Благодарение покровителството на краля, Шопен и Ковалски получили концесия за търговия с вина. Но изглежда, че на лотарингците не се е харесала толкова трудната за прочитане фирма „Szopł Kowalski“, понеже след една или две години тя вече гласяла: „Chopin et Ferrand“.

Това било в 1740 година... А през 1787 година в Полша пристигнал седемгодишният Nicolas Chopin.

Да си признаем — опитът да се градят различни предположения във връзка с тия два факта и дати би могъл да бъде твърде съблазнителен. И наистина — съблазнили се мнозина. Ала намерили се и такива представители на науката, които се изсмели на хипотезата на полските предци на пан Миколай Шопен и документирали тоя си смях в архивите. Но за какво всъщност се е водел целият спор? За количеството „полска кръв“ в жилите на бащата на Фридерик Франц Шопен ли? Но нали физиологията не познава „полска група“ кръв?

Така е — полското във Фридерик не трябва да се търси в кръвното устройство на полския композитор с френско име. То трябва да се дири в кръвното устройство на неговото дело. И ако тук стане дума за родителите на Фридерик — ще се говори не само за пан Миколай и за Пани Юстина (de domo Кшижановска). Върху тоя Фридерик Шопен, чиято памет ни е близка, е материнствувала не само пани Юстина. Пани Юстина го е научила да говори полски, пан Миколай — френски, пани Юстина го е учила гамите (до, ре, ми...), пан Миколай — таблицата за умножение.

Но над Фридерик са материнствували и учителите по правилата на тоя език, на който той и до ден-днешен ни говори. Биографите от миналото столетие са нагиздили живота на Фридерик с имената на радзивиловци, сапеховци, четвортинсци, чарторисци, плятеровци...^[1] Това са имена на сладкодумни меценати, чието меценатство се е проявявало главно в щедри обещания.

Ала тия биографи са забравили оркестрантите в Шафарня^[2], цигуларя, когото Фридерик е слушал, застанал пред кръчмата при завоя на Висла, десетките други музиканти и певци от Анин, Потужин, Оборув, Нешава^[3]. Те именно най-добре и най-мъдро са подпомагали и материнствували над таланта на Фридерик, като са го запознавали с ритмите и мелодиите на Мазовше^[4].

Какво още?

Знаем как е изглеждала къщата в Желязова Вола, говори се също за Саския дворец, говори се и това, че в Казимировския дворец салонът на семейство Шопен е бил същевременно спалня на Фридерик. Много е казано по всичко това, следователно нека оставим на мира кушетките и бродериите.

В какви стаи и къщи е живял Фридерик ли? Не! — В какъв град е живял, в каква страна, в каква Европа?

Та нали Фридерик изговарял вече няколко десетки думи, когато при Ватерло приключи кариерата на човека, заради когото цели петнадесет години над Европа се бе носил грохотът на артилерийската кононада. А пък пан Миколай не е могъл съвсем да забрави 1794 година, когато е служил в народната гвардия, командувана от общаря Килински^[5].

Така е — паметната дата 14 юли не беше забравена нито във Варшава, нито в който и да било друг град на Европа.

* * *

На 14 юли бе разрушена Бастилията. На този ден парижаните доказаха на света, че нито кралското законодателство, нито кралските затвори са вечни. Това доказателство въздействуваше заплашващо — дирекциите на императорските и Кралските полицаи се мъчеха да внушат на поданиците, че то не е съществувало никога. Ала историята малко се интересува от директорите на полициите — тя не обръща внимание дори на конгресите на монарсите.

* * *

През 1815 година няколко короновани глави решиха да продиктуват на историята своето мнение за Европа. През паузата между два конгресни бала те сложиха френската корона на главата на един Бурбон. Но ето че петнадесет години по-късно парижкото простолудие я смъкна от главата му. След Карл X тази корона си нахлупи — Филип Орлеански. Пак не за дълго — на 22 февруари 1848 година — парижкото простолудие я смъкна и от неговата глава.

Но не само Франция не бе забравила великия урок от 14 юли.

Фридерик беше ученик в шести клас на лицея, когато директорът на варшавската полиция подписа заповедта за арестуването на членовете на Патриотичното дружество. След четири години над Варшава почнаха да се издигат пожарните сияния на ноемврийската

революция. А пет години по-късно Париж посрещна Фридерик със сцена, за която той писа на Титус Войчеховски следното:

„Срещу мен, в Cite Bergere, се настани да квартирува генерал Раморино^[6]... Предполагам, че знаеш как беше приет той навсякъде из Немско, как в Страсбург французите се впрегнаха в колата му и го возиха триумфално, с една дума, известно ти е какъв възторг прояви народът към нашия генерал. Париж не искаше да остане назад в това отношение...

... След няколко дни грамадно множество — вече не само младежи, но и възрастни — се събра пред Пантеона и се втурна отвъд Сена, за да отиде при Раморино. Човешките маси растяха като снежна лавина, колкото повече улици преминаваха, докато застаналата при Pont Neuf конна жандармерия ги възпря и се опита да ги разпръсне. Мнозина бяха ранени, но въпреки това на булеварда под прозорците ми се събра грамадна тълпа, която напираше да се съедини с идващото от другата страна на града множество. Полицията беше безсилна, тълпата непрекъснато растеше: пристигнаха една пехотна част и ескадрон хусари; комендантът заповяда на общинската гвардия и на войската да изтикат от тротоарите и улиците любопитното и недоволно множество; започна хайка, арести (свободен народ!)...

... Всичко приключи с изпяването към полунощ от безброен хор на «Allons enfants de la patrie»... Не можеш да си представиш какво впечатление ми направиха тия, страхотни гласове на недоволния народ.“

* * *

За вика „Vivent les Polonais“^[7] парижката тълпа получаваше отговора на своето правителство чрез сабите на атакуващата жандармерия. Защото този вик значеше също „Долу тиранията!“ и „Да живее свободата!“ Правителството на Орлеанеца, тлъстия крал на бакалите, добре знаеше, че като манифестират в защита на поляците, парижките маси манифестират и в защита на собствената си свобода.

Това знаеше и Фридерик — все по-добре и по-подробно опознаваше той градовете и страните, в които живееше. Тогава нима могат да имат значение багрите и моделът на завесите, окачени по

прозорците на квартирите му, щом зад тия прозорци огромен хор пее „Allons enfants de la patrie“?

Наистина Фридерик не беше човек на политиката — не могат да се вложат в устата му революционни фрази, както не може да бъде кичен и с приятелски чувства към Константин Романов^[8] и Филип Орлеански. Но все пак не трябва да забравяме кой му е преподавал първите правила на езика, на който днес ни говори — да помним и думите на Шуман — „Оръдия в цветя“. Защото така нарече Роберт Шуман музиката на Фридерик Шопен.

От коя страна на барикадите стояха тия оръдия? На страната на Филип Орлеански ли — или на страната на масите, които викаха „Да живеят поляците!“ и „Да живее свободата!“?

* * *

Понякога за разглеждането на една поема от пет страници са били посвещавани триста страници петит, а по въпроса за рождения ден — много повече редове и хартия. Нищо чудно: със сянката на дребни неща може да се затулят истинските велики дела. И за колкото по-стар въпрос става дума, толкова работата е по-лесна. Не е нужно дори да излъжеш — стига да „недовидиш“, да „забравиш“, „да не забележиш“.

Щом чуехме името Мицкевич, тутакси до него изпъкваше името Мариля^[9]. Мариля растеше, едрееше — след Мариля едва оставаше мъничко място за „Пан Тадеуш“ (но за описанията на природата в „Пан Тадеуш“) и за първия кримски сонет. И какво още? По-старите си спомняха и „брат Адам“ като слуга на учителя Анджей^[10].

В сянката на Мариля, в описанията на природата, в тинестата и тъжна история на товянството „не са забелязани“ неща, които стърчат с цяла епоха над всичко това. Главният редактор на „Пилигрим“ и на „Трибуна Людов“, организаторът на Легиона е бил смачкан под неизмеримия куп драсканици за Мариля... Дори Бой-мъдрецът^[11] се бе хванал за полата на Ксавера Дейбел^[12].

Сенки от дребни и ненужни неща: бели ръкавички, салони, княгини и княгинчета; много сълзлива меланхолия, цяла редица

красиви (разбира се) обожателки; Шопенчо приспива куп разкрещели се малчугани; генерал Курута завежда Шопенчо при великия княз Романов и пак това феноменално дете, с което се забавлява „патриотичното“ варшавско общество; Шопенчо вече парижанин и велик, едва ли не член на семейство Плятерови и наистина още други блестящи фамилии; артист, влюбчив като мома за женене, която вече никога не ще се задоми... Ето списъка на дребните и ненужни неща, въздигани като първостепенни.

Но има неща дребни, а има и неща ненужни. Не бива да поставяме между тях знака на равенството. Ненужни неща са тия, които Х или Y в желанието си да се свърже с името на Шопен е изсмукал от пръстите си — записал ги е в дневника си или ги е публикувал в своите „Спомени“. Обикновени анекдоти без стойност, историйки или характеристики, продиктувани от съзливата мода. В коша всичко това!

И все пак дребните неща не бива да бъдат напълно отминавани — те са фонът на великите дела, те им дават вкус и багра, както понякога прилагателното, прибавено само от авторско кокетство, ще придаде сочност на важното съществително. Истина е, че Фридерик е бил денди, фин като морска пяна. Че или го е „възхитило божество с роза в коси черни“, или след едночасов разговор между него и Дьолакроа за приликата между музикалните тонове и тоновете в живописата и двамата са забравили този въпрос в полза... на английския шивач, при когото се обличал Фридерик и при когото Дьолакроа искал да си ушие топло и в същото време леко палто. Съгласен съм: Фридерик Франц Шопен е имал мимолетни приключения с кой знае колко жени и обичал понякога да употребява дори в писмата си думи, които печатно обикновено се заместват с многоточие.

* * *

Истина е също така, че седемгодишният Шопенчо е бил возен от разни дами от салон в салон като — с извинение — дресиран пудел. И че двадесет и пет годишният Шопенчо е забавлявал парижките контеси толкова усърдно, та дори Мицкевич трябвало да го сгълчи за

тая негова палячовщина. И че в тази издържана в духа на „Страданията на младия Вертер“ епоха Фридерик усвоил сантиментални пози и излишни жестове.

И все пак не е вярно, че от тия дребни истини би могла да се изгради повестта за живота на Фридерик Шопен. Дори най-ценените от биографите любовни истории трябва да останат на заден план. Всяка от тях следва да получи мястото, което заслужава, и лавровото клонче, което ѝ се пада. Но първо място се полага на разказа за работата и творчеството на Фридерик Шопен.

Ние, музикантите, сме на мнение, че за музиката не трябва да се пише, че в думите не може да се отрази нищо от нейната красота. Наред с това ние, писателите, смятаме, че за всичко трябва да се пише, за всяко човешко дело. Следователно и за музиката.

Да се опитаме да примирим тия две гледища.

Ясно е, че с никакви думи не може да се разкаже първата тема от Сонатата h-moll. Не ще помогне тук никаква проза, нито поезия — музиката трябва сама да заговори.

Но не по-малко ясно е и това, че първата тема на Сонатата h-moll, както и всички други мотиви и теми не са дошли от Страната на независимата от нищо Музика. Такава страна не съществува. Музиката е напълно човешко дело — дело не само на един човек-творец и на един човек-слушател. Темата на Сонатата h-moll е формулирал и записал с привидно абстрактни знаци Фридерик Шопен. Но тая соната е свидетелство за това, как се е отнасял Фридерик Шопен към видимия, живия, човешкия свят. Като я анализираме формално, ние ще открием едни или други методи на пресътворяване на темата или на изграждане на хроматичните модуляции. Но когато я слушаме и преживяваме вълнението, предизвикано от общуването с велика творба на изкуството, ние схващаме, че тя е създадена не в света на абстракцията, а в ума на един напълно жив човек — човек, който е живял в дадена епоха, който е видял хода на историята, вълнувал се е от живота и смъртта, радвал се е на красотата или е протестира срещу злото. „Свободата, която води народа към барикадите“ — видяна с очите на Йожен Дьолакроа и увековечена от него върху платното, е разбираема за всекиго. Същия този драматизъм на епохата, който Дьолакроа е видял, Фридерик Шопен го е чул. Стоиците тактове,

написани от ръката на Фридерик, са също тъй изразителни, както „Свободата“, макар само етюд №12 да е наречен „революционен“.

И тъй, както с никакви думи не може да се изрази красотата на музиката на Шопен, така, дирейки произхода ѝ, вглеждайки се в работата на Фридерик, в страните, които е видял, в епохата, през която е живял, можем да схванем истинското величие на неговото дело — не само това величие, което проумяваме днес в концертната зала, а и онова, което се е създало преди сто и двадесет или сто и десет години. В концертната зала лесно може да се забрави, че мазурката, която за нас е лирично вълнение, някога е могла да бъде за нейния творец не само лирично вълнение, но и борба.

* * *

Никой не ще нарече Фридерик политик.

При посещенията си в „Джюрка“ — кафененце, което се е помещавало в двореца на теперовци на улица Мьодова, срещу магазина за ноти на пан Бжезин — Шопен е сядал на една маса с хора, които са имали собствени гледища в областта на политиката. И то гледища твърде наситени с якобински и декабристки идеи. Той сигурно е бил свидетел на не един горещ и „възмутителен“ спор.

Знаем само толкова: той е слушал и мълчал.

При госпожа Санд — в Ноан или на улица Пигал — са идвали Пиер Леру, Блан, Льодру-Ролан, Дьолакром... Тези хора са говорили за революцията с въодушевлението на революционери. Самата госпожа Санд била редакторка на „Revue independante“ заедно с Пиер Леру.

Фридерик се срещал често с тия хора: случвало се ден след ден да слуша водените спорове на теми, прокълнати в салоните на ротшилдовци и на чарторисци и навяващи страх в тия салони. И в този случай за него знаем само, че слушал и мълчал.

* * *

По онова време разговорите и споровете били особено на мода. Вечерите, през които са били разчепквани извънредно важни

проблеми, траели по пет, шест, седем часа. В писмото си до госпожа Ханска за своето посещение в Ноан Балзак съвсем мимоходом споменава факти, които за нас са необикновени: „Тя (госпожа Санд) живее горе-долу като мен. Ляга да спи в шест часа сутринта и става към обед, докато аз си лягам в шест часа вечерта и ставам в полунощ; естествено аз се приспособих към нейния начин на живеене. Така че цели три дни бързахме от пет часа след обяд до пет заранта.“

Фридерик не ценял сериозните разговори, нито споровете. Когато бивал в малка и весела компания, той говорел, забавлявал, развличал и сипел комплименти. Принадлежал към най-духовитите хора на артистичния Париж — великолепен имитатор, великолепен събеседник. Умеел майсторски да води диалози, „триа“ и „квартети“. Балзак, Лист и Хайне блестели еднакво както в големите салони, така и сред хората, които се увличали във философски или политически спорове; а Фридерик се скривал зад паравана на формалната учтивост или на мълчанието. Ако заговарял — то било само с музиката си. Тогава „говорел“ дълго, „говорел“ на теми велики и съществени — мъдреци, поети, политици му отстъпвали думата. Мицкевич се отдръпвал в засенчения ъгъл и слушал с притворени клепачи, Хайне криел лицето си в ръце.

Отначало Лудвиг ван Бетховен посветил своята Трета симфония на консула на френската революция — генерал Бонапарт. Когато Бонапарт захвърлил консулското достойнство в полза на императорската корона, Бетховен скъсал листа с посвещението.

Фридерик посвещавал своите творби на друга основа. Тия посвещения били обикновени актове на вежливост от негова страна. На графиня тази или онази — защото такъв бил редът. От вежливост също така — и на някоя си там княгиня или издател. Ако издателят не проявявал готовност да даде исканата цена, Фридерик оттеглял посвещението си: не иска хитреца да плати, в такъв случай посвещавам другиму.

А композициите, родени в атмосферата на любовта и копнежа му към Мария Водзинска, той посвещава на такива личности, от които не му е ставало нито по-топло, нито по-студено. Стигало само това, че тия личности носели блестящи титли — графиня Апони, графиня Лобо, Баронеса д'Есг и баронеса Вилинг... За Фридерик посвещението е

жест, който в основата си е плод на обикновена вежливост — жест толкова механичен, колкото и прекрасно наученият поклон.

В посвещенията си Бетховен манифестира своите мисли — Фридерик нямал тоя обичай. Както нямал обичай да изказва демонстративно убежденията си или мнението си по най-важни въпроси или за най-близките си хора.

Когато четем писмата на Шопен до домашните му или до неговите приятели, намираме много думи на любов, почит, уважение, на спомени и привързаност — за днешния читател тяхната чувствена атмосфера има изумително висока температура. Ала дори и тук ние оставаме разочаровани. Да сравним писмата на Фридерик с писмата на съвременниците му. Тяхната стилистика се диктува от епохата на сантиментализма и романтизма — всяка стъпка е любов, и то с какви само прилагателни нагиздена! Всяко писмо, дори най-обикновеното, представлява разжарена до побеляване „лирично-философска“ поема. Дори му се гади на човек. Писмата на Фридерик — особено тия от зрелите му години — в сравнение с писмата на неговите съвременници губят от своята сантименталност и изглеждат все по-студени.

И тъй, упорито се възвръща един и същ мотив — пестеливост в думите, въздържаност в особено изразителното проявяване на мислите и чувствата. Фридерик е блестящ и красноречив, умее да очарова и да учудва със своето остроумие. Но в същото време той упорито мълчи по въпроси, които прекращават границата на светския разговор.

Веднъж само, в щутгартския вестник, той ще се изкаже открито — и тогава в думите ще се прояви Шопен почти равен на Шопен от прелюдите и етюдите. Страниците на вестника таят вълнения, не помалки от тия, които ще разкрие в разтърсващо поетическо видение импровизацията на Конрад^[13].

Ала това е факт, който няма да се повтори — Фридерик отново ще „замълчи“. Отново писачите на дневници и спомени и историците ще се оплитат в мрежата на лигави анекдоти и предполагаеми факти. От писмата, които понякога могат да бъдат смятани за прекрасна литература, ще се мъчат да открият скритите мисли; в портретите, сметките и чуждите разкази ще дирят истината за великия артист.

Да — не е нито лесно, нито просто нещо да се доловят чувствата, копнежите и мислите на човек, който не обича сериозните

разисквания, който не се разкрива в писмата си, който дори посвещенията на творбите си пише равнодушно и мимоходом.

За Балзак, за Мицкевич, за Словацки или за г-жа Санд можем да узнаем почти всичко от собствените им думи. Тук му е мястото да кажем, че и Фридерик можем да опознаем и да разберем. Но само тогава, когато при пресъздаването на образа му не забравим нито за миг красноречието на неговата музика.

Защото скритият и затворен в себе си Фридерик Шопен е могъл да посвещава творбите си на хора, които времето отдавна вече е заличило от човешката памет — но въпреки това той не е скрил истината, че едва ли не цялото си творчество е посветил на своето отечество.

Могъл е също да мълчи, когато до късна нощ са се водели горещи спорове — да свива рамене, когато го питали за мнението му по най-парливи въпроси. Но не е забравял да влее в творбите си толкова от съдържанието на своята епоха, че те да струват хиляди пъти повече, отколкото преливаните от пусто в празно фрази на Жорж Санд, повече от тирадите на „Ернани“ или от „Арфите и езерата“ на господин Ламартин.

Колко много — и то колко прочути, колко „пламенни“ и „велики“ — хора от онова време смали самото време. Гледаме към тях през историята като през обърнат бинокъл. В това време този, който е бил ценен почти изключително като реформатор на пианото (За съжаление! За съжаление — както са казвали тогава — само на пианото!), израсна до големината на паметник, който си издигнаха епохата и народът.

* * *

Още веднъж ще се върнем към царството на дребните неща — ще се върнем и към посвещенията. Защото във всичко това се спотайва нещо не съвсем ясно.

Как така? Всекидневният Фридерик е денди като морска пяна — носи ръкавички, от които после в Париж произлиза модата „а ла Шопен“, и фракове, на чиято кройка ще завиди сам граф Флаол. Всекидневният Фридерик не обича да бърби за големи работи. Обича вместо това да стреля с очи подир божеството с роза или божеството с

камелия, обича извънредно много *ptifurki*^[14], удобен кабриолет... Дали ще бъде бал у варшавските радзиви-ловци, или прием у виенските или парижките ротшилдовци — Фридерик е един от най-очарователните танцьори и завъртва главите на госпожиците с най-блестящи титли. Списъкът на приятелите и учениците на Фридерик се състои в по-голямата си част от имена из Готския алманах или най-малко из книгата за гербовете от Папроцки — по-малко, дума да не става. Жилищата му на *Chaussee d'Antin*, на *rue Tronchet* или на *rue du Montblanc* са като бомбониерки. Витринките са пълни със сребро, кристали, порцелан, по стените миниатюри, мебели благородни и скъпи, разни *perpendykuly*^[15] и статуйки от бронз и, разбира се, цветя, цветя, цветя.

През първите седем или осем години на парижката си кариера Фридерик е гост на най-елегантните салони в Париж. Кой смее да отрече, че най-елегантните салони в Париж са били тогава най-елегантните в света? А салоните във Виена, Лондон, Варшава, Дрезден, Мюнхен? Тъкмо в тая среда са текли двадесетте и тридесетте години от живота на Фридерик; стъпвайки по лъскавите подове на тия салони, Фридерик Франц Шопен се е отправял към приготвените за него инструменти.

Нещо повече: седнал пред тия инструменти, Фридерик е вълнувал сърцата с гербове с ритъма на валса, с елегантен пасаж и с елегантната кройка на дрехите си. Тук могат да се отнесат и няколко ноктюрни, някои етюди или прелюди — лирични или блестящи играчки. Ала все по-често — от година на година по-често и по-изразително — в струните на тия инструменти почва да отеква глас от друг свят, различен от света на позлатените канделабри и персийските килими.

Днес обаче — това знаем вече сигурно — пианото на Шопен е паметник, издигнат в чест на епохата и народа, на целия народ. Обитателят на стаите на *Chaussee d'Antin* или на *rue Tronchet*, гостът на парижките салони, още преди сто години е отстъпил мястото си на човека, който е „издигнал хората до човешкото“. Оказа се, че „създаденият“ от чарторисци и радзивиловци артист дължи величието си на изкуството и въображението на хора, които не са регистрирани в книгите за гербовете или в алманасите.

Всекидневието на Шопен е протичало в скъпа и комфортна обстановка. Какво е останало в работата му от тая атмосфера? Много малко от мислите си е посветил той на дребните и ненужни неща — всекидневието на елегантния пианист и композитор.

* * *

Фридерик Шопен е бил човек, който виждал преди всичко и над всичко своята страна и хората от тази страна. Не смятайте, че тия хора са били ухаещите на скъп парфюм красавици и фризираната знатна младеж. На Майорка, на rue Tronchet, в Лондон той е помнел преди всичко тези, които тогава били наричани трогателно „нашият народ“. Безименните жители на Шафарня, Оборув, Нешава — жителите на малките селца и на задимените схлупени хижи, босите момчета и набръчканите като печени ябълки старци — ето предмет на творческата му памет. И не мислете, че само томът мазурки неоспоримо свидетелствува за това. Какво е всъщност онова славно, трогателно полско в Шопеновата музика! Именно памет, непрестанна, най-вярна памет за изкуството, и въображението на малките селца в Мазовше.

Фридерик Шопен е живял в стаи, наредени като бонбониерки. Но аз не мисля, че стените са ограничавали погледа му.

В ония години Европа е живеела сито, удобно и спокойно. В салоните, в стаите, в дворците дремела именно сито, спокойно и удобно Европа на флаоловци и ротшилдовци.

Ала по улиците на другата Европа били издигани барикади — на барикадите се е воювало за свобода, воювало се е в Париж, във Варшава, в Италия и в Австрия. По булевард „Poissonniere“ се е пеело „Allons enfants...“, по „Краковске пшедмешче“^[16] се носела мелодията на „Варшавянка“.

Веднъж само Фридерик е описал на Титус Войчеховски сцена от такава борба за „вашата и нашата свобода“. Господин Хьосик цитира това писмо с вълнение: „Трябва да се учудваме на живостта и пластичността на това описание. Всичко се вижда.“

Малко е да се каже, че „всичко се вижда“. Трябва и да се слуша — в музиката на Шопен човек ще чуе хиляди пъти повече от ехото на

тази сцена. На спокойния и сънлив чар на стаите, окичени с макати^[17] Шопен е посветил твърде малко от вълненията си. Наред с това на делото на другата, борещата се Европа — колко вдъхновени от драматизма на епохата мисли!

Творческите дни на Шопен протичали в света на борбата — дори малката мазурка, дребното наглед лирично вълнение, е било етап от тая борба. В патетичните фрази на сонатите, полонезите, етюдите и баладите се е отразявал патосът на бореща се Полша и на бореща се Европа. Със скромните теми на мазурките Фридерик давал доказателства, че помни хората, за които неговите регистрирани в алманасите приятели не искали и не позволявали да се помни.

Рано е да правим окончателни заключения. До тях нека да ни доведат следващите страници на тази книга. Наистина можем да започнем вивисекция на опусите, номерата и тоналностите. Излишен труд — ние, музикантите, знаем, че красотата на първата тема от Сонатата h-moll не може да се затвори в никакви думи.

Да се опитаме все пак да надзърнем във видимия свят на Шопеновата музика, да тръгнем по следите на творческите дни на Фридерик. Да се вгледаме в неговото всекидневие.

* * *

И тъй:

Както е известно, спори, се относно три рождени дати на Шопен. Официалният акт, намерен в броховската енорийска църква, казва нещо съвсем различно от това, което говорят писмата и традицията. И до ден-днешен не знаем дали това е бил слънчевият първи ден на месец март 1810 година, или облачният първи март 1809 година, или най-сетне някакъв си 22 февруари 1810 година. Но това не е важно.

* * *

Затова пък знаем, че първият и последен син на съпрузите Миколай и Юстина Шопен се е родил в Желязова Вола. При

кръщението момчето получило имената Фридерик Франчишек. Кръстници му били (in effigie естествено) техни сиятелства: Франчишек Грембецки (от името на граф Фридерик Скарбек) и контеса Ана Скарбек.

Кръщението станало на 23 април — в началото на топлата пролет. Но детето ревяло отчаяно под струята студена, макар и осветена вода. Енорийският свещеник на Брохув, Ян Духновски, поклатил мъдро глава: „Има сили да плаче, ще има сили и да живее.“ Ала когато записвал в църковните книги този толкова тържествен за съпрузите Шопен факт, свещеникът сбъркал на два пъти презимето на бащата. Нищо чудно — презиме чуждо, неблагоородно. И без това той се бил учудил, че кръстниците са от толкова знатен род. Наистина понякога се случва подобна проява на внимание. Пък и майката на момчето — Кшижановска. Казват, че била далечна братовчедка на Скарбековци. Свещеникът не сбъркал нейното презиме, макар че една Кшижановска не би трябвало да се жени за някакъв си Шопин или Шопен. Защото, въпреки че кръстниците са от знатно потекло, все пак действителни свидетели при кръщението са Юзеф Вижиковски, иконом, 38-годишен, и Фридерик Гещ, 40-годишен, и двамата жители на село Желязова Вола. Затова нищо чудно, че свещеникът извършил службата доста набързо и без излишни церемонии. А пък Фридерик Франчишек ревал дълго след „излизането му“ от кръщелнята. Едва по пътя се уморил от реването и заспал.

Трябва при това да се признае, че Фридерик — когото веднага започнали да наричат Фрицек, Фрицуш, Фрицинек — бил склонен към плач. Това е присъщо на всички слабовати и хилави деца.

Когато благодарение на щастливото стечение на обстоятелствата (т.е. благодарение на протекцията на скарбековци, у които бил гуверньор, и „благодарение“ смъртта на професора от варшавския лицей Махе) пан Миколай бил назначен за професор в лицей, наложило се да напусне Желязова Вола. Пътуването радвало всички — пътуване до Варшава, назначение — какви прекрасни доказателствата общественото издигане на пан Миколай!

Само Фридерик не се радвал — плакал. За него целият тогавашен свят се съдържал само в собственото му слабо, дребно телце, толкова чувствително на болки, на студ и глад. Когато след многочасово пътуване колата със семейството и имуществото на

Миколай Шопен спряла в двора на Саския палат, лицето на детето било все още мокро от сълзи, при все че малкият не е имал вече сили да вика.

Ала пан Миколай бил щастлив: професорски пост, жилище в столицата, жилище (останало от проф. Махе) просторно, удобно, столично; ректорът на лицей, проф. Богумил Линде, му обещал съдействие да получи разрешение да отвори пансион за ученици от лицей... Пан Миколай имал куп основателни поводи да бъде радостен. Особено важен бил въпросът за пансиона. Професорската заплата е почетна, но скромна. А пансионът би могъл чувствително да подобри финансите му.

Удало му се. Нещо повече: в скоро време предприятието на пан Миколай било признато за един от най-модните, най-ценените и — това е важно, много важно — най-скъпите пансиони във Варшава. Един от пансионерите на семейство Шопен, Еустахи Марилски, твърди, че „главите на най-видните семейства в страната гледаха да настанят синовете си в тоя пансион, въпреки огромните за времето си такси, които достигаха до 4000 злоти годишно на ученик“. И макар да е добавил, че „на не толкова заможните понякога бяха правени намаления“, можем да бъдем сигурни, че благоденствието на тоя дом е растяло от година на година. Подът на жилището ставал все по-лъскав, макатите по стените се увеличавали, докараните от Желязова Вола мебели преминали в ръцете на случаен търговец — накрая, след новите кресла, фотьойли, маси и скринове, в салона било внесено ново красиво пиано, производство на най-добрия майстор на тия инструменти във Варшава, Буххолц.

Трябва да се знае, че „тук музиката съставлява важна част от доброто възпитание... във всеки по-добър дом има поне «флюгел» и някой, който свири на него, много често великолепно“. Тъй говори за Варшава кореспондентът на издания в славния град Лайпциг вестник „Allgemeine musikalische Zeitung“.

Пани Юстина не свирела великолепно. Но все пак свирела така, както е трябвало да свири на моден инструмент, primo: млада госпожица от дом, който се родее със скарбековци, secundo: жената на ръководителя на пансион за синовете на най-достопочтените семейства в страната.

Пансионерите взимали при нея уроци по музика — освен това в дните, когато в дома на семейство Шопен се е явявал пан Касотри, учител по танц, по време на урока пани Юстина трябвало да акомпанира на него и на пансионерите. Защото и танцът, както умението да свири човек на пиано или на клавикорд се смятало за важна част от доброто възпитание.

Новия флюгел пан Миколай купил, изглежда, през пролетта на 1811 година. Пани Юстина свирела охотно на него — клавиатурата не била смущавана от жълтата сянка на старостта на пианото, струните вибрирали удивително чисто и звучно. Тонът на инструмента съответствувал на блясъка на новите мебели и на краските на новите бродерии и радвал ушите на всички в къщи — с изключение... с изключение на Фридерик Франц! Да — щом чуел музика, Фридерик започвал отчаяно да плаче! И тъй сълзи, крясъци, нацупени бузи и отчаяние в очите с орехов ирис и с лазурни зеници. Откъде тоя плач? Децата обичат музиката — тя ги успива, „люлее ги приспивно“. С ленивия си, подобен на ветрило ритъм песните край люлката забавят пулса, притварят клепките... А Фридерик избухвал в плач, щом чуел музика.

И ето — при тоя чудноват факт, — време е да завършим. „уводните бележки и сведения“. Защото ми се струва, че плачът на Фридерик е първият сигнал за сетнешните му творчески дни, сигнал наглед нелеп, но всъщност достоен за искрено внимание. Тоя плач свидетелствува за рядка чувствителност. Не се е знаело още дали тая чувствителност е недостатък, или качество; дали е чувство на страх пред масата хармонични звуци, или чувство на вълнение. Изглежда, че пани Юстина се е безпокояла от тоя плач.

[1] Полски княжески и графски фамилии представители на най-висшата полска аристокрация. — Б.пр. ↑

[2] Село, в което е летувал Шопен. — Б.пр. ↑

[3] Села около Варшава. — Б.пр. ↑

[4] Област в Средна Полша с център Варшава. — Б.пр. ↑

[5] Един от главните ръководители на въстанието през 1794 г., застанал начело на въстаналите варшавяни. — Б.пр. ↑

[6] Джироламо Раморино (1792–1849) — италиански генерал, по-късно минал на полска, а сетне на френска служба. — Б.пр. ↑

[7] Да живеят поляците! (фр.) — Б.пр. ↑

[8] Брат на тогавашния руски император и негов наместник в Полша. — Б.пр. ↑

[9] Мариля Верешчакувна — любима на Мицкевич на младини. — Б.пр. ↑

[10] Анджей Товянски — мистик, под чието влияние се намирал известно време Мицкевич. — Б.пр. ↑

[11] Бой-Желенски — прогресивен полски писател и блестящ критик и преводач, написал книга за Мицкевич. — Б.пр. ↑

[12] Ксавера Дейбел — учителка на децата на Мицкевич в Париж; последователка на Анджей Товянски. Между нея и Мицкевич е съществувала твърде голяма близост. — Б.пр. ↑

[13] Герой от „Задущница“ на Адам Мицкевич. — Б.пр. ↑

[14] Вид сладки. — Б.пр. ↑

[15] Часовникови махала. — Б.пр. ↑

[16] Централна улица на Варшава. — Б.пр. ↑

[17] Вид скъпи ковъори. — Б.пр. ↑

ЕДИНСТВЕНИЯТ СИН, КРАСНОРЕЧИВИЯТ СВЯТ И БЛАГОРОДНИЯТ ЖИВНИ

Фридерик не знаеше нищо за похода на Наполеон към Москва, за влизането на руските войски във Варшава, за конгреса на монарсите, който в хубавата Виена реди историята на Европа и танцува.

Той не знаеше и това, че въпреки войните, въпреки толкова преминавания на войски през родината му, въпреки глада, който следва по стъпките на Наполеоновата армия, и въпреки поражението, тежестта на което трябва да носи върху плещите си и Варшавското княжество, съдбата е благосклонна към семейство Шопен.

След като в 1810 година бащата е назначен за учител в долните класове на лицей, следват нови повишения — пан Миколай расте в почести и достойнства. През 1812 година го назначават като учител по френски език във Военното подготвително училище. Следната година умира лицейският професор Русо. Пан Миколай взема неговите лекции в горните класове на лицей.

Годината, в която започва серията от нови назначения на пан Миколай — 1812, — дълго ще се помни в Полша! О, паметна година! За този, който те е видял в нашата страна!

* * *

Как изглежда тогава светът на Фридерик? — Много просто: четири стаи, кухня и понякога неща, крило той още не умее да обхване, неща от такава величина като улици, къщи, църкви.

Най-мил, близък и уютен е родният дом. Особено сутрин — тогава професорът и пансионерите са в лицей. Щом излязат, започва разтребването — пани Юстина е педантка. Всичко лъщи и блести от чистота. Надникне ли слънцето, стаята заблестява жълто и светлокафяво. Ръбовете на огледалата и кристалите пулсират с цветовете на дъгата — понякога цял лъч, отразен от такъв ръб, ляга върху потона или на пода. Той е виолетово-синьозелено-жълто-

оранжево-червен. Затулиш ли го с длан, дланта също добива тия цветове.

В жилището уж е тихо. Но в тишината се чува: корояд в долапа, шум от стъпки някъде дълбоко под краката, звънтеж на лекия вятър о прозореца (зад прозореца всичко се вижда криво), урок на Лъодка с мама зад третата стена, зад четвъртата Зуска мие съдовете и дрънчи с фаянсовите чинии в тенекиения леген.

Вечерта — особено зиме — е също хубаво. Вятърът се блъска в стените на къщата и боботи в печката, през пролуките на чиито вратички изскача в стаята червен блясък. Към музиката на печката от салона се присъединява истинска музика — пани Юстина свири на пансионерите, които имат урок по танц, а Казотри се провиква през нос — *un, deux, trois... un, deux, trois*. Или пък някой пансионер взима урок от пан Живни.

И ето, идваме до най-важния засега въпрос. Разбира се, всички споменати тук дъги вратички на печката и корояди в долапа са много мили. Фридерик ги гледа, ослушва се — та това е родният му дом. Ала най-важното, най-хубавото, най-достойното нещо за учудване е една мебел в стаята с огледалото и кристалите. Тя самата блести като огледало. Да, да — става дума за флюгелфортепианото от фабриката на Буххолц.

Тишината, в която можеш да се ослушваш и която можеш да чуваш, принадлежи сама на себе си — не можеш нито да я уловиш, нито да я прегърнеш. С песните работата стои по-добре, пани Юстина, Лъодка, Зуска, дори момчетата от пансиона — всички пеят. Когато никой не го слуша, Фридерик повтаря мелодиите по свой начин — по-хубаво, по-тихо, всяка за съответния случай. Ако например започва да се здрачава и от ъгъла зад леглото заизлизат сенки, той си тананика бавно това, което Зуска пее всяка сутрин. А за времето, когато в салона грее слънце, се предвижда една мамина песен.

Но нищо не може да се сравни с оная мебел в салона. Той има нещо такова (ние наричаме това клавиатура), че като се натисне бяла или Черна плочка, в стаята започва да вибрира звук. Чист, овален, светъл или тъмен, висок и лек или нисък и плътен звук, в който можеш дълго да се вслушваш с радост или тъга в сърцето. Този звук можеш да предизвикаш още веднъж и още веднъж — можеш да го променяш, да

го притихваш. Оня миг, в който звукът замира, е толкова красив, че понякога — по стар навик — човек не може да не плаче.

* * *

Есента на 1813 година преминава за съпрузите Шопен в очакване. Очакват втори син. Не се говори за това открито, ала размишлявайки за името, веднъж или два пъти пан Миколай споменава само мъжки имена: дали Богумил (в чест на ректора Линде), или пък може... може Александър? Или Миколай? Пани Юстина отхвърля своевременно тия изрази на почит.

Ражда се момиче. Така дъщерите стават три — Людвика, Изабела и Емилка. Фридерик като една-единствена стафида в козунак, е гледан, както се гледа единствен син на заслужил професор в лица и в подготвителното училище, и на ръководител на пансион за синовете на най-знатните семейства в страната.

Единствен син — това са думи с тежест и традиция. Големите родове са прехвърляли на единствените си синове правата, привилегиите и доходите, придобити през цели столетия. Изпълнени с чувство за собствено достойнство, търговски фирми са оставяли на своите единствени синове връзки с колониите или с банките на ротшилдовци. А дъщерите? — На тях се радвали и в същото време се безпокоели поради тяхната малка обществена тежест, а също... ѝ за зестрата им.

Пан Миколай не е баща от виден род, нито собственик на достойна за уважение търговска фирма. Тъкмо затова трябва още повече да се замислим какво представлява за него единственият му син.

Наследниците на славни традиции и на големи кредити всъщност не значат кой знае колко много. От тях се изисква да запазят статуквото. Но животът на пан Микодай е постоянен възход. Той започва с неуморно прилежание зад бюрото и с крайно скромна заплата на счетоводител. Но следва серия от повишения — гуверньор у Лончински, сетне у Скарбековци, по-късно учител в едно или друго училище — заслужил (така пише „Куриер Варшавски“) професор в лица и подготвителното училище.

Поради това единственият син на човека, чийто живот представлява постоянен възход — изкачване на нови стъпала по стръмната стълба на тогавашното обществено устройство — трябва да бъде наследник на бащината борба за постоянни повишения. Тук вече не става и не може да става дума за запазване на статуквото.

Ганхе, един от учените шопенолози, който окончателно осмя легендата за Шоп, откри актовете за родословието на професора. Красноречиви актове... Ние знаем вече защо пан Миколай не е обичал да се приказва за произхода му. В тези актове се говори за... селяните лозари Шопенови от околността на Нанси, които се подписвали с кръстчета. Пан Миколай е опознавал света в не твърде красивите стаи на френско, но все пак плебейско семейство. Какво от това, че се нарича Шопен, че презимето му е екзотично, не такова, каквото носят хората край Висла? Той пак си е такъв селянин, какъвто е Франчишек Гузда от Желязова Вола.

Ето един етап от живота на пан Миколай.

А сега да надзърнем в салона на професорското семейство.

1815. Тук всичко е пишно и внушително. Всеки четвъртък у професор Шопен се събира общество: приятели, познати, колеги — елит, точно така — елит! Знаменитости: негова магнифициция^[1] Самуел Богумил Линде — ректор на лицей, автор на „Речника“, който и до днес се смята за научен паметник; професори от такава величина и слава като Колберг, Бандтке (най-знаменитият наред с Осолински историк на правото); Казимеж Бродзински, учен, преподавател по литература и нежен поет; Юзеф Елснер, магнифициция на Варшавската консерватория, директор на операта, и което е най-важното, създател — както почтително се говори — „на полската музика“.

Пани Юстина забавлява госпожите, като ги запознава с рецептите си за домашно приготвяне на венгжин^[2] и портокалово сладко. Ректоршата Линде внимателно слуша съветите на знаменитата домакиня...

Пан Миколай разисква с професор Колберг на политически теми. В този момент във Варшава не се говори за нищо друго освен за съдбата на кралството, за обещанията на цар Александър, за приключилите вече съвещания на Виенския конгрес, за княз Константин и за армията.

Никой тук не споменава особено нежно Бонапарт, ала пан Миколай се дразни дори от спокойната преценка на недостатъците и качествата на императора. Дори от една-единствена добра дума за него. Професор Колберг мимоходом споменава нещо за таланта на Наполеон, а пан Миколай незабавно протестира. Той знае, помни, разбира и не прекалява — Бонапарт е мерзавец! Да! Жълтеникавите обикновено бузи на пан Миколай се зачервяват, когато той надълго и нашироко започва да обяснява, че цялото бъдеще на полския народ се крие в доверието към Александър, към добрия, мъдрия владетел. Корсиканският авантюрист трябва да бъде забравен — и баста! Цар Александър...

Така изглеждат работите тогава. Въпреки че великият княз, на когото Александър е поверил армията на кралството, е наплашил мнозина, в Александър вярват. Че как иначе? През четиринадесета, петнадесета, шестнадесета година царят кокетничи с полските дами и с полски народ: княгините припадат от възлудие, когато той им прави императорски комплименти: народът, макар да помни измамите на Наполеон, се е хванал за празните императорски обещания, като например за конституция — спасителна сламка в несигурното бъдеще. Та нали при всеки удобен случай Александър заявява, че конституцията... че свободата... че любовта... че желае да бъде баща на Полша. Наметнал се с наметалото на либерал и масон, той залъгва и обещава...

Нищо чудно, че му вярват. Нищо чудно, че в него вярва и пан Миколай.

Пан Миколай говори разпалено. Теориите си той излага и мъдро, и интересно, и с ораторски украси. Професорите, макар и знаменитости, го слушат почтително, с уважение и одобрение. Пан Миколай чувства и вижда това и без да иска, устата му се свиват със съдържана усмивка на искрено удовлетворение.

После, след сервирането на чая и прослаvenото портокалово сладко на пани Юстина, на децата се позволява да надникнат в салона. Людка и Фрицек са в кадифени дрешки и дантелени якички — кой няма да се възхити от такива деца? А когато Людка и Фрицек изпяват при акомпанимента на пиано на развълнуваната донякъде пани Юстина „Зошка в градината“, и „Пастирка“, възхищението няма край.

Особено голям е успехът на Фрицек. Той пее втори глас, отлично хармониращ, измислен от него, без чужда помощ. От нищо не се смущава. На въпросите отговаря добре и смислено, с игриви искри на хумор в очите. Дори изпълненият със строга важност ректор Линде го погалва по главата. В очите на пан Миколай блести радост и гордост. Че е един син, един е, но пък колко сполучлив!

Късно вечерта пан Миколай въпреки обичая си надзърта в детската стая. Фрицек спи на лявата си страна. Светлата му разчорлена коса е образувала над челото смешен кичур. Устата му е леко отворена, пълничките по детински устни и бузи са заруменени от здравия сън.

Пан Миколай не обича да се вълнува, още по-малко да манифестира вълненията си. Сега обаче никой не го вижда и той може смело да потърка очи, да се усмихне гордо, с чувство на обич, може да се наведе над детето и да целуне смешния кичур над челото.

* * *

Бащите винаги вярват в единствените си синове. Вярват в тяхното голямо, блестящо бъдеще. На това бъдеще те посвещават своите мисли, вълнения, надежди. Пан Миколай не само вярва в бъдещето на Фридерик, пан Миколай не се съмнява, че Фридерик достойно ще съумее да тръгне по стъпките на баща си и да си извоюва нови, още по-високи, още по-амбициозни назначения, почести и повишения. Пан Миколай не е човек с извънредна смелост. Дните, когато е служил под заповедите на шивача Килински, са вече в забрава. През това якобинско въстание Миколай Шопен е воювал срещу трима монарси, презирал е аристокрацията и се е борил срещу външните и вътрешни окупатори. Войниците от народната гвардия са знаели добре, че се бият не само за свободата на отечеството си, но и за свободата на всички негови граждани. Пресният спомен от великия урок от 14 юли е разпалвал мислите на младежта в цяла Европа.

Ала сетне пан Миколай постепенно почва да забравя тия върховни и бурни дни. Гуверньорство, професура, хонорари за възпитаване синовете на най-знатните семейства в страната, сит и удобен живот всичко това става причина лицейският професор Миколай Шопен да почне да признава теорията за „божествения

произход“ на монархическата власт и за общественото превъзходство на четвѣртинци и сапеховци над шопеновци, новаковци или пѣонтковци. Очевидно старите спомени, както и принадлежността му към интеллигентската масонска ложа на „Великия изток“, са били причина дори насън да не вярва във всички тия божествени произхождения, но заедно с увеличаването на бръчките и на белите косми пан Миколай все по-често почва да се примирява с тези ненавистни по-рано фактори. Нека чувството на справедливост си върви по своя път, а животът — по своя. „Няма какво — мисли си той: — човек трябва да се примирява.“ Така мислят мнозина от средата на пан Миколай. Чувството за справедливост и яковинските спомени се проявяват в блестящите събрания на ложата на „Великия изток“, в разискванията из салоните и кафенетата. Но за всеки ден се знае, че силата и властта са собственост на Бурбоните и Романовците, че срещу това не може нищо да се направи. Директорите на полициите във всички европейски столици полагат изключителни старания, за да накажат Европа да забрави датата на разрушаването на Бастилията.

Ала не всичко може да се забрави. Може да се забрави за пушката на войника от народната гвардия, трудно е обаче да се отучиш от истината за равенството на всички хора. Революцията не успява да победи — трудно е. Но няма поради това човек не бива да се стреми към такава кариера, че да влезе в средата, от която не е успял да отнеме властта? Пан Миколай е преминал пътя от лотарингското село до професорския салон; защо пък неговият единствен син да не може да се осмели да измине някакъв друг, също така дълъг път — от професорския салон до председателския^[3], генералския или министерския фотьойл? Та нали дори баронство може да се купи! Единствен син — бащите вярват в бъдещето на единствените си санове.

— Какъв ще стане Фрицек?

Преди повече от десет години пани Юстина мечтаеше за улани и шволежери. Когато е бивала във Варшава, тя е виждала адютантите на княз. Пепи, по-къснешния герой на Елстер. Самият княз — също. Бакембарди, мустачки, каска, нашивки, бели и черни коне — бедният роднина на обеднелите Скарбековци е могъл само да мечтае за тоя блясък. Този, който ѝ поисква ръката, се е явил в Желязова Вола с провинциално скроена дреха, вече поизвехтяла. Но нима тия

неосъществени мечти не може да изпълни синът? За произхода на мислите си пани Юстина ще се изповяда само пред изповедника, но в разговорите с мъжа си тя почти винаги намеква за офицерски еполети и акселбанти. Поручик Фридерик Шопен... Капитан Фридерик Шопен... Полковник Фридерик Шопен... — колко хубаво звучи това!

Ала пан Миколай нетърпеливо вдига рамене. Като всички мъже с деликатна фигура и гъвкав ум, той не понася военната дисциплина. На него му импонира областта на администрацията и политиката — на дипломацията. Оттук минава пътят към княжеските паркети, дори до кралските покои. Разговорите продължават до късна нощ: дъщерите трябва да се възпитават за добри съпруги на професори, на чиновници, може на търговци, може дори на земевладелци, за добри майки на децата си. Ала Фрицек — за него трябва да се отвори път към света на по-високи от тези на баща му достойнства.

Затова — макар че няма отговор на вълнуващия въпрос — във всеки случай едно е сигурно: образованието на Фрицек трябва да бъде образцово. То трябва да бъде толкова грижливо, толкова старателно и амбициозно, че да не отстъпва по нищо на образованието на потоцкевци и радзивиловци. На образованието на княжеските и генералските синове.

Какъв ще стане Фрицек, още не се знае. Да отгатнем: полковник Фридерик Шопен или негово превъзходителство Фридерик Шопен? Но родителите са вече сигурни, че имат право да се целят мислено толкова високо. Фридерик не е обикновено дете. За всички родители по света единствените им синове са необикновени деца. Но тук се знае, че не само майчината и бащината любов диктуват тази преценка. Фридерик наистина е необикновено момче. Неговото остроумие, живост, хумор, свободно държане хвали сам ректорът Линде. Никой дори не знае кога той се е научил покрай сестра си Людка да чете и пише. Не са забелязали дори кога, без да бъде учен от никого, е започнал да свири на пиано мелодии, които понякога са толкова сложни, че дори пани Юстина не би могла да ги изсвири добре.

* * *

Всеки има свои начини за опознаване на света, за долавяне на неговите чарове и за редене на приказки. Людка например има съвсем ясна програма: премени, цветя и картини — ето какво цени най-много. Тя обича баграта и осезанието, тъмнозеленото кадифе, розовата коприна, пъстрите бродерии. Пани Юстина с големи усилия е успяла да я отучи да милва и целува цветята — при тия нежности най-хубавото цвете губи листенца и пъпки.

Или Изабела: това дебеланче обича вкуса. То не вярва, че може да има нещо, което да не притежава това прекрасно свойство, и се опитва да изследва качествата на фаянсовата чинийка и суровото цвекло; притваря очи и доверчиво поднася към устата си писклюлите, които висят от покривката на масата.

Фрицек също има свои начини. Той притваря очи като Изабела. Но не се интересува какъв вкус има светът. Той мисли за неговото изумително и многообразно красноречие.

О, да — светът е красноречив. От три години насам Фрицек вече знае тайната на изразяването с думи и как в тях се влагат различни неща. Но не за думите мисли той, когато изследва красноречивостта на обкръжаващия го живот.

Ако например двамата с Людка седнат в сивия зимен час пред вратичките на печката, Людка широко отваря очи и намира в огнената жар злато, пурпур и сребро. А Фрицек притваря клепачи. Остава само тясна пролука и острият, макар и трепкащ образ се размазва в пурпурно петно.

За Фрицек огънят е преди всичко пращането на чепове, съскането на парата, микрокосмичният шум от падащите овъглени цепеници и фученето на вятъра, който отнася пламъците дълбоко в печката.

Людка не обича тъмнината.

За Фрицек тъмнината е особено изразителна. Никой не знае, че в тъмнината струните на пианото не млъкват нито за миг, че винаги може да се чуе тяхното ситно трептене.

На никого не идва дори наум, че всяко дърво си има свой, специфичен шум или че стъпките на различните хора, които вървят по стълбите, не си приличат, че всяка от тях е нова песен... А какво да кажем за вятъра, за камбаните, за утринната и вечерната глъч на града, за бурите и птичите събрания!

Изабела обича да слуша свиренето на пиано, пеенето на мама, на Людка, на Зуся. Обича, защото при този акомпанимент заспива много лесно.

А Фридерик обича музиката не поради такива дребни причини. Когато слуша, той навежда глава към лявото си рамо с внимание и разбиране. А това е важно. Децата често слушат с внимание. Вниманието възниква от почитта към чудния, непонятен факт.

За Фрицек музиката не е чудноватост, пред която да изблеци безсмислено очи. Както са разбираеми и определени всичките гласове на живия свят, така и музиката винаги има свои смисъл и изразителност. И то не само песните, съпроводени с думи, които уж трябва да обясняват хода и образите на мелодията. Думите са излишни. Често пъти Фрицек разбира музиката по-добре, отколкото думите.

Когато слуша как майка му през свободното си време свири „за себе си“ сонати, менуети и ронда от прочути композитори, Фрицек сяда на бащината поставка за крака до големия фотьойл в салона. Тогава той не се интересува от нищо друго освен от онова, което научава от композиторите. Отначало Людка го гледа ревниво, а после гневно.

Заслушан, Фрицек притваря очи и или се усмихва, или започва тихичко да се кикоти, или да мръщи чело, сякаш узнава неща необикновено мъдри, или започва да се натъжва (понякога до сълзи), или направо се ядосва, цупи устни й моли учтиво майка си за похубава мелодия.

Людка не разбира откъде му идват тия усмивки, натъжвания или капризи.

— Преструваш се — сърди се тя, след като майка им е излязла.

По-рано Фрицек просто е избухвал в страшна обида или гняв. Заливал се е от плач, тупал е с крака: „Не се преструвам, не се преструвам!“ Стичали се всички от къщи. Веднъж или два пъти пан Миколай обяснявал на Людка с помощта на „мадам пръчка“, че не бива да ядосва Фрицек без причина. Нали Свети дух заповядва децата да бъдат бити с пръчка, следователно и Фридерик получава своята порция, а и пансионерът Еустахи Марилски, който пък се е подигравал на Людка, задето плаче.

Сега Фрицек има друго оръжие срещу вечното женско недоверие на Людка:

— Преструвам ли се? — пита той иронично. — Тогава послушай.

Сам се отправя към пианото, качва се на табуретката и повтаря такт по такт мелодиите, свирени от майка му.

— Весело ли е или тъжно? — пита той след първата.

Людка вдига рамене. Тогава Фрицек повтаря веднъж, втори път, трети.

— Е, тъжна! — сърди се Людка.

— А тази разумна ли е или глупава?

Тук вече е трудно да се разбере въпросът на Фрицек. Фрицек повтаря звук по звук, свиря, сякаш обяснява, подчертава всяка сричка от музикалната фраза — нейните, както казват учените, „функции и особености“.

— Е — сърди се Людка, — разумна!

Не са страшни тия сръдни на Людка. Те минават бързо — Людка и Фрицек са приятели. Свързват ги общи скривалища, тайни, боязни, провинения и наказания. Симпатиите и антипатиите им си приличат. Нещо повече: в тази двойка Людка обикновено е покровителят или заповедникът. Но в същото време, що се отнася до музиката, Фрицек без усилие и винаги се измъква от майчинската тирания на Людка. Тогава няма защо да се учудваме на претенциите ѝ.

И двамата имат удивително сръчни пръсти. За всичко особено за работа с дребни неща, за търпеливо човъркане, разплитане на конци, за бродерии и дантели.

И на пианото не е кой знае какво изкуство да се помахва с пръсти. Мама вече е научила Людка на „до-ре-ми-фа-сол-ла-си“, нагоре и надолу, заедно и поотделно, с лявата или с дясната ръка — научила я е пасажии и акорди, „Пастирката“, „Филис“ и много още други песнички.

В същото време, при все че никой не го е учил, Фрицек не само знае вече всичко, което е научила Людка, но и много повече — всичко е побрал в главата си; неговият разум при клавиатурата се крие не в разума на чевръстите му пръсти, а извира от разбирането на смисъла и съдържанието дори на най-слабата арийка. Така е и с паметта — чуе ли веднъж нещо, той ще го повтаря на клавишите по своему. В такива моменти Людка може само да се чуди и да се сърди. И тя се чуди, а понеже е амбициозна, и се сърди.

И другите се чудят, дори се възхищават. Пан Миколай се усмихва гордо. Ето още едно от качествата, които след петнадесетина години ще започнат да издигат единствения му син към висините на председателско-превъзходителското достойнство. Наистина това е твърде маловажен талант, но да не забравяме, че „тук, във Варшава, музиката представлява важна част от грижливото възпитание“.

Неговият нос, виолетов на цвят поради неумерената обич към тютюна и питието на Гамбринус^[4], има огромни размери. Тютюна той употребява толкова страстно, че носят му, брадата, бялата му връзка, жилетката, реверите на сюртука му — всичко има тютюнев цвят, всичко е посипано с тютюн. Тютюн застила дори унгарските му ботуши, от които, както и от сюртука си, маестрото не се разделя ни зиме, ни лете.

Освен огромната табакера с портрет на Моцарт или Хайдн, която събира половин фунт тютюн, и извънредно голямата червена кърпа на квадрати той винаги носи със себе си четириръбен молив с внушителни размери. С него той поправя срещаните грешки в нотите, а понякога бие по пръстите или по главата по-слабо схватливите или невнимателните ученици. Носи стари, от кадифе с различен цвят жилетки, за които казва, че ги е ушил от панталоните на крал (точно така) Понятовски, които бил купил на публична продажба.

Да, опиши го, нарисувай го: Живни. Професор по цигулка, панталион, клавикорд и флюгел^[5], Войчех Живни. Извънредно хубаво ни го е описал Еустахи Марилски. Сюртук, кърпа, унгарски ботуши, Моцарт или Хайдн върху артилерийската табакера — цяла Варшава познава Живни тъкмо по тези „специфичности“. Аха — тук му е мястото да пошепнем, че по онова време в столицата на кралството не биха могли да се преброят много тъй знаменити скъперници като негова милост Войчех Живни. Старецът е извънредно мил, весел, приказлив и майстор-разказвач на вицове — ала и небивал скъперник — Пари за сапун ли? — Жалко за парите! Или за облекло — В никакъв случай. Не жали парите само за тютюн.

Живни посещава Шопенови всеки ден. В понеделник, сряда и събота — за да предава уроци по музика на пансионерите. При него учат Яшьо Бялоблоцки, Марилски, дел Кампо, Титек Войчеховски, по-късно Геньо Скродзки. След уроците настъпва свещеният час за игра на пикет с пан Миколай.

В четвъртък той идва на вист. В неделя — на уроци по танц и отново на вист. Във вторник и петък пък — по навик. И, разбира се, на пикет. А по тия случаи — на обед, на вечерица, защото за ядене някак си така, от собствения джоб — жалко за парите!

Отблагодарява се е новинки, клюкички и вицове, с каквито са пълни дори ръкавите му, независимо от това дали времето е хубаво или лошо, дали е ден или нощ. У Шопенови към него имат следното отношение: необходим учител, това първо, добър приятел — второ, знаменит носител на новини — трето; и изобщо симпатичен, безвреден чуждак. Безвреден? — Благословен, трижди благословен! Та нали именно той и никой друг открива таланта, гения на Фрицек.

Музикалността на света и изразителността на музиката представляват лична тайна на Фрицек. Ние знаем, че понякога той е обяснявал на Людка (или по-скоро е откривал пред очите на профанката) някои подробности от тези толкова велики тайни. Ала нито Людка, нито някой друг от домашните или гостите може да се досети какво всъщност означава тази необикновена опитност в света на звуците.

Това, че Фрицек неизвестно кога е успял да научи клавишите на майчиното пиано, а собствените си пръсти — да го слушат за музикалните му планове, учудва мнозина. Мнозина се удивляват на тази необикновена способност. Така, както ги учудва чарът на Фрицек, неговото остроумие, хумор, необикновена сръчност, памет, красота, способност да изучава стихове и песни, et caetera, et caetera. Фрицек просто е необикновено момче. Може да се чуди и да се удивлява човек, а ако си гост — дори така приляга. Но защо трябва да се грижи човек по-особено за още един от десетте хиляди негови таланти? Едва Живни...

Той изслушва „импровизациите“ на Фрицек веднъж, втори път, пети, десети. Кима с глава. После дълго и усърдно киха. Фрицек се смее и вика: „Vivat! Vivat! Vivat!“ — защото маестро̀то има обичай да киха по три пъти при всяко смъркване. Най-сетне след тридесетия или четиридесетия концерт Живни, вместо да поклати мълчаливо глава и да посегне към табакерата, се зачервява, започва да мърмори и мрънка нещо под носа си, огромен като хобот. Затваря с трясък полуотвореното капаче на табакерата, става и като тропа силно с ботушите си по пода, отправя се към кабинета на пан Миколай.

Фридерик прекъсва на половината такт. Людка изблежда от ужас очи, а присъстващият на тая чудновата сцена Бялоблоцки се засмива злорадо:

— Ой, ще има да патиш... и... „мадам пръчка“... „мадам пръчка“! — Той слага палец на носа си и прави „нос“.

— Защо?

Бялоблоцки повдига рамене:

— Живни е сърдит като... като царевич. Ще видиш: „мадам пръчка“!

Фрицек би се разплакал, ако не се намесва Людка и не ѝ идва великолепно хрумване: да подслушат. Веднага всичко става ясно. Преди още да стигне до вратата на кабинета, Живни възбудено повишава глас.

Людка се задушава от смях. Маестрото с по-комичен от обикновено завален полски език по неговия немскочешки акцент заговорва. Ала на Фрицек не му е до смях. Той цял се обръща в слух и бледнее от напрежение: Живни излага на пан Миколай какво мисли за музикалните изпълнения на сина му.

И тъй: той живеел вече доста години, а повече от четири десетилетия от тях учи различно способни малчугани да свирят на цигулка или клавиборд. Видял е не малко бездарници, случвало му се е да се среща и с деца, особено чувствителни към музикалното изкуство. Ала нека пан Миколай разбере, че това, което Фрицек сам, без да го учат, може да свири на пиано, то е... — на възбудения пан Войчех липсват полски и чешки думи и той по стар навик се спасява с немския: Wunderbar, Wunderschön и изобщо — Wunder^[6].

Той не говори всичко това ей така, без да му мисли. Чакал месец, чакал два, три. Искал да се увери. И се уверил — Фрицек непременно трябва да заседне пред пианото, да изучи упражненията, гамите, пасажите — so, ja^[7]. Непременно!

От всичко това пан, Миколай е малко отегчен и раздразнен. На писмената му маса лежат куп тетрадки с упражнения за оценка, а Живни вместо да следи как дел Кампо свири гамите, измъчва човека с неща, които всички знаят много добре. По принцип пан Миколай е против това Фрицек да започне много отрано образованието си. Но най-сетне той се съгласява, по-скоро за да се отърве от Живни, отколкото защото е убеден. Живни го потупва по рамото от радост и

чувство на удовлетворение, но не забелязва сянката на неохота, която преминава по челото на пан Миколай. Разбира се — да не си въобразява този тютюнясал добряк, че ще възпита Фрицек по своя жалък образ и кихащо подобие? Музиката ли? — Не, други таланти ще се развиват във Фрицек.

По това време пани Юстина командува в кухнята готвачката и Зуска, крито приготвят вечерята за цялата семейно-пансионерска „фамилия“. Свинско със зеле, картофи и „сладко“, т.е. щрудел с конфитюр. За Фрицек се вари още чай от жельди, както всяка вечер, а за Изабела и Емилия по краищата на печката са сложени сладки и фини млечни каши.

Пани Юстина тъкмо пристъпва към едно извънредно важно действие — опитва щрудела дали е сполучлив, — когато вратата се отваря с трясък и влиза Фрицек. Той се втурва към майка си, протяга ръце. Пани Юстина с тревожно трепване на сърцето го вдига нагоре. Но нищо лошо не му се е случило. Устните на Фрицек треперят от радост. Върху бузите му — руменина от щастие.

— Мамо — вика той, — мамо...

Ала не иска да обясни отде иде тази буйна радост. Накрай се успокоява. След кратко замисляне казва:

— Сега ще отида да свиря.

Пани Юстина леко се намусва. Все пак Фрицек става някакъв чудак. Вярно, той не е обикновено дете. Изглежда, че такъв трябва да бъде и в доброто, и в злото: необикновен.

* * *

Пани Юстина Кшижановска е прекарала младостта си, като управлявала скромните остатъци от огромното някога богатство на Скарбековци — бюфета, кухнята, зеленчуковата и овоцната градина на имението в Желязова Вола. Понякога се случвало да прескочи до Варшава — до големия свят. И толкова. Дните си приличали един на друг като зърната на броеница; хората — също. Така се случило, че нито пани Юстина Кшижановска, нито пани Юстина Шопенова е могла да научи нещо за хората, които се раждат и живеят извън стените на помещническото имение в Желязова Вола, на енорийските църкви и

Саския дворец. Влизането в средата на магнифициенциите и учените професори е станало твърде късно, за да се разшири представата ѝ за света. Извършил се е само процес — така бихме казали сега — на обикновена аклиматизация към средата. И с това всичко приключило.

Пани Юстина е отлична съпруга и майка. Не е нейна вина, че ѝ расте син, когото тя не може да разбере: няма защо да се учудваме, че тя се бои от неговите мисли и странности. Пан Миколай не вижда тези странности, пани Юстина не споменава за тях на мъжа си — през 1817 година бащите познават само едно лекарство срещу странностите на децата: „мадам пръчка“.

Странности?

Фрицек има слаб организъм. Постоянна хрема, кашлица, температура. Лесно се уморява. Но всичко това е нещо естествено в семейство Шопен. Никаква странност.

Фрицек много лесно се поддава на вълнения, още по-лесно избухва в гняв. Умее да става извънредно мил („Оо-о — викат жените, — очарователен!“). Ала може и да ухапе крайно болезнено с поглед или дума. Той има приятели, близки като собственото сърце. Но го бива и за най-незначителна дума да намрази човека за половин, дори за цял ден. Не е свикнал да бъде доверчив, както не се е научил и на детския обичай да се изповядва и доверява. По-нататък: в любовта си и в гнева си е огън. И в същото време — знаменит пресметвач на чуждите и собствените чувства.

Всичко това не може да се смята за странност. Всяка майка познава такива детски капризи: гняв, смях, плач, мълчаливо чувство на обида и шумно помиряване. Познава ги по-добре, отколкото може да се предполага.

Какво обаче да помисли човек за това, че пани Юстина вече няколко пъти е сварвала малкия да прави нощни разходки до пианото?

Той тихо дрънка там нещо, изпробва, ядосва се за нещо. Когато тя го взема на ръце, без дори да го смърми, той мълчи упорито. Какво е търсел в тъмния салон от бяло-черните клавиши — не се знае. Децата се боят от тъмнината.

Или пък се закове в ъгъла и не отговаря, когато го викат или питат нещо. Пак мълчи. Очите му са леко притворени, главата — приведена към лявото рамо. Слуша. Какво ли слуша?

А откак е започнал уроци с Живни, не можеш го откъсна от пианото. Обикновените упражнения малко го интересуват. Често ще се залови за няколко намислени акорда или за къса мелодийка и се мъчи над нея, преобръща я, променя я. Отново не отговаря на молбите и заплахите. Няколко пъти вече след четвърт или половин час такива музикални мъки той се скрива в ъгъла си за през цялата сутрин. И само Живни може да го разтуши със своя Бах.

Именно — ако щете дори това. На двора от ден на ден пролетта расте по-високо и по-хубава. А Фрицек е забил нос в Баховия „Handbuch für Anna Magdalena“ и не обръща никакво внимание на поканите на Людка, Яшьо и Титек да вземе участие в пролетните им игри; а от техните викове понякога се тресе дворът на Саския дворец.

* * *

Тази година пролетта е доста закъсняла. Но затова пък в края на април тя избухва така внезапно, че хората са се упили от нея без мярка. Варшавските вечери започват да кънтят от серенади — „Филис“ и „Филон“, френски и италиански канцони или преоблечени по градски куявяки^[8]. Дори понякога във варшавския двор ще се набърка и някоя испанска мелодия, донесена от Наполеоновите бивши завоеватели на Сарагоса. А пред полунощ — сякаш почувствували особената сантименталност на епохата — започват своя концерт славеите. Градът е музикален и неспокоен; най-сетне в саската градина цъфват кестените. Но днес е задушно — слънцето грее иззад високия покрив от неподвижни мъгли.

Излизайки в града, пани Юстина предрича буря. Ала и тогава Фрицек дори не вдига глава от пианото. Преди малко Живни му е показал нови пасажии в до диез-мажор и сега той се мъчи да ги овладее колкото е възможно по-добре. След пасажите идва ред на сарабандата на Хендел, на менуета на Моцарт и на двугласната инвенция на Йохан Себастиан (когото Живни обожава, понеже сам той е ученик на достопамятния Йохан Кухаж, обучен от най-големия Бах). Затвореният в стъкленото кълбо часовник показва шестнадесет часа и осем минути. По това време на урок Живни обикновено дреме — при Фрицек обаче не може дори да притвори клепачи.

Не е най-важно това, че момчето има удивително сръчни пръсти, великолепа памет и чародеен слух. Случва се. Но често с течение на времето тия качества избледняват и посивяват. Най-сетне Людка не му отстъпва много в това отношение.

Но какво е това чудо, че този малчуган схваща веднага как да свири Хайдн, Гировец, Бах? Кой му диктува това непогрешимо долавяне на начина, стила, съдържанието на всеки композитор? Откъде знае как да извие кантилената, как да установи пулса на менуета, кога да вмъкне къса пауза, която разкрива цялата хубост на новата фраза?

Живни знае много малко за музиката. Той пред никого не е признал колко струва сам, но тази си преценка смята за справедлива и честна. Направо казано, смята се за Кърпач. След четиридесет години преподавателско блъскане собственият му младежки ентусиазъм е престанал да го интересува — престанала е да го интересува и самата музика. Но ето че от три месеца насам музиката отново почва да го вълнува!

Затворен в стъкленото кълбо, часовникът показва шестнадесет часа и тридесет и две минути. Фрицек току-що е свършил свиренето на инвенцията в си-минор. Отгласите от минорната тоника още трептят във въздуха. Живни моли:

— Изсвири я още веднъж.

Фрицек я свири втори път, трети път. Живни избърсва потта от челото си и пита свенливо:

— Откъде знаеш, Фрицек, че тъкмо така трябва да се свири?

Момчето се замисля; издухва невидимия пращец от клавишите, потърква клепачите си. Накрая отговаря така, като че ли сам себе си убеждава:

— Така е написано в нотите. Просто така е написано.

„Просто така е написано“. Ех, мили боже, господи!

Живни не пита повече. Още веднъж изслушва инвенцията в си-минор, след това погалва доста плахо момчето по меките му сипкави коси. А Фрицек заключава:

— Трябва да се свири така, както е написано.

Тази сентенция ще бъде вече съвсем ясна, ако се преведе на езика на възрастните. Ето нейния смисъл: трябва да се свирят не нотите, а музиката; която е записана с помощта на нотното писмо.

Трябва например да се знае, че ето това „ла“ не е само „ла“, а резултат и заключение на цялата музикална фраза. И само тези, които не умеят да четат музиката, четат всичките „ла“, „фа“ и „ре“ поотделно и заличават техния музикален ред и смисъл.

Живни става неохотно. Време е за урок на Мьодова у Плюцикевичови. В този миг в салона влиза пани Юстина.

— Бурята отмина встрани — казва тя с крайно изморен глас — и отново стана горещо. Както през юли.

Маестрото се сбогува и, разбира се, съобщава, че ще дойде вечерта на пикет. После добавя шепнешком:

— Казвам ви: Фрицек е малък Wunder. Да, да, чудесно момче.

Пани Юстина поглежда сина си и напразно се мъчи да сдържа гордата си усмивка. Не бива нито да се разнежиш много, нито да се гордееш с детето си. Съдбата е завистлива, не обича щастливите майки. Пани Юстина гледа през прозореца.

— Довечера сигурно ще бъде по-хладно отговаря тя делово.

* * *

Вечерта наистина става по-хладно. На изток небето вече започва да потъмнява, макар западът да е още цял в слънце.

Фридерик е коленичил на поставения до прозореца в салона стол и гледа дръвчетата в двора, лъскавите покриви на дворците и виещото се около тях ято лястовички. Това е неговият „час на усамотение“.

Какво означава този претенциозен термин? Именно една от странностите на Фридерик, както го нарича в ума си пани Юстина. Поискал е от Людка и от пансионерите да го оставят сам (те са отишли на майска молитва), клекнал е до най-обичания от него прозорец на салона и „размишлява“. Най-напред мисли за обикновени неща: утре ще отидат с Яшьо и Титек в саската градина да търсят бръмбари; после, колко е хубаво, че мама обеща да даде на вечеря на всекиго по една кайсия в мед; Живни киха все по-смешно, като стар пресипнал котарак.

Ала веднага след като си спомня за Живни, почва да мисли за музиката. Какво значи това: „Откъде знаеш, Фрицек, че тъкмо така

трябва да се свири?“ Та нима може иначе? Всичко е ясно. Ясно като бял ден.

Сега навън е хубаво и спокойно. Люлякът в двора толкова силно ухае, че се усеща чак тука. Вятър няма. Диша се леко и приятно. Времето е хубаво и ще бъде хубаво: лястовиците кръжат високо над покривите на манастира на сестрите-визитки. Никога нищо няма да смугне това приятно спокойствие. Винаги е било така и винаги ще бъде така. Мама често казва, че светът е добър. Фрицек опира брадичка на ръцете си. Това, което чувства сега, чувства го и когато свири менуета в сол-мажор.

Живни пита откъде Фрицек знае, че тъкмо така трябва да се свири? Господин Моцарт е писал в своята музика за един свят, който е много добър. Лявата ръка пулсира равномерно и спокойно, мелодията е ясна и следователно тоновете също трябва да бъдат ясни. Всичко, което се върши в мелодията, трябва да се изсвири със същата спокойна и добродушна веселост, както е спокойно и весело сега в най-милият от прозорците в салона.

Фрицек притваря очи. Да можеше ей така той сам да каже — да каже на пианото, — че тази вечер е толкова хубаво и приятно, че — както мама понякога казва — светът е толкова добър. Връхчетата на пръстите дори подпухват от копнеж за клавишите. Стъпвайки внимателно, за да не изплаши тишината в къщи и мислите си с излишен шум, Фрицек се отправя към пианото.

[1] Титла, давана на ректорите на висшите учебни заведения. — Б.пр. ↑

[2] Тип унгарско вино. — Б.пр. ↑

[3] Председател на сената. ↑

[4] Питието на Гамбринус бирата. — Б.пр. ↑

[5] панталион — струнен ударен музикален инструмент; клавикорд — струнен удар по клавишен инструмент; флюгел — старонемско наименование на клавирен струнен инструмент във форма на правоъгълен триъгълник (крило). — Б.пр. ↑

[6] Чудесно, чудно хубаво, чудо. — Б.пр. ↑

[7] Да. — Б.пр. ↑

[8] Народни песни и танци от Куявска област. — Б.пр. ↑

ЗА ГОЛЯМАТА ЛЮБОВ, ЗА ПОЧЕСТИТЕ И СКРЪБТА

През последните няколко години пан Миколай започва все по-видимо да се приближава към старостта. Това ще бъде професорска, изпълнена с мъдрост старост. През 1820 година е започнала шестата десетица от годините на живота му. С облеклото си, с начина на живеене, с разсъжденията си за живота пан Миколай все по-явно започва да се приготвя към това високо достойнство.

Старостта трябва да бъде не само достойна, но и спокойна. Пан Миколай все повече цени спокойствието, т.е. удобството. Удобни трябва да бъдат фотьойлът, къщата, заеманата служба, страната, в която живее — всичко: миналото, настоящето и бъдещето. От миналото ще трябва нещичко да се забрави, доброто настояще да се пази, а бъдещето да се осигури с планове, които да свидетелствуват не само за амбициите му, но преди всичко за разума му.

Единственият му син е ръководен мотив на тези планове. Това, че пан Миколай иска да види сина си тоя, който ще се грижи за него на старини — които от достойни някога ще станат немощни, — няма нищо общо с егоизма. Мечтите във връзка с единствения син почват да добиват форма и багра. Мъгливите, донякъде твърде практични мечти за министерско кресло за Фридерик се превръщат в конкретно решение за следване по административно-правни науки.

— Не бива да се цели твърде високо — все по-често започва да изразява такава тенденция пан Миколай. — Особено в днешно време — добавя той с горчивина.

Тонът на тази горчивина и на нарастващото примирение — засега само тон — се повтаря все по-често в разговори, които гостите на семейство Шопен водят всеки четвъртък. Всъщност всяка тема, която излиза вън от домашните или тясно професионални въпроси на събеседниците, носи в себе си изказването на тази тенденция. Това не е добър признак. Когато за лошия ход на обществените работи говори младежта, всяко разискване мирише на бунт. Когато за това говорят хора, близки до старостта, разговорът се насища с огорчение и примирение.

В 1815 година се твърдеше, че Европа ще започне спокоен живот. Особено много основание да очакват това мислеха, че имат гражданите на Кралството^[1]. Неговият създател и пръв опекун, император Александър, очароваше с всяка своя дума. Той твърдеше, че желае да направи от Кралството „скъпоценност“ — точно така: un bijou! Че възстановяването изцяло на старата Полша е цел на мечтите му.

През 1818 година той също не пестеше думите си. В своята реч пред Сейма той заявява на народните представители от кралството: „Изпълняват се вашите надежди и моите желания... Резултатите от вашата работа ще ми покажат как да мога, верен на това, което съм започнал, да разширя туй, което вече съм направил за вас.“ Какво означават тези думи? Извънредно много. Че Александър цени и уважава „благословената“ конституция на Кралството! Нещо повече: че възнамерява да даде такава конституция и на Русия! Та нали той беше добавил: „Дадохте ми случай да покажа на моето отечество какво му готвя и какво ще получи.“ И по-нататък: „Вие сте призвани да бъдете знаменит пример за Европа, която е обърнала погледите си към вас.“ Изглежда, че Александър няма никога да се откаже от своите либерални планове и от своята благосклонност към поданиците си.

Наистина така е изглеждало. Ала две години след тази прекрасна реч, на заминаване от Варшава, той обяснява, на великия княз своята истинска гледна точка. Нека царевичът да не се стеснява от конституцията. „Конституцията аз вземам върху себе си, ти действуй и не се грижи за останалото.“

Царевичът никога не е вземал особено присърце конституцията, а като главнокомандуващ армията, толкова нежно се е грижел за нея, че през първите четири години на управлението си, ни повече ни помалко, 49 офицери са се самоубили. Стреляли са в черепите си в парк Лаженки в саската градина, в караулното помещение. А арестите, побоищата, присъдите и заточенията на обикновените войници са били безброй. Пък и царевичът никога не се е мъчел да действа дипломатично. Наричал е генералите магарета, а капитаните е карал да пълзят пред строените си роти. След знаменитата реч на светлейшия си брат през 1818 година той заявява открито, че думите на императора са фалшива монета и че той лично гарантира, че управлението в Кралството, което мечтае за подписаната, но неизпълнена конституция, ще бъде управление на твърда ръка.

Подушили са се: негово императорско височество Константин Павлович Романов, Николай Николаевич Новосилцов, княжески фигурант на наместническия стол, Зайончек — послушно оръдие на Новосилцов, по-сетнешният министър на „онежежествяването“ Грабовски, экс-„якобинецът“ Шанявски, истинският мерзавец Околов и цяла глутница лакеи, цензори, полицаи, провокатори и кариеристи. Все по-тежко става в Кралството.

Не само в Кралството. Посетителите на варшавските кафенета си повтарят и обсъждат разни новини от целия свят. Споменават се имена като Муние, Франше-Деспре, Седлници. Муние и след него Франше подписват заповеди за арести в Париж, а Седлници — във Виена. Заповеди за арести ли? През 1816 година — смъртни присъди в Париж. През 1817 — в Бордо. Провокации, тайни убийства, насилия.

Ала в целия свят се помни 14 юли. В Испания армията претендира за правото на испанците да бъдат свободни; в Италия и Швейцария заговорници Буоцароти; в Германия — Фолен; в Южна Америка се бори Боливар.

Тия новини от света намират широк отзвук във Варшава. През месец януари 1820 година испанците с победоносен бунт под водачеството на Риг възстановяват конституцията на кортесите. Веднага Йоахим Лелевел пише „Исторически паралел между Испания и Полша“ и косвено дава да се разбере, че и поляците трябва да намерят в отечеството си своя Риг. Хората с горещи сърца подемат на дело тази мисъл. В лица заговорници Мохнацки, в университета — Ньонткович, в армията — Лукашински.

В салона на семейство Шопен не се мисли за заговори. Там клатят глави над тъжния, все по-тъжния порядък на европейските работи. Пък и не можем да се чудим особено много на тия учени, застарели вече професори; трудно е и да бъдат укорявани. Тия хора са направили твърде много за народа, който ги е отгледал. Господа професорите Линде, Колберг, Елснер, Бродзински, Бандтке прекрасно са записали със своята работа имената си в историята на полската култура. А че им липсва политическо виждане — какво да се прави. Обсъжданата, при чая и портокаловото сладко, все по-печална от година на година съдба на Кралството и Европа не гаси техния огън за работа над речниците, ръководствата, ораторите. Ала гаси смелостта им да мислят за бъдещето. За това убедително свидетелствува, ако

щете, сентенцията на пан Миколай, че не бива погледът да се рее много нависоко.

Пан Миколай все по-добре разбира, че праговете на високите почести и достойнства от година на година почват да стават все по-високи и по-високи за нозете на шопеновци, пьонтковци или колберговци. Министерското кресло? — За него човек може да си помечтае през „либералната“ 1815 година. Защото през тези години тия високи прагове растат все по-застрашително и за народите, и за отделните хора. Народите биват галени с копринена ръкавица: хайде една хубава реч в Сейма, хайде помощ от императорско-княжеското съкровище на Александър и Константин Павлович за ремонтране на кралския параклис в Гнезно, хайде сега пък дукати за благотворителност от ръката на княз Константин в ръката на княгиня Замойска. Ала в това време пресата стиска все повече и повече — затворът на улица Лешно от ден на ден се пълни и препълва. При все че конституцията уж е изравнила класите, при все че тя говори за свободите на гражданина и за либерална избирателно право, все пак нека се опита някакъв си там Мигурски, Гещ или старият приятел на пан Миколай, Юзеф Вижиговски, иконом, да доказва, явно или тайно, своето право на конституционни свободи. Веднага ще го приемат на Лешно с отворени обятия — якобинец! На такива доказателства могат да имат право — и то все по-малко — Чарториски, Радзивил, Любецки. Що се отнася обаче до останалите граждани на либералното Кралство, тъкмо с мисълта за тия им права и желания, „окото на господаря“, Николай Николаевич Новосилцов, е съставил план за създаване централно бюро на тайната полиция.

При чая и птифурките лошите мисли не се изказват на глас. Александър е все още „добрият господар“ — застаряващите професори не обичат да признават, че са сбъркали, ала пан Миколай все по-силно се утвърждава в скритото си убеждение: измервай намеренията според силите си — не иначе. На тази мъдрост го е научила непрекъснато приближаващата се старост, а също така и новините от близка и далечна Европа.

Какъв ще стане Фридерик? Разговорите на тази тема някак си престават. Наистина пан Миколай продължава да планира административно-правна кариера за Фридерик, но зад гърба му израства опозиция срещу тия планове.

Тази опозиция се ръководи открито от Живни. Да! От Живни! Този тих добряк няма обичай да се противопоставя на когото и да било — още повече на хора с такова високо положение като пан Миколай Шопен. Вярно, те са приятели, но все пак пан Миколай е заслужил професор. Ала ето че само половин година откак Фрицек е започнал уроците си по пиано, Живни при всеки удобен случай започва да изказва своето мнение: от Фрицек трябва да стане музикант, пианист, композитор! Той не се плаши дори от явната неохота на пан Миколай. Приказва за Фрицек като за „удивителен Wunder“ и не отстъпва нито крачка.

Така започва войната и скритият заговор срещу бащините мечти за бъдещето на единствения син.

Към този таен заговор пръв се присъединява самият Фрицек. Ясно е, че той не може да има право на глас. Ала в музиката той се вкопчва като кърлеж. А пани Юстина, като вижда страстта на сина си, която не съответствува нито на възрастта му, нито на присъщата за децата леност, нито на детските желания за смях и игри, сама се присъединява тихо към партията на маестрото.

Както знаем, по-рано маестро Живни е преподавал домашни уроци с досада в очите. Дремел. И дремейки, е пълнел главите на учениците си, един от друг по-мързеливи, като ги е биел с молив по пръстите. Единственото нещо, което го е будело от дрямката, са били минутите; когато е броял хонорара за лекциите си. Но ето че сега сам купува ноти — макар че го боли за всеки грош. Не скъпи времето си, желанието си, радостта си. Лекциите, вместо два пъти седмично, често почват да се редят ден след ден. На маестрото нито наум не му идва да дреме. Наведени над Хайдн, Моцарт или Бах, двамата стават цели червени: единият едва обхващащ октавата малчуган, другият беззъб, с трепереща глава старец. И при все че всичко това става през пролетта на 1817 година — през която пан Миколай все още твърде амбициозно и самоуверено мисли за бъдещето на Европа, на Кралството и на единствения си син, — все пак тази втора младост на маестро Живни не може да избегне от вниманието му.

А преди всичко от вниманието на никого не може да избегне избухналата голяма любов на Фрицек към музиката.

Децата винаги преживяват голяма обич — ще я прочетеш в страстта им, в предаността им, във вълнението им във всички тия

качества, които обикновено смятаме присъщи само на зрелите сърца. Но обичта на Фридерик започва все по-ясно да се отличава от познатата ни детска любов. Към детската страст, преданост и вълнение се прибавя и зряла работливост. А също и това, което ще наречем зряло вътрешно самовглъбяване (да, точно така!). И най-искрена вяност.

Преподавайки в лицейските класове в Саския дворец, пан Миколай застава до прозореца — откъм вътрешното здание долитат далечните звуци на пиано: това е Фрицек.

По-късно последва пренасянето от Саския дворец в Казимировския на Краковске пшедмешче. Царевичът е заповядал лицейт и професорските семейства да се пренесат на Краковске пшедмешче. Саската градина и дворецът се дават за нуждите на войската. За пръв път от устата на пан Миколай излизат неблагоприятни думи по адрес на един от най-светлейшите Романовци.

Безпорядък, неприятности, разходи във връзка с пренасянето — безброй. Ала пани Юстина е образец на къщовница. На първия етаж от вътрешното крило на Казимировския дворец, у Линдеви, Колбергови и Бродзински, още наместват мебелите, тупат килимите, отварят последните пакети, а на втория етаж, у Шопенови, всичко вече върви по нормалния си път.

„Всичко“ означава и това, че когато пан Миколай прекъсва за малко урока си и застава до един от прозорците на Казимировския палат, отново чува откъм вътрешното крило далечните звуци на пианото.

* * *

Щастливо време са пролетите, летата, есените и зимите на 1817 и 1818 година. Всяка нова седмица открива нов чар на света. В очите на благородния Живни освен огньовете на огромно удивление пламтят и огньовете на втора младост и на ново въодушевление. Малкият Фрицек лети в света на музиката без опомняне и почивка. Всяка нова седмица открива нови архипелази — бързо са отишли в забравата първите инвенции, менуети и сарабанди, а край малките прелюди, фуги, край лесничките сонати и екзерсисии пръстите на Фрицек само са минали. През пролетта на 1818 година Фрицек влиза в света на

музиката от най-висш разред. Дошло е времето за сонатите на Йозеф Хайдн и на великолепия Волфганг Амадеус, най-сетне „Wohltemperiertes Klavier“.

Йохан Себастиан Бах по това време още не е познат в Европа както трябва. Малцина го знаят и признават. Но звездата на Волфганг Амадеус Моцарт не е побледнявала нито за миг. Ала Фрицек не се интересува от модата и обичаите в музиката. Съвсем независимо от тях тези двама композитори заемат достойнството на първите монарси в света на неговата велика любов.

Но и тук не би могло да стане никаква грешка. С течение на времето и с течение на тактовете изразителността на музиката става все по-определена — вече не се срещат в нея никакви въпросителни — на тази карта няма бели петна. За обикновения човек — за обикновените Скродзки или Марилски — звуците са само ясни и тъмни, високи и ниски, тънки и плътни. Това не значи още нищо. Музиката е нещо така действително и живо, както човекът, както неговата мисъл, жест и слово. Фрицек вече знае, че е посветен в истини, които твърде често са закрити за ушите на другите хора. Но това не го интересува. Най-важният въпрос за него става все по-щастливото и победоносно разкриване на жестовете, мислите и думите на Бах, Моцарт, Хайдн, Бетховен, Хумел...

Бах е олицетворение на сериозност и мъдрост. Той изразява тая сериозност и мъдрост с множество гласове наведнъж. Всеки от тях изказва общата мисъл на всички, но всеки дава на тази мисъл нов облик и нова стойност. Знае се, че към такава мъдрост нищо повече не може да се прибави. Случва се Йохан Себастиан да разказва за неща обикновени; възвишени и велики, толкова велики, че пред тях изчезва всяко детско лекомислие. Разказва и за неща тъжни — ала никога много тъжни. И за неща весели — но никога прекалено весели. Той е просто мъдър и спокоен. Човек мъчно може да си въобрази по-дълбока мъдрост. Дори в дребните, сякаш на шега нахвърлени скици тази мъдрост се разпознава без усилие.

Волфганг Амадеус се вълнува по-лесно, по-лесно се поддава на дълбока тъга и избухва в силен смях. Обича да крещи и да кокетничи. И в неговата музика цъфти мъдрост. Да — не толкова съществува, колкото цъфти. Понякога отчаянието у Моцарт избухва по такъв страшен начин, че човек мъчно може да се отърве от лоши сънища.

Друг път той прави шеги със себе си, с музиката и със света. Волфганг Амадеус не е съставен от живи мисли, а от живи вълнения. Когато е свирен, на върха на пръстите си човек усеща пулсирането на кръвта, бързината на биенето на сърцето, гъвкавия заплашителен или танцов жест. Най-добре обаче човек разговаря с него, когато той приказва за много щастливия, спокоен и в същото време весел живот.

Останалите не тежат вече толкова много. Ван Бетховен например твърде често избухва в гняв и крещи. Исква да се удря в пианото с пестници. Отчаянието му мъчно може да се разбере — толкова е зло и несправедливо.

Затова пък елегантният Хумел и нежният Филд са мили. С тези двама свиренето се обръща в смехория, в донякъде бърлива веселост или тъга, която всъщност съвсем не е много тъжна.

Знаем все пак — добре знаем, — че няма обич без копнеж и без страдание. Фрицек се сгушва в някой пуст ъгъл и не може да заспи, нощем се буди. Не го будят лоши сънища. Тъмнината винаги му е била близка и красноречива. Тъжното настроение на Фрицек — тия, както ги нарича в себе си пани Юстина, негови странности — диренето на самота, криенето му в ъглите и гледането през прозореца се дължат само на едно нещо: на мисълта му за музиката и на нов копнеж по нея.

* * *

Веднъж, сварил Фрицек на пианото с молив и къс от хартия в малката му ръка, Живни поруменява от гордост. За свидетели на своето въодушевление той извиква пани Юстина и пан Миколай, дори гуверньора на пансионерите пан Барчински. Пан Миколай не успява да смути маестрото с доста сухата си забележка, че Фрицек се преуморява от това свирене извън всяка мярка. Живни взема в ръка прочутия си молив, голям чист къс хартия и сам започва да записва Фрицековите опити за самостоятелно пътуване из страната на Бах и Моцарт.

Първият такъв опит е записан през есента на 1817 година, след това те започват да се сипят като из чувал. Живни ходи наперен като пуяк. А из града разнася все изумителни вести.

Ала Фрицек не се надува. Това, което Живни записва, го радва и задоволява само ден или два. След това се залавя да го поправя. Седи над калиграфно записаната полонеза или валс и гризе молива си. Става тъжен. Зачертава, променя, дописва — дописва, променя, зачертава. Често написаното на хартия се размазва от внезапните, неизвестно защо бликнали сълзи. От това седене остават само тъгите и изпозачертаните до невъзможност педантични записвания на пан Войчех. Най-сетне маестрото забранява поправките насаме и сам се грижи за чистотата на ръкописа. Тогава Фрицек се затваря в упорито, тъжно мълчание — в тих гняв или обида. Не може да се разбере какво му е. Та нали винаги тръпне от радост, когато свири своите полонези, галопи, вариации и валсчета, за да ги записва маестрото.

Много просто. Но защо маестро Живни не може да разбере работата? С тия зачертвания Фрицек иска да поправи онова, което в първия миг го е забавлявало и радвало, но след два или три дни вече буди само недоволство. Тогава, той чувства в себе си пустота и тревога — това не е така, онова е излишно, празна бърливост, чукане по клавиатурата, смешни работи.

След два или три дни Фрицек знае, че пак нищо не е съумял да каже. Валсът — написан преди няколко дни и който уж бе вдигнал толкова шум — всъщност е истинска глупост. Той се разпада в сърцето и в пръстите. Извънредно тежка е борбата за това, което човек би искал да изрази. Толкова по-тежка, защото още не се знае защо и какво би искал да каже. Едно само се знае: няма обич без страдания и копнежи.

За щастие намерило се е лекарство за всички тия скърби: упражненията. Пан Миколай всъщност има право, когато твърди, че Фрицек се преуморява от свиренето без мярка. Хилав е, нежен, със сини жилки по слепите очи, а бузичките му са едва зачервени. Затова много често трябва да му заповядват да прекъсне работата си. Пасажи, терци, акорди — и отново пасажии, пасажии, гами. Сутрин, по обед, надвечер.

Наблюдавайки това трудолюбиво доказателство на обич към музиката, Живни все по-смело започва да защитава своята теза за бъдещето на Фрицек; съвсем не го смущават неприязнените блясъци в очите на пан Миколай. Фрицек ще стане пианист и композитор. Фрицек е удивителен Wunder! Der kleiner Mozart!^[2]

По тоя начин все по-явно започва да се оформя опозицията в къщи. И не само в къщи. Варшава започва да открива нов моден обект: именно — малкия Моцарт! Малкия пианист и... ах, ох... композитор!

Миналата година, веднага след Петдесетница, салонните дами и дамички за нищо друго не са приказвали освен за нещастния капитан Новицки, който получил плесница пред строената си рота от великия княз и още същата вечер си теглил куршума пред паметника на крал Ян^[3] в Лаженки. Тази тема е била достатъчна до късна есен, толкова повече, че Новицки е бил последван и от братята Трембински и Вилчек. При това тази тема е твърде печална, а скандалните истории за Новосилцев и за любовниците на Любовидски отдавна вече са омръзнали.

Тъкмо тогава върху отегченото от коледния пост салонно общество като от небето пада нова тема — малкият Моцарт.

Почвата отдавна е подготвена.

Работите тръгват по нормален път. Оставилият лош спомен Бонапарт е разрушил и разорил извънредно много Княжеството. Въпреки това Кралството започва толкова бързо да идва на себе си през мирното време на Свещения съюз, че човек мъчно може да повярва. Увеличаващото се благоденствие не може да бъде спряно дори от Новосилцов и Зайончек. Селото стене от глад, ала в столицата хората ядат все по-обилно. И така, след като са напълнили стомасите и джобовете си, идва ред и за различни моди. Ето ги: мода на учени, мода на двуколки и коне, мода на кафенета, мода на изкуство, а в изкуството — преди всичко на музика. Наистина никой аристократ не кани в салона си артист, ала изпратил веднъж за него, не пести нито ръкопляскания, нито възхищение.

И ето, точно в периода на тази двойно щастлива конюнктура (от една страна мода на артисти, от друга коледния пост) в главния склад на ноти на многоуважаемия пан Бжезин на улица Мьодова се появява: „Polonaise pour pianoforte, dédiée à son. Excellence M-me la Comtesse Victoire Skarbek, par Friderik Chopin, âgé 8 ans.“ Един месец след полонезата — „Marche militaire.“ За отпечатването на тези произведения е подпомогнал — както се говорело — Фридерик

Скарбек. Ала никой не иска да повярва, че част от разходите е финансиран... Живни! Треперещият за всеки грош Живни!

По този начин декември и януари стават месеците, през които се ражда славата на Фрицек. Слава? Може би е малко пресилено казано. Мода. И както всяка мода, изведнъж като широка вълна залива цялата столица. Всеки желае да има за гост „малкия Моцарт“, да го чуе, да му се възхищава, да го черпи с бонбони, сладкиши, нежности.

Много цененият „Паментник варшавски“ в своите литературни новини пише следното:

„Макар да не причисляваме композиторите към писателите (все пак те са не по-малко автори), не можем да премълчим пред публиката следната композиция, отпечатана с приятелска помощ: «Polonaise pour pianoforte, dédiée á son Excellence, M-me la Comtesse Victoire Skarbek, par Friderik Chopin, âgé de 8 ans.» Композитора на този полски танц, юноша на 8 години, син на Миколай Шопен, професор по френски език и литература, е истински музикален гений; той не само изпълнява най-трудни музикални късове с извънредна лекота и вкус, но е вече композитор на няколко танца и вариации, от които познавачите на музиката не престават да се удивляват, особено като имат пред вид детската възраст на автора...”

Всичко започва обаче едва от концерта на благотворителното дружество, състояло се на 24 февруари 1818 година, в който участва и Фридерик. Сензация: един малчуган, едва видим от по-задните редове, люлеейки крака върху направената с възглавници по-висока табуретка, свири концерта на Гировец. И само как го свири! Маестро Живни, като слуша избухналите викове „браво“ — първите публични „браво“ в живота на Фридерик — не само започва да се тресе от вълнение, но просто скрива нос и очи в карираната си кърпа.

От този ден пред вътрешната част на Казимировския дворец започват да спират коли. Вежливо питат с визитни картички професор Миколай Шопен дали ще позволи на гениалния си син да концертира в салона на негово императорско височество княз Константин Павлович, в салона на наместника Зайончек, в салоните на княгиня Замойска, на князете Чарториски, Радзивилови, Четвертински, Околов, Мостовск, Любецки дори. Не само това!

Да надзърнем и в „Газета Кореспондента Варшавского и Заграничного“ (№80 от 6 октомври). На първа страница пише:

„Към подробностите по посещението на нейно височество майката на императора в университета и във Варшавския лицей трябва да прибавим, че когато влезе във втори клас на лицей, пан Шопен, деветгодишен юноша и син на професор от лицей, вещ в музикалното изкуство, макар и на толкова ранна възраст, подари на нейно величество царицата написани от него два полски танца за пиано, които царицата прие извънредно благосклонно, като похвали толкова ранния талант на младежа и го поощри към по-нататъшни успехи.“

Царицата, казват, го похвалила ласкаво. Дори самото „чудовище“, великият княз, с охота слушал, казват, импровизациите на деветгодишното момче. А най-голямата певица на земното кълбо, Анжелика Каталани, при концертното си посещение във Варшава чува „малкия Моцарт“ и в израз на възхищение му подарява извънредно изкусно изработен златен *repetier*^[4].

* * *

Тия факти са достатъчни, за да обезпечат блясък на новата звезда. Пан Миколай гледа на всичко това с все по-силно учудени очи. Ето че неговият син вече стъпва по паркетите на салоните, за което той само може да мечтае. Пред вратата на вътрешното здание на Казимировския дворец пристигат княгиня Четвертинска, генерал Курута, граф дъб Мориол, баронеса Моренхайм с молба (откажи де на такава молба!) за Фрицек. Милост божия и милост на панове — да.

Но нали се знае: няма нищо по-нетрайно от благоволенieto и модата. След три-четири години малкият гений ще омръзне — и тогава какво? Горчивият учителски хляб на Живни или най-много ректор на консерваторията. И макар сега вече да се знае, че не бива човек да се прицелва много високо, все пак професията на пианист (дори от класата на Вюрфел) не би могла да зарадва сърцето на професор Шопен.

Ето причината, поради която нито втората, нито третата година на Фрицековите триумфи не променят възгледите на пан Миколай относно бъдещето на единствения му син. Артистите не се канят в салоните; за тях се изпраща.

Нищо чудно, че в момент на лошо настроение пан Миколай скастрия доста остро маестро Живни за възхищението му и за стратегическите му ходове горе-долу в следния смисъл: „Ония“ направиха от детето момче за поръчки.

Само че вместо да носи пакети, носи със себе си своя талант и музиката. И още: точно така може да ги възхити и някой дресиран пудел, някой фокусник или френска танцьорка.

Живни не може да разбере какво иска да каже професорът.

* * *

Първата година на почести е скучна, втората интересна. Третата година вече почва да го сърди. Ползата е следната: няколко пъти развален стомах от сладкишите, липса на време за упражнения и за обмисляне на нови композиции, главоболие, две скарвания (едното с антипатичния Борис Четвертински, второто — с Алберт Потоцки — вирнали нос негови връстници), умора, кашлица, безсъние.

Бъди справедлив, Фридерик: не можеш да отминаваш нещата, които са най-малкото приятни. И тъй: възхищения, нежности, комплименти. Че кой няма да завиди на тия возения с великокняжеска четворка в компанията на малката Мориолка (дъщерята на шамбелана на Константин) или на ръкоплясканията, които поне три пъти седмично екват в най-бележитите салони на столицата? Шопенчо свири, Шопенчо импровизира. По примера на най-голямата комедиантка във варшавските салони, княгиня Луиза, всички дами слушат Шопенчо със скрити в дланите си лица. Разбира се, никой не се замисля колко искреност има в тия жестове. Също така, както никой не се замисля за самия Фридерик — какво чувства, като пътува за петдесети път към салона на прекрасната Луиза Четвертинска. И което е най-важното: колко истина има в неговите импровизации, концертирания и поклони. Би трябвало човек да помисли върху това. Някой би трябвало да попита Фрицек, да го разпита, да поразговаря с него сериозно и приятелски. Никой обаче не знае, че първата година е била за него адски досадна. Втората — това е забелязано — приятна. Но понеже всички смятат, че през тази втора година всичко се харесва твърде много на малкото дете, никой не е могъл да предскаже бомбата,

която ще избухне в края на третата година. Наистина облаци се трупат — вижда се, че Фрицек крие, както му е навикът, някакви скърби и грижи, ала никой достатъчно не ги оценява, нито разбира.

* * *

Днес вече маестро Живни няма защо да изслушва, да записва с ноти или да поправя всяко ново хрумване. Фрицек пише сам. Сам се труди и мъчи над клавиатурата.

Писането става все по-важна, все по-близка на сърцето трудолюбива грижа. И ето тъкмо тия часове му отнемат пристигащите пред жилището „приятели“ на малкия Моцарт.

И дума не може да става да отнемат времето за урок с баща му или с гуверньора Барчински. Не може да му откраднат и времето за научаването на тези уроци. И така губят се една, две, десет вечери. След всяка такава вечер сутринта е пуста и безплодна, умората затваря клепачите за сън. А дори и да успее да намери два-три часа за пианото — и така от писането нищо не излиза! Желание да пише не липсва никога. Липсва свежест и сила. Едва вечерта... ала вечерта се явява такава или онакава, или някаква друга кола.

На всичко отгоре Домек Дзевановски и двамата млади Колберговци започват да се подсмиват, че Фрицек ходи само из дворцовите зали, че служи и кокетира пред самия царевич.

Това го огорчава още повече, защото Домек и Колберговци са му приятели. А и в салона на семейство Шопен през тази 1820 година вече са започнали да повтарят едни твърде неблагоприятни мнения за великокняжеското височество. „Чудовище — подобно нещо не е имало под слънцето.“ Така го бил нарекъл сам Немцевич. Домек Дзевановски запитва Фрицек дали знае как Немцевич е нарекъл великия княз. Друг път Дел Кампо (с Фрицек той изобщо не се държи особено нежно) измърморва, че Фрицек трябвало да „попита Курута“ защо се е застрелял брата на годеника на братовчедката на Дел Кампо, подпоручик Лучински. В този въпрос вече няма място за смях.

Накрая още нещо. Ето че не само утрините са сънливи и безплодни. Дори свободните, принадлежащи само на него вечери му се изнизват, уморяват го и той не може да им се радва. А вече на Фрицек

все по-лесно се удава писането на валсове, галопи, вариации. През тази пролет хрумванията се сипят като из ръкав. Не — в това липсва каквато и да е радост. Някои веднага биват запокитени в ъгъла, другите дори не му се иска да ги преработва. И макар всички те да възбуждат еднакво възхищение в салоните, както и в сърцето на Живни или на Людка, Фрицек все по-често, дори като слуша най-големи похвали, чупи устни и присвива очи. Дори няколко пъти повдига рамене по твърде презрителен и прекалено очевиден начин. Какво означава това презрение? То не е презрение, отправено към тия, които се обръщат към него с добра дума. Той не мисли дори за фалшивите, но сладки възхищения на княгиня Мария, за която знае, че не може да различи тактовете, писани от Моцарт, от глупостите, написани от ръката на който и да било дурак. А с тези, които го обявяват за осмо чудо на света, след като са изслушали някакви си твърде съмнителни по качество Фрицекови импровизации, той се смее с още по-детински добродушно злорадство. Защото това презрение той насочва едва ли не изключително срещу... себе си.

* * *

Неговите вечери, вечерите на писане — стават въпрос все по-важен, все по-близък на сърцето му. Наречени са вечери на трудолюбивата меланхолия. Фрицек пише сам — тази пролет хрумванията се сипят „като из ръкав“. И в същото време той повдига рамене съвсем не го интересуват възхищенията и почестите.

В това не се крие никакво противоречие. Всичко е логично. Всичко е здраво свързано помежду си: трудолюбивата меланхолия, охотата и лекотата при писането, презрението; безсънието. Да открием тогава извора и причината на изброените тук и наглед противоречиви факти.

Ето я: споменаваната толкова пъти голяма любов — музиката.

Няма любов без тъга и копнежи. Какво тогава да се каже, когато се случи нещастна любов, когато единият обект се изплъзва от ръцете, от очите, от сърцето, когато изтича през пръстите като сипкава, неуловима сянка и макар никога да не е чужда, винаги е далечна.

Не бива да мислим, че такава любов не може да преживява десет или единадесетгодишно момче. Доказателствата са излишни. Та той я преживява! Независимо от това дали някой вярва или не вярва.

„Малкият Моцарт“ бива допуснат до органа у сестрите-визитки. Няколко пъти дори му позволяват да отиде там вечер заедно с маестрото. Маестрото се отдръпва към стената. В ъгъла се мярка ленивата сянка на каликантиста^[5].

Има една фуга — фуга в до диез-мажор. И така: спокойствие, великото спокойствие на мъдростта, уверена в справедливия порядък на света. Мъдрецът, който обяснява тази истина с устата на органа, я обяснява с огромна, също така безспорна вяра, както най-големите, най-силно вярващите в човечеството философи. Не мислете, че малкото момче, седнало в здрачната привечер над двойния ред клавиши у сестрите-визитки, не ще съумее да разбере смисъла на такъв миг. Колкото по-сериозно и по-дълбоко човек вярва във величието на собствената си велика любов, толкова по-лесно може да разбере собствената си бедност, собствената си незначителност и малоценност. Можеш да обичаш Йохан Себастиан, можеш да му бъдеш най-пламенен приятел, но как можеш да се сравниш с неговото величие?

Вечерта върху обширно пространство над града се извива буря и откъм Висла вятърът носи бързите светлини на светкавиците. После ведно с последните капки дъжд в отворения прозорец нахлуват вълни от свеж въздух, по-чист от всички планински извори. По стъклата се стича сребърна мрежа от капки, по източната страна на небето — две тихи вече светкавици. Накрая, стоящият заедно с него до прозореца пан Юзеф Елснер се обажда с толкова тих глас, сякаш говори сам на себе си. Сигурно говори на себе си.

— Най-лошото нещо е чувството за собствената неспособност. Ето тъй: чувствуваш всичко онова в пръстите си, в сърцето си, в обятията си, в... в очите си. Сякаш сърцето започва да бие отново. Най-напред възхищение и радост, а след това пустота. Навсякъде пустота — в сърцето, в ръцете, в очите.

Този път в очите съвсем няма пустота; зад все по-гъстите сълзи те са пълни със светлината на плаващите в западния край на небето облаци. Пан Елснер се връща да играе вист. Наближава да се съмне. Би трябвало за стотен път, за хиляден път или за десетхиляден път да си

припомни човек всички срещи с онези: Йохан Себастиан, Волфганг Амадеус, с откритите напоследък две сонати на Бетховен, с Керубини. Керубини... или псалмът на Страдела. Той е път малко преди настъпването на пролетта — тогава в стъклописите в храма на сестрите-визитки навярно за пръв път се е отразявало предпролетното слънце. Би трябвало човек да се замисли по какво чудо или начин може да открие собствен път към „тяхната“ — на музикалните гении — страна. От прозореца като че ли лъха студ — през прозореца нахлува студената светлина на новата луна.

Пътищата са и различни, и трудни, и далечни. Нищо няма да се намисли тази нощ. Едно е само сигурно. Може и трябва да се повярва, че няма да се намери по-красива страна от тази. В нея живее мъдростта. В нея живеят радостта, тъгата, спокойствието, отчаянието, бурята, вечерта и студената светлина на новата луна; дори страданието живее в нея. Въпреки това тази страна навярно е вълнуващо красива. Как да се намери пътят към нея?

Луната вече изчезва от прозореца. Прозорецът се изпълва чак догоре с тъмнина. А тъмнината е пълна с шепоти. Бръмбарът-корояд се движи от една стена до друга. И какво още, какво още? Знае вече: далечен път, зелен път, зелена къща, зелена пътечка...

Пътечка направо към съня.

* * *

Сутринта в кухнята избухва разправия. Зуска набила котката, защото откраднала сланина. Котката, бягайки, прекатурила млякото, приготвено за Емилка. Готвачката нахокала Зуска: трябвало да не изпуска котката от ръцете си. Изабела се скарала завинаги с Мадридски — дърпал я за плитките. А понеже Барчински попаднал на тази сцена, „мадам пръчка“ заиграва върху Марилски. А пък у Колбергови, на първия етаж, вятърът счупил стъкло, при което прозоречната рамка скъсала току-що изпраното перде.

Спокойствие настъпва едва към пет часа, когато идват гости на вист. И то най-достопочтените: Елснер, Бродзински и Линде. Но ето че дори те не могат да запазят достойна сериозност през този неспокоен ден. Трябва обаче да бъдем справедливи към ректора: не той с

темперамента си на сангвиник повишава глас при играта на карти. Започва най-спокойно тихият и със смирено сърце професор Бродзински. Домакинът нещо упорито протестира. След това някъде вътре в жилището изтрещява блъсната от течението врата.

На Фрицек е позволено да седи в салона с нотната си тетрадка. Той пише, трие, хапе молива с тъжен гняв — този пасаж нищо не струва, този акорд нищо не струва, триото на полонезата се влечи по тънките терци като стара кранта.

Накрая моливът преминава с няколко дебели черти по цялото трио, лактите се опират върху тетрадката, пестничетата под брадата, а доста замъгленият поглед се впира в почервенелия пан Елснер, който се е отдръпнал от картите и се е навел през масата към ректора Линде.

Оказва се, че спорът не е бил за картите, а за нещо друго — за проблеми от голямо значение.

— В облеклото, в обичаите, а още повече в моята професия човек не може да бъде папагал! Всеки трябва да търси своя лира, свой начин! Поляците не са гъски, те си имат свои песни. И пан Курпински съвсем няма да ме съблазни с Росини...

Професор Бродзински успокоява колкото може и умее. Гали двамата противници по маншетите.

— Росинисти! — фучи Елснер и Фрицек повдига внимателно вежди: за музика ли става дума? За Росини, чиято опера се представя в Народния театър?

— Росинисти! — През целия си живот само в моята страна съм дирил своята музика. Не съм се родил папагал, за да пея на чужд глас. — И тук погледът на магнифицицията среща зора на потъмнелите от любопитство очи на Фрицек. Елснер сочи, малчугана с пръст. — Запомни, пане Фридерик, че всеки трябва да дири глас, близък на сърцето му. Запомни това!

Този високопарен зов не е разбран в пълния си смисъл. На това отгоре пан Миколай си припомня, че в този доста бурен спор се вслушват непризвани уши и изпраща сина си в стаята на пенсионерите. Ала и там атмосферата е наелектризирана — вятърът блъска прозоречните капаци о стените, а Марилски е овладян от зъл дух: най-напред се е сбил с Дел Кампо за някакъв молив, след това нарекъл Дзевановски фустопоклонник (че Домек се криел при всеки

случай зад някоя фуста!), макар това да не е вярно. Отново в работа влиза „мадам пръчка“.

Фрицек се опитва да се върне към зачертаното трио — повдига му се! То е нестройно, бедно, оскубано. „Запомни, пане Фридерик... всеки трябва да търси своя лира.“

В салона дамичките ще охкат и ахкат над това трио! Ала как ще му се надсмиват Йохан Себастиан и Волфганг Амадеус!

Фрицек избягва от яд в празната кухня. Там пък котката току-що е уловила мишка. Като гледаш това забавление, сам чувствуваш ноктите на лапата върху гърба и гърлото на мишката. Котката й дава възможност да избяга на една-две крачки от неизбежната смърт. Не повече.

За щастие никой не е видял как тетрадката плясва на земята, как Фрицек стъпква разпръснатите листове с гняв, който чак му спира дъха. А остатъка от този гняв изплаква в палтото на майка си, окачено на закачалката в коридора. Но понеже никой не е видял нито стъпканата тетрадка, нито плача, нито дребните тръпки на малките ръце, които тръпки не искат да престанат, никой не може да предвиди оная бомба, която избухва в края на третата година на възхищения и почести.

Половин час по-късно пред вътрешното крило на казимировския дворец спира зелената кола на баронеса Моренхайм. Визитната картичка „с молба“ за Фрицек се донася горе от лакей с избръснато лице с цвета на синкаво зеле. Госпожа Юстина вече е преоблякла Фрицек в кадифена блуза с кафяв цвят и дантелена яка, намокрила е с лавандулова вода непослушната мека коса. Лакеят стои на прага и зяпа в най-близкото огледало, без да мръдне: чака да получи пратката, играчката, свирещата машинка — малкия Моцарт, госпожи и господа!

Но точно тогава Фрицек заявява с извънредно спокоен глас, че няма да отиде. Помислят, че се шегува. Но това не е шег. Пани Юстина мобилизира мъжа си — и това не помага. Убеждава го сам ректорът Линде. Как може да се откаже на баронеса Моренхайм, дъщеря на негово превъзходителство министър Мостовски? Фрицек продължава да държи спокойно на своето: няма да отиде! Пан Миколай свива очи в невъздържан гняв; всички знаят какво означава това — „мадам пръчка“. Но Фрицек дори не трепва. Не!

Вън острият вятър носи по небето облаци. А долу, по Краковске пшедмешче, носи облаци прах право в очите на баронеса Моренхайм и разчорля изкусно направената прическа на нейно превъзходителство дъщерята на негово превъзходителство министъра. Втори лакей изтичва нагоре.

Когато Фрицек не се разплаква дори при вида на „мадам пръчка“, пан Миколай се вглежда внимателно в него. След това слиза долу при колата и със смирен, но сух глас се извинява пред нейно превъзходителство в горе-доле следния смисъл: че „Hélas! Mais Frédéric est un peu malade aujourd’hui“^[6]. Баронесата въздъхва в тона на „с’est dommage“^[7] и си заминава разгневена. Ректорът Линде твърди, че когато се е връщал горе, пан Миколай се усмихвал злорадо.

Едва тогава Фрицек избухва в силен плач. А вечерта покачва температура и още рано сутринта в къщи се явява премилият доктор Малч.

Той предписва сироп, отваря от варени жельди и при първа възможност — село. Зелено, богато със слънце, жита и цветя село!

[1] Полша. — Б.пр. ↑

[2] Чудо! Малкият Моцарт. — Б.пр. ↑

[3] Ян Собески — Б.пр. ↑

[4] Джобен часовник, който бие часовете и минутите. — Б.пр. ↑

[5] Надувач на меховете на органа. — Б.пр. ↑

[6] Уви! Но Фридерик е малко болен днес... — Б.пр. ↑

[7] Жалко. — Б.пр. ↑

ЗЕЛЕНИЯТ КРАЙ И КРАЙ С МИЛИЯ ЖИВНИ

На пладне сянката на извисилата се до небето тополя е толкова малка, че едва можеш да се скриеш в нея. Вятър няма. Но въпреки това житата се люшкат и шумолят, акомпанират на многобройните хорове от щурци, скакалци, диви пчели, които свирят басово за себе си и на музите от пощурели мухи, звънящи като стъкло мушички, от пчели, едри бръмбари и бръмбарчета — бръмбарчета кафявозелени, бръмбарчета виолетови и бръмбарчета сини. Юли.

Във висините няколко лястовички, а над всичко — единственият в този ден облак, равнодушен към безредието на земята. Преди малко катедрала с грамадно кубе, после вол, гора, великан, сега той става все по-малък и по-далечен; бившият вол, бившият великан, в тоя миг вече корабно платно — се спуска над чертата на горите. Негова си работа.

Притвори клепачи. Под тях е само червенина. По нея протичат сенки от светли колелца — дребни, кръгли следи от слънцето — и макове. Маковете са предимно червени, понякога пурпурни, друг път — дори огнени. Тогава трябва да прилепиш ухо до стъблото на тополата. Защото тополата свири. Колко дълбок и звучен глас се крие в стъблото на тополата!

Преди миг в сянката на дървото се е завъртяла дива пчела. Тя сякаш е пощръкляла. Кацнала върху бялата детелина, опила се със сока ѝ и сега бумти с чиста квинта чак до небето. Заглушава чуждите песни, надува се, кънти басово и пак пие. Накрая отлита по своя път и отново чуваш скритите в живота музиканти. За скакалеца пшеницата е несъмнено високостеблена гора...

В тринадесет часа в шафарненското имение звънят за обед. Но дълго трябва да търсят и викат ваканционния гост. Накрай Домек Дзевановски го намира. Фрицек дремел под сянката на тополата, наричана поради възрастта ѝ „старицата“.

Какво представлява градската изразителност и музикалност на света пред чара на юли и август на село? Едва тук, на гости у родителите на Домек, в Шафарня, става ясно, че тя е само беден

роднина, накичен с дрънкулките на палячовците на серенадите и глъчката на пазарските площи.

Във Варшава всяка неделя бащата извежда пансионерите и семейството си извън града. Извън града, значи на село. Нищо подобно. Там има толкова от истинското село, колкото дяволи на върха на иглата. Градът отвсякъде е затворил страните на света. И при все че селото почти стига до самото сърце на Варшава, да не преувеличаваме: това село е точно толкова истинско, колкото сукманът при водевилите в Народния театър.

Точно така — измамили са го и сега измамата излиза наяве на всяка крачка. Всяка година пред колоната-паметник на крал Зигмунт се устройват празненства в чест на Церера. Но при тях истинското село може да се мери с грамове, с дециграмове — не повече. Също както при концертите на музикантите от кръчмата в предградието Чернякув и в песничките на Зуска. Всичко това не може да харесва особено много на Фрицек. На Зуска, горката, е забранено да нарушава спокойствието в професорския дом с кресливите си песни. На всичко отгоре и ухото ѝ не е особено музикално, а гласът ѝ напомня гласа на йерихонска тръба. Можеш да я слушаш, но иззад три, дори четири стени — и то невинаги.

Приближаването до кръчмата в Черцякув е забранено — пияници, крясъци, коне. Само няколко пъти пан Миколай е позволил на излезлите на излет пансионери да погледат и послушат сватбените шествия, които се връщат с песни, свирни и виковете от отците-пиари на Joli-Borde в своите покрити със слама Беляни и Маримонт^[1].

* * *

Само тия спомени, кресливи и яркоцветни, не лъжат, не мамят. А шумните празненства в чест на Церера са по-близки на сцената на Народния театър, отколкото на всички тук откривани блясъци и сенки на родното поле.

На тая сцена човек е виждал „Ощастливените бедняци“, „Краковяни и гурали“, някакви си „Магдуси“ и „Каси“, всичко благоприлично, пременено и сякаш много възхитително. Защото между множеството измислени от haut и demi-монда моди отдавна

вече е установена и модата на селските песни и носии. Казват, че между редовете на „Краковяни и гурали“ ще прочетеш възвишени мисли, много хубави и полезни идеи. Неведнъж професор Бродзински е казвал, че в съществената част от съдържанието на тая народна опера се крият неща свети, макар забравени. И човек я слуша и гледа с разтуптяно сърце, обзет от някаква треска. Дамите и дамичките отново се вълнуват уж на тема: колко много от Полша, колко много от отечеството съдържа в себе си тясната сцена! Това значи, че селото, че простолудието също е отечество — това значи, че отечеството в сукман и с пауново перо, разтанцувано, напудрено, начервено ѝ разпяло се по такта на Стефани, е също така село, също така простолудие.

Фрицек много скоро престава да пита дали е вярно всичко това за Бриндас, Магдуся, Кася. Той смята, че макар на сцената да не се представя истински живот, все пак трябва да се вярва, че на нея се разиграва правдив образ на живота. Значи, представяното е истина. И той — ръкопляска по-горещо дори отколкото на концертите на маестро Липински. Ръкопляска на празненствата на Церера; на чернякувските музиканти, дори на несръчните песнички на Зуска, а най-много на ония великолепни сватби на Joli-Borde („Жолибож“ — както казвало неукото простолудие). Но с течение на годините тоя ентусиазъм става все по-малко искрен, все по-ясно се чува, че композиторът Стефани не е схванал нищо от тия празненства, сватби и от песните на разните Зуски. Нищо или в най-добрия случай — почти нищо! Нима накрай тоя правдив образ на живота щеше да се окаже, ако не лъжа или несъзнателна измама, най-малко несръчна приказка за старци деца?

На вист у професора в четвъртък и неделя идват най-лични, макар вече стареещи светили на тогавашната университетска, богата с учени Варшава. Побелелият Елснер, побелелият Линде, побелелият Колберг, побелелият Бродзински и толкова още, толкова още други. Та дори професор Фридерик Скарбек — обеднял шляхтич, следователно учен — се обръща към домакина не другояче, а с „mon cher ami“.

И именно всички тия учени господа с добродушни или сурови, мъдро набръчкани чела неведнъж и не сто пъти са спорили по въпроса за истинския образ на живота. Професор Бродзински е написал трогателна поема за „сукманите“, тоест за „Веслава“; ректорът Линде, който строи сградата на своя речник, неведнъж се обръща за съвет към

разни обучаващи, селяни, колари (в техните уста — казва той — живее живият език); ректорът Елснер издига глас за народна опера и хвали красотата на селската песен...

През тия години на Фрицек вече разрешават да слуша разговорите на достопочтените гости. Людка заедно с майка си поднася чай и сладкиши, а Фридерик седи тихо в къта. Най-често той се заслушва в собствените си мисли, понякога и в разискванията на професорите. Той преди всичко се мъчи да долавя техните жестове, мръщенето на веждите, издуването на бузите и крайно смешните езикови грешки, не много редки в тая влюбена в Полша и във всичко полско среда, която по документите си за раждане като че ли е от чужд произход.

Ала понякога се чуват думи, които или разпръсват съмненията, или будят безпокойство. Фридерик не помни тия думи много добре, много буквално. Смисъла им обаче не е забравил. Достатъчно е да напегне паметта си.

Професор Бродзински:

— Селската песен, шлифована от благородното изкуство на поетическите правила — ето извора на красотата. По какъв друг начин ще стигнем до чувствуването на народното изкуство?

Когато е казвал тия думи, мразът е цъфтял на прозореца. Може би е било януари, а може и февруари.

Професор Елснер:

— Аз никога не ще стана папагал... — И: — Всеки трябва да намери своя собствена лира. Помни това, пане Фридерик...

Ректорът Линде:

— Когато търся истински полски думи, принуден съм да бягам от салона и стаята. Отивам на пазара; питам ковачите, обучаващите, панаирджийските птицепродавци. После търся в архивите. Сетне разговарям с учените. И все пак последен съвет ми дава селякът с конопената дреха и кундурите.

Когато слуша тоя разговор, Фридерик се забавлява, както в най-ранните си години, да лови в длан отблясъка на слънчевата дъга върху ръба на огледалото. Пролет е!

Друг път — навън е дъждовен октомври — професор Елснер слага възтежалата си ръка на рамото му:

— Слушам те внимателно, пане Фрицек. И те съветвам съвсем простишко: търси в себе си любов към епохата на великата история на нашия народ. Търси в себе си ехото на песните, които носи веселото село, спокойното село. Тогава ще разбереш какъв е твоят дълг и твоите желания.

На Фрицек харесва дъждът, есента и добрият съвет на учителя Елснер. Но с добри съвети отдавна вече е павирано преддверието на ада; а само преди един час Фрицек се е разплакал безпомощно над клавиатурата. Искал е — силно, горещо е искал — да улови запомнената през лятото буйна песен на сватбеното шествие, понесло се на десетина брички от Joli-Borde към Беляни. Не е трудно да повтори мелодията. Но как да припомни с няколко десетки такта цялата правдива картина на живота в това шествие? Там трябва да има слънце, вятър и облаци, тропот на копита и звънтеж на конска амуниция, ритъм на басове, писък на цигулки, а над всичко веселата песен на шафера, който води шествието.

Сто пъти вече Фрицек се опитва да изсвири всичко това — и десет пъти е плакал. Тоя ден той се опитва за сто и първи път, следователно плаче единадесети път. Споменът е хубав, но прекалено неустойчив — изтича през пръстите като пясък. Всички опити се оказват безрезултатни. Всички добри желания — безполезни. С добри съвети и желания са павирани всички преддверия на ада. Толкова говорят за селската песен. Но къде човек може да намери тая песен? Къде да я улови, когато я изпълняват съвсем естествено? Днес вече той знае, че чернякувската кръчма има дъха на празненствата на Церера, а празненствата на Церера — на достойните за съжаление „schweizerbuben“.

Прекрасен е бързо настъпващият октомврийски здрач сред дъжда. Дъждът чука по стъклото като скарани часовници. Но какво от това? Всичкият чар на тая вечер не може да каже нищо за песента на първия шафер. Вечерите, през които песента му се носи по полята, имат съвсем друг пейзаж, друг вкус, аромат и ритъм.

* * *

Малко преди залеза вятърът е разгонил морето от тъмни облаци в източния край на небето, а сумракът е започнал да затрива границата между небето и земята. Не се знае вече къде е гора, къде поле, къде са пътят и тополите. Мракът става все по-близък и по-плътен от вятъра, затова още можеш да видиш само стръкчетата трева пред очите ти — тревата дъха на роса. Дланите ухаят на стрито листенце от мента, миришат на конска пот и ремък, в устата — тръпчив вкус на ранни ябълки, а вятърът носи веселия ритъм на песента. „Слушай внимателно“ — припомня си той съвета на добрия Елснер.

Притвориш ли очи, виждаш червения кръг светлина около чифлишката кръчма. Днес шафарнската кръчма е тясна за танцуващите. Навън е запален огън — час по час суха клонка току изстрелва високо пламък и тогава тъмнината избягва чак под самия връх на тополата.

Но сред всичко това най-важен е ритмът на контрабаса и цигулката, на виковете, подсвиркванията и високите гласове, които вятърът носи право в ушите и сърцето.

Никой не знае какво всъщност иска Фридерик. Всички се надсмиват на просташките забави, на контрабаса и цигулката.

Значи, селската песен може да бъде хубава истина едва когато излезе под перото на Липински или Бродзински? Глупости! А истинската песен смятат за крясък, виене, писъци и фалш? Мили боже! Но ти чувствуваш с връхчетата на пръстите си така пламенно грапавостта на тая музика, както скулпторите чувствуват в грапавината на гранитния къс формата на копнежа си към ваятелството.

Песничките за разните „Ягуси“, които сантименталните госпожици пеят, са фризираны по десет хиляди начина: миризмата на ментата е убита с миризмата на мускуса, вкусът на ранните ябълки — с вкуса на френските сладкиши. За щастие, за голямо щастие светът говори с всяка своя подробност. В къщи никой не е чул тихите стъпки на бръмбара-корояд те са твърде леки за тежкия слух на Домек, Титко или на маестро Войчех. Но как може човек да отминава равнодушно цялата музикална изразителност на тоя зелен край? Как може толкова наивно и неумело да мамиш себе си и другите със сладникави гравюри, пастирки, с покрито със захарна глазура пауново перо?

Глазираното пауново перо ние признаваме за символ — за символ на глупостта и глухотата! Но селските песни са били

подложени на сладкарски операции и от тях си направили лакомства. А се знае, че лакомствата, деликатесите и сладкишите трябва да гаят нежно небцето — това е единствената им задача. А от този факт произлиза ясна поука: Ягусите, Яските и Каските не са хора — това са пасти. А пастите не могат да бъдат нито тъжни, нито гладни. Пастите трябва да бъдат глазирани! „Истинските“ картини от живота — също. Навярно чувствителните обожателки на грижите на „Филон и Лаура“ не бяха могли да понесат други.

Вятърът носи в полето нов сноп искри. Някой, скрит между музикантите, пее, а сенките на танцуващите; се гонят по стените на кръчмата. Тополите бляскат ту червени, ту черни.

Слушай внимателно — земята в този край е равна и неплодородна. Необходима е борба с нейната безплодност, с вятъра, носещ град или буря, със слънцето, напукващо земята като кожата на отрудените длани. Но хората в този край не мислят за нещастията от сушата, огъня, града или войната. Те мислят за веселата борба. Младежът, чиято песен сега се носи подир искрите към полята, има глас висок и ясен. Неговата креслива песен пулсира с буен ритъм, мелодията расте със скоковете на нарастващата смелост — някой изсвирва на пръсти остро като с нож: нека горе вятърът да носи буря — ние утре, още от зори, ще отидем в полето с коси.

* * *

По това време всички вече спят. Отвъд прозореца — мъгла. Отваряният прозорец изскърцва — в мъглата се скача като в мляко.

После познат път: пътека през градината, зад дивия люляк — проход в оградата, накрая струва си да се прехвърлиш през рова. Пред тебе се разстила поле. Още студено от нощта, росата и мъглата, но вече готово да приеме слънцето.

Откъм имението — сънлив тропот, сънливо подвикване — добитъкът отива към пасбището.

Да — мъглата ляга върху тревата и нивите, кратък миг тишина и ето, целият изток се препълва от белота и златен прах. Собствената ти сянка е порасла удивително дълга, а полето блести от росата. Небето е

синьо само зад гърба ти — защото на тая страна, към която си обърнат с лице, е или бяло, или златисто.

Двете най-близки тополи също са променили цвета си: по-високата, пронизана от слънчевата светлина, пламти зелено-червена, другата е наситена с всичките багри на дъгата.

В това време — отдясно на земята и небето — по широката дъга на праметнатия през полето път се влачи лениво, недисциплинирано, разбъркано стадо, което насища още треперещата си от съня кожа с топлината на новото слънце, а надушило острата миризма на тревата, изразява радостта си с гласа на ловджийски рогове. Пастирът също започва своята песен — от ливадите му отговаря свирка.

Можеш вече да седнеш на синорния камък, можеш да притвориш очи и внимателно да слушаш.

Земята в тоя край е плоска и есен се губи в дъждовете. По ливадите заедно с мъглите се влачи дим. Невинаги слънцето грее толкова хубаво, колкото днес. Хората от тоя край добре знаят какво е бедност, отчаяние и глад.

Тогава, ако слушаш внимателно, ако схващаш какво говори светът, ще доловиш и тая истина: в тоя зелен, хубав, плосък като разтворена длан край стават всички човешки неща. За тях говорят грапави и непревзети песни. Докосни стъблото на най-близката липа — под дращещата ѝ кора се крие дървесина, готова да приеме чувствителното въображение на художниците. Докосни и песните — те чакат своя истински образ на живота.

* * *

Есента в Полша е къса. Септември — обикновено слънчев и златен — ухае на сергии с ябълки; по небето плуват ята купести облаци, както през август. Северните и източните ветрове започват едва към средата на октомври. А в края на ноември вече се мисли за мраза, снега, за сеното под покривката на масата^[2]. Зимата. Свети Никола, коледните песни — ето темата за размисъл през коледните пости.

Ала тая година есента се влачи със седмици и месеци като досадна болест. У Шопенови Зуска всяка вечер запарва ту липов цвят,

ту жельди, ту някакви други билки срещу кашлици, хреми, температури. Доктор Малч идва всеки три-четири дни. Емилка не може да се отърве от огнените петна върху бузите; Людка кашля; дори Изабела, турът и силата в дома, си прави горещи компреси; сам професорът прекъсва за една седмица лекциите си.

Единствен Фрицек се държи храбро. В началото на октомври прележава ден-два по заповед на пани Юстина. Но това е само нежна, трогателна тирания на майката, а не някаква болест. За да се измъкне от тая неволя, му помага решително доктор Малч — той се надсмива на майчините страхове и му заповядва да стане: защо ще го разглезват, пита той с толкова весел смях, сякаш иска да потули безпокойството си от кашлицата и температурата на Емилка.

Есента в Полша е много хубава, но тая отвращава и измъчва всички. Пред грозотата ѝ Фрицек се спасява с работа: виси над клавиатурата, над нотите, над нотната хартия — всички мисли и неща насища с музика. Няма значение острите, придружени с дъждове и мъгли ветрове, натежалите от сън утрини и разкиснати следобеди. Мрачните дни на тоя октомври стават по-светли от тоналностите и веселите линии на въртящите се в главата крайвисленски фрази.

Трябва да се добави, че тая есен Фрицек пише много малко — той свири. Свири по цели часове — сутрин, следобед, вечер. Покрай обикновените упражнения, забавлява се с един или друг валс, с някоя вариация или галоп, понякога записва това набързо и с усмивка. Но предимно, като упражни, което трябва, от надонесените от маестро Войчех фуги, сонати и концерти, той търси измисляни от него интервали, тоналности, акорди. На пръв поглед всичко това няма нито начало, нито край, не се разбира какво всъщност иска — сякаш само е шарил с молива по листа хартия: под връхчетата на пръстите се раждат някакви като че ли мъгливи, сякаш безсмислени рисунчици, арабески, ритми.

Фрицек показва на маестро Живни измислената вчера каденца от акорди и се смее радостно. Наистина тая каденца няма нито начало, нито край — ей тъй, само няколко такта, които се развиват в тоналност до-мажор. Но като я слуша, Живни повдига вежди от учудване и безпокойство. Тия акорди не напомнят нищо, което е чул досега. Те дразнят и безпокоят със своята новост, удивяват с екзотиката, гребната от непознат извор. След като я изслушва веднъж, втори път, мъчно е да

не попита къде е открил това, къде го е намерил. Фрицек поклаща тайнствено глава, избухва във висок и буен смях.

— Това е мое — казва той. В гласа му се спотайва злорадство; момчетата умеят да се подиграват с невежеството и безпомощността на възрастните. — Мое — повтаря Фрицек.

А Живни разтърква измръзналите си пръсти, мръщи се леко, въси вежди. Казва, че било интересно, че си струвало да опита. Но по изплашените, макар и притворени очи се вижда добре колко малко той разбира какво значи всичко това и за какво става дума в тия опити.

Това, че пан Войчех напоследък е загубил веселостта и остроумието си, се дължи на есента. Той сам обяснява прикриваната си, но видима тъга с годишния сезон и със „сезона“ на възрастта си — есента на живота не е радост. Всички вярват в това — ръцете на пан Войчех вече видимо треперят, а брадата над мършавата адамова ябълка се тресе смешно.

Днес е вече ноември. Като излиза от Шопенови, пан Войчех вдига високо яката на сюртука си и сгушва глава между раменете. Грамадните му унгарски обуца, които носи от незапомнени времена, шляпат през калта, устата трябва да се закрие с шала — ноември е опасно време. От Висла иде лош студ. Като гледаш маестрото, не можеш да не забележиш, че прегърбените му плещи носят значителен товар от години. Някакъв гаврош протичва край оградата, изсвирва с пръсти и изкрещява, та се чува по цялата улица: „Дядка, дръж се, дядка!“

В квартирата му вее от прозорците и е студено като през зимата. Злата хазайка-скъперница не иска да пали печката със свои дърва, а на него му е жал да харчи пари за гориво. Само внушителна част със загряно гамбринусово питие, добре подправено с водка, разлива по старите кости приятна топлина — но срещу тъгата не помага нито втората, нито третата чаша.

Време е да обясним. Защото се знае, че под товара на годините човек не запада за една седмица. Маестрото отдавна вече е старец и отдавна се слави със своя хумор, анекдоти и вицове. И насън не му иде да боледува. Откъде тогава тазгодишната му загриженост и тъга? За веселите, бодри и здрави старци само една лоша есен не е никакво нещастие. Затова мнението на Живни и мнението на заобикалящите го не са достатъчни за нас — още повече, че работата е много проста.

Започнало се е от това, че на имения си ден маестрото получава от Фридерик много красиво написан от момчето „*Polonaise pour le Piano Forte composée et dédiée à Monsieur A. Zywny par son élève Fryderyk Chopin à Vársovie, le 23 Avril 1821*“.

Някъде скрито, дълбоко е могла да се роди мисълта: Фридерик може вече сам — да: сам.

Нека никой да не мисли, че тук е имало някакви намеци или поне сенки от намеци от страна на Фридерик. Ала двамата знаят добре: той не се нуждае вече от съветите на маестрото. Или учителят отдавна е извършил своето — защо не си отива? От дадени точно определени факти може да се извади само едно заключение. А то не е весело за човека, който вижда как предметът на неговата обич се отдалечава безвъзвратно. Всички родители знаят добре, че нищо в децата им не предизвиква у тях такава болка, както времето.

* * *

От ваканцията, прекарана в Шафарня, Фридерик се връща с нов блясък в очите и в музиката. Чужд блясък. Силен и неочаквано далечен. Причината за това е неговият собствен талант и тяхното общо време — времето на все по-енергичната младост и времето на напредващата старост.

А през есента започват да стават неща, които настояват за съответни заключения. Фридерик получава за изучаване концерта на Хумел, две сонати на Бетховен, някои дреболии и токата на Йохан Себастиан. Пан Войчех за пръв път разбира поразително ясно, че пред мъдростта на това чудесно момче неговите съвети са смешна детинщина, че ако правилно схваща йерархията и скромността, трябва вече само покорно и набожно да мълчи.

Да направим сега равносметка по съвест. Равносметка горе-долу в този смисъл: кой кому и какво дължи.

И така: Фридерик дължи на учителя си откриването на Бах, Моцарт и Хендел. Научил е от него първите тайни на играта с пръсти, както и да чете нотните знаци. Узнал е какво е фуга, вариация, рондо и соната. Оpozнал е първите тайни на контрапункта и генералбаса.

Пан Войчех пресмята по съвест на пръсти. Той гледа внимателно ръката си с разперените пет пръста, които определят заслугите му. И постепенно, смръщил вежди, наново затваря длан. Защото трябва да направи това поради чувството си за правилна йерархия на фактите. Изброените заслуги не са заслуги на негова милост Войчех Живни. Маестро е бил само скромнен посредник между история на великата музика и блестящия талант на „малкия Моцарт“. Тогава какво? Това е могъл да направи всеки друг „Войчех Живни“ — такива има цяло гъмжило във всяка столица, в която музикалните занимания спадат към обичаите на доброто възпитание.

А какво дължи маестро на ученика си? Знаем: втора музикална младост, много щастие и радостта от едва ли не творческото сътрудничество, десет хиляди мига на вълнения от баховска или хайдновска фраза... Четвъртият и петият пръст се издигат срамежливо, ала неизбежно. Благодарение успехите на Фридерик Франц Шопен, ученик на професор Войчех Живни, на педагожската борса акциите на учителя са се повишили със стотици точки. Това е ясно — Шопенчо на мода, значи и маестро на мода. Сега вече той може да избира учениците си и хонорарите, както се избират добре узрелите круши, а в джоба му да тече все по-широко и все по-звучно поточе от монети.

Маестро се усмихва, за да се помрачи отново. „Неговата длан“ е затворена, следователно вече не важи. На „ръката на Фрицек“ липсват пръсти. Андрей Едвард Кожмян ще напише някога така: „Доброто старче Живни, което и мен учи, но не научи да свиря на пиано, беше може би един от най-слабите учители във Варшава. Шопен бе негов ученик, но това доказва, че за да бъдеш Александър Велики, не е непременно необходимо да имаш Аристотел за учител.“ А Геньо Скродзки, който при лекциите е изял много удари по пръстите и главата с молива, от своя страна също ще додаде с усмивка (уж не злорада): „Откак любимият ѝ ученик доби известност, тая добродушна посредственост беше търсена за учител по музика от най-видните домове във Варшава.“ Маестро не знае, че именно Кожмян и Скродзки ще го впишат така в шопенологията и шопенографията — но знае, че някой ще направи това. И което е най-важното: че тоя някой ще има право. Той отново се усмихва — но този път със същата ирония, която някога ще оцвети мастилото на Кожмян и Скродзки.

Ала не — ние няма да вземем участие в тази ирония. Всеки има право на съответно участие в богатата и спомените, всекиму според заслугите и способностите и в нашата лична симпатия. Защото никой няма право да подценява голямата любов на учителя Войчех — дори само затова, той има право на най-хубави думи и спомени. Негова милост Живни не е прекрачил границите на скромността, винаги добре е разбирал йерархията на фактите. Днес за това свидетелствува смирението, с което е предавал на ученика скромните си знания; утре с чувство на уважение ще разберем благородството на неговото принципно решение.

* * *

Късно вечерта на шести декември отново вали сняг: по рамките на прозоречните стъкла се пластят бели ъгли и цялата нощ започва да се насища с бяло.

Гостите са си отишли — в салона са вече само тримата най-близки приятели, с които пан Миколай изпразва последните бутилки унгарско вино. Saint Nicolas е донесъл на децата подаръци, на лицейския професор Миколай — гости, на татко Миколай — прекрасно написани честитки от децата, благопожелания и бутилки унгарско вино от приятелите и няколко топли ризи, трудолюбиво изработени от пани Юстина.

Късно е вече и изпитото унгарско вино тежи на клепачите. Главите са позамамяни и точно затова този час е толкова приятен. Ректорът Линде мънка там нещо, пан Миколай бърше челото си. Това са остатъци от смеха след последния виц на маестро Войчех.

Свършва се последната бутилка. Най-ниската от свещите пращи, но на никого не се иска да посегне към фитила ѝ. Сънят преплита ленивите фрази. Накрая Живни става и се приближава до свещника, за да угаси пращия фитил.

Тук малко отклонение — нещо за всеобщо известните свойства на виното. То подхвърля остроумието като топка, изостря философските концепции, помага на бърбенето, но от мегаломания не лекува. И най-важното: когато сънят почне да залепва клепачите, то

успява от всяка дреболия да направи голям въпрос: веселостта да превърне в сериозност, а сериозността — в тъга.

Пан Войчех бавно и внимателно гаси свещта. Гледа я — смалена и вече безполезна. После прехвърля поглед към другите и казва:

— Стари сме вече.

Ректорът Линде поисква да прихне от смях, защото му се сторва, че следва нов виц. Но поглежда към Живни и лицето му застива още в самото начало на смеха: сякаш е погледнал в загрозяващо огледало. А Живни добавя още няколко хапливи думи, взема натъжен емфие, кихва и очите му се насълзяват навярно не само от кихането.

Сбогуват се. По-добре да се разотидат по домовете, отколкото да гледат в близкото бъдеще. Маестро повдига яка, увива врата си с шал, стисва ръката на пан Миколай и — вече отвъд прага — се връща. Веднъж най-сетне работата ще трябва да се изясни, да се установи и да ѝ се даде правилен ход.

Тогава именно маестро Живни съобщава на приятеля си, бащата на неговия велик ученик и приятел, своето решение: той повече няма да дава уроци на Фрицек. На удивлението на пан Миколай пан Войчех отговаря с афоризъм: че изглежда смешно, когато юрдек учи орела да лети. Бащата — почитател на Волтер и Лафонтен — разбира това.

[1] По онова време отделни селища, сега предградия на Варшава.
— Б.пр. ↑

[2] За Бъдни вечер, когато трапезата се слага върху сено. — Б.пр.
↑

НАДЕЖДА, ГОРДОСТ И ГРИЖИ

Осемнадесети век даде на народите велик урок по история. Като разруши Бастилията, парижкото простолюдие разруши последните остатъци от легендите за божествения и свещен произход на монаршеската власт; като разруши Бастилията, то даде на европейските народи нов образец на действие, образец за предявяване искания за своето право на живот и свобода. По заповед на френския народ на гилотината падна главата на гражданина Капет — защото на тая глава народните врагове и потисници някога бяха сложили френската Корона. През последните години на осемнадесетия век европейските народи схванаха смисъла на великия революционен урок, даден им от най-низшите съсловия на Франция. Във Варшава, няколко месеца след справедливото наказание на гражданина Людовик Капет^[1] обущарят Ян Килински, заедно със свещеник Юзеф Майер, поведе варшавското простолюдие на борба за народни правдини и социална свобода. Престъпленията на предателите и враговете не бяха забравени: хетман Ожаровски, епископ Косаковски, Анквич и Забело получиха справедливо възмездие за измяната си на народа — въже.

През осемнадесети век стана ясно, че правилото за божествения произход на властта е лъжа и че единствената най-правдива истина на новите времена трябва да стане правилото на народността произход на свободата. Разбра се също, че пътят към победата на новата истина води само през борбата. Така деветнадесети век стана век на борба. Между народите, които жадуват за свобода, се сключи съюз — ще го циментира мисълта на философите на свободата и кръвта на героите на свободата. Тая кръв се проля изобилно по камъните на барикадите на европейските градове.

Защото монарсите и аристократите също си направиха съответни заключения от великия революционен урок на 14 юли. На тях им стана ясно, че при всеобщото разрушаване на бастилията, което е целта на съюза на народите, съдбата им ще бъде съдбата на гражданина Капет. Те разбраха, че покорният роб се превръща в защитник на правата си за живот или, с други думи, превръща се във враг на тяхната власт. В

началото на XIX век се създават канцелариите на тайните полиции, развива се затворническото дело — създава се Свещеният съюз на монарсите и жандармите, насочен срещу съюза на народите. Свещен съюз на скритото и явно престъпление — на публичните екзекуции и на къртовската работа.

Защото извън откритата война против справедливия ход на историята кралете и князете започват да укриват своите злодеяния и престъпни планове под плаща на либерализма. Пруският крал Фридрих Вилхелм посреща като свой гост Волтер, прави му комплименти за неговата борба за справедливост, но в същото време подписва, смъртни присъди на „бунтовниците“, тоест на хората, които се борят за справедливост.

Младият цар Александър беше едва ли не „покровител“ на свободолюбивите движения в Европа. Знаем, че още през 1819 година неговият министър на външните работи при посещението си в Италия води тайни разговори с представителите на революционните кръгове във Венеция, за да заяви, че те трябва да „възлагат най-големи надежди на великия и предприемчив либерален гений на Александър“. И това става тогава, когато под милостивото покровителство, на тоя „месия на либерализма“ Новосилцов и Рожнецки във Варшава и Бенкендорф в Петербург вече са се заели да организират тайната полиция. Ето с какви прекрасни глутници от вълци и кучета „либералният“ гений на Александър дарява Полша и Русия!

По един шаблон са създадени всички тия вилхелмовци, александровци, новосилцовци и макротойци. Не е трудно да познаеш господаря по слугите му и слугите по господаря им. Всеки от тях е достатъчен за символ. Такъв може да бъде слугата на Александър — Новосилцов, могат да бъдат слугите на Новосилцов — Шанявски и Рожнецки, или слугите на Рожнецки — тайните агенти Шлей, Макрот и Бирнбаум... В портрета на единия от тях без усилие можеш да откриеш чертите на другия. Стига да се вгледаш внимателно. В портрета на единия делата на другите се отразяват като в огледало. Това може да бъде портретът на царя, на някой обикновен агент или на сенатора — нека бъде на сенатора Николай Николаевич Новосилцов.

Надушил в началото на кариерата си заговора срещу живота на бащата на Александър, Павел I, скромният майор Николай Новосилцов привлича върху себе си немилостта на тирана, който вече му мирише

на труп. И той застава на страната на заговорниците и в удобното си лондонско изгнаничество участва в изготвянето на плана за онай нощ, която ще стане последна нощ на император Павел. Нощта в Михайловския дворец създава нов цар — Александър, създава и нов Новосилцов: сенатор, шамбелан, куратор, таен съветник, председател на Академията на науките, императорски съветник, чиновник за специални поръчки и за работи от изключително значение.

Кралството е работа от изключително значение. Николай Николаевич, комисар на негово величество господаря, цени Кралството — източник на власт и доходи. Уреждането на наследството след смъртта на Радзивил^[2] в тайната банкова сметка на сенатора приключва с перото двеста хиляди рубли. „Организацията“ на търговията (препоръки, доставки, протекции) вече не от кражби, а от рушвети — още толкова. Ликвидацията на масонските имоти — три пъти по толкова. Рубли и дукати, дукати и рубли! Кралството е земя, която плува в злато. Сенаторът знае тая истина, знаят я и Шанявски, Рожнецки, Зайончек... Те не презират и най-дребните възможности: родителите на задържаните под следствие малчугани плащат свободата на децата си със звучно звъняща монета: не презират дори берлинските пари — израз на благодарност за редица ценни сведения, които сенаторът дава на варшавския консул на пруския крал.

Но в същото време сенаторът е знаменит актьор. Отначало никой не разпознава вълка под либералната и хуманитарна боя. Едва към 1820 година той започва да показва на Варшава истинското си лице. Господин сенаторът е привърженик на тактиката на всички боядисани вълци и чакали на тогавашна Европа — най-напред трябва да погалиш народа, да го приспиш, да го разчувствуващ с добротата си, трябва надълго и широко да говориш за свобода и да се закрепваш все по-здраво на седлото. А после? После думата вземат жандармът, съдията-следовател и тайният агент.

Трябва да признаем, че всички са се добре подбрали: великият, княз, сенаторът, наместник-генерал Зайончек, директорът на полицията генерал Рожнецки, председателят Шанявски. За десет години те натъпкват затворите, назначават тайни агенти, задушават всяка мисъл за свобода, унищожават училищното дело, обират от обществото милиони (дукати и рубли! Рубли и дукати!), отменят конституцията (по-точно: последната сянка от нея) и, разбира се, без

особени усилия се освобождават от всичките си „якобински“ маски. Шанявски — енергичен някога якобинец — в грижите си за свободата на словото в Кралството докарва работите дотам, че варшавският журналист може да пише свободно само за... дамската мода. Така от „Курса по литература“ Шанявски зачертава монолога на Хамлет, а издателят на „Декада Полска“, Хелтман, по негова заповед бива арестуван, защото поместил в приложението към списанието текста на конституцията от трети май. Бившият участник във въстанието на Костюшко, Рожнецки, дарява Кралството с жандармерия, после (заедно с Новосилцов) — с тайна полиция. А понякога краде по-ловко от сенатора.

Струва си да обясним още, че тия бащи на Кралството не само са се подушили добре. Те са се и отлично опознали. От страна на Константин Павлович контраполицията на Шлей следи Рожнецки. Не само Рожнецки — агентите на Шлей се интересуват например от подкупите, които получава Новосилцов от наемателя на тютюневия и спиртен монопол Невахович. А агентите на Рожнецки следят зорко дейността на Шлей... Шпионирането: посяга още по-високо: барон Сас изпраща в Петербург доклади за самия велик княз. Често тия доклади са надъхрани от следения по заповед на княза сенатор, надушил поверителното писмо...

Но тия бащи на страната преди всичко посвещават вниманието си на народа. Внимание нежно, грижливо, обмислено, старателно. От това внимание не може да избегне нито един удобен случай да се спечели нещо, нито един случай за следствие, тоест пак за печалба, още по-малко какъвто и да било случай за ограничаване обществените свободи, което пък създава нови поводи за следствия, дукати и рубли.

За това се говори във Варшава вече не само по кафенетата, посещавани от лесно пламващата младеж, и не само по заговорническите събрания. Хиляда осемстотин двадесет и трета година даде възможност да научат истината дори най-искрените почитатели на „добрия господар“ — Александър.

Затова не се учудваме особено на пан Миколай, че като разговаря с приятели по работите на Кралството, горчиво свива рамене. Нему и на приятелите му е останал само един съветник и лош утешител: примирението. Те, които помнят годините на загубената борба и които

днес живеят горе-долу спокойно, не искат да мислят за нова борба за общата кауза.

Ала никой не може да се освободи от бъдещето, от мисълта за него. На пан Миколай ще го припомни, единственият му син. Когато си на петдесет и три години, можеш да махнеш боязливо с ръка на своето утро и да си мечтаеш — стига моят дом да е весел, стига моят дом да е спокоен... Ала в тоя дом расте гордостта, надеждата и грижата — единственият син.

* * *

Пан Фридерик Франчишек Шопен, син на заслужилия педагог, е вече ученик във Варшавския лицей и смело може да бъде сметнат за голяма гордост и голяма надежда на баща си. В случая никой не позлатява истината, нито я украсява. Всяка крачка е повод за гордост, всяка нова проява на таланта на Фридерик — за надежда.

Официално пан Миколай се интересува най-вече от „напредъка на сина си в науката“. Фридерик се прозява, когато взема книгата в ръка, в очите му личи досада. Понякога дори трябва да го мъмрят и да му правят бележки. Но в същото време стига човек да погледне списъка на бележките му: отличен, отличен! Само че тъкмо тая досада. Не можеш да я наречеш дори пренебрежение. Въпреки здравия разум — понякога дразни. Професорът чувства в сина си пълно безразличие към нещата, които са създали неговата кариера, неговото високо положение в обществото. Граматики, речници, думи, текстове? Няколко пъти през време на лекция Фридерик е улавян, че се занимава с неща, които нямат нищо общо с урока. Така в час по математика пише стихове, на урок по латински два пъти е хващан над нотна хартия, по ботаника чете задигната отнякъде партитура на Моцарт. Още по-лошо: през време на лекция, при самия ректор той рисува карикатура на... преподавателя.

Учителите споменават това на пан Миколай с усмивка, той слуша с усмивка и със смях се свършва. Но накрая се свършва с плач: пан Миколай лично изненадва пан Шопен-младши като рисува портрет на Титко Войчеховски, когато пан Шопен-старши преподава за старата френска писменост. И в къщи — след „Отче наш“ — влиза в действие

„мадам пръчка“. А портретът? Той бива грижливо скътан в чекмеджето на господин професора. За спомен, защото е великолепен.

Да — дори в тия портрети, невнимание, карикатури, шеги, дори тук Фридерик искри и блести с таланти. Рисува като „роден за художник“. Негова магнифициция Линде пише върху собствената си карикатура следното: „Добре нарисуван портрет.“ Или друга способност — актьорството. Още по-добре, отколкото с молив, Фридерик умее да портретизира или окарикатурява с гримаса, жест, дума. Ще се прегърби, ще започне да тресе леко брадата си, да заеква на трудните съгласни — негова магнифициция Линде. Комично поправа яка и чисти въображаеми очила — преподавателят Бродзински.

Ала преди всичко смайва, учудва, удивява едва ли не триумфалният поход на момчето в областта на музиката. Пет години вече минават, откак „малкият Моцарт“ е на мода. И моля — в салоните отдавна са забравили за Новак, Вилчек, за ликвидацията на масонството, за новата афера на Невахович и за двата последни скандала на Рожнецки: един финансов и един любовен. А за „малкия Моцарт“ не забравят. Пред страничното крило на Казимировския дворец продължават да спират карети и кабриолети. Не толкова често и по най-малък каприз, както по-рано, но затова пък с по-дълбоки поклони и почит. Стига само да се разчуе из Варшава, че Фридерик има нов репертоар, и вратите ще се изкъртят от лакеи с покани, с писма; един през друг светлейши дами и господа си правят труда да се качват на втория етаж, където живее Шопен. Когато например узнават, че Фридерик е завършил работата си над концерта на Калкбренер, един следобед на вратата на учителското жилище се срещат... маршалът на двореца, граф дьо Мориол, и... княгиня Луиза Четвертинска! Всъщност може да се смята, че във Варшава музикалната кариера е факт вече не само смайващ, но и неотменим — за четиринадесетгодишния малчуган се говори като за най-добрия пианист в столицата.

Пан Миколай знае вече добре, че Фридерик не е заплашен от „кариерата“ на маестрата живневци, вейнертовци, или крогулсци. През тия пет години Фридерик е надминал самия Вюрфел — една зряла, истинска знаменитост. Но заедно с това на пан Миколай е все още трудно да се съгласи със заключението, което подсказват тия факти:

Фридерик Шопен — пианист. Както преди три и преди четири години, така и сега, бащата отклонява тая мисъл. Защото, макар да поддържа приятелски връзки със светилата на столичния артистичен свят и дори сам да пише стихове на френски, не трябва съвсем прибързано да вярваме, че той уважава изкуството. Та какво представлява изкуството в света на тия хора, сред които той желае да види единствения си син след петнадесет-двадесет години? — Повече или по-малко ценено, но винаги празно развлечение. Князът-наместник Антони Радзивил пише стихове — това е вярно. Но той е наместник. Председателят Мостовски много цени трагедиите на Расин и казват, че сам пишел музикални творби — но е председател. А изкуството като професия? Глупости — за тях винаги ще бъде мило, много мило, но само... като шутовство. Само някой от техния кръг може да си позволи смелостта да се подпише под картина, стихотворение или полонеза. Но заради такъв подпис никой нов няма да бъде приет в техния кръг — не е тоя пътят, по който ще напредне учителският син, за да продължи достойно издигането на сина... на селянина-лозар.

Та нали, *nom de Dieu*, Фридерик е необикновено момче. Причините за гордостта и надеждата на бащата се обогатяват с още една подробност — Фридерик завършва първия клас на лицея с такъв успех, че на годишния тържествен изпит получава почетна награда: подвързан с червена кожа, със златни букви „Учебник по статистика на специалните и воеводските училища“ от Монж, като на заглавната страница е написано на латински:

Moribus et diligentiae Frederici Chopin in Examino
publico Die 24 Juli 1824 Consilium Supremum Rerum
Sacrarum et
Instituionis Publicae^[3]

Точно така — *moribus et diligentiae*! Когато мисли за бъдещето на единствения си син, пан Миколай има много и най-различни основания да се надява и гордее. Тогава защо тук се подхвърля, че единственият му син е негова гордост, надежда и грижа?

По това време не е трудно да се отгатне, че бъдещето на Кралството и бъдещето на Европа не ще приготвят удобна съдба на

Фридерик Франтишек Шопен. Няма да помогнат тук остатъците от вяра в либерализма на Александър Романов, нито дори привидно лоялният начин на клюкарствуване за мерзостите на великия княз, сенатора или генералите.

Учебната година, за която Фридерик получава награда — оня червено подвързан „Учебник по статистика“ от Монж, — е започнала през септември 1823 година, а още през юли е подхванала славната си работа следствената комисия по академическите работи във Вилненския университет... В резултат на тая работа на 14 септември арестуват Янковски — по-късно доносчик срещу вилненските филарети. През първата половина на ноември държавният затвор, за какъвто е определен манастирът на базилианците, е прибрал вече в стените си почти всички филарети, начело с Томаш Зан и Адам Мицкевич. Започнало се е от това, че още през май петнадесетгодишният Михал Плятер, ученик във вилненската гимназия, написва на черната дъска: „Да живее конституцията от трети май!“ Приятели дописват отдолу: „Като сладък спомен за нас, сънародниците, но няма кой да се застъпи за нея!“ През февруари 1824 година издават първата присъда по ученическите процеси в Литва — две малолетни момчета осъждат на смърт. Помилват ги — променят наказанието на тежка каторжна работа.

Във Варшава тая първа училищна година на Фридерик препълва със затворници държавния затвор, за какъвто бива определен манастирът на кармелитите. Арестите обхващат членове на „Свободните братя поляци“ и „Патриотическото дружество“. Наистина никакъв петнадесетгодишен ученик не е хванат да пише лозунги за конституцията, но въпросът е за същото — точно за същото. За конституцията.

Конституцията е първата крачка към свободата на народите. Нищо чудно, че новосилцовци и рожнецкевци се борят срещу всяка мисъл за нея — борят се за своите дукати и рубли. Рожнецки се бори в името на зайончковци, шанявци, любецци, дори Новосилцов в името на паниновци и аракечеевци. Свободата е заразителна. Да — конституционните свободи, на които Полското кралство би искало да се радва, биха могли да подсетят руския народ за неговото право да има конституция. Аракчеевци и зайончковци са свързани с обща идея: народи, долу ръцете от вашата свобода, долу ръцете от нашите дукати

и рубли! Затова никой да не се чуди на арестите, заточенията и палките — чуденето е наказуемо.

Пан Миколай знае, че не му е позволено да говори на висок глас за базилианския или кармелитския манастир. А и техните прагове не заплашват спокойния преподавател по френски език и литература. Но кой може да гарантира, че Фридерик ще пожелае да крачи благоразумно по пътя на лоялността и послушанието? По-лошо дори: кой може да гарантира, че Варшава ще продължава да бъде спокоен, богат, забавляващ се и танцуващ град?

Днес из градините цъфтят липи — клонките са увиснали тежко изморени от прекалено многото цвят. Под акациите на „Мъодова“ — гъста и елегантна тълпа, по средата на улицата танцува великолепият сивчо на флюгеладютанта Кицки, а в магазина на майстор Гугенмус часовниците бият един след друг осем пъти — двадесет часът. Но пан Миколай добре помни, че преди двадесет години над Прага^[4] са се издигали зловещите пожарища на поражението. И сега, като мисли за бъдещето на Кралството и за бъдещето на единствения си син, той не може да забрави своята загриженост.

* * *

Фридерик съобщава, че ще се върне от летуването на 22 септември. Трябвало е да си дойде по-рано, но Дзевановски, у които прекарва ваканцията, устроили екскурзия до Торун и Гданск. Какъв маршрут! От Шафарня през Плоцк, Рошчишув, Тужно, Козлув, Гданск. После красивият като Гданск Коперников Торун с кривната кула, готическа църква от 1231 година, строена от кръстоносците, и... перники^[5]. („Най-силно впечатление ми направиха перниките“ — пише Фридерик на Яш Матушински.) Пани Юстина успява да убеди съпруга си да разреши на Фридерик да закъснее. Наистина тя тъгува за сина си, но колко по-енергичен и здрав се завръща той от летните си почивки в Шафарня!

Във Варшава ще бъде с Домек вдругиден. Значи, трябва да се разтреби „неговото място“ — тихото кътче в салона, — да се приготви ново бельо, да се подреди писмената масичка и етажерката с нотите, където Изабела сигурно е ровила. Пани Юстина е педантка, тя знае

логиката на шетането, има своя изпробвана от години система. Ясно е, че най-напред се подреждат писмените масички и шкафчетата. После шкафовете с дрехи. Tertio — сметта от пода, а подът да се изтърка с мокра кърпа. Quatro — с метличка от пера да се избършат мебелите отвътре и отвън. Накрая — подът да се изтърка на сухо, докато стане лъскав.

И така, под първия огън попада писалището на Фридерик. Веднага може да се познае, че тук е тършувал някой.

Изабела, разбира се. За щастие трите главни чекмеджета са заключени, а ключовете са прибрани у пани Юстина. Всъщност там няма какво да се подрежда, но човек мъчно може да се въздържа да не разгледа за двадесети или тридесети път съдържанието на тия чекмеджета.

В средното се намират спомените от възхищенията и почестите. И така: куп визитни картички и покани с позлатени, посребрени или пурпурни ръбове. Презимена — най-блестящи. Но това е още нищо. На самото дъно две тапицирани с кадифе кутийки. В едната — златен часовник, подарен на Фридерик от великата Каталани. А в другата... брилянтен пръстен. От Кого? Достатъчно е да се прегледат наредените в чекмеджето вестници. Да оставим настрана „Газета кореспондента“ от 6 октомври 1818 година — там се говори за известното ни вече посещение на нейно величество императрицата-майка. Да оставим и „Паментник варшавски“ от януари 1817 година — съдържа бележка за „Polonaise... editée á son Excellence...“. Ето! „Куриер Варшавски“ от 7 юни 1825 година. Ето сведение за брилянтния пръстен.

„Негово величество господарят е наградил най-милостиво със златни пръстени негова милост пан Брунер, изобретател на музикалните инструменти еоломелодикон и други, негова милост пан Лукашевич, художник, и негова милост пан Фридерик Шопен, ученик от лица (чийто талант като пианист няколко пъти вече е предизвиквал възхищение на публични концерти).“

Ехото от тия концерти е стигнало чак до Лайпциг. Ето веднага под „Куриер Полски“ брой на „Allgemeine musikalische Zeitung“. Пани Юстина срича с усилие:

„Unter den Händen des talentvollen jungen Chopin, der sich durch ein Reichthum musikalischer Ideen in seiner freien Phantasien auszeichnet

und ganz Herr dieses Instrumenten (Eolomelodikon) ist, tnachte er grossen Eindruck.“^[6]

Пани Юстина преглежда и „Учебника“ на Монж с надпис: *Moribus et déligentiae*, с дата 24 юли 1824 година, както и похвалната диплома за завършването на третата година в лицей със също такъв надпис и с дата 24 юли 1826 година... Най-сетне тя затваря средното чекмедже. В лявото се намират гравираниите и ръкописните композиции на Фрицек, в дясното — рисунките, спомени (първият зъб, първият кичур коса...), писма от приятели, албум за спомени, албум с акварели. Как да не се развълнуваш от всичко това? Няма да намериш във Варшава много майки, които биха имали право да говорят за синовете си с такава надежда, каквато звучи в гласа на пани Юстина.

Етажерката с нотите непременно трябва да се подреди. Нищо не можеш намери на мястото му! Пани Юстина мръщи сурово вежди при мисълта за безсъмнения виновник за това безредие — Изабела. Предметът на нежната грижа на Фридерик — „Кратък учебник за изучаване хармонията или генералбаса по най-лесен начин — от Карол Антоци Симон“ — се търкаля на пода зад етажерката. В концерта на Моцарт има прегънати листа. Прелюдите и фугите на Бах са под етажерката! Но когато отупва от праха подвързания в зелено том, пани Юстина забравя за Изабела. От Бах се изсипват няколко листенца: забравени бележки или скици.

Да — от едната страна са надраскани тактове. От другата — драсканици, рисунчици, петнадесетина пъти украсено „Фридерик Шопен“, няколко пъти шеги; „Фридерик С. Хопен“.

Другото листче не е нотна хартия. Стихотворение! — То започва високопарно: „L’amour et moi...“ — два куплета. Пани Юстина вдига вежди: от другата страна — рисунка, портретче. Веднага се разбира за кого става дума: прическа á la *imperator Titus*, светли очички, остро носле — панна дьо Мориолес. Под портрета, вече не с почерка на Фридерик три букви — любовните o.v.a. Дали това означава: *on vous aime*? Смачканото листче полетява към кошчето за смет — рано е още за любов, пане Фридерик.

Третото листче успокоява ревнивото донякъде възмущение, предизвикано от нежното стихотворение, портрета и подозрителния шифър. На лист хубава гладка хартия грижливо нарисувана винетка, а вътре във винетката калиграфен надпис, имитиращ печатни букви. В

първия момент човек може да се излъже и да помисли, че вижда заглавна страница на някакво значително произведение, издадено от голяма издателска фирма. Пани Юстина започва да се усмихва — ето надписа върху листа:

Grande sonate en la bemol majeur — par Frédéric François Chopin,
premier pianiste de Sa Majesté Roi Pologne — Varsovie...

* * *

Годината не е отбелязана. В коя година Фридерик Франтишек Шопен, пръв пианист на негово величество краля на Полша, ще издаде своята „Голяма соната“?

Пани Юстина грижливо слага листчетата на старото им място и довършва разтребването. Портретчето на „Мориолка“ ще отиде в кошчето за смет, но никакви разговори или спорове няма да има на тая тема. Пани Юстина решава, че „не е видяла“ всичко това. Ако се открие, че някой е прочел тоя надпис: premier pianiste... Не бива да се докосват такива неща, които Фридерик иска да скрие дори от очите на най-близките си. Откриването и следенето им той не прощава никому, понякога той цени своята усамотеност повече от чуждата любов. Той — първият пианист.

Какъв ще стане Фридерик?

Всъщност въпросът е вече решен. Наистина още една цяла учебна година има, докато Фридерик завърши лицей, но още сега вече в тайно съвещание е взето решение: точно преди една седмица, след съботния вист, на който Елснер и Явурек оставят играта, за да поговорят всички за Фридерик, пан Миколай поканва жена си в салона на съвещание.

Най-напред той говори дълго — сякаш се оправдава, — че има още време, че работата не е чак толкова бърза... Но че последната година в лицей ще мине бързо, че още отсега трябва да подготвят сина си да избере какво ще следва, да се потърсят нужните връзки, да канят или посещават съответните професори. Пани Юстина слуша наглед равнодушно. Едва след дълга пауза забелязва мимоходом, че си струва да помислят и за следване в чужбина. Пан Миколай кимва одобрително.

Днес тя не помни какво ѝ е дало онази вечер тая смелост. Тогава тя се покашля и каза направо, че Фридерик вече сам е направил избора. Мъжът мълчи. А тя започва да сипе аргументите — едни ѝ са подсказани от печата, други от брилянтния пръстен и мнението на салоните, трети е взела от възхищенията на Елснер, Явурек, Бродзински. Накрая, губейки вече смелост поради замислеността на мъжа си, тя припомня, че там, в ония столици, където трябва да изпратят Фридерик да следва, хората на изкуството не са гледани с презрение или пренебрежително. Нека пан Миколай да попита Херве, Елснер, Солива.

Но ето, оказва се, че мълчанието на съпруга не означава недоволство, а одобрение. *La dulce France*, разчувствува се той. Тая страна е страна спокойна.

Тук разговорът свършва. На другия ден пан Миколай вече разговаря с Елснер относно записването идната година на Фридерик в консерваторията. Елснер се пляска от радост по бедрата, хвали, възхищава се, едва ли не вика „да живее“. Ала пан Миколай не показва прекомерно въодушевление. Усмивката му е подправена с горчивина или срам — неизвестно. Пани Юстина не смее да задава въпроси. Всички знаят, че никой от шопеновците не бива да бъде питан за чувствата, които той смята, че трябва да крие. Затова и пани Юстина не може да разбере причините, поради които пан Миколай се е поддал пред тайния заговор, пред избора на Живни и Фридерик. Чекмеджетата на Фридериковото писалище съдържат много аргументи за това решение. Но дали тъкмо пред тяхното значение са се преклонили амбицията и съпротивата на Миколай Шопен? Когато преди няколко месеца княз Антони Радзивил благосклонно препоръчва на бащата такова именно решение за сина, пан Миколай се покланя най-любезно, усмихва се и потрива ръце. Но в очите си крие студени блясъци. Той се гордее с пръстена, подарък на Фридерик от негово величество господаря, но... не се радва. А когато в къщи разглежда камъка, изпада в съвсем необикновена за него ярост: ето благосклонността към изкуството, ето колко е благородна скъпоценността, предназначена за музикант! „Жълти брилянтчета с драскотини!“ — вика той на висок глас. А в меценатската готовност на княза-наместник не иска да вярва — жлъчката го боли и го пробужда в гърдите, като си спомня оная сеймова пролет.

Но ето че сега сякаш сам е взел решението. Отгдето на къде? По какво чудо и по какво подсказване от страна на провидението? Мъчно е да се отгатне.

Вярно е, че пани Юстина също няма да признае пред никого мислите, които са ѝ дали устрем и смелост в разговора с мъжа си. Разбира се, тя от много години вече принадлежи към фракцията на маестро Живни, негова магнифиценция Елснер и Фридерик. Слушайки за самоубийствата на хора като Трембински, Бешекерски, Херман, за екзекуциите на Мигурски и Погановски, тя отхвърля всяка мисъл за флигеладютантските пагони на поручик Шопен. Но сега вече се стига до окончателно решение. То ще бъде подарък за завръщания се от летуване Фридерик; това решение знаят всички, ще го узнае и той — то е неотменимо. Ех, да си кажем истината, не е много обнадеждаващо, че синът на сродената със Скарбековци Кшижановска ще стане платен музикант.

Ала няма какво. Някои неща не се забравят. Пани Юстина навярно никога няма да забрави сцената, на която е била свидетел преди една година. Само няколко дни остават, за да стане цяла година. Същата като сега златна есен, леко забулено със студена мъгла слънце, птиците летят високо, тишина.

В къщи пани Юстина е казала, че отива с наета карета до Гжибув по покупки. Това е нещо обикновено: Гжибув се слави с евтинията си.

Не е вярно — на наетия на улица Мьодова кочияш тя нарежда да я откара отвъд повонзковската порта. Това не е единствената карета. Тая сутрин към тази градска порта бърза голямо, но безцветно и тихо множество. Частните екипажи са малко. На полето зад портата — войска, строена в каре. Сред тълпата, през която каретата вече не ще може да си пробие път, се споменават цифри и имена: четвърти, седми, пети, първи пехотен, пионери, четвърти улански, гвардейски части.

Пани Юстина се смесва с множеството. Военен съдия чете присъда: „В името на негово величество Александър I... Върховният военен съд, по волята на негово величество господаря, заместващ сеймовия съд...“ А после: „Що се отнася до обвиняемия Валериан Лукашински...“

Лекият вятър понася към Варшава първите удари на барабаните и в същия миг главният палач на столицата на Свободното кралство Полша почва да къса пагоните и да чупи сабите над главите на

осъдените, а помощниците му ги преобличат в дрехи от конопено платно и започват да бръснат главите им. После, преди още да се чуят първите удари на чуковете, които забиват нитовите в кръгчетата на оковите, някой от тълпата почва да вика. Барабаните гърмят в откритото поле, заглушават човешките викове и нарушават спокойствието на птиците. Пред строената войска минават със звучни поради веригите крачки Лукашински, Доброгойски и Добжицки и тикат пред себе си каторжнически колички.

Това става на 2 октомври 1824 година. Пан Миколай вижда подутите очи на жена си, но мълчи. Ала избухва в гняв, когато на другия ден тя облича черна рокля. Той не обяснява гнева си, но забранява траура, после изведнъж отстъпва. Изглежда е разбрал, че е настъпил краят на света на пани Юстина Кшижановска Шопенова, краят на света на мечтите ѝ за спокойно бъдеще.

Къде може да се намери свят на такова бъдеще? Страната, разположена край Висла, няма да вкуси спокойно бъдеще — и двамата знаят това. *La dulce France?*

Двамата се съгласяват помежду си, че отсега ще е необходимо да правят спестявания, защото веднага след консерваторията Фридерик ще трябва да замине да следва. Чуждестранните вестници ясно свидетелствуват за дълбокото уважение, с което Милано или Париж се отнасят към майсторите на музикалното изкуство...

* * *

Какво представляват грижите и безпомощността от преди пет години? Детинщини, които предизвикват само смях. Сега опитите от ония дни ядосват, учудват, а най-често го карат да се подиграва с глупавия малчуган, който се е наричал Фрицек, носел дантелени яки, криел са зад женските поли и не е знаел тайните на генералбаса.

Светът е бил винаги красноречив и музикален. Но тогава в тоя свят е царяло такова хаотично безредие, каквото има в света на сънищата. Могъл си дори да се досещаш за нещо, да посягаш към нещо — никаква полза от такива опити. Не си знаел нито за какво, нито защо посягаш.

Всичко това е като че ли много хубаво и детинството много ни харесва. Вълнуваме се от наивността на ония години. Не бием масата с камък, за да не я боли, но я ритаме, защото ни е чукнала с острия си ръб. Око за око — синина за синина. Петдесетгодишните лелички дълбоко се трогват от такива истории. Но не и петнадесетгодишните момчета. Петнадесетгодишният Фридерик ще се пукне от смях, като си помисли за несръчността на десетгодишния Фрицек.

Преди всичко го радва, че се е свършила объркаността в красноречивия свят. Знае се вече, кое е важно, знае се от какво можеш да се вълнуваш. Защото се е свършила епохата на „не бий камъка, понеже го боли“. Днес най-важни са човешките работи.

Не един път и не сто пъти е водил той спорове с приятели в лица върху изкуството. Дори по-често, отколкото по обществени проблеми — много ясно: всяка стена си има своя Макрот. Ала Фридерик бързо разбира, че нито с Магнушевски, нито с Войчеховски, още по-малко с премилия тъпак Домек ще пробие с разбърбрана глава стената. Кого да пита за Авет? По стар обичай: майсторите и живия свят.

Да започнем от майсторите. И така, не само Бах, Моцарт, Хайдн, Хумел и лунния Филд, които изучава в къщи и по сто пъти предъвква, разнищва, четете над клавиатурата и без клавиатура. Целият град е наситен с музика от всякаква величина и качество. Първо това изисква модата, второ — хората, които управляват столицата, подценяват музиката. Те се боят от думите, забраняват да се четат стихове, страхуват се от картината и трагедията. Но музиката? Цензорите не зачеркват тактове, а само изречения. Затова цялото желание да се консумира изкуство в столицата на Кралството се задоволява от музиката. Музика по къщите, в църквите, на концертите, в операта, на карнавалните балове и из салоните през постите.

Градът като че ли не е голям — към 140 хиляди души. Но моля: осем предприятия за търговия с ноти начело с Клюковски и Бжезина, тридесет (точно така!) фабрики за музикални инструменти, във всеки, по-заможен дом — панталион, флюгел или поне клавикорд, момите за женене кокетничат над внесени чак от Лондон арфи, младите господа свирят на флейти, валдхорни, цигулки, бившите Наполеонови воители са донесли от Сарагоса модата да се свири на китара. При хубаво време вечер, като минаваш по улицата, ще трябва да си запушиш ушите с

восък — от партерните и първите етажи се леят струите на десет хиляди арии, мелодии и песни, и всичко това се съединява толкова чудновато, че не знаеш да се смееш ли, или да плачеш.

За щастие не само доморасли кърпачи радват или дразнят ушите на варшавските жители. По църквите — Страдела, Керубини, Чимароза, на Великден — „Реквием“ от Волфганг Амадуес Моцарт, „Седем слова“ от Хайдн, литургиите на Керубини. Концерти безброй: прочути по цяла Европа солисти; неделни концерти в залите на казиното в двореца Солтик на Подвале, посветени на квартетите на виенските класици; продукции на учениците от консерваторията — ето програмата на есенно-зимно-пролетните сезони. Варшава се опива с музика, както търтеят с мед.

Но над всички музикални видове царува операта. Корони, щитове, килими на багдадския халиф, хорове, позлатени брони на тенорите, фанфари — цялата тая помпозност и тържественост прави залите да се претъпкват от по-скромно или по-елегантно пременена публика, а стените се люлеят от ръкопляскания.

И така, за чувствителните уши Варшава е една голяма музикална академия. Тук не всичко може да радва. Щом не само обичта, а и модата диктува градът да покровителствува музиката, понякога е трудно човек да сдържи яда си. Знаменитият музиколог и публицист ще излее някога яда си върху тая система от дребни неща: „Почти всяко тримесечие у нас се явява някакъв съвсем младичък виртуоз, някакъв мъничък артист, някакъв петгодишен композитор: ту Франуш, ту Юзьо, ту Вицуш и т.н.“ Да бъдем обаче по-справедливи. Същият този Маурици Мохнацки при друг случай пише думи на похвала: „Сега смело може да се каже, че имаме голяма народна опера, при все че тия, които са готови всичко да сравняват със задгранични образци, може би няма да се съгласят с това мнение... Но ще бъде несправедливо поради тая причина да нямаш смелост или да не искаш да оцениш работата, способностите, дори майсторството на нашите хора на изкуството.“

Както във всяка академия, и тук покрай големите преподаватели, които вълнуват слушателя, се срещат плевели и модни палячовци. Но това не е важно. Връщаме се към равносметката с майсторите, с уроците, които те дават.

Часовете на общуване с Бах, Моцарт, Керубини обогатяват паметта не само с вълнения — всеки ден и всеки такт дават нови

знания. Учат на музикално умение. Бистър ум и чувствително ухо — ето инструментите, с които, като оперираш, без усилие стигаш до откриването на най-големите конструктивни заплетености. Елементите на формите, начините на строежа и развитието на художествената идея, полифоничните и хармонични правила се разкриват все по-ясно пред изследователското око. Може дори да се направи списък на рецепти, правила и кодекси — рецепта за канон, правило за сонатно алегро, членове и параграфи, благодарение на които ще можеш да стъкмиш фино рондо с ритъм на мазурка или валс във форма на рондо.

Не е ли това повод да се гордее?

По-скоро — не. Часовете на науката, часовете на вълнения го учат на може би най-важната истина: умението да се ориентира в членовете и параграфите на генералбаса не е създало, нито ще създаде майстор. От много години се знае, че музиката е толкова реално и живо изкуство, колкото неговата мисъл, вълнение, жест и дума. Благодарение на тази сигурност може да се прокара точна граница между музиката и рутината, между концерта на Калкбренер и сонатата на Моцарт. От едната страна ще се намира страната на великото изкуство — всичките човешки мъдрости и вълнения, разказани от майсторите, които са също майстори и в техниката — от другата страна — модният Калкбренерчо, специалист по фокусите на пиано, блестящ доктор по правилата и... нищо повече.

Как да прекрачиш границата и да застанеш на страната на истинската и жива музика? Как да заговориш на собствен език? И какъв е този собствен език?

Изглежда, че най-труден е отговорът на последния въпрос. Езикът, на който говориш, когато молиш Зуска за чаша мляко или за отвара от жълъди, е език на твоята страна, на хората, които живеят в нея, език на времето на тяхното раждане и смърт. Следователно музиката, която пишеш, трябва да бъде не само твое дело и собственост, но така също и дело на твоята страна и време. Дали не минава през тук най-правият път към катедрата, от която би могъл да говориш на свой собствен език?

Есента, зимата и пролетта Фридерик прекарва в града. Непосредствено зад главните улици градът се губи в парковете на дворците и зеленчуковите градинки на къщите, в мрежата от улички,

пътеки и пътечки; вечер или през нощта човек може да бъде уловен като риба в сак.

По улица Мьодова се разхождат контета, фини като морската пяна; на петдесет крачки встрани край някой мизерен плет патица води из калта пухкаво, жълто стадо от патета. В центъра на града — фирми, стари колкото света, кантори и банки; зад улица Желязна — пълно безредие. По Сенатска се влачи дрипав продавач на телени изделия, а на Краковске пшедмешче глух птицепродавец хвали своите пеещи косове и скорци.

Дворците на радзивиловци, потоцкевци, сапеховципо — големи богатства и по-красиви позлати мъчно могат да се видят дори в Париж! Но затова пък затвори, а мизерията е същата както в бедняшките квартали на Париж, Берлин или Виена. Кафене „Копчюшек“, кафене „Джюрка“ на улица Мьодова, кафененца на Козя, Брацка. И Париж, и Бердичув едновременно... Зависи от коя страна и с какво око ще погледнеш. Във всеки случай мъчно можеш да не се развълнуваш от прелестта и красотата на тоя град.

Ала хората — тия, с които Фридерик се среща, — макар че са много мили, весели и елегантни, по правило придават на града вид на нещо неискрено и измамливо. Наистина това не е умишлено. Но все пак твърде често припомня сцена, условни и измислени истории. Всичко се връща в света на старите правила и правилца, компонирани от неискрен артист. Тук не става дума нито за собствения дом, нито за най-близките приятели. Но дори „дяволчето“, „Мориолка“, източник и обект на толкова чувствителна сантименталност, се кичи с премяната на оперна героиня...

Точно така! Опера! Градът представлява преди всичко не особено блестящ оперен спектакъл. Всичките му салони, големите му солистки от стила на принцеса Луиза или княгиня Сапежина лъжат точно така, както лъжат оперите на Винтер. Госпожици край арфи, млади господа с китари, претенциозни дами, които бързат на литургия при сестрите-визитки, ето така изглежда градът днес.

Наистина някъде потайно се вършат сериозни, дори страшни неща. Миналата година са наказани Лукашински и други членове на Патриотическото дружество, съдени са младежи от Съюза на свободните поляци. Понякога в покрайнините избухва внезапен пожар. По-добре е човек да заобикаля отдалеч превърнатия в затвор манастир

на кармелитите, защото се знае, че всяка стена има шпиони... Но това са подпочвени води, укрити неща. Не можеш проучи нито течението, нито посоката им.

Но всичко, което ще причислиш към видимия градски свят, напомня „благоприлична“, но безинтересна опера buffo в стила на Винтер или на още по-плиткия занаятчия Вайгел. В тоя дребничък свят няма да научиш езика, който ще можеш да сметнеш за свой собствен.

* * *

Лятото в живота на Фридерик значи село. При всяко ново идване на село, то му се показва по-друго, по-ново, по-богато с песни, картини и хора. Най-напред селото му се представя с пейзажа си. Вечерта в града започва с това, че по улиците постепенно се спуска все по-дълбока и гъста сянка. А се свършва тъй, че още неуспяло небето да потъмнее, а в уличките и дворовете вече е настанала нощ.

А в Мазовецката равнина в даден миг на здрача границите между небето и земята изчезват: ограниченият свят внезапно-израства до размерите на безкрая. Мъгли, слънце, ниви с жита, скрити между макове в житата, въздух, който дъхти на неотдавнашната буря и на настъпващото плодородие — кой ще съумее да изброи всичките красоти на зеления край?

После иде времето, когато Фридерик открива селската песен. Той я слуша внимателно още при първите срещи — още тогава е почувствувал колко здрава и неоткрита още красота се крие под грапавата ѝ кора. Не е трудно да се разбере, че тия песни са част от тази страна — те спадат към нейното съдържание, говорят за нея. Образът на Мазовше и мазовецките песни се съчетават неразривно. Неотдавна Солива е разказвал за чистия лазур на италианското небе. То може би е наистина прекрасно. Но чезнецият в дъжда хоризонт на мазовецките поля, нощният вятър и широтата на пастирските песни, които се връщат в здрача от крайречните пасбища... по-добре Солива да мълчи.

Със силата на чувството най-лесно можеш да измериш силата на своята памет. Всяка година Фридерик се връща от оная плоска,

крайвисленска равнина в буйния град. Ние познаваме града: в центъра — креслив като Париж, в предградията — като Бердичув. Пъстър, богат „с импресии, тоест с впечатления“ — на всяка крачка и всеки ден те кара да се изпълваш със симпатия и внимание към него.

Конвертиращите и оркестрантите в столицата са елегантни, светски хора: пани Ашпергерова възхищава с хубостта си, пани Майерова — с гласа си, пани Шимановска — със своя талант.

Матеуш Здулечни от Оборув ходи в конопени дрехи и цървули, ръцете му са корави, кафяви и стари като дърво, а неговата цигулка — боже опази. Въпреки това повече от хубаво изпълнената от пани Шимановска „берсеза“ на Рис тутакси изчезва от паметта. Също както руменината и фигурката на пани Ашпергерова. Но мелодиите на Матеуш и оркестрантите му, които Фридерик е слушал в Оборув, не смее да заглуши никой от градските звуци — силата на чувството се мери със силата на паметта.

Майка му спи леко. Затова тя се буди често през нощта и се ослушва. Фридерик, който спи в салона, често до късна нощ не се разделя с клавишите. В края на ноември тя няколко нощи поред слуша как той свири. Да — Фридерик пише. Тия нощи той няма да забрави нито в Париж, нито в Единбург.

Както пани Юстина, така и бащата няколко пъти обръщат внимание на сина си, че той не се грижи нито за почивката, нито за здравето си. Истината е, че през онази есен здравето му е в по-лошо състояние от обикновено — не минава седмица без температура. При посещенията си Малч мърмори под носа като тетрев. Фридерик свива рамене с пълно пренебрежение — нощем пианото отново буди пани Юстина.

През декември у Бжезина излиза мазурка, отпечатана на щампа. Тая мазурка е свидетелство, че Шопен помни Оборув. От момента, когато предава ръкописа на печатаря, до пускането му в града Фридерик не отваря тетрадките, мъчи се да забрави тия тактове. Помни само това че когато е писал главната тема, под клепачите си е усещал сълзи от радост. Тетрадката е нечетлива, изпоцапана — ръцете са треперели от бързина.

Накрай Бжезина поднася на Фридерик влажни, още с миризмата на мастилото, екземпляри. Това не е дребна новина. Но Фридерик не се връща веднага в къщи, а цял час се влачи по снега и студа. Бои се да се

върне, да седне на пианото и да почне да проверява — да проверява гордостта и надеждите, които за пръв път е пробудила в него музиката му. Той и в къщи изчаква още четвърт час, докато Изабела и Емилка напуснат салона. Едва след това скача към пианото. Пръстите му са изцапани с мастило, нотите са се размазали, размазана е и светлината на лампите и свещите. Бършейки сълзите от най-светлата си радост, той замърсява с боядисаните си пръсти бузите и отново избягва от къщи.

По това време градът е вече пуст, топлият вятър издува палтото му. Фридерик се затичва по пустата улица Сенатска и вика:

— Чухте ли?

После бърза по улица Беднарска и отново спира:

— Чухте ли?

Един капуцин, появил се иззад ъгъла, се дръпва със страх и зорко прекръства полите на расото си. Фридерик се смее.

Той знае, че тук няма грешка. За пръв път е чул в своята музика силата и яснотата на истинското вълнение. Всъщност до тоя миг той не би могъл да убеди себе си, че неговият честолобив копнеж: Фридерик Шопен — композитор, е наистина основателен. Не е изкуство да станеш Рис или Калкбренер. Но сега вече той няма да се върне от пътя, който е избрал още пискливият Фрицек. Малчуганът е бил прав! Негова милост Фридерик Шопен признава това. Тая вечер градът е малък за гордостта и надеждата, напираси в гърдите на Фридерик. По Сенатска и Беднарска се понася викът на необикновена смелост: „Чухте ли?!“

* * *

Музикалният град чува бързо. Когато негова магнифиценция Елснер честити на Фридерик новия успех, лицето на професора е поуплашено и неуверено. И Фридерик си припомня боязливия капуцин от улица Беднарска.

Княгиня Луиза открито е поклатила нос на някои каденци. Титек Войчеховски донася от града поверителна новина: пан Елснер хвали смелостта на хармонията и великолепните октави, а хапливият Курпински на масичката в „Копчюшко“ надумал, че пан Шопен,

противно на всички правила на музикалната граматика, се опитва по дразнещ начин да обижда ушите в областта на генералбаса.

Като че ли на моренхаймовската сряда у баронеса Моренхайм много ръкопляскали на това мнение. Дали на почитателите на лъжливия градски блясък не се е харесала Шопеновата мисъл за другата страна на света и за другата страна на народа? Фридерик слуша тия клюки и се смее...

Ала не успява да намери отговор на бележките на Марилски. С някогашния си приятел Еустахи той не се е виждал около два месеца. Тая година Марилски вече слуша в университета лекциите на професор Фелико Бентковски за свободата на съвестта и гражданина. Точно през тази есен той се е скарал с баща си поради политическите идеи, които са го направили прекалено червен, след като прочел Сен Симон. Сега се е озлобил, ходи без пет пари в джоба — мръзне и затъва в дългове. Въпреки това не желае да се подчини на бащиния терор.

Фридерик среща Еустахи на улица Брацка. Декември е приключил с едва ли не пролетно разтопяване, а новата година е почнала с... дъжд. След дъжда — слънце. Фридерик се чувства зле, но като вижда стария си приятел, спира се — новогодишни пожелания и „какво ново“.

Внезапно Еустахи хваща Фридерик за копчето на палтото и с подигравателна усмивка казва:

— Мазурки, чувам, композираш. Приятно е да се забавляваш в народолубие, нали? — Всичко това е доста иронично.

Нещо сякаш е ухапало Марилски. Той не чака отговор, а сипе нови въпроси. На каква тема ли? — Именно за „зеления край“! Но въпросите на Еустахи не се отнасят за красотата на тоя край, за вълнуващите тъги и селските песни — за сеитбата, оранта, куявяците и вятърните мелници. Еустахи става сериозен, когато пита дали Фридерик знае как изглежда съдбата на тия, от които учи трудното изкуство да пише. Дали знае колко села е опустошила войната, какъв глад върлува в пренаселените села, колко мизерия — в крепостните села? Защото струва си човек да знае, че на един селянин със земя се падат четири или пет ратаи и бездомници. Знаеш ли с какво живеят? — С въздух и глад.

После Марилски пита Фридерик дали знае, че за по-малко от една вулка^[7] земя, наета от помещика, селянинът трябва да обработва в чифлика пет-шест надници седмично? И още: дали знае какво е писал Брониковски в „Паметник варшавски“ за селата, собственост на шляхтата! Ето какво: „Те по-скоро могат да бъдат наречени стан на диви орди, отколкото селище на цивилизован народ“.

А знае ли Фридерик, че по вина на министъра на финансите, княз Любецки, селото не знае дори какво е сол — да, сол: че тъкмо от бедняците князът-министър не се колебае да обира най-различни данъци по езекутивен път; като стига дори дотам, че изпраща неизправните във войската; и че никой не се интересува от това. А когато се интересува — пращат го войник или на каторжна работа.

— Помниш ли Дечински и Рипински? Господин наместникът пред самия цар се е мъчил Рипински да бъде пратен в някоя крепост, понеже бил замислял да нарушава общественото спокойствие, като лъже селячеството. Лъже? — пита Еустахи, като става все по-червен.

Внезапно замлъква. Минава един старичък, добродушен човечец — обуцар, шивач, часовникар? Дебели вежди и весели очички. Бузите му са като хлебчета. Негова милост Макротбаша, главен агент-доносчик в столицата.

Накрая Марилски омеква, дори се усмихва приятелски:

— Прощавай. Композираш в селски стил. Затуй трябва да знаеш всичко това.

Сбогуват се.

* * *

От средата на декември 1825 година с официална заповед се постановява всеобщ траур. Ала не всички започват едновременно да го носят. Лоялните граждани на Кралството си слагат траур при вестта за смъртта на „добрия господар“ Александър. Шепне се за тайнствени обстоятелства на смъртта му — казват: отрова. За да се възцари Александър, умира баща му — император Павел I. Нима и Александър се е разделил с короната заради някого от братята си престолонаследници? Това би било логично спазване на традицията.

През първите дни на януари от Петербург пристигат новини, които мъчно могат да бъдат разбрани. Всички повтарят датата 14 декември. Защото на този ден Петербург е преживял един от най-големите дни в историята си. При вестта на този ден — за историята на декемврийските дни на Петербург — тия, които са заобикаляли заповедта на всеобщия траур, започват да го носят. След някое време във Варшава започват нови арести и при все че срокът за траура е минал, мнозина продължават да носят черни ленти.

На 14 декември на Сенатския площад в Петербург се появяват батальоните, водени от членовете на тайния заговор. Това е въстание — заговорниците имат ясно определена цел: премахване на неравенството между съсловията, аграрна реформа, конституция, събаряне на стария строй, смърт на царското семейство. Това е трябвало да бъде началото на борбата за справедливост, за доброто на руския народ.

Денят е студен, облачен, спокоен. Около мълчаливо застаналите батальони се трупа тълпа, готова за борба, но неразбираща нищо. Ала заговорниците не откриват огън — липсва им вожд, липсва решение, липсва им подкрепата на милионите, за които — но без които — са поискали да започнат битка за нова Русия.

Новият цар, Николай, си отваря преградения от въстаниците път към трона с картечен огън. Снегът на Сенатския площад се обагрят в кръв — главните водачи на заговора се арестуват. Във Варшава повтарят шепнешком имената им: Пестел, Рилеев, Муравъов, Бестужев. Пан Миколай слуша тия новини ужасен.

После във Варшава се заговорва, че новата вълна от арести в Кралството е свързана тъкмо със случилото се през декемврийските дни в Петербург — че руските заговорници били във връзка с тайните съюзи на поляците. В ранната пролет тая истина става вече публична тайна. Говори се, че арестуваният във Варшава поручик Собински се самоубил при следствието, за да не издаде никого; после се пръсва слух, че от страх за имота и живота си княз Яблоновски разкрил на царя всичките тайни около общите съвещания между полските и руските революционери.

Пан Миколай не разбира тия неща. Това, което е чувал за тайните бунтовнически съюзи в Кралството, имало противоруски смисъл. Той

не го хвалел, но го разбирал: царят е русин. Но се оказва, че нищо не разбира.

Времето за официалния траур е минало. Въпреки това много млади варшавяни продължават да го носят. Доносниците започват вече да обръщат внимание на черните ленти — от варшавския кураториум^[8] издават поверително окръжно, че студентите от лицей и университета трябва да свалят траура, защото в някои случаи той е обиден за свещената памет на император Александър.

Пан Миколай заявява на учениците си в лицей, че желанието на властта — следователно и неговото, на професор Шопен — е младежта да не прекалява с траура, който носи с учудващо странна готовност въпреки пролетта. Но ето че когато за шести или седми път прави бележка на най-упорития от тях — на винаги готовия да говори рязко Касевич, професорът дочаква гневен отговор:

— Няма да ви послушам, няма да го сваля... Нося го за близки мои хора!

— За кои? — пита професорът, внезапно ядосан.

Касевич мълчи. Гневът накарва професора да попита със задъхан шепот:

— За московците ли?

Касевич присвива очи, отмята назад глава гордо и като че ли с презрение.

— Да — казва той, за приятелите московци. Ние и те ще се борим заедно... — Той прекъсва, сякаш е казал повече, отколкото трябва, но веднага след това добавя гордо и с младежка вяра в лозунга си: — Между хората, които желаят свободата, е сключен съюз!

Той се отдалечава, като тропа силно с обувките си по каменния под. Професорът мълчи. А в къщи се връща сърдит и се оплаква, че е студено. Защото, въпреки че е април, навън беснее едва ли не ноемврийски вятър.

Вечерта, преди да си легне, той почва да се оплаква от страната, от хората — страна на зима и есен, нещастен, враждебен, беден край. Вечни дъждове, студове. Вечни бунтове. Ах, да можеше някак да се върне във Франция!

Пани Юстина шепне боязливо, че и във Франция имало бунтове — че дори кралят бил убит.

Той я поглежда с очи, закръглени от яда. И вместо, като лоялен професор Шопен, да порицае убийците на Капет, спомня си мизерията на френските селяни, на Шопеновци край Нанси, крясва, че „добре са сторили“ — и излиза, като затръшва вратата.

Преседява цял час в кабинета си — успокоява го бутилката вино. Когато се връща в спалнята, извинява се на жена си и като фъфли леко, дълго ѝ обяснява, че Фридерик трябва да бъде изпратен в света — в далечния, спокоен свят. Съществуват градове — обяснява той, — където има много слънце, вино и момичета, където се пеят хубави песни. Ето такива — и той затананиква:

Trois beaux tambours, en revenant de guerre...^[9]

^[1] Людвиг XVI. — Б.пр. ↑

^[2] Глава на един от най-богатите полски княжески родове Радзивиловци. — Б.пр. ↑

^[3] За поведението и прилежанието на Фридерик Шопен на публичния изпит на 24.VII.1824 г. Върховен съвет на вероизповеданията и народното просвещение. — Б.пр. ↑

^[4] Предградие на Варшава на десния бряг на Висла. — Б.пр. ↑

^[5] Вид полски сладкиш с мед. — Б.пр. ↑

^[6] Под ръцете на талантливия млад Шопен, който се отличава с богатство на музикални идеи в свободните си фантазии и напълно владее инструмента (еоломелодикон), концертът направи голямо впечатление. — Б.пр. ↑

^[7] Мярка за повърхнина, днес равна на 168 декара; в миналото в различните области на Полша тая мярка е била различна, често много по-малка. — Б.пр. ↑

^[8] Учреждение, под чието ведомство са се намирали училищата в окупираната от руския царизъм Полша. — Б.пр. ↑

^[9] Трима хубави барабанчици се връщат от война... ↑

НОВИЯТ СВЯТ НА УЛИЦА МЬОДОВА

Доктор Малч е чест гост на втория етаж на Казимировския дворец. Милият, строен, благодушен лекар загубва всяко настроение в ранната пролет на 1827 година. Към средата на февруари Емилка почва да кашля и да храчи кръв. Малч нарежда да ѝ пуснат кръв. После втори път — идва време и на други лечения: пиявици, мушамички, синапизми, вълчи лапи...

В средата на април погребват Емилка в гробището Повонзки.

Пани Юстина спотайва плача си, но категорично поисква да не я принуждават да остане в къщата, където е починала Емилка. Пренасянето става през юни, вещите на Емилка предават в благотворителното дружество. Новото жилище се намира срещу университета и лицея, в лявото предно крило на двореца на ординатите^[1] Красински на улица Краковске пшедмешче. По стар навик се настаняват на втория етаж. В новото жилище Фридерик се подготвя за последния годишен изпит по композиция, тоест по контрапункт. В своя „рапорт за предстоящия изпит на 17 юли 1827 година“ Елснер така характеризира учениците си: „Първогодишници: Шопен Фридерик (изключителна способност). Второгодишници: Добжински Игнаци (необикновена способност), Климонтович, Фаир, Билинг, Шмид, Радзински, Линовски, Ярецки Юзеф. Третогодишници: Нидецки Томаш (изключителна способност).“

Веднага след успешно издържания изпит — на село. Но тоя път селото не е истинско село. С имението на рода Весьоловски, където Ана Скарбек Весьоловска поканва Фридерик, съседствува Антони — лятната резиденция на негово превъзходителство наместника на Познанското княжество княз Антони Радзивил, който щедро раздава меценатски обещания и съвети.

Сам князът е композитор. Фридерик с почтително внимание слуша изпълняваната от него музика, написана за Гьотевия „Фауст“. Князът свири с усилие, поти се и фучи през нос. Когато го слуша, Фридерик заема възможно най-живописна поза — гледат го княгинките. Той свива нос и издува устни, за да разхубави външността

си. После сам сяда пред пианото, направено от знаменитата берлинска фирма „Кислинг“. Князът дава съвети, защото с неудоволствие слуша тактовете, които нарушават правилата. Откъде накъде — пита той — такива грапави хармонии и груби квинти?

Фридерик е знаел предварително как ще изглежда тази ваканция и отказва да отиде в Стшижев. Но бащата проявява суровост. Той не крие намеренията си и заявява кратко и ясно, че Фридерик трябва колкото е възможно по-често да изразява уважението си към княз-наместник все по-трудно се намират меценати.

Следобедите и вечерите, за десерт към кафето или музицирането, князът дава нови обещания. Когато се завръща от лятната ваканция, Фридерик е принуден да даде на баща си пълен доклад за тях.

Пан Миколай слуша доста мрачно. Но като чува, че Фридерик е поканен и през идната година в Стшижев, свива устни като тръба, замисля се върху приказката за господарското благоволение и пръста в устата, накрай махва с ръка: каквото има да става, ще стане... — сигурно князът-наместник има възможност да поддържа старите меценатски добродетели. Има ли тая възможност, или не? Фридерик свива рамене, пан Миколай мълчи. Но когато ентусиастката Людвика започва гласно да мечтае във връзка с княжеската щедрост, двамата я скастрият доста остро: очите на глупавата надежда са големи.

Най-сетне лекциите започват. Всеки четвъртък от дванадесет до един — хармония и контрапункт в залата на университета. На практически лекции, както и миналата година, ходи в консерваторията — в понеделник, сряда и петък от четири до шест. А всеки ден към шест часа Фридерик тръгва към улица Мьодова.

Това е нова привычка — най-достойното развлечение на университетската младеж и сенаторската старост: кафенето.

В „парижката“ си част Варшава има много кафенета. На първо място трябва да се спомене кафенето на хората на изкуството и на зрелите господа — „Копчюшек“, в което имат запазени масички професорите Осински, Бродзински, Армински, директор Курпински, маестро Солива, най-значителните актьори от Народния театър. Тук споменават с почит имената на корнейловци, расиновци и боаловци; тук над всички литературни видове ценят трагедиите, писани по правилата на трите единства, и епопеите в омировско-виргилиевски стил.

В „Копчюшек“ идва сам Каетан Кожмян — член майстор на полската поезия. А когато се случи да попадне на някой брой от „Газета Полска“, той червенеет, бледнее, а после надзърта предпазливо във вестника и го отблъсква настрани, като прихва презрително, или яростно го захвърля в ъгъла.

Тук идват и графове, дори сенатори, няколко пъти в месеца се отбива негово превъзходителство Новосилцов, дори негово превъзходителство Любецки не отминава „Копчюшек“. „Копчюшек“ е кафеджийско представителство на най-почетните варшавски салони — той пази и култивира техния вкус, идеи, убеждения. Кафенето си има свой ред и следната топография: до прозорците се групират най-наконтените господарски синчета в столицата, „седнали журнари“, около печките — старците с бузи, тлъсти като поднасяната с кафето сметана. Ордени, коланите и еполетите на старшите офицери блестят не по-лошо от позлатата на огледалните рамки.

Фридерик е виждан тук веднъж-дваж в месеца. Не по-често. Защото той е постоянен посетител най-напред на madame Бжезинска, после на „Джюрка“ на улица Мьодова.

Маестро Йохан Себастиан вече е похвалил кафето и го е почел с шеговата кантата. Маестро Фридерик Франтишек е обикнал не кафето, а кафенето. Но не „Копчюшек“, място за кафеджийски почивки в салонно-графскокласически стил.

През пролетта на тая година най-разпаленият сега другар на Фридерик, Юлиуш Фонтана, го отвежда след лекциите в кафенето на madame Бжезинска. Фридерик се връща за вечеря с главоболие и сърцебиене. Кафе, тютюнев дим — не е за неговото здраве. И той си казва: за пръв и последен път. Но след един месец всяка вечер е гост у Бжезинска.

През ноември се пренася от Бжезинска в „Джюрка“. Причината е някакъв скандал между двете групи постоянни посетители на кафенето. Madame взема страната на възрастните. Обидени, младите се пренасят в „Джюрка“, на улица Мьодова, в двореца на теперовци. Фридерик дори е доволен от промяната. Срещу „Джюрка“ се намира магазинът за ноти на Бжезина: Фридерик и тук иде всеки ден — следобед. Сега приятното се свързва с полезното. Фридерик почва да посещава Бжезина в часовете преди времето за кафето. По стар обичай той се рови в издателските новости, по-интересното изсвирва на

пианото в задната стаичка. А от архивите измъква интересни старосветски откъси и търси изненади — някакъв неизвестен, забравен майстор. По-рано оттук не е могъл да се откъсне, но сега се отбива набързо и по-скоро по дълг или навик, отколкото за удоволствие. Двете масички в къта до прозореца на „Джюрка“ — ето магнитния полюс през ония години. За едни — масички за борци, за други — масички за смрадливци.

Другите са хора от олимпийския салон на граф Мостовски, които благоволяват да прекрачват и прага на „Копчюшко“. Това са Кожмян, Осински, Венжик, Кропински, Молски — майсторите на литературата, драмата, на поетическата теория и практика.

Тяхното майсторство лесно може да се прецени — през 1809 година изсипват оди в чест на l'Empereur като от рога на изобилието; ритъмът на строфите им се диктува от стъпката на Наполеоновите корпуси и дивизии. Когато Нике от бреговете на Сена престава да бъде патронът по полетата на европейските битки, ритъмът на строфите в новите оди почва да се диктува от стъпката на Александровите и Николаевите полкове. Името на Александър, дори създава по-добри възможности за митологични метафори, отколкото името на абдикирания заточеник на остров Света Едена. Освен това в тая метаморфоза няма нищо чудно — променено е името, императорът е останал, променена е географската посока на обожаването, но не е променена посоката на политическата мисъл и на литературните добродетели, диктувани от Лакарп или Боало. Богатите, изискани, елегантни оракули на класическите музи, майсторите на литературните церемонии в салоните са се хванали за миналото като бодил за кучешка опашка. Защото са се хванали за миналото изобщо. В Европа по това време „смърди на измяна и бунт“ срещу стария порядък. Следователно редно е в интереса на царя, на аристокрацията, както и в интереса на собствената кожа да се сложат постове и засади. В изкуството също. И както следствените комисии на Новосилцов си служат с александровско-наполеоновския кодекс, така оракулите на класическите музи подкрепят душите си с кодекса на боаловската естетика.

А в това време Адам Мицкевич издава във Вилно „Поезии на Адам Мицкевич“, том първи — с „Балади и романси“ — излиза в 1822 година, а том втори или „Гражина“ и „Задушница“ — втора и четвърта

част — през 1823 година, която е вече година на романтизма. Салонът на граф Мостовски, където се събира горепоменатият позастарял Парнас, изсумтява колективно и презрително през нос в тая все още псевдокласическа 1823 година.

По-късно сенаторът Новосилцов и Генерал Бенкендорф се „погрижват“ за Адам Мицкевич. Въпреки това „Кримски сонети“ и „Конрад Валенрод“ намират път до Варшава. „Конрад Валенрод“ ще бъде четен с разтуптяно сърце и със сълзи в очите. Тая поема е горчиво доказателство, че е жив споменът за приятелите декабристи, които след смъртта на „добрия господар“ Александър били решили да препречат пътя на новия самодържец към трона. Новият самодържец се изкачи на трона по техните трупове. Негово превъзходителство Новосилцов добре разбира тенденциите на „Валенрод“ и не само ще забрани рекламирането, та дори и споменаването на тая поема, но и ще изпрати до цар Николай писмо, посветено на Мицкевич и „Валенрод“. И в това писмо ще подчертае необходимостта да се „положат грижи“ за опасния ум на човека, който наистина е написал ода — но ода към младостта. Прекалено много от тая младост, свобода и патриотизъм се крие в пан Мицкевич според лисичата бдителност на сенатора Николай Николаевич Новосилцов.

Не само господин сенаторът ще почне да протестира. Жандармите и стражарите на миналото са вече подушили с носа си страшния гений. След като прочита „Кримски сонети“, пан Каетан Кожмян заявява, че „Мицкевич е полуумен, пуснат от болницата за луди, който, противно на добрия вкус, плещи хаос от непознати думи на непознат език и диви помисли...“. А когато същата есен негова милост Подчашински донася от Париж литографиран портрет на Адам Мицкевич и го показва в „Копчюшек“, Кожмян прасва лулата си о земята и вика:

— Горко! Горко ни! Отсега ще правят портрети на смрадливците!

Подчашински право от „Копчюшек“ изтичва до „Джюрка“ и с огнени петна на бузите разказва цялата история на приятелите, седнали около двете масички в къта. Те я изслушват мълчаливо. А преди да избухне врявата от яд и възмущение, Маурици се усмихва крайно заядливо, забарабанва с пръсти по масата и заявява:

— Много хубаво! Тогава ние наистина ще бъдем смрадливци!

Маурици добавя още, че тоя възклик „горко ни“ навярно крие в себе си много правда и че тая правда трябва да бъде изнесена още попълно, отколкото досега. А „смрадливиците“ му ръкопляскат и толкова гръмко викат „браво“, че цялото кафене любопитно — но и с уважение — обръща глава към тия две масички в къта, на които седят, изреждани отляво надясно, господата: Стефан Витвицки и Бохдан Залески — поети, Доминик Магнушевски — познат вече универсален гений и мегаломан, Антони Едвард Одинец — поет, Маурици Мохнацки, Юлиуш Фонтана, Фридерик Шопен, Михал Подчашински и Ян Людвик Жуковски. Според номенклатурата на майстора-поет Кожмян това са господата смрадливици. Но според тяхната собствена номенклатура това са господа въстаниците.

В Европа наистина „смърди“ на измяна, бунт и въстание срещу стария порядък.

* * *

Фридерик бива представен на тия господа и приет приятелски от тях вече година и половина след първите сблъсквания на Маурици със защитниците на деветте музи, императорските корони и авторитета на побелелите коси.

Започва, както е известно, Мицкевич. В Европа отдавна вече се захласват от Байрон — в Германия носят светлосини фракове и жълти жилетки а ла нещастния Вертер и във вертеровски стил с екземпляр от романа в ръка си теглят куршума. И оставят бележки: „Не обвинявайте никого... освен собствената ми любов.“

По-трезвата Англия, след като изгонва Байрон, вместо да спи, виси пред запалена свещ над романите на Валтер Скот. Шекспир потърсва с пиесите си всички столици, а Виктор Юго вече е — и продължава да бъде — великанът на френската поезия.

Но във Варшава и Вилно не се чува нищо за романтизма. Великата Инфекция се предшества от скромна, сантиментална увертюра: романите на госпожа Крюденер и трогателната съдба на Елоиза. „Романсите и баладите“ на пан Мицкевич са много близки до техните настроения и всъщност едва второто томче стихове започва да

вести новите времена. Малчевски, Залески, Гошчински също се залавят за перото.

Пръв взема думата по този въпрос професорът с меко сърце Бродзински. Той похвалва класицизма, погалва романтизма. Стига градчето ни да е весело, стига собственият ни дом да е спокоен — проповядва той от дълбочината на сантименталната си природа и апелира за съгласие между старото и новото.

Но от това нищо не излиза. Първи му плащат неговите собствени другари: знаменитият учен Ян Шнядецки нарушава Бродзински и го нарича опортюнист, а романтизма натиква в калта. Нарича го „школа на измяна и зараза“! По салоните се подиграват с Бродзински зад гърба му и в единодушен хор се надсмиват на тия романтични красавици, които са познати на всички жени — както се провиква Шнядецки. Той е прав в този смисъл, че томчетата на Мицкевич „са купувани най-много от слугините и камериерките“, които виждат в тях близък им, както ризата на тялото език. Нищо чудно, че Мицкевич е наруган, щом наругават Шекспир, дори Расин, защото им липсвало „грижливо възпитание и образование“.

Но тогава пан Маурици Мохнацки се обажда за пръв път. Маурици вече познава Шекспир, Гьоте, Тик, Новалис, Хофман; в областта на родната литература също е познавач; цени някои естетически възгледи на Еузебиуш Словацки^[2] (у когото всъщност също има известна доза романтизъм); за образец взема Шелинг и Шлегел. Значи човек с ерудиция, който разбира работите и е добре въоръжен.

Ала всички тия хубави качества не биха му помогнали много, ако нямаше перо. Отначало във всичко това все още има много младежко празнословие, умуването на двадесет и една годишната възраст и подражаване на чужда философия. Но още тогава... Ех, сами четете: „Ако Виргилий, както се чува, е призовал Блаумер пред съда на Зевс, като го обвинява, че е travestирал «Енеидата», цялата гръцка античност би имала същото, а може би и по-голямо право да защити оскърбената красота на образците, на които днешните псевдокласици... искат да подражават в чувствителен ущърб на тяхната величина и слава. Тя би имала право да ги попита защо призовават от гробовете нейните свещени знамена и се осмеляват да

наричат класика в поезията това, което е явно посредственост... както и мнимо име на лошо обагрена умствена немощ...”

На времето си пан Миколай прочел гласно на масата тая статия, поместена в „Дзенник Варшавски“. Показал му я с възмущение професор Линде. Пан Миколай искал да я прочете с не по-малко възмущение. Вместо това на няколко пъти не успява да се сдържи да не прихне от смях. Той — привърженикът и ентузиастът на френската класическа литература.

Фридерик също се смее, при все че тогава още не разбира добре какво иска баща му и какво авторът. Бащата смъмря сина си и себе си за нетактичната веселост и дочита статията с възмутена сериозност. Но ако дори той не съумява да се противопостави на чара на Маурициевата писателска страст, тогава как ли са се смели — как ли са се смели! — младите привърженици на романтизма във Варшава и във Вилно.

Така именно под перото на Маурици Мохнацки във Варшава започва литературният бунт. Смешно е някак, а и малко трогателно, че майката на Маурици — от поколението на Миколай Шопеновци, — ужасена от ехото, което предизвиква перото на сина ѝ в салоните на мостовскевци и моренхаймовци, го принуждава да мълчи една година. Щом мама казва — синът трябва да слуша. Но като мълчи, той не губи време. Приятелите, които посещават Маурици, го намират проснат на пода с луличка в уста, а наоколо — книги, книги и книги. Затова, когато в 1827 година — вече истинска романтична година — мълчанието на Маурици престава, Кожмян взема в ръка всеки брой на „Газета Полска“ с разтуптяно сърце и растяща в гърлото ярост, а сенаторът Николай Николаевич свива очи, когато чете тоя вестник — в литературната школа на измяната и заразата той души да открие и друга измяна и зараза.

Ала Кожмян се бои не само от „Газета Полска“, където работят Мохнацки, Брониковски, Жуковски. Минало е вече времето на заговора да се мълчи за романтизма. И ето нещо знаменателно: на борба срещу литературния полк на мостовския салон тръгват дори първите графомани на романтизма. Мечешка услуга, но — да повторим — знаменателен факт.

В славното военно училище се появяват поети и писатели! Те хващат перото, за да издават списание, което да пропагандира новата литературна ера. Това са Годабски, Мохнацки, Камил и Жаба. Първият номер на тяхното „Хвиля спочинку“ е посрещнат от двете масички (в къта до прозореца) в „Джюрка“ с гръмък смях. А Маурици, в желанието да отклони брат си от стихоплетство, предизвиква семеен скандал — довежда майка си до сълзи, Камил също едва не се разплаква.

Но това не помага. Школнишкото „Хвиля спочинку“ излиза дотогава, докато не прелива чашата на търпението на високия чиновник в Министерството на вътрешните работи, пан Каетан Кожмян. Той отива при директора на школата, за да му обясни — много бързо са се разбрали и намерили общ език, — че във военното училище не може да се търпят привърженици на школата на измяната и заразата. По заповед на директора „Хвиля спочинку“ престава да излиза.

Тогава за пръв път Маурици се отнася сериозно към осмивания досега ентусиазъм на брат си и на неговите приятели.

По всекидневен обичай около масичката седят в по-скромен от обикновено състав: Маурици, Стефан Витвицки, Жуковски, Подчашински и Фридерик. Разговорът се точи лениво. Кафето още не е донесено, а Маурици, неуморим подстрекател към разисквания, тоя път подръпва от лулата си и не дава ухото на историйките за тайните на тази или онази спалня, които е донесъл навсякъде пъхащият се клюкар Витвицки. Фридерик също мълчи, както обикновено, свит в самия край на канапетото. Той не обича и не умее да взема тук думата. Между тях хора неговите мисли и думи са още твърде наивни и дори несръчни, за да може смело да се изказва, одобрява или протестира.

В тоя миг Камил Мохнацки идва блед и ядосан. Поискава да му донесат макарони, пунш, после кафе. Езикът му се развързва едва когато запущва. Спокойно, равнодушно, той разказва за стореното от Кожмян, но в края на разказа си вече не успява да запази стоическата си сериозност: слага внимателно настрана лулата, а ръцете му треперят; и изведнъж... удря с юмрук по масата! После разтърква с

пестници очите си, в които са се появили сълзи. Но никой не се надсмива на тия сълзи — това са сълзи от яд.

— Знаете ли пословицата: „Поляк на поляка око не вади?“ — запитва Жуковски, като леко заеква. Той заеква само когато е ядосан.

Ала всички чакат мнението на Маурици. Той още мълчи. Само се навежда по-ниско над масата и върху нея пада сянката на профила му — сянка много по-стара от него: птича, ястребова, колкото страшна, толкова и злорада. Накрая Маурици се усмихва.

Ето каква е накратко дългата аргументация на Маурици, която той изнася в „Джюрка“ през есента на 1827 година. Приятелите го слушат, свели глави един към друг, защото Маурици говори с глас, близък до шепот.

Той заявява, че не се учудва на този обрат на нещата. Това е — казва — техният естествен ред. Ред, който не толкова го ядосва, колкото го радва. И веднага слага успокоително длан върху ръкава на възмутения вече Камил. Радва го — обяснява той — не фактът на принудата, оказана по служебен път върху младите поети, а това, че онези са сметнали този факт за необходим. Следователно? Следователно романтичният бунт расте по сила, той е страшен, неговите врагове смятат, че е необходимо да се борят дори — да, извинявай, Камил — дори с „Хвиля спочинку“. В лагера на враговете се вижда първият белег на поражението — паниката.

После задава редица въпроси — реторични въпроси. Той протестира срещу учудването, а също и срещу плъзгането по повърхността на явленията. Нима тук става въпрос само за борба между старото поетично поколение и младото? За спор между класицизма и романтизма, между пан Каетан и пан Адам?

Съвсем не! Пан Кожмян се съюзява не само с професор Осински и граф Мостовски. Той е на страната на ония, които са издали присъда срещу Лукашински, които с готовност са изпълнили заповедта на цар Николай, носеща смърт на декабристите, които седят върху натъпкани кесии и извързват очи от мизерията на народа. Може би кожмяновци и осинцевци дори не предполагат в какъв съюз участвуват. Но това не е важно.

— Важното е — продължава той, като се зачервява от ярост и разпуска с пръст задушавачата го широка вратовръзка, — важното е

да бъдем тия, които с погледа си стигат до главните причини на явленията. Защото тук не говори поезията — тук говори историята!

Фридерик диша тежко и с мъка. Подчашински е бледен, но очите му блестят като вълчите полегати зеници на Маурици.

А Маурици се смее само с крайчеца на устните си и махва с ръка, сякаш пъди нахална муха.

Те подушват нашия вестник с носа си. Затова „Хвиля спочинку“ не е главният въпрос. Той е отломък, дребен откъс от тоя въпрос. Да! Те пишат оди в чест на императорите, а ние защитаваме поезията, която подхранва вдъхновението си от преданията и вярата на народа. Те покорно слушат заповедите на тия, които лишават народите от свободите и правата им, а ние сме истински синове на тия народи и няма да изпълняваме такива заповеди.

— С кого са те в съюз? На кого служат? — пита той реторично. И сам дава отговор. И при все че слушателите знаят тия мисли, при все че неведнъж е ставало дума за свободата и деспотизма, за правата на народа и за борбата за тия права, и тоя път — както винаги — смисълът на думите ускорява ритъма на сърцето. Дланите се стисват в пестници, по плещите преминават бързи, припрени тръпки.

Жуковски подхваща думите на Маурици. Като заеква на мъчните съгласни, той веднага изоставя работата на Камил, интригите на Кожмян. Изкуството дори. Та нали явните врагове на романтичната поезия са малко или повече съзнателни слуги на истинските врагове, на най-страшните врагове — враговете на народа. На тия, които гнетят собствените си и чужди народи, които пазят своята корона, богатства, чинове, които възхваляват божествения произход на властта, а народа третират по-зле от работен добитък. Тяхното величие и власт са плод на насилието и гнета.

— Д-да — мръщи той заплашително чело, — всички с-съсловни р-различия, така р-ревностно защитавани от К-кожмян и сенатора Николай Н-николаевич, и Аракчеев, и г-генералите, министрите, жандармите са плод на насилието и гнета... А всички з-защитници на високия произход, б-богатствата, привилегиите са слуги на в-варварските традиции от феодалните векове. Д-да...

Маурици се разпалва от темата. Той прекъсва Жуковски. Но следва неговите мисли.

— Ето нашия принцип: няма разлика между хората. Нашият принцип, като хора на изкуството, ни кара да творим изкуство, подхранено от вдъхновението и легендата на потиснатия народ, нашите политически принципи ни карат да воюваме и с перо, и с оръжие за неговата свобода.

— Ч-човекът... — започва Жуковски.

— Човекът — продължава Маурици — се ражда свободен, ражда се с равни права. И всеки, който яде хляб, сам трябва да си го припечели. Този, който постъпва другояче, е измамник и грабител. Измамник, защото взема позата на полезно същество, когато в действителност е вредител; грабител, защото ограбва труда на събратята си. Да! Като брани традициите на господата класиците, Кожмян не само защитава старосветските естетически закони, но направо застава на страната на тъмното минало, на страната на гнета и насилието. Откъде е дошло това право негодникът и деспотът, привикнал на надменност и дързост, а на трона или на служебен пост издигнат от насилието или предразсъдъка, да управлява човека от народа? От това именно тъмно минало, което е дало на Николай корона, а на Кожмян поетически лаври! Но ще дойде време...

— Днес още не е време — прекъсва го остро Жуковски.

Маурици се спира едва ли не на половин дума. Той удря с разперена ръка по масата, за да се разсмее почти по момчешки. И вика по посока на бюфета:

— Пунш за всички! — И: — Днес още не е време! — повтаря той вече спокойно.

А когато пуншът замайва главите им, младежите си припомнят клюките за Витвицки. Сега те им харесват много и предизвикват силен смях. Но после се сбогуват сериозни — като членове на конспирация. Някой повтаря, че днес още не е време. Всички потвърждават сериозно и хитро, като вярват и дори знаят, че ще дойде такова време и тогава ще могат да назоват нещата с истинските им имена.

През януари 1828 година, когато Варшава е още управлявана от върховния вожд — великия княз, от куция наместник генерал Зайончек и от министъра на финансите Любецки, Маурици скромно отбелязва в колоните на „Газета Полска“, че „по отношение на романтиците изразът литературна свобода, равенство и независимост е неподходящ“.

Но две години по-късно, през януари 1830 година, школата на измяната и заразата ще сваля овчата си кожа. Ще прочетете такива изрази:

„Романтичната школа, призовавайки към революция в науката, призовава и към политическа революция. Свободата, правдата, вярата, все по-енергично унищожавани, преследвани, обявявани за престъпни от най-рафинирания деспотизъм, намериха убежище, намериха своята обширна област за дейност — а може би и истинското си значение — в представите за изкуството, красотата, литературата. Като не сме могли да говорим за външната гражданска, политическа свобода, говорехме за свободата на духа, за свободата на изкуството!“

Наглед не се е променило нищо в семейната хармония на Шопенови. Оформените от многогодишната вече традиция и точно определени обичаи общи разговори на масата, общи излизания на разходка, четене на висок глас и посещения на театър стават малко нередовни. Фридерик не е вече дете — той е Шопен младши. Ала тая независимост не прекращава синорите на скромността, наложена от семейното патриархално право.

Уважението към това право Nicolas Shapin е донесъл край Висла от старосветския дом на френските лозари. В Полша този модел на семейство е отлично приет — баща-патриарх, ето трогателното припомняне на феодалните времена в отечеството, които отново се възраждат, благодарение грижите на бащите, и стават все по-свежи и ценни.

— Колко хубаво се свързва и допълва това — казва веднъж Магнушевски в „Джюрка“, — бащата на бащинията ни държи здраво нашите бащи, а нашите бащи — нас. Той им отнема правото на глас, те от нас — правото на дума. Справедливо ли е това? — пита с престорено огорчение придворният философ-комедиант двете масички в къта до прозореца. Открил Америка!

Все пак у Шопенови бащата, възпитан в духа на Волтер, повече цени толерантността, отколкото възпитаните с помощта на латинския учебник на Алварез Черноблоцкевич и Бялоблоцкевич. Затова наглед нищо не се е променило — затова никой не допуска, че мненията на бащите, изразявани на масата или при чая, в столовата или в салона, почват точно така да дразнят, досаждат и разсмиват Фридерик, както

това е ставало по-рано или по-късно във фамилиите мохнацкевци, словацкевци, балзаковци, байроновци, пушкиновци...

Ала Фридерик, толкова приказлив на забавите и в остроумията, не взема думите по сериозни теми. Мълчаливец. Първо, цялото семейство Шопенови не обича кога трябва и кога не трябва да показва съдържанието на своите сърца и умове. Второ, Фридерик в борбата си за своя музика е свикнал вече с тая грижа, която никога няма да го напусне — за най-чиста, най-прекрасна яснота и простота в изказването.

Освен това пан Миколай сам е изковал оръжието, с което Фридерик си служи с майсторска, но незабележима сръчност. Защото единственият син е трябвало да бъде дипломат, човек с министерска чанта и глава. Пан Миколай знае добре, че министър от рода на Потоцки може да си позволи мечешка сръчност там, където чиновник от семейство Шопен трябва да покаже маймунска й пантерска сръчност едновременно.

Фридерик изпълнява всяка заповед — винаги гладък, кадифен. Не може човек да допусне, че като клати с премила усмивка одобрително глава на перещия се с ума си Бандтке, той мисли за съвсем други работи и не чува нито дума от онова, което му се говори. Разбира се, той обещава на възмутения от проромантичните статии на Маурици пан Миколай, че няма да се сприятелява прекалено с Мохнацки. Само мимоходом ще спомене, че си струва трудът да поддържа приятелски връзки с тоя изтъкнат музикален критик и редактор на най-четения варшавски вестник.

Но да оставим тия толкова странични неща, тия добри външни последици на важни причини. Фридерик продължава да почита баща си и майка си. Но пред себе си той има по-други богове от тях.

Досега той е чувствувал своята сила и смелост само в света на музиката — останалият свят подлежи на компетентността на баща му и майка му и той го е виждал с техните очи, според тяхното мнение. Освен това той не е познавал останалия свят — затова го нарича „останалия“.

А сега се оказва, че „Хвиля спочинку“ е част от спора, между пан Каетан и пан Адам, че спорът между пан Каетан и пан Адам е отломък от спора на класицизма с романтизма, а спорът на класицизма с романтизма е откъс от борбата на миналото с бъдещето, на народа с

деспота, на епоха с епоха... Докъде ли ще ни заведе мисълта на Маурици?

На един отдавнашен рожден ден Изабела получила играчка — множество малки картинки, които трябвало да се наредят в една голяма, твърде мъчна за сглобяване картина. И сега, когато става дума за света, за неговото виждане, Фридерик си спомня именно тая игра. Защото светът се състои от различни малки картинки, фрагменти и откъси. Но ето че днес той почва да се формира във все по-пълна картина, става все по-ясен в своята конструкция и йерархия. Оказва се, че човешките работи само наглед текат по различни русла и се извършват на разни места по света и в различно време на годината. Бистрите умове на новите приятели дават ключа за дешифриране на сложните ребуси и безгрижно рушат старите принципи.

Оказва се, че в къщи си живял като край печка, а това, което си знаел за Европа, знаел си го благодарение сведенията от официалния печат. А дори ако понякога се е заговаряло на теми, по които е забранено да се знае нещо, коментариите на страшните факти са бивали диктувани от чувството за официална лоялност, а в най-лошия случай — от примирението, досадата и горчивината. Какво можеш да сториш? Какво да предприемеш? Стена с глава не се пробива — ето такъв сбор от правила и принципи установяват политиците в родителския дом при чая, сладкишите и портокаловото сладко. Нищо чудно, че преди две години тия неща не са го интересували особено, че от тях е лъхало на скука и старост. Колкото пъти ареопагът е сядал в салона, за да играе карти или да разисква по разни въпроси, Фридерик само е търсел удобния случай да се измъкне от къщи. Целта му е бивала ботаническата градина. „В акациевата алея на ботаническата градина идваха няколко млади момичета — ще запише някога един малчуган, който тогава тича между храстите и изкусно направените цветни лехи, за да гони пеперудите или някое интересно насекомо. — Скоро след тях се явяваше Шопен. Сядаха на някоя пейка. Аз чувах шумни разговори и по-тихи въздишки или пък нещо като спречквания, закачки, шеги и смехове...“

Малко е липсвало професорът лично да пипне на местопрестъплението в това контрабандно сантименталничене този Филон и тия Лаури.

Да — музиката винаги е била предмет на най-нежна любов; зеленият край, като нейно ново отечество, е бил предмет на най-нежен спомен. Но „останалият“ свят? Филоновци, Лаури, салони и подплатени със скука клюки. Само смях струва всичко това... и презрение. Сега, когато вече е минал периодът на слепотата, спомените, на ония часове понякога ядосват, понякога учудват, а най-често карат да се надсмиваш на хлапака, който не е давал и пукната пара за истински значителните неща, който при всеки удобен случай се е заглеждал подир женските поли и вирел нос, защото бил вече негова милост Фридерик Шопен, чийто талант няколко пъти вече е предизвиквал възхищение на публични концерти.

Фридерик мълчи както при принципните разговори, водени в къщи, така и при споровете около двете масички в къта до прозореца. Там мълчи от уважение към баща си, тук — от уважение към темите и мненията. Той изучава не само живите знания за днешния свят. Изучава също задачите и задълженията си като артист, композитор, поет на музикалното изкуство.

Около масичките винаги цари изобилен смях. Не само когато Витвицки или Одинец надонесат клюки и не само когато Фридерик забавлява приятелите си с имитирането на Х, У или Z. Най-много хумор предизвикват тук разговорите за лагера на класиците. Одинец и Витвицки често участвуват в обедите у граф Красински. Тия обеди, на които се срещат две поколения поети — Кожмян, Осински и Моравски, от една страна, и Одинец, Гашински и Витвицки, от друга — не минават спокойно. Сам графът започва да подкача гостите си. Нищо чудно, че после „между Кожмян, Осински и, от друга страна, Одинец се водят спорове за романтизма и класицизма, които често стигат до караници“!

И, разбира се, лесно пламващият и бърлив Одинец редовно докладва на приятелите си за поетичните си битки над някой бут от дивеч или овен. Мълчаливият Жуковски подхвърля тихи забележки — лицето му е много сериозно, преструва се, че не знае за какво става дума, и невинно повдига светлите си вежди. Всяка от тия забележки вещае взрив от смях. Маурици също се подиграва с мощта на боалюфилите — не са страшни враговете, които предизвикват смях.

Но понякога Одинец е чукван по носа. Предишния ден е отишъл много далеко в борбата си с Кожмян — наругал старите римляни. Това

Маурици все още би му простил — неговият учител, Аугуст. Вилхелм Шлегел, също се е отнасял доста пренебрежително към тяхната писменост — виждал е в нея само неумело, подражание на гръцките образи. Да — но Одинец не оставил на мира и самите гърци. Маурици, който досега слушал с едно ухо, веднага настръхва, като разсърдена птица, за да изтърси какво мисли за позицията и неуместната подигравка на Одинец. Одинец изобщо прекалено лесно изтърсва големи думи. И накрая заключението: не разбира ли Одинец, че в системата от художествени произведения на антична Гърция е намерила израз мисълта, духът, цивилизацията на гръцкия народ, на народа на Фоцион и Перикъл? Дай боже да постигнем дори една десета част от онова, което те са създали! Да съумеем и ние да изразим мисълта, духа и цивилизацията на полския народ!

Ако Маурици казва „ние“, ако признава, че полското изкуство и поезия вече започват да изразяват мисълта, духа и цивилизацията на полския народ, той мисли не само за великия, но далечен Мицкевич. Когато казва „ние“, той гледа в лице и очи приятелите си, говори на тях, писателите, поетите, музикантите. Защото на тях, тъкмо на тях, тежи задължението, за което става дума — тяхното общо дело ще трябва да свидетелствува за народа пред историята. Да — тук не говори поезията, тук говори историята!

Ролите са вече раздадени. И дори не е нито детинско, нито смешно, че тия момчета са определили между себе си кой какъв ще бъде и с какво ще се запише в системата от художествени произведения на полския народ. Маурици и Жуковски — това са писатели и критици. Стефан Витвицки, Бохдан Залески и Одинец — поети. Шопен — композитор. Тогава то може да е било малко детинско и смешно. Но днес не е. Затова нека никой да не се учудва на гордостта и смелостта, които блестят в очите на момчетата, седнали около двете масички в къта до прозореца на кафене „Джюрка“, помещаващо се в двореца на теперовци на улица Мьодова.

Октомври, ноември, декември — 1827 година, януари, февруари, март... 1828 година. През тия именно месеци пред очите на Фридерик се открива гледката на новия свят, на неговия нов смисъл. А също и новият смисъл на собствената му работа. Колко смел и горд е този нов свят!

Тая година като че ли не е имало предпролет. Тя трябва да е преминала скришом, нощем. В понеделник тънък сняг е скърцал под краката като през най-прекрасна зима, а в средата на седмицата задухва южен вятър. Изведнъж — април.

С април започва зеленина, цветя, клоните на дърветата бързат да се покрият с листа. Нощем — може би — пада дъжд. Това навярно става много късно, малко преди зори. Защото ден, след ден следват с великолепно слънце — а вечер луната изгрява нарочно за романтичните влюбени. По улиците бързо цъфват пролетни шапки, рокли, пелерини и фракове, после под двореца на князете Любомировски се показват пролетни оранжерийни рози, а също и — което е по-важно — първите ранни плодове и зеленчуци, още деликатеси.

Единствено Живни продължава да си ходи със своя черновиолетов сюртук и с унгарските си ботуши — знае се, че от години той не спазва или не забелязва разните годишни времена.

Но има и такива, които великолепната изненада на тая пролет е напълно поамила, объркала и настойчиво е започнала да им припомня нещо ново, не толкова значително, колкото другите работи, но затова пък пълно с лирична красота: стиховете за Мариля, до Мариля, заради Мариля. А Мариля тук е символ, случай и претекст. Тя има очите на Вертеровата Лоте, усмивката на Верешчакувна, устните на Шилеровата Амалия — тия устни, които така трептят и парят. Тя е жена, родена от поезията и само за поезията. Но как да не копнееш за лиричното вълнение, което ще роди стиха или песента за нея и на нея посветена?

Дори разбиращият много неща и понякога малко циничен Маурици върви по стъпките на Бохдан, Фридерик и Стефан към Повисле — луната изгрява, отразява се във водата, над водата се носят мъгли, краката тихо газят в крайбрежния пясък — дори Маурици мълчи.

После тръгват към дома на Маурици или Фридерик, да слушат музика. Нека тя им доразкаже и допее техните вълнения, нека да приспи копнежа им по Мариля или да събуди други, по-горди мисли.

Когато Фридерик се измори, пред пианото сядат Маурици. Разотиват се в късна нощ, като се сбогуват шепнешком. По това време луната вече не свети. Фридерик още не си ляга, Стефан и Бохдан често, отново се връщат към Висла. А тя носи вълните си с достойнството на разтопен, тъмен, тежък метал. Понякога във вълните блясва звезда. Такива нощи никога не се забравят — Залески ще си ги спомни в простичкото лирично стихотворение:

*Сред бездната небесна
трептят над мен звездите,
една по-ясно блесна
и нещо сякаш пита.*

*Нима и ти долавяш
ония нежни трели.
които до забрава
сме с тебе, Стефан, пели?*

*О, помня тия нощи...
Повисле здрач покрива,
вървим и търсим още
с теб песен най-красива.*

*Сърцето, Стефан, стихва...
Със звуци чародейни
тез нощи покориха
Мауриций и Шопенек^[3].*

А Фридерик посвещава на такава вечер първото си ноктюрно — още в стила на Филд. Това ноктюрно отива в лявото чекмедже на бюрото, отначало най-отгоре (като последно), после поради коректурите, поправките и прегледите на други текстове слиза все по-надолу, загубва се между скиците и бележките, забравено, дори пренебрегнато.

Октомври, ноември, декември 1827 година — януари, февруари, март следващата година са месеци на работа, пълна с поривиста

страст, радости, колебания, победи. Официално — както предвижда програмата на Главното музикално училище — неговият ученик трябва преди всичко да използва знанията, които придобива на лекциите в четвъртък по теория и на практическите лекции (всеки понеделник, сряда и петък), значи, трябва да посвещава усилията си на проблемите на канона, фугата, оркестрацията, хоралната техника, на октетите, септетите, секстетите, квинтетите, квартетите, терцетите... господи боже, цяло нещастие!

Елснер е смутен. Тоя, който — както е смятал — изведнъж трябва да спечели целия свят с училищна още опера, го разочарова. В сръчността по музикална кройка и шев, на която Елснер посвещава лекциите си, първенци са други: Нидецки и Добжински. А Фридерик слуша, покланя се учтиво и разваля както хоровите, така и оркестровите партии. Зададените домашни работи смущават спокойствието на професора, а в очите на ученика са нещо скучно.

На зададените домашни работи по композиция Фридерик посвещава следобедните часове, моливът се движи как да е по хартията, а из полетата растат мисли, които нямат никаква връзка със задълженията на студента втора година в Главното музикално училище.

А нощем звуците на пианото в салона смущават лекия сън на пани Юстина. Лявото чекмедже на бюрото вече едва се затваря, детските драсканици липсват — под майчината опека те са преместени в бюрото на бащата.

Елснер, на когото Фридерик позволява да надзърне в резултатите от тия вечерни усилия, пак се смущава. Професорската му гордост страда от това, че ученикът гледа с пренебрежение на съдържанието и смисъла на неговите лекции, а приятелските чувства го карат да предпазва Фридерик от прекалената свобода при третирането на законите и правилата. Но откъде тази смелост? Откъде тая дори дързост да си играе с модулационните норми, с приетия начин за развиване на мелодията и строежа на акордите? Откъде тая смелост при свиренето на пиано?

А Фридерик, като изслушва почтително съветите на опитния музикант, отново се връща на своите пътечки. Той пише — пише денем и нощем — най-вече нощем. Неведнъж дори зазоряването го сварва над клавиатурата. По това време пролетният дъжд барабани по

прозоречните стъкла, а кулите на църквата „Светият кръст“ не се виждат поради мъглата; мъглата се наслоява по прозоречните рамки и се стича на лениви капки. Изгряващото слънце насища тия капки с всичките цветове на дъгата.

Струва си да надникне човек в лявото чекмедже на Фридриковото бюро. В безредно натъпканите ръкописи, скици и бележки ще намери заглавията: Мазурка a-moll, Мазурка a-dur, Полонеза, Ноктюрно, два валса — после по-дебели свитъци: „Рондо а ла мазур“, започнато „Рондо а ла краковяк“, „Полонеза за пиано и виолончело“. Тук дори има композиции, за написването на които Фридерик е бил подтикнат от Елснер — Соната и недовършена още (както и сонатата) голяма творба за пиано и оркестър. Отделните листове са доста неугледни, изпомачкани, пълни със зачерквания, над някои откъси трябва доста да се измъчиш, докато разчетеш тънките като паяжина, бързо, писани знаци. Елснер дълго мълчи, докато изрече първите думи на оценката си.

Ала ние даваме думата на другия. Той ще се обади едва след няколко години, но ще говори точно за тия листове, които са днес пред нас. Това ще бъде Роберт Шуман — композиторът-романтик, който в критиките си е не само композитор и крайно проникателен познавач на материята, но и пламенен, въодушевен поет. Да четем внимателно:

„Преди малко в стаята влезе Еузебий. Ти знаеш неговата леко иронична усмивка, с която се старае да събуди чуждото любопитство. В момента аз седях пред пианото заедно с Флорестан — а Флорестан е от ония хора на изкуството, чийто взор прониква в бъдещето, за да оцени безпогрешно това, което е наистина ново и велико. Днес го очакваше изненада.“

— Шапки долу, господа! — извика Еузебий. — Ето гения!

Той разтвори пред нас някакво музикално произведение, но така, че да не можем да прочетем заглавната страница.

Прелистих свитъка — толкова няма музициране крие в себе си нещо очарователно. Защото ми се струва, че всеки композитор си има свой собствен начин на групиране нотите за окото: Бетховен например изглежда другояче на хартията, отколкото Моцарт — както прозата на Йохан Паул Рихтер има по-друга рисунка от прозата на Гьоте.

Като гледах разтворените пред нас страници, имах чувството, че от тях ме гледат чужди зеници — очи на цветя, паунови очи, очи на

девойка; на някои места рисунката изведнъж ставаше по-светла: можех да сметна, че виждам Моцартовото „La ci darem la mano“, което се вие през стотици акорди, че ми намига Лепорело и че Дон Жуан изтичва пред мен, като развява бялото си наметало.

— Извири го — казва Флорестан.

Заслушани в свиренето на Еузебий, ние седнахме в прозоречната ниша. А той свиреше сякаш вдъхновен... въодушевлението, предизвикано от тая музика, оживяваше необикновено ръцете и пръстите му. Флорестан се усмихваше от вълнение — после каза, че тия вариации биха могли да бъдат дело на Бетховен или Шуберт, ако те можеха да разберат душата на пианото.

А когато погледна заглавната страница, прочете на глас тия думи: „La ci darem la mano — varie pour pianoforte par Frederic Chopin.“

[1] Аристократически родове, чиито имоти по силата на специален закон не се делят, а се наследяват от първородния син. — Б.пр. ↑

[2] Баща на великия полски поет Юлиуш Словацки, професор по литература и писател. — Б.пр. ↑

[3] Превод на Андреана Радева. — Б.пр. ↑

ЗА РЪКОПЛЯСКАНИЯТА С ПОУКА И ЗА ИМПРОВИЗАЦИИТЕ

Когато казва „ние“, като гледа приятелите си в очите, Маурици скръства ръце на гърди с необикновено горд жест. Това е гордостта на борещата се и уверена в победата си идея. Но тая гордост трябва да стане малко по-човешка — трябва да се добави, че когато тия младежи казват „ние“, говорят не само за романтизма, а и за себе си. Вярно е, че романтизмът ги прави лирични любовници. Но той преди всичко ги прави млади герои, които се борят за нова епоха. А като вярват в победата, те трябва да вярват в себе си — да вярват не само в своята енергия, по и в талантите си. Няма защо да се скрие, че те са вярвали в себе си.

Младежкото опознаване на света и младежкият съд за него винаги приучва към гордост, ако не към високомерие. След години припомнянето на тия моменти ще бъде наситено с мъдрата горчилка на скромността. Но сега никой от тях не иска да мисли за годините, които ще дойдат.

Най-малко крие мислите си Маурици. Веднъж вече той е претърпял много горчиво поражение — загубил е борбата си не само с Новосилцов, но и със собствената си слабост. Другите са оставили в забвение това му поражение. Ала той не го е забравил — спомена за скритата му, още детска страхливост той иска да изтрие с откритата надменност на младежката смелост.

За разлика от него Фридерик ревниво крие от света своите мисли. С държането си баща му — възпитаник на рационализма — дава пример за разумна студенина в постъпките. А и като педагог и възпитател, учи другите да бъдат затворени в себе си. Това е един от основните принципи на образцовото възпитание не толкова в пансиона на професор Шопен, колкото в семейството на Миколай Шопен, който възпитава единствения си син с мисълта за почести и кариера.

Освен това Фридерик не е принуден — като Маурици — да воюва със злите спомени и враждебността на противниците си. Маурици има хиляди противници, Фридерик — едва десетки. Маурици

обвинява в очите дори приятелите си, Фридерик дори за враговете си има усмивка: сладка като захарна глазура, примесена с горчицина или презрение, но усмивка. Внезапни, остри избухвания на гняв у него познават само най-близките му.

Фридерик е възпитаван за човек с ум на дипломат. А дипломатията през времето на Талейран и Метерних започва с лъжа и свършва с двуличие. Пан Миколай не приучва сина си на лъжа и двуличие, но го научава да крие чувствата си.

Фридерик вече има зад себе си десет години на възхищение и почести, които са и години на най-честита обич към музиката. Затова по-добре от всичките си другари познава горчилката на безсилието, колебанията и неосъществените намерения — той много добре знае, че след творческата смелост иде време на смущение и боязън.

Ето поводите, поради които Фридерик не се бори с гордостта и високомерието, но се бори да не ги проявява публично. Ала се знае, че такива чувства не могат да бъдат носени в сърцето безнаказано. Още повече, че младостта се съюзява с тях извънредно ревностно.

Време е за още няколко странични бележки. Например за огледалата в жилището на Шопенови. Трябва да се има предвид, че в къщи има две млади девойки и един професор, който държи на елегантното облекло. А Фридерик, толкова често канен в най-блестящите салони на столицата, вчесват пред огледалото, обличат пред огледалото, десетки пъти оправят пред огледалото дантелените му якички и кадифените блузки — нищо чудно, че той е свикнал с огледалото.

После трябва да си спомним ботаническата градина, стихотворението, което започва с думите: „l'amout et moi...” както и портретчето на панна дьо Мориол. Професорът навярно се ядосва от това висене пред огледалото, защото се досеща, че въпросът е за романтични похождения. Въпреки това мълчи, понеже е на мнение, че грижата за външността, дори когато е прекалена, дори когато е подбудена от суетност, ще се окаже полезна на сина по пътя му към графските и княжески салони.

Споменахме вече и за стиховете към Мариля, за Мариля, заради Мариля. Те отнемат спокойствието. Още повече, че в старосветската феодална Полша жената от баронеса нагоре винаги е била богиня, а от графиня нагоре — идеал; дори дюкянджиите си имат обекти на

обожаване. Неотдавнашната трогателна мода на Елоизи е днешен образец на любими — как тогава да се противопоставиш на мислите за богините и идеалите? Фридерик посещава домове, в които очи сини, очи зелени, черни и теменужени блестят по-прекрасно от скъпоценности — това са очи на жени, които плачат рядко. Нищо не помътнява техния блясък, затова може да ти се струва, че във всяка двойка такива зеници всеки миг можеш да видиш зениците на своята Мариля. Затова на излизане в града си струва да се изправиш пред огледалото и да го попиташ, дали красотата ти е достатъчна за погледа на тази, която може би ще срещнеш днес. А като се върнеш, заставащ пред него, за да разбереш дали си бил достатъчно очарователен, за да те помни тая, която може би си срещнал.

Така, с такива средства е подхранвана по онова време не женската, а човешката суетност. В къщи има много огледала, а в града — много хубави момичета. Освен това нека никой не забравя наградите, брилянтните пръстени, възхищенията на критиците, принцесите, колите, цветята, концертите — та нали почти от десет години вече му внушават уважение към собствените дарби. Това са уроци на второстепенна гордост — частна и поради това тайна, както кученцата биват тайни. По този начин следователно, когато иде време да изригне цялото голямо дело, наречено „Новият свят на улица Мьодова“, зърното на младежкото високомерие пада на донякъде обработена почва. Какви плодове ще даде то?

Фридерик помни моментите на несръчните опити и чувството за своето нищожество пред големите майстори. Затова високомерието му няма да израсте в собствените му очи до смешно големи размери. Но дори зад най-чистото желание да твори ново изкуство и нова епоха ще се спотаят и други мисли: за европейска слава, за успех, за хубав живот, за възхищение, което да оживява погледите на сините и черните очи — и по-нататък: за много пари, екипажи, за осем скроени в английски стил фракове и за портрети, рисувани от най-модните художници. Отдавна може да се направи разграничение на мислите, мечтите и плановете. Едната част от тях са дело на Фридерик Шопен — композитора. А другата — на Фридерик Шопен, притежател на прекрасната титла пръв пианист на столицата.

Все пак това не е титла, която може да главозамае овладения от творческа страст младеж. Варшава има парижки дворци, но и

бердичувски плетища. Пръв пианист на Варшава — това е още малко.

На запад и юг в Европа концертните зали ечат от въодушевлението на стотици слушатели, впили поглед във фигурите на Паганини, Липински, Филд, Калкбренер, Хумел... Само преди сто години музикалните звезди са били акламирани само от домакините и гостите на музикалните зали в кралските или княжеските дворци. Днес искат да слушат музика не стотици, а хиляди — значи не само херцог Марлбору и барон Нюсинген, но също така и техните администратори, доставчици, счетоводители, дори фризьорите и шивачите им! Хора, които никога не биха имали достъп в техните салони.

Затова сега се извършва някакво безшумно публично наддаване. И ето, при него се оказва, че граф Естерхази не е в състояние да плати за концерта в своя салон толкова, колкото могат да платят четиристотин търговци, гуверньори и чиновници без титли за концерт в зала, в която може да се влезе не благодарение на титлите, а срещу пари.

Извършва се също така и друг вид публично наддаване — наддаване на уважение.

Граф Естерхази си е купувал музикант, посрещал го е повече или по-малко благосклонно и като слушал сонатата на Моцарт, много добре знаел, че княжеската титла и имот от няколко си там стотин години имат по-голямо значение от хилядите гениални тактове. А новите, слушатели кътат грош по грош за билет и знаят, че всеки от тях е само част от голямата аудитория, за която концертира един славен артист. Съсловното равенство им дава възможност да оценят величината на таланта. Следователно настават времена, когато хората купували артисти, все по-често трябва да си купуват билети като билетите на своите доставчици и шивачи. Настават също времена на слава и величие за артиста, независим от настроенията на дука или принца.

Първият пианист на Варшава, която все още много напомня Бердичув, не знае още какво е истинска слава. В столицата на Кралството доспехите на артистите се придобиват в натруфените и капризни салони — тая концертна зала е малка и не особено взискателна за истинско изкуство. Уважението, модата, поклоните и реверансите са достатъчни за пани Юстина и радват пан Миколай. Да,

на родителите, на Живни и на приятелите на дома благосклонната похвала на княз Радзивил действа като бургундско вино.

Но — благосклонна похвала за първия пианист на столицата? Малко! При двете масички в къта на „Джюрка“ се произнасят думи като: епоха, величие, слава. Следователно, ако Фридерик-композиторът мисли страстно за борба срещу старата епоха и за победоносно изграждане на нова, тогава Фридерик-пианистът е длъжен и трябва да мисли за слава, ехото на която да отразява и четирите страни на света! Естрадите на Париж, Милано, Лайпциг и Виена — ето местата на триумфите на паганиновци и хумелорци. Следователно пътят минава оттам!

* * *

Когато човек върви срещу широкия есенен вятър полите на пелерината плющят на раменете му като криле. Нощта е като че ли взета от трагедиите — облаците летят ниско, ръбовете им се посребряват от нова луна. Когато човек върви срещу такъв вятър, крачката става енергична и бърза, а в гърдите напират гордост: какво ме интересуват нощта и вятърът!

По това време Мьодова е пуста — плющенето на дърветата и пелерината, бързите крачки и високият глас на Фонтана се носят далеко.

— Хумел!? Хумел!? За мене Хумел е по-малък от тебе. Два, три, пет пъти по-малък от тебе! — Юлиуш Фонтана се спира, за да потупа Фридерик по рамото: — Разбираш ли?

Изводът на Юлиуш е прост: Хумел е познат в разните му там Парижи и Виени. Затова славата му блести като звезда. Но Юлиуш — да не е Фонтана, ако не е така! — Юлиуш е сигурен, че ако тия Парижи и Лондони чуят свиренето на Фридерик, славата на Хумел или на Филд ще угасне пред новата звезда така лесно, както гаснат свещичките пред блясъка на великолепната комета. Та нали те са имали възможност да проверят това със собствените си уши? Великият, гениалният Хумел посещава Варшава, дава концерт, приема пан Шопен, изслушва го, хвали го — как го хвали само? А приятелите единодушно решават, че Фридерик нито с една стъпка не стои по-назад

от прославения по цял свят майстор. Единствено Маурици мълчи — но Маурици никога не се горещи да прави похвали. Ала затова пък другите? Сутрин, вечер, денем, нощем...

Сега е нощ — Фридерик се връща с фонтана от Елснерови. Там пак някой е споменал Хумел. Започнало се е разговор за пани Шимановска, за която толкова хубаво е писал Маурици — че „свиренето ѝ всъщност в известно отношение представлява епоха, тази ѝ слава никой не ще може да отрече, защото, както четохме в чуждестранните вестници, това са го признали сам Хумел и най-знаменитите майстори от школата на Клементи“.

Но Елснер никак не обича Маурици и когато Фонтана споменава тая рецензия, маестрото се нервирва. *Primo* — казва той хапливо, — пан Маурици не е никакъв авторитет, *Secundo* — ние няма защо да се интересуваме нито от чуждестранните вестници, нито от Хумел или от „клементистите“.

* * *

Хумеловци ние имаме между нас! — заявява той с гръмък глас.

Всички замлъкват. Фридерик се изчервява, после става бледен: за пръв път Елснер подкрепя с авторитета си мнението на лековерните приятели. Забравят за пани Шимановска, за Хумел — започва се разговор за Фридерик. Отначало той слуша търпеливо, после се опитва да промени темата, накрая избягва като че ли щастлив, като че ли разсърден.

По пътя Фонтана пак си знае своето — все за Фридерик, който се вижда принуден да му се скара, че плещи глупости. Но и без това ще му бъде трудно да заспи тая нощ: почват да му се привиждат чудеса, мечти, бални зали, концертни зали, рецензи и големи, наистина големи столици, наистина големи съперници...

Година и шест месеца са минали вече от концертите на Хумел във Варшава и въпреки това Фридерик до ден-дневен не може да забрави акламациите, които му беше приготвила столицата. Обикновено на концертите на по-малки пианисти гледат към пан Фридерик с многозначителни или ласкави усмивки. Но тоя път забравят „първия пианист на столицата“ — в залата е само Хумел.

Едва по-късно приятелите започват своята офанзива и сравнения. Фридерик се ядосва и сърди на тия сравнения. Но дали искрено?

Съвсем не — лъжа и измама! Тия сръдни са най-вече резултат на доброто възпитание или по-скоро на изискваната в добро общество скромност. Но в разговорите сам със себе си Фридерик забравя фалшивата скромност. Тогава той вижда и Хумел съперник или по-скоро вижда в себе си съперник на хумеловци, филдовци или калкбреновци. От Париж идват вести за триумфи на нови имена: Лист, Херц, Хелер. В разговорите сам със себе си Фридерик знае, че няма да се уплаши от блясъка на тяхната слава. Ще дойде време, когато той ще се изправи в борба срещу тях като равен с равен и това решение днес не подлежи на апелация.

Вечер, преди заспиване, животът е лесен, хубав, постлан с рози. Тогава се мисли за бъдещето. Теми хиляди: да оставим вече най-важната и най-близката на сърцето му — композирането. Тук човек винаги знае, че животът не е много лесен, нито много прост. Затова пък другите въпроси не го карат да бъде скромнен, не изискват подчертано уважение. Затова е лесно човек да призове в мечтите си някоя Лоте, Амалия или Мария, толкова хубава в своята любов, че никоя поезия не ще я опише. Лесно е да си измислиш почестите, с които светът ще обсипе прочутия артист — Фридерик Шопен. След концертите най-хубави жени ще му изпращат най-хубави цветя. Към неговото благоволение ще се стремят князе и министри — пред името на великия Шопен светът, техният свят, ще забрави за малкото име на Шопенови. Най-големите концертни зали на Европа ще се разтърсват от бурните ръкопляскания, които ще избухнат при появата на младия човек със среден ръст, с тъмна, леко рижава коса, кестеняви очи и голям нос. Тоя млад човек не е красавец; въпреки това жените няма да откъснат поглед от него. Когато излиза на подиума, ще се покланя внимателно, но много сдържано — може дори малко небрежно. С лека усмивка, с присвити клепачи.

Как ли изглеждат тия великолепно зали на Европа? По-красиви от варшавската — това е сигурно. Хиляди свещи в сто свещника — колко блясък отразяват позлатените огледала! Когато избухнат акламациите, свещниците ще почнат да треперят, пламъците ще заиграят ситен танц. После цветя, цветя и ешарпи, ешарпи и ордени...

Мечтите преди заспиване са смешни и детински. Бабини деветини. Не си искал да заспиш. До леглото ти е сядала мама или Зуска и ти е разказвала приказки. Днес никой няма да ти разказва тия приказки. Затова, като не можеш да заспиш, почваш сам да си разказваш разни истории, в които имат думата старите закони на физиката, на вероятностите и въображението, както и ония приказки.

Трябва обаче съвсем делово и трезво да се обясни въпросът с акламациите. Това е въпрос, достоен за внимание — може би и за уважение. Някой ще каже, че най-горещи ръкопляскания събира дресираният пудел. Вярно е, понякога великият актьор събира акламациите на същото основание, на което ги събира дресираният пудел: умилква се на публиката, избира си забавна роля тъкмо, за да събира ръкопляскания; не го е грижа за изкуството, а го интересуват фокусите. Това тъжно нещо се е случвало неведнъж. Понякога великият артист се упойва от ръкоплясканията, понякога дори това му става привичка. Тогава — край на величието, на изкуството; остава дресираният пудел.

И все пак копнежът за ръкопляскания също може да има почтен, достоен за уважение смисъл. Артистът, наведен над клавиатурата, преживява своето вълнение, за да го предаде на сърцата и умовете на слушателите. Той желае то да стане и за тях също така пълно и голямо преживяване, както е за него. Затова, като става бавно и уморено от пианото си, чака отклик — обратна вълна на своите чувства. Дали тая вълна ще го обгърне толкова плътно, както той би желал неговото изкуство да обгърне сърцата на тия хора? След кратък миг тишина идва добър или лош отговор.

Ръкоплясканията, за които мечтае вечер, преди да заспи, са достойни за уважение. Цветя, ешарпи, ордени и жени — ето подробностите на предсънните приказки, които се раждат донякъде от размишленията в стаята, донякъде от романтизма, донякъде от младежката суетност. Ала всяка приказка съдържа повече или по-малко благородна поука. Трябва напълно решително да заявим, че в тия случаи въпросът за ръкоплясканията може, да бъде сметнат за благородна поука.

Изглеждало, че тазгодишният карнавал — карнавалът през 1829 година — ще започне при зъбобол. Поставя се дори въпросът да си извади ли зъба, или да не го вади. За щастие някой попада на

щастливата идея Фридерик да жабурка градински чай и да си слага лед. Зъбът, който не е можел да докосне дори с език, та какво остава с клещите на фелдшера, се успокоява. Лекото подуване спада, минава, изчезва заедно с новогодишното затопляне.

През януари Варшава забравя всичко. Зъбът разваля на Фридерик първите дни от тоя шумен месец. Но за забавляващите се не ги разваля дори затоплянето. Разходките с шейна стават невъзможни, но затова пък пиршествата и баловете са блестящи. А когато пада нов сняг и мразът заскърцва под краката, градът цял зазвънтява от шейните, както подобава за весел град през карнавални месеци. От ранна утрин по главните улици летят най-прекрасни шейни — от тях лъха мирис на конска пара, медовина, вино и на забава, от която човек се връща право на утринна закуска.

Януари е месец на забави, повече или по-малко шумни, публични или в домашна обстановка. А така се пада, че към богатия с балове календар се прибавя и календарът на именните дни на приятели или познати: Евгениуш, Вилхелм, Северин, Агатон, Луциан, Себастиан, панна Агнешка, Антони... Достатъчно!

Така, значи, става, че тазгодишният януари тече в танци и вино. На ритъма на валсовете, галопите и мазурките отговаря ритъмът на вдигнатите високо чаши, които блестят във всички багри на дъгата: от токайското вино до малагата и медовината. Евгениуш Малецки черпи с пунш, изисканият Антони Одинец — с шампанско.

За пани Юстина денят, в който Фридерик за пръв път в живота си се връща, без да предупреди, едва на разсъмване, и то в твърде розовозлатисто настроение, е тежко преживяване. Но пан Миколай отговаря със снизходителна усмивка на кършенето на ръце от страна на жена му: мъчно можеш да искаш попка добродетелност и въздържание от младеж, който вече си има отделна стая, чиито мустаци са покарали, а челото постепенно добива мъжки вид.

В резултат след свети Евгений ергенските празнувания на имените дни на Луциан Воловски и Вилюш Колберг, а особено вечерта преди имения ден на Антош Одинец, минават също под енергичния патронаж на Бакхус. След тях Фридерик спи до обед, но въпреки това пробуждането се съпровожда от мигрена, липса на настроение и смътни спомени. Но при кафето веселото настроение се възвръща отново заедно с желанието за забави. Затова, щом предстои нова забава

след вечеря започва чистене на фрака и освежаване на панталоните. След като чува няколко нежни думи, майка му с въздишка прекъсва мърморенето, само сестрите се цупят — от завист, разбира се.

Знае се, че виното е приятел на музиката. Лиричната фраза трогва до сълзи, а патетичният период изопва сърцето като тетива. Затова още с първите хвърлени в тъгла коркови запушалки клавишите и Фридериковите пръсти са вече в движение. Импровизация след импровизация. След Фридерик Маурици барабани бясно своите хроматични и хаотични фантазии. След Маурици Юлиуш Фонтана, подир Юлиуш отново е ред на Фридерик. Когато Фридерик се връща към пианото, врявата стихва, защото нищо така не подпомага музикалната чувствителност и въображение, както виното. У Одинец, в двора на Замойски, разсъмването сварва Фридерик над импровизация, която завършва с триумфална coda. И при все че Витвицки е скрил лице в дланите си, та по-добре да... спи, а Малецки, подпрял буза върху облегалото на фотьойла и духайки смешно през нос, съвсем открито дреме, всички други мълчат така, както се мълчи пред най-велика поезия.

Маурици, суров и хаплив — явно завижда, — Маурици има сълзи в очите. Поиска да каже нещо. Но само махва с ръка, приближава се до Фридерик и го целува по двете бузи. Устните му треперят, клепачите също. Годианата е романтична, жестът е романтичен, не е друга и импровизацията на Фридерик.

И изобщо целият този съюз на музиката с бургундското вино и с Одинецовото шампанско е също пълен с романтизъм — само че романтизъм по-скоро от последно качество.

Защото се оказва, че не бива да се вярва на такъв съюз. Нещо повече — че той трябва да бъде презиран.

След импровизацията, която е толкова развълнувала сърцата на приятелите, Фридерик веднага се сбогува. Сторило му се е, че в хаоса и бъркотията на тая нощ му се е удало да чуе музика, която още сега, в тоя миг, трябва да нахвърли върху хартията. Въпреки сънливостта и умората той чувства в себе си широка, горда радост; ето, в миг на творческо вдъхновение е уловил своя талант. Помолил е да не го изпращат — иска да бъде сам. А като се връща, трябва добре да напегне вниманието и паметта си, за да не загуби по пътя темите и хармониите, които още чувства в себе си и с които мисли и диша.

Пътят от Банковия площад до Краковске пшедмешче не е дълъг. Сутрешният мраз е насякъл мъглата — въздухът трепери, трепти като стъклен прах. Слънцето се отразява в снега, в ледените висулки и прозоречните стъкла, в църковните кули и птичите крила.

Изнемощял кон, от който се вдига пара, кочияш, мръсен и посинял от пътуването в студа, шляпат по средата на улицата — под плазовете на шейната мразът пее като цигулка. Току пред самия дом, в снега, се сбиват врабци.

Фридерик отива направо в стаята си — „горе“. Задъхал се е. От стълбището лъха застоял студен въздух, третият етаж е високо. За щастие в мансардата е запалено. Стаичката е малка и вътре е топло като в баня. Може човек да помисли, че нищо не му липсва, за да бъде щастлив. Веднага сяда пред пианото. След четвърт час долу чуват музика — Зуска донася кафе, сметана, козунак.

Неведнъж ще си спомня той тия два часа, прекарани над клавиатурата. Не е важно, че нищо не е излязло, че е станал от пианото с пустота в мислите, с главоболие, хапещ устните си. Въодушевлението се е превърнало в озлобление и горчивина, а от импровизацията със стотици тактове — една или две пиеси, няколко по-интересни модуляции и ритмични помисли, няколко изпозачеркнати или скъсани листа. Но това разочарование не е важно — особено пък сгромолясването му от Парнаса на младежкото тщеславие. Важен е вместо това смисълът на придобития урок.

Преди три часа Фридерик е завършил с триумфалиа кода високия полет на своята импровизация — върху капака на пианото са се отразили най-ранните лъчи на слънцето й блясъкът е дразнел очите. Сякаш музиката дразни очите със своето великолепие. Сега вече знаем цялата истина: това е било илюзия — дете на виното, на младежката и винена екзалтация, на разбуденото от нощната забрава и празните разговори самомнение. Тая илюзия не издържа критиката на деня, нито критиката на трезвия размисъл.

Следователно време е да се направят съответни заключения.

И така: не бива да се вярва на съюза между музиката и виното. Но това не е достатъчно! Не бива също така да се вярва на импровизацията. Всяка импровизация има нещо от пиянството, нещо от моментното опиване. Вярно е, че такива минути и четвърт часове привличат с настроението си музиката, както луната по магнетичен

път направлява прилива на морето. И човек може да се съгласи с тезата, че всяка импровизация ще донесе в края на краищата върху вълната на чувствата някаква конкретна мисъл — тема, за която се е копняло, или идея, която е липсвала. Но заедно с това не бива да се вярва на въодушевлението на слушателите и да се смята, че ето на, твори се пълно, съвършено дело на изкуството.

Слушателите се поддават на прекрасните чарове на момента. Ето тия чарове — рембрандовските сенки и собствената фантазия, любопитството, романтичната мода на вдъхновение (уж такова едно, лесно и отзовало се при първо повикване), и романтичната мода да се търси и в най-обикновения човек божия искра. Много радва и приятно задоволява възхищението на приятелите — дори очите на Маурици са пълни със сълзи. Но...

Но в творческия процес няма място за чужди моментни усмивки, нито за чужди сълзи на възхищение. Тук е задължително ясното съзнаване на собствена идея и най-добросъвестна, пестелива, сурова работа, за да бъде предадена тая идея в най-подходяща, тоест в окончателна, тоест в единствена форма.

Импровизацията е на мода. Всеки концертиращ артист в края на концерта си представя на публиката своята дързост или поезия на вдъхновението. На зададена тема реди кантилени, акорди, пасажии и по тоя начин уж легитимира своята при първо поискване артистичност. Фридерик много добре знае колко истинско изкуство има в тия „композиции“. Малкият Фридерик вече е „изпровизирал“ колкото щете из салоните при акомпанимента на „ох“, и „ах“ на дамите: колко вдъхновение има „в тоя малчуган“, после — „в тоя юноша“, накрая „в тоя младеж“! А тъкмо това не е вярно. Такива концертни, на зададена тема „импровизации“ са само въпрос на рутина, сръчност и хитрост. Напомнят за дресирани пудели, не за вдъхновение.

Накрая и тия домашни, при намалена светлина прояви на вълнения идат също от рутинираните методи. Само че тук сам Фридерик се опива заедно със слушателите от настроението, което толкова хубаво се създава от бургундското или шампанското. Разбира се, той не ще може да се спаси нито от концертния обичай, нито от приятелските настоявания. Трябва да се примирим с импровизациите, които са станали привичка не само за слушателите, но и за него. А всяка чаша долива вино в огъня.

Но веднъж завинаги трябва да скъса с надеждата, че до истинска творба на изкуството ще може да стигне евтино. Копнежът за „правдива картина на живота“, която с такъв жар се стреми да долови, трябва да се прероди в трудна и бавна работа на шлифовач — точно така: в работа.

И както в предсънните приказни блянове се е намерила поука, поука благородна, така и във фалшифицираната поезия вдъхновеният накрая ще открие още по-благородна поука: принципа на най-високо уважение към работата на шлифовача.

Знае се, че още от първите дни Фридерик се е грижел да подбира правилно идеите си. Той бяга от формите и видовете, които заплашват да бъдат повторение на чужди мисли — бяга от бърливостта в музиката, както дете тича подир майка си. Животът е непрекъснато движение, напрегнато творение — говори разпалено Маурици, затова историята непрестанно иска нови и нови свидетелства за своето развитие. Господа класиците са изопачили истината за човека, за света, за любовта, за хората, за страданието. И всичките детски тъги на Фрицек, самодоволните моменти на ученика от лицей, по-къснешните разисквания, безсънни нощи и разходки из Повисле — сто етапи на борбата за правдиво гледане на изопачените неща, които посочихме по-горе. Великите майстори са показали пътя за търсене на истината, но днес вече е време за нови открития животът също е нов. Ние сме вече в 1829 година!

За своята страст да формира в себе си правдива идея за живота Фридерик говори рядко и скромно.

Но зад неговите думи се крие същото съдържание, както в ясните статии на Маурици. Тук въпросът е ясен и приключен.

А сега в борбата с принципа за „импровизаторското вдъхновение“ той извършва още едно нещо: установява в себе си грижа за формата. Не е изключено ученикът на рационализма, пан Миколай, да има тук известна заслуга, като е внедрил в сина си уважение към кристалната чистота на начина за изразяване — образец за тая чистота за Фридерик винаги ще бъде прозата на Волтер. Следователно всичко се свързва едно с друго и взаимно се допълва: от уважението към съдържанието произтича най-нежна грижа за формата. Фридерик не обича метафизиката, не обича романтичните развихрения

и бърливост. Тия белези на романтизма днес той отхвърля веднъж завинаги.

Тъкмо затова ръкописите на новите композиции растат бавно, със зачертвания, поправки, коригирания, връщания и отстъпления — затова 1828 година е най-вече година на тежка и търпелива работа на шлифовач. Не е по-друга и пролетта на 1829 година. Понякога цяла нощ донася в дар едва няколко такта. А случва се и така, че следващата вечер му повелява да зачеркне тия няколко такта.

Същото става и с работата на Фридерик Шопен-пианиста. Титлата пръв пианист във Варшава — това е малко. Ръката е мъничка, но извънредно чевръста, схватлива и бърза — пръстите са слаби, но безпогрешни. Малко — винаги малко!

Този, когото наивната младежка самомнителност и тщеславие карат да мечтае за триумфи в най-големите зали на Европа, много добре знае, че борбата му за слава с Хумел и Калкбренер няма да бъде лека. А времето до решителното сблъскване е малко. През юли тази година студентът в Главното музикално училище Фридерик Шопен завършва следването си. „Време е за широкия свят“ казва Елснер. Същото мислят и родителите му. Княз Радзивил предлага парични средства, приятелите разискват върху маршрута: в коя посока на Европа ще трябва да насочи Фридерик Шопен първите си крачки?

През май Варшава преживява голям празник: император Николай пристига за коронацията си^[1]. Да живее кралят!

Любителите на музиката също имат свой празник: Николо Паганини пристига за концерти.

Паганини е смайващо грозен — слаб, с птичо, остро лице. В дълбоки очни ями — очи на „jettatore“^[2], урочасващи. Италианците протягат към него два пръста и се кръстят. Паганини, както казват католишките свещеници, е подписал музикален договор с дявола и затова свири толкова хубаво, толкова неземно. Дяволът настройва цигулката и направлява лъка му — шушукат си дамите, седнали в ложите на Народния театър.

Да оставим глупостите! Фридерик никога няма да забрави концертите на Паганини. Като пише за „несравнимия, великия, непонятен“ артист, Маурици поставя въпроса така, както му диктува истината и както му я е пошепнал именно Фридерик по време на водения с Добжински спор.

* * *

„Цигулката в ръката на Паганини е психичен съсед, инструмент на душата и наистина, изглежда, като че ли той не е имал друг начин да развие това, което става в нея... той разказва на хората историята на живота си с тон, звук и песен и изнася наяве това, което по-рано не е било известно на никого...“

* * *

Да, не е най-важно колко ноти staccato взема великият Паганини на един лък, нито какви флажолети има. Фридерик няма да забрави неговите концерти затова, защото Паганини пръв му показва пример на артист, който не концертира, за да се хвали с чудесата на техниката си, каквато никой не може да му съперничи. Паганини е поет, а неговата „дяволска“ техника е само елемент от великолепната поетика. Понататък Маурици пише така: „В свиренето си той е вложил всичките си възторзи, преживени на младини... вложил е съдържанието на преживените си чувства, преживените страдания, преживените страсти.“

От сцената на Народния театър в тъмната зала нахлуват вълни от чувства, на които никой не може и не иска да се противопостави — това е великият прилив на поезията.

На първия концерт Фридерик стои със затаен дъх до стената под Елснеровата лежа, а след концерта избягва от приятелите си и се отправя към Висла.

От север иде буря — по реката падат светкавици и трещят от трите страни на света като при сражение.

[1] Като полски крал. — Б.пр. ↑

[2] Магьосник. — Б.пр. ↑

ТРИ ВИДА ЛЮБОВ

Пътешествието си Фридерик предприема съвсем неочаквано. Четирима познати младежи — Бранд, Целински, Хубе и Мацейовски — отдавна планирали да предприемат пътуване до Виена, Прага и Дрезден. Тръгването определили за края на юли. При едно от посещенията си у Шопенови Хубе се похвалва с предстоящото пътуване. Всички широко отварят очи, когато пан Миколай заявява сериозно, че тогава и Фридерик ще тръгне с тях. За три-четири дни трескаво бързване всичко е уредено — първото писмо от тази екскурзия пристига през август вече от Виена. В него се говори за самото пътуване — за Краков, за излета до историческите пещери в Ойцув, после за хубостите на Галиция и за прекрасния град Белско. Дилижансът бързо преминава градовете в Гурни Шльонск и в зелената Моравия („От Краков пътувахме със Separatwagen“) — накрая затрополва по дунавския мост.

Пан Миколай нетърпеливо чака писмата. Първото не го интересува особено. Второто, с дата 8 август, чете бързо и с нарастваща нервност. Едва последната страница прояснява челото му. Той я преглежда веднъж, втори, трети път:

„Вече реших... за концерт избрах пиано от Граф... надявай се, че бог ще ми помогне — бъдете спокойни!“

Пан Миколай притваря очи — неговият единствен син влиза в големия свят. Как ли ще го приемат? Тая нощ той не може да заспи, пани Юстина също. Момичетата бърбят до късно, та става нужда дори да ги смърят. Но това не помага. Целият дом с всеки нерв чака следващото писмо. Най-сетне то идва:

„Най-любими родители! От миналото ми писмо Ви е известно, че склоних на настояванията да изнеса концерт. И така, вчера, тоест във вторник вечерта, седем часа, излязох пред света в оперния императорско-кралски театър!“

Пан Миколай чете на глас. Майката и сестрите се държат за ръце, а Людовика сякаш е по-бледа от бялата си рокля. Пан Миколай се покашля:

„... Щом се показах на сцената, получих «браво»; след изсвирването на всяка вариация имаше толкова ръкопляскания, че не можех да чувам tutti на оркестъра. След като свърших, така ръкопляскаха, че трябваше да изляза втори път и да се поклоня. «Freie Fantasie», при все че не ми се удаде особено добре, беше още по-силно акламирана и трябваше отново да изляза на сцената...”

Пан Миколай се изправя гордо:

„... Вчера на сцената дойде граф Дитрихщайн, особа, близка на императора, и говори дълго с мене на френски, хвали ме и ме поощряваше...”

„Особа, близка на императора...” — замисля се пан Миколай.

Третото писмо пристига на 16 август: „... Идния вторник ще изнеса втори концерт...” Четвъртото писмо започва с такова изречение: „Ако първия път бях добре приет, вчера — още по-добре“. А завършва със съобщение за продължаване на пътуването: „След две нощи и един ден ще бъдем в Прага; в девет часа вечерта сядаме в Eilwagen-a; пътуването ще бъде прекрасно, компанията е прекрасна.”

По пътя сам Ханка, учен и професор, съпровожда младите пътешественици:

„... Няма да се впускам да описвам къде ни води, на какви прекрасни гледки; липсва ми място да опиша великолепната катедрална църква «Свети Ян Непомуцен», прекрасния параклис на Вацлав, украсен с аметисти и други скъпоценни камъни...” Това писмо е от Дрезден и носи дата 26 август. След една-две седмици Фридерик ще си бъде вече в къщи.

Ала го изпреварват дебели пликове. Рецензиите! Изпращат му броеве от „Wiener Theater Zeitung“, както и от „Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode“, а също така бележки, поместени в „Allgemeiner musikalischer Anzeiger“, и в „Der Sammler“; най-сетне ентусиазиращият Елснер донася лайпцигския „Allgemeine musikalische Zeitung“, в който виенският му кореспондент сигнализира за концертите на господин Шопен, пианист от Варшава.

Пан Миколай не може да се раздели с всички тия рецензии. Ето, заговорили са вече критиците на Виена, а Виена наричат столица на музиката. Заговорили са критици, непредубедени от никакви протекции, сведения, от никакви мнения на други авторитети. Сигурно трябва да се вярва, че тяхното мнение е по-скоро прекалено сурово,

отколкото прекалено снизходително. От писмата на Фридерик може да говори младежка разпаленост и донякъде детинско самохвалство, което му се случва. Но тук — в писаното от виенските критици — лесно можеш да прочетеш истината.

Никой не ще се учудва на факта, че само след няколко часа пан Миколай цитира по памет най-важните изречения. Цитира ги на немски или в превод на френски или полски (по-малко сполучлив превод). После веднага посочва с пръст цитираните места. Дори на улицата преминава от единия тротоар на другия, за да спре познати и да им разкаже за писмата и критиките.

На учениците си прочита бележката на кореспондента на лайпцигския „Allgemeine musikalische Zeitung“, който в господин Шопен, пианист от Варшава, вижда „артист, който без да е предшествуван от каквито и да било фанфари на рекламата, се явява на музикалния хоризонт като един от най-ярко блестящите метеори“. Обикновено — и в този случай също, — като завършва разказа си, пан Миколай добавя мимоходом, че между тях, които са поздравили Фридерик, е бил граф Дитрихщайн, Графът, както е известно, е особа много близка на императора — следва суха информация.

До тия дни пан Миколай все още не е уверен в правилността на решението си. Въпреки всичките варшавски успехи на сина му той спотайва в сърцето си съмнения и недоверие. Фридерик се измъква от ръцете му, той принадлежи към поколение, което открито протестира срещу житейската философия и философията на мисленето на своите, бащи. Понякога дори избухват кратки спречквания — за Мицкевич, Мохнацки, за поезията на изкуството. Фридерик внася в къщи фермент. Той дори се осмелява много остро като за професорското чувство за лоялност да оценява обществените проблеми, постъпките на великия княз и дори на негово величество господаря.

Бащинската мъдрост кара пан Миколай да се примири с факта, който никоя сила не може да отмени. Та нали най-важен е — така разсъждава професорът — въпросът за кариерата, въпросът за влизането на Фридерик в света на почестите и достойнствата. И както пан Миколай с пренебрежение гледа на романтичните, тоест на антиправителствените теории на Фридерик, така изборът на пътя, по който ще тръгне животът на единствения му син, е за него все още голямо неизвестно.

Във Варшава не вярва, не вярва просто в бъдещето ѝ. Та нали веднага след коронацията си за полски крал Николай, отговаряйки на председателя на Сената, който му припомня конституционните и териториални обещания на Александър, не се поколебава нито за миг в подбора на думите си. Той се усмихва с видимо злорадство, като изрича думи, които — той знае това — очаква целият народ:

„Не зная какви са били истинските намерения на моя брат по тия неща, но смятам, че тези обещания са били само политическа комедия. Аз нямам намерение да играя комедия...“

Тия думи се произнасят няколко часа след клетвата за вярност на конституцията. Чуват ги в цялата страна. Ехото отразява първата дума на отговора — революция. Засега тая дума се шепне от ухо на ухо. Но такава дума крещи дори когато се шепне. Като чува първата клюка по това, пан Миколай побледнява.

Ето скритата причина на Фридериковото пътуване, на неспокойното очакване на писмата и на голямата радост в тия дни. Значи, вече се знае: пред единствения син се отваря пътят към спокойния свят.

Фридерик е издържал генералния си изпит; запознал се е с граф Дитрихщайн, с граф Лихновски, с Галенберг; Хаслингер, виенски издател, печата произведенията му; благородниците във Виена и Дрезден ценят в него изгряващата слава; критиците на Виена го хвалят. Милостиви боже!

Над Варшава се трупат облаци. Въпреки това, като мисли за сина си, пан Миколай за пръв път от много години храни сърцето си с надежда и гордост, забравяйки всякакви грижи.

Завръщането в къщи и в родния град става триумфално. Вярно, че някой или някои вече са пуснали разни клюки, дори са преиначили във вреда на Фридерик писаното във вестниците, но нима мравка може да вдигне слона на рогата си? Клюките и преиначаванията не го ядосват много — развалят му само една вечер. Но затова пък другите дни и вечери дават пълно удовлетворение и есента изглежда като пролет.

В едно от радостните му писма са написани такива думи: „Днес съм по-стар и по-опитен с четири години. Много ясно — от Варшава е тръгнал един млад, посмутен от пътуването и надеждата за концерт във Виена варшавски пианист. В пътническото си куфарче той носи

композиции, вече донякъде чужди: вариации на Моцартова тема и «Rondo a la krakowiak». А във Варшава се връща «един от най-съвършените пианисти, пълен с нежност и чувства», «младеж, който върви по свой собствен път», «майстор, който показва по съвършен начин опитността си като пианист». Така пишат критиците от «Der Sammler», и от «Zeitschrift für Kunst», а самият редактор Бауерле, ужасът за концертиращите артисти, признава на Фридерик «свой собствен път».

От тия месеци в сърцето на Фридерик започва да избуява копнеж към слава, която да се носи по четирите краища на Европа. Това вече не е нереален копнеж на младеж, познат само на варшавската полупровинция. Фридерик, по-възрастен и по-опитен с четири години, влиза в зрялата си възраст. След първото изпитание на силата и тона си, той копнее вече не в мечтите си, а копнее за нови изпитания. Така копнеят само тия, които знаят, че ще победят. И така — не: вярват, а: знаят!

Да оставим настрана всички приеми, разкази, цветя и комплименти, с които Варшава приема младия триумфатор, Фридерик развива пред слушателите си все един и същ разказ, както паунът разперва все една и съща опашка. По-внимателните слушатели без усилие откриват под тънкия слой скромност баграта на младежката самомнителност. И Маурици измърморва нещо злорадо под нос. Фридерик, обзет от чувството, че е прав, нито се смущава, нито се обижда. Откъде тая смелост? Попитайте момчето, получило първа целувка, или военачалника, спечелил първата си битка.

Есента е нагизнала в дъжд. Полският октомври подпалва дървета и храсти — горите са цели в червено. Тия пожари няма да угаси никаква слана. Като вървиш по улиците на града, стъпваш сред шум и шумолене: горе шуми вятърът, под стъпките ти шумолят листа — червени, златисти, кафяви. А дъждът всяка нощ барабани по стъклата.

Есента е време за работа — тази есен сякаш се е строшил съд с музика. Малкото прозорче на мансардата на Красинския дворец свети до дълбока нощ, а стените на сградата отнасят звуците на пианото чак до партера. Дори минувачът, като застане край къщата и долепи ухо до грапавата стена, ще чуе приглушения звук на струните.

В мансардата мястото не е много: старо пиано, старо бюро, маса, стол, фотьойл, легло, четири ъгли — и нищо друго. Над леглото —

малко разпятие и голям портрет на Мицкевич. Отсрещната стена е покрита с афиши от виенските му концерти. Но погледнете бюрото, покривката и пулта на пианото — ето полесражението: листа нотна хартия. В началото на всяко петолиние на тия, върху които е писано — четири бемола. В непроходимия гъсталак от зачерквания, петна и пасажи, които напомнят фантастични скици с перо, не е трудно да доловиш темите. Пианистът ще погледне тия листа със страх, опитното око лесно ще прочете колко високо майсторство изисква от изпълнителя композиторът на това произведение. А кърпачът или дилетантът ще се изгуби още в първите технически трудности.

Под купа написани листове дреме заглавният — *Concerto, pour pianoforte en fa-mineur, par Frederic Chopin*. Concerto, концерт — ето формата, която са родили последните няколко месеца. А се знае, че тая форма се поражда от мисълта за естрадата, за възхищението и ръкоплясканията на слушателите. Пианистът търси концерти, изпъстрени с ефектни трудности, преодоляването на които ще измами любителите на музиката. А композиторът-пианист, като пише концерта, с подобни намерения изгражда произведението си. Това е страшна истина. Достатъчно е човек да прегледа стотиците композиции, писани за „дресирани пудели“, за виртуозни илюзионисти, за да разбере смисъла на тая страхотия. Времето е засипало с дебел пласт прах жадните за фокуси, вместо за изкуство, автори.

Вярно е, че Фридерик е бил подведен под чародействата на естрадите, от ръкоплясканията и виртуозното майсторство. Вярно е, че не може да не се опие от първите глътки слава в чужбина. Но наред с това не е вярно, че амбициите и триумфите на варшавския пианист Фридерик Шопен могат да изкривят творческите пътечки на Фридерик Шопен — композитора. Всички предишни амбиции и мечти, прибавени към вчерашните триумфи, подбуждат творческата страст, подтикват го да бърза. Нищо повече ли? Та нали знаем приказката за ръкоплясканията, в която господствува благородна поука? А тук тази достойна за уважаване мисъл ражда своя най-благородна поука — творба на изкуството. Въпросът за ръкоплясканията изветрява, изчезва. Остава работата. Трудната работа на шлифовач за изливането в изкусни форми на собствения начин на виждане на света.

Да слушаме внимателно — музиката е изразителна. Ето тема, в която ще разчетеш патоса на младия, борец се за нова епоха романтизъм. Същият този тон звучи в строфите на Байрон, с него пулсира поезията на Мицкевич. В Санкт-Петербург Александър Сергеевич Пушкин включва подобно съдържание в мелодията на руския стих, в Париж Йожен Дьолакроа дава свидетелство за това съдържание върху опънатото на статива ленено платно. През Европа марширува „школата на измяната и заразата“ — листовете, разхвърляни по бюрото и пианото в малката мансардна стаичка в Красинския дворец, представляват един от пътищата на тоя поход.

Върху пулта са сгънати небрежно първите скици от последната част на концерта: свидетелство, че той помни песните на зеления край. Вече е готова втората част — любовната лирична поема.

Като чете тия листове, кърпачът или дилетантът ще се загуби в първите технически сложности. Гостът от концертната зала, който слуша с очи и за когото най-достойното е гледката на бързите пръсти на пианиста — също няма да разбере много нещо; него ще го удивляват разтичалите се по клавиатурата ръце. Само като гледаш — ще каже той, — можеш да се изпотиш.

А педантът, който тика нос в нотите, ще настоява, че тук Фридерик подражава на Хумел, а там — на Калкбреновския Концерт в d-moll. С въдицата на ерудицията си същият този педант ще улови в поемите на Мицкевич следи от класическата реторика. Каква полза от неговата мъдрост?

Защото тук трябва да се търси живо съдържание, живо творческо въображение. Традиционната форма на концерта, техническият финес или някакви си тамфилиации това са странични неща. Единственото съществено нещо, действителният смисъл на записаната върху тия листове музика е живото отразяване на света — мисълта и вълненията на човека, неговите спомени от зеления край, неговата романтична гордост, копнежа му за любовни вълнения. Тук, в скромната мансардна стаичка на Красинския дворец, с дребни, тънички като паяжина чертички и точки се регистрират човешките дела — тия, които младият човек е успял да опознае, вслушвайки се в тоя миг в нощната тишина и собственото си въображение.

Фридерик седи във фотьойла с отметната назад глава и притворени очи. Леки въздушни повеи люлеят пламъчето на лампата.

По това време в магазина на майстор Гугенмус десетки часовници приближават стрелките си към полунощ, музиката им започва най-старият, обкован в сребро и бронз изкусно произведение на Гугенмус-баща.

Нощта е още в началото си и пред тебе са още много часове за работа. Време е да се върнеш при пианото. Пръстите възсъздават диктовката на въображението — лиричната фраза. Записана, тя ще напомня нежна фреска, конструкцията на която е изведена от меката извивка на лебедова шия — в музикалната си реализация тя открито говори за чувство, което може да се нарече копнеж, любов, а още по-точно, макар и не най-сполучливо, копнеж по любовно преживяване.

Минават минути, десетки минути за записване и извайване на тая фраза. После тя се слага върху акомпанимент, който е за мелодията това, което за думите са съпровождащият ги поглед, дишането, ритъмът на сърцето на човека, който ги изговаря, и жестът на ръката в подкрепа на смисъла на изречението.

Накрая Фридерик става с усмивка на гордост и умора. Записал е това, което е желал да запише, и то така, както го е желал. Широко над покрива се носи вятър, а стъклата отново треперят от дъжда. Той се приближава до прозореца. Стъклото е леко замъглено. Фридерик движи по него пръсти и чертае нищо незначещи меки заоблени линии.

Отдавна е минало вече времето за писане на нежни стихчета до *mademoiselle* дьо Мориол и за разходки из ботаническата градина с момичета с розови, светлосини или бели роклички. Романтизмът заповядва да се обича другояче. Романтичната любов не познава щастieto, тя трябва да бъде преди всичко копнеж. А тия, които попадат под нейните зли чарове, трябва да бъдат повече поети, отколкото любовници. Романтичната любов не признава сбъдването си — над наладата на тялото тя поставя страданието на душата. Затова всички поети, които учат младежта на тогавашна Европа на изкуството на любовта, я учат преди всичко да страдат и копнеят.

Огледалата в жилището на Шопенови научават Фридерик на светско кокетство и елегантност. Той има еднакво изразителна усмивка както за княгиня Ванда или княгиня Мария, така и за руменоликата панна Анка, която разнася в кафене „Джюрка“ кафе, макарони и пунш.

Природата не го е надарила с красота. Къде може да се мери с хубавците от стила на Ян Марчинковски? Тънкият му силует лесно се

губи в тълпата. Ръцете и стъпалата му са малки като у момиче. Гласът — слаб, леко пресипнал. Косата, челото и очите — ето всичко, което е наистина хубаво.

Следователно природата трябва да бъде коригирана. Оттук тая елегантност. Бели, сиви и пъстри жилетки, ръкавици, лъскави лачени обувки. Оттук тоя чар, донякъде механичен, или насоченото към всички или по-скоро срещу всички кокетство. На човек би могло да се стори, че тая нежност е просто свидетелство за студенина. Усмивката, отправена към всички, е усмивка към никого.

Понякога някой благодушен и добросърдечен ще вземе тази усмивка за чиста монета и веднага ще се опита да иска приятелство и съответни доказателства за него. Но срещнал скрития зад усмивката поглед, ще се отдръпне, без да знае дали трябва да се обижда от неговата студенина, или да се извинява за собствената си не съвсем точно определена несръчност. Затова всички знаят, че тая привлекателност, тоя чар на младежа с тъмните очи и леко рижава коса, макар да изкушава и грее от разстоянието на поклона, от разстоянието на сърцето — смразява.

Въпреки това — а може би точно затова — никой не може да му противостои. Не може да противостои на тая привлекателност нито княжна Ванда, дъщерята на наместника, нито Анка, нито панна Елснерувна, нито Ханна и Клара Магнушевски, Заблоцка, Белвил и Бляхетка; Шопенчо — казват всички — е очарователен, *charmant* и изобщо *il carissimo*. А Шопенчо се покланя, прави комплименти, танцува мазурка и всъщност... нехае. Може човек да помисли, че въздишките на *mademoiselle* дьо Мориол го интересуват колкото ланският сняг и всички други хубави княжни, благороднички, келнерки и артистки.

Не бива обаче да се вярва на тая външна страна; не бива също така да се обобщава. Защото се знае, че в епохата на романтизма не се живее безнаказано. А и сам Фридерик ясно пише в писмото си до Титус Войчеховски истината за своето безразличие към такъв или иначе чар: „... защото аз може би за нещастие имам свой идеал, на който, без да говоря с него, служа вече половин година, който ми се присънва, в спомен за който се създаде адажиото от моя концерт...“. Това писмо носи дата 14 ноември.

Следователно всичко е в съгласие с романтичната наука за любовта — тая половин година няма обожаване, това „може би за нещастие“, най-сетне това *adagio-larghetto* от Концерт *f-moll*, което „се създаде“ в спомен за момичето, обичано само с поглед и въображение.

Певица — стройна, гъвкава, чернокоса. Очите ѝ — като светли езера, а косата ѝ — гарванови криле. Гласът ѝ — лек, лиричен, кадифен. Хубостта ѝ — още момичешка, но всеки миг някакъв жест, усмивка или чар на гласа говори за жена — великолепна, романтична хубавица. Веднъж тя му се струва далечна звезда, ангел, за който може само да мечтае. А вечер става така, че ангелът изчезва — в паметта нахлуват имена на жени, към които се пишат сонети не за мечти, а за любов.

Тая година поразява *en masse*^[1] сърцата на младите романтици. Стефан се влюбва като плачлива госпожица в някаква блондинка с глупави очички и досажда на приятелите си със своите признания и сълзи. Одинец по друг начин възнамерява да спечели сърцето на панна Кицка — пише историческа драма под заглавие „Извора“ — „произведение с голям обем и малка стойност“, — както се бил изразил за нея някакъв остроумник от главния секретариат на министерството на финансите (секция „плащания“) с презиме като че ли Словацки. Бохдан поразяват нечий черни очи. Дори Маурици — както говори клюката — посещава някого късно вечер.

Но докато Маурици е открил вече правилното равновесие между романтичния копнеж и тленния живот, Фридерик засега умее само да копнее.

Ноември — време за първите снегове. Но белотата им тутакси изчезва в калта. А през тоя месец калта прераства в стихия. Въздух, огън, вода, пръст и кал. По най-главните улици трябва да шляпаш като по междуселски път през коловози и локви. Превъзходителствата се движат с превозни средства, които опръскват сивата човешка маса. Нищо чудно, че през тоя месец някак лесно се ражда ненавист към превъзходителствата в екипажите и каляските.

С времето и хубостта си тоя месец не е за разходки. Въпреки това всяка трета или четвърта вечер човек може да забележи един младеж, който се разхожда пред зданието, останало от сестрите-бернардинки. Той поглежда нагоре, към ясно осветения прозорец на втория етаж. Както е известно, там живеят в пансиона при

консерваторията ученичките от класа по пеене на директора Солива. Между тях е пана Констанция Гладковска.

За пръв път Фридерик я е видял на концерта на учениците и ученичките на консерваторията през април тая година.

После я среща на улица Мьодова. Тя върви с приятелки, като закрива лице от слънцето с розово чадърче.

През празненствата по коронацията той среща панна Констанция на гала спектаклите в Народния театър. Веднъж, като минава покрай него в гардероба, тя изтървава ръкавицата си. Но той, загледан във веждите, ресниците и очите ѝ, стои като стълб, вдървен. Когато се спуска към ръкавицата, вече е късно — адютантът на княз Константин, Гресер, скача по-рано и извънтява с шпорите си. Фридерик се отдръпва. Получава поглед от сините очи — учуден, донякъде обиден. Гресер боботи басово, глади бакенбардите си и се усмихва като теле.

Може би защото Стефан Витвицки се доверява на всички — на когото иска и на когото не иска — и по тоя начин осмива по невъзможен начин любовните признания, Фридерик не споменава на никого от приятелите си за обекта на своето обожаване. Едва сега, през ноември, той се доверява на Титус — в писмата си. Титус живее в бащиния си дом в Потужин. На писмата по-лесно можеш да довериш тайната си, отколкото на жив човек. Въпреки това Фридерик продължава да си е същият — тия признания ще се ограничат в няколко написани фрази. Защото историята на тая любов — или по-скоро копнеж за любов — най-лесно и най-хубаво ще разкаже музиката.

В началото на декември се набелязва ново пътуване до Виена в края на декември или в началото на януари. Тогава изглежда, че Фридерик ще замине — а отсъствието му се проектира да продължи една-две години — и никога няма да се запознае с обекта на своята любов. На 11 декември времето е прекрасно за разходка с шейни. На улица Сенацка се срещат две шейни — в едната са Антони Едвард Одинец, председателят Леду и Фридерик, а отсреща иде шейната на панна Волкова. До панна Волкова — заруменена от студа, леко намръщена Констанция. Фридерик побледнява и, неизвестно защо, сваля шапка за неочакван поздрав. Отговарят му смаяни погледи и много предпазливи кимвания с глава. Като са обръща, вижда, че двете се навеждат една към друга.

Навярно се питат: представен ли ти е?

Настига го и високо избухване на смях. Той се изчервява като цвекло. Защо ги поздрави, магаре такова? Чужди, непознати девойки!

Това избухване на смях го преследва цели седмици. Той решава да избягва Констанция до заминаването си, а в деня на тръгването да ѝ изпрати цветя и ададжото от концерта си. Анонимно. Това ще бъде така тъжно и хубаво, както цялата история на тази любов — анонимно, завинаги, сбогуване — цветя и музика.

Точно така иска романтизмът да обичаш — от звездна далечина. А до звездите ще се приближи само въображението. Тук няма място за никакви нежности в думи и жестове, за никакви хитри домогвания, дипломация или игри, които целят да елиминират въображението. Жената, която обичаш, е създадена само за поезия, затова, ако не си поет в думите, бъди поет в мечтите си. Бъди поет и музиката!

След няколко десетки години ще започнат свади и клюки — обичал ли е, или не? Последният аргумент в полза на „обичал е“ ще бъде това ададжо от Концерт f-moll. Следователно — обичал е. Музиката кара да вярваш, че е мъчно да се намери по-хубава и по-истинска любов.

Но коя е обичал той? Сигурно не истинската Констанция. Та той още не я е познавал, когато *adagio-larghetto* е вече узряло, чисто, вложено в завършена форма, когато той вече е казал цялата истина — аргумент от толкова висок ранг в полза на „обичал е“.

И така, той пише това ададжо не за панна Констанция Гладковска, ученичка в класа на маестро Солива, дъщеря на оглупял от старост маркиграф и истерична гражданка — пише го за идеала, който са родили мечтите му, който е обикнал с целия жар на младото си въображение. Деветнадесет или двадесетгодишният романтик и артист трябва да обича — тая необходимост се създава от неговата възраст и от XIX век: век на романтизма. Малко ли поети от онова време са обичали само жалкия външен образ на своя идеал — по онова време е трябвало да се създаде новата пословица: „Колкото по-далече от очите, толкова по-близо, до сърцето“.

Не бива да бъдем несправедливи към Констанция. Тя е била прекрасна, способна, преливаща от прелест. Никой не бива да бъде несправедлив към нея, както не бива да бъде несправедлив към Живни. Но как е писал за маестро Войчех младият Кожмян? „... За да бъдеш

своего рода Александър Велики, не е непременно необходимо да имаш Аристотел за учител.“ Точно така: няма нужда да бъдеш Евридика, за да спечелиш любовта на Орфеевото въображение.

Ададжото, създадено в спомен за идеалната Констанция, е отдавна вече изваяно, вложено в папка, прибрано в чекмеджето на бюрото, когато по случай годишния карнавален бал в гражданския клуб директор Солива се обръща със следните думи към ученичката си, панна Констанция Гладковска:

— Oh, mademoiselle Constance... Permettez-vous de vous présenter notre célèbre artiste, homme génial, monsieur Frédéric Chopin...^[2]

А Фридерик се навежда в несръчен поклон. Констанция покрива очи с клепачите си и казва, че е щастлива да се запознае с такъв славен младеж. Тя е бледа след неотдавнашното си — леко обаче — боледуване и затова само устните ѝ лъщят със светла като усмивката червенина.

Тази нощ мразът изискря небето — светлините на звездите е остра и твърда като лед. Зимата през годините 1829 и 1830 е мразовита.

* * *

Зимата през тия години е мразовита. Мразовита и страшна. Мразът ти дава възможност да гледаш в небе чисто и светло поради слънцето или звездите. Но над Европа се трупат облаци.

Преди петнадесет години Свещеният съюз е въвел свой порядък. Колко ли хиляди смъртни присъди или присъди с каторжна работа са подписани в Европа през тия петнадесет години? Попитайте цар Николай, краля на Франция, Карл X, испанския Фердинанд, император Франц, попитайте техните най-първи чиновници: директорите на полициите. Та нали в Италия си спомняха дори хубавите времена на светата инквизиция?

О, да — колко свещени неща! Свещеният съюз, светата инквизиция и монарсите по божия милост... Колко свещени неща: ореолите от бесилки, клеймата от куршуми и щикове, кървавата пот на люблянския селянин, на бурлака край Волга и на лионския работник, изтезанията при следствията, всеобщият пост на най-низшите

съсловия, вследствие на който на майките липсва първата капка мляко, а на децата — сили за първото поемане на дъх. Следователно гостите на кралските и императорските балове сигурно имат право да наричат светотатство всяко посегателство срещу господстващия в Европа порядък.

Но светотатците се увеличават, светотатци изобилствуват. Ще ги намерите на два фута под земята. Ще ги намерите в килиите на Шпилберг и Шлиселбург, в тъмниците на базилианите и кармелитите, под оловения покрив на венецианското мъчилище или в парижките затвори. Но преди всичко ще ги намерите на тайните събрания на италианските *vent*, на немските *Tugengebungen*, на парижките бабьофци и бланкисти, на варшавските заговорници... Европа не е забравила великия урок от 14 юли — нещо повече, помни го все по-добре.

Първият слух за приближаващата революция пан Миколай чува едва през пролетта на 1829 година. Но от колко години вече той знае, че ще го чуе. Пребледнява. Опитва се обаче да се успокои със смях и се надсмива над носещия тревожни новини Живни. Но това не помага. Миколай Шопен живее по-близо до светотатците, отколкото до кралските гости и затова по-добре от тях разбира основателността на раждащата се клюка! Клюка? — Истина!

И така... Живни започва да носи тия „клюки“ от месец март. Разумният професор Шопен отначало бледнее, после се смее — смее се, знаем това, съвсем неискрено.

Но глупците съвсем искрено свиват рамене. Как така? Сигурно вече са арестувани всички подпалвачи, превратаджии, всички врагове на удобното като сън спокойствие. Нима нещо може да убегне от окоето на Любовидски, Рожнецки и Бенкендорф? Тия достойни генерали имат на разположение хиляди очи, килии и бесилки за своите палачески нужди.

Тъкмо в това време във Варшава, за която толкова хубаво се грижат слугите на светлейшия господар, на 15 декември 1829 година, се образува нова тайна организация. Още през май 1829 година тя планира атентат срещу самия цар, който атентат ще трябва с трясък да прекъсне тържествата по коронацията. Но не се удава.

През есента заговорниците наброяват вече няколко десетки души. Зимата през 1829–1830 година е време за все по-бързо разрастване на акцията, започната преди една година от инструктора

във военното училище подпоручик Пьотр Висоцки. Заговорът обхваща все по-широки среди — той има вече много ядки в армията, промъкнал се е и сред цивилните.

Но между заговорниците няма да откриете имена на полковници, директори, председатели или народни представители, хора богати с години и достойнства. Клетва, задължаваща да се пожертвува дори животът, „когато стане нужда за защита на поруганата конституция“, дават хора, които не стоят високо по йерархичната стълба, рядко някой от тях има повече от тридесет години, лицата на мнозина покрива първа, мека, грижливо гледана брада. Като рецитират след Висоцки или Заливски текста на клетвата, те се мъчат да придадат на гласа си по-мъжки, басов тембър, изправят рамене, бледнеят от възмущение.

Но Маурици дори в такъв тържествен момент си остава същият. Като повтаря подир Висоцки думите на клетвата, той запазва хапливата си усмивка, а непосредствено след крайната високопарна фраза свива рамене:

— Защита на поруганата конституция? — Тук той повишава глас: — Това е малко! Малко!

Това „малко“ започва все по-често да се повтаря в разискванията по плана на революцията. Цивилните започват да внасят фермент в дисциплинираната организационно, но неорганизирана политически група от военни. Конституцията? Тоя „виенски свитък“ е акцентиран от създателя на Свещения съюз, император Александър. Борците за свобода, равенство, братство и независимост не бива да го акцентират.

Първите спорове пораждаат и други.

Брониковски и Жуковски викат „малко“, като мислят за потисканото от крепостничеството селячество. Гошчински заедно с Маурици искат да бъдат формулирани конкретни принципи за бъдещата административна и устройствена политика, която да не бъде по образа на „виенския свитък“, а истински нова, истински революционна. Революция, която има за цел само да брани независимостта — това е малко! Независимостта, гарантирана от такава конституция, продължава да е робство за широките народни маси! Следователно — вика Брониковски — целта на революцията трябва да стане свободата и независимостта на целия народ! Но повечето заговорници свиват рамене пред бърливите цивилни. Това, което животът е научил Урбански или Бесекерски, произхожда от

идеите, пропагандирани от сеймовата, шляхтишката опозиция. А тая опозиция мисли само за едно: да запази гарантираните от Александровата конституция привилегии на пановите шляхтичи — да ги възвърне с карабина, щом не е могло да ги защити знаменитото красноречие на вожда на опозицията, католишкия народен представител Винценти Немоевски. Затова нищо чудно, че доктрините на „премъдрите“ политици досаждат на едни, дразнят други, а за мнозина са просто излишна и неразбираема бърливост.

Урбански, който иска да блести и импонира и който завижда дори на Висоцки за положението му на основател на заговорническата организация, отначало се опитва да спори. Но бързо разбира, че няма какво особено да каже. Слушателите свиват иронично очи, дръзкия Мохнацки не крие веселостта си.

Висоцки помирява, колкото може.

Ала нищо не помага. Въпреки че чувства оскъдността на аргументите си, Урбански се увлича поради горещата си кръв. Той пресича Висоцки, горещи се, сърди се. За него най-важното нещо е отечеството. Какво отечество? Чие отечество? Нашето свободно отечество. Той повдига рамене — празни фрази. Започва отново.

— Отецеството — повтаря той, — отечеството е...

— Отецеството само тогава може да бъде наречено отечество — обяснява му студено и презрително Маурици, — когато всеки гражданин има пълни политически права. А свобода има само в оная страна, в която върховната власт, властта да се законодателствува и да се налага подчинение на законите, принадлежи на всеки член от законодателното тяло, избран с гласовете на всички граждани.

— Какво, за бога?... — смее се Урбански. — Простите селяни да избират Сейма?

Очите на Маурици блясват, но отговаря спокойно:

— Източник на всяка власт в обществената организация трябва и може да бъде само народът.

— Народът... народът... — Урбански почервява. — С простаците ли искате да правите революция?

Брониковски, който си дава сметка за разгарящото се спречкване, се приближава до надутото офицерче и застава до него.

— А ти знаеш ли — пита той с глас, сподавен от внезапен гняв, — знаеш ли какво е революция?

Урбански прихва да се смее. Вдига рамене. А Брониковски трясва в масата с пестник. Всички утихват, когато чуват неговия вик:

— Революцията е целият народ! Целият, разбираш ли? Целият! Освен ония, които го смучат! Освен такива като...

Урбански го хваща за рамото:

— Ти, какво?...

Висоцки скача при тях и ги разтървава, преди да изрекат думи, които заплашват с дуел.

Това не е нито първото, нито последното спречкване. През октомври за малко не се стига до разцепление. Висоцки и особено другите двама военни водачи на заговора не искат дори да чуят за изменение на устава. Тия хора не се боят от собствената си смърт — те се боят от новата мисъл, която е овладяла всички, от мисълта за социална революция.

В интерес на заговора и за да „не плашат по-тесногръдите умове“, Мохнацки, Брониковски, Жуковски, Гошчински и другите „цивилни“ отстъпват. Отстъпват лесно, защото през тая зима те трябва да напрегнат сили за откритата борба, която водят. Ето че висшият чиновник в министерството на вътрешните работи, негова милост Каетан Кожмян, докарва работите дотам, че собственикът на „Газета Полска“ понася загуби поради инспирираните от Кожмян конфискации, глоби и репресии и за да се запази от катастрофа, се вижда принуден да скъса с Мохнацки и приятелите му, като освобождава Маурици от редакторството на вестника. Избухването на революцията непрекъснато се отдалечава, измъква се вече не само от календара, а и от въображението. Следователно налага се още по-упорито да се води откритата война с враговете от друг цвят и формат, но от същия лагер.

На първи декември домашният лекар на Кожмянови бива повикан при пан Каетан. Срещу прилива на кръв в главата той предписва пиявици. В същото време нарежда в никакъв случай да не показват на болния броевете на новия вестник „Куриер Полски“. Защото „Куриер“, издаван от Адолф Чиховски, още в първия брой разкрива своята физиономия. Нищо чудно: в генералния щаб на вестника влизат Маурици Мохнацки, Ксавери Брониковски и Ян Людвик Жуковски. За относително късо време „Куриер“ наброява около пет хиляди абоната — как да не слушаш гласа му? Тоя глас е

горд, дори страшен за хората, загледани в миналото. Младото поколение говори за бъдещето със смелостта на строителите на нов порядък — тук няма да се кажат думи на боязливо споразумяване: „Да се съобразяваме с времето, с обстоятелствата.“

Като пише за настоящето, Маурици задава реторични въпроси: „Защо никому не хрумва в главата, че това настояще... е наше собствено дело? Че не ние сме деца на времето, а, напротив, времето се ражда по наша воля и че в наша власт е да направляваме съдбата му.“

Накрая дава отговор:

„Времето и характерът на времето се създават от силната воля!“

В тия думи глупавият цензор не прочита продължението: „... Силната воля на борците за свобода и равенство на целия народ.“ Той наистина гори от желание да зачеркне цялата статия, но му липсва смелост. Маурици седи небрежно на ръба на цензорското бюро и се смее на колебливите укори.

Накрая, обяснил вече на чиновника, че съвсем няма основание да търси лоши идеи в тая статия, и като получава съгласие за публикуването ѝ, той се навежда напред.

— Добре — казва той с тайнствен израз на лицето. — Благодаря ви. А в случай на революция...

— Какво? — крясва цензорът.

— ... в случай на революция — довършва студено Маурици — обещавам ви ваша милост, моето покровителство. Ала все пак съветвам ви занапред да внимавате; общественото мнение не ви обича. Не ви обича, не...

И избухва във висок като възглас остър глас. Цензорът — дебел, с женствено, обрасло с редки косми лице мъж — мига безпомощно. Шеги — разбира се, шеги са това.

— Несериозни шеги — мърмори цензорът.

Маурици не престава да се смее и кима с глава — че е така, че това са несериозни шеги, но че нали и двамата обичат остроумията. Ала на вратата се спира, за да прошепне:

— Не ви обича, не ви обича...

След като Мохнацки излиза, цензорът плюе ядосано и размазва плюнката с крак — въпреки всичко Мохнацки е много сериозен

публицист, за да може да му се зачеркне една всъщност невинна статия.

Плюе наново, а като се връща в къщи, направля на жена си адски скандал, задето бигосът^[3] бил прегорял.

А Маурици занася в „Джюрка“ анекдота за тая случка. Анекдотът минава от маса на маса. Кафенето се залива от смях, а една чужда личност, доста любопитна за съдържанието, смисъла и действащите лица, получава плесница по муцуната от един пийнал студент от университета. Агентът изчезва във вечерния мрак, а кафенето избухва в нов смях. След малко влизат Фридерик и Фонтана. Узнал за разговора с цензора, Фонтана хихика няколко минути. Но Фридерик едва изкривява устни.

— Не ти ли харесва? — запитва го сладко новият гост на двете масички, антипатичният красавец Островски.

Фридерик свива рамене. Той сухо обяснява, че му харесвало. После се сбогува с приятелите си, без да допие кафето си. Ранното си тръгване обяснява с мигрена и с болки в гърлото.

След като Фридерик излиза, Фонтана се усмихва хитро. Той знае истинската причина за внезапната му болест. Той заинтригува Стефан с тая си усмивка, накрая отстъпва на настояванията и заговорва:

— На път за кафенето срещнахме панна Констанция Гладковска и панна Волкова. Придружаваха ги офицерите Писаревски и Гресер.

— Адютантите на великия княз? — пита остро Жуковски.

— Да.

Фонтана иска да продължи обясненията и клюките, но Маурици махва с ръка. Бърза на уговорена среща в друго кафене — в „Хоноратка“. Там трябва да се види с подпоручик Заливски. Той повлича със себе си Жуковски, Островски и мълчаливеца Гошчински. Фонтана остава с Витвицки, който с удоволствие слуша клюките и с удоволствие ги коментира.

— Гладковска — заявява той — прави Фрицек на глупак.

Фонтана отрича. Според него и Гладковска си е загубила ума. Само че девойката обича да я обожават, обича комплиментите и атмосферата на възхищение. Гресер, Писаревски, Крупски — това е свита, за която всяка госпожица може да ѝ завиди. Констанция иска да се кичи не само с хубави парцалчета, но и с възхищението на хубави момчета.

— А Фрицек страда от мигрена, нали? — усмихва се Витвицки.

— От любов към самия себе си — започва да формулира крайното си заключение Фонтана.

Не си струва трудът да ги подслушваме. Вместо това нека се замислим над Фридериковия конфликт между двата му вида любов — към Констанция и любовта му към себе си.

Първата от тях, романтичната, продължава да бъде любов от безкрая на звездите. Това е любов прекрасна, честита, музикална. Нейната поетичност не се е променила. Макар че е любов на незадоволен копнеж, каквато трябва да бъде — защото тая любов е школа на страданието. В това е смисълът ѝ: анонимен обожател, музика и цветя.

Да, но това е любовта на въображението и епохата. А къде е живият човек? Нали и той обича? А човек е щастлив едва когато се изпълнят копнежите му.

Когато акомпанира на Констанция, Фридерик я гледа в очите, гледа ръцете ѝ, устните ѝ. Горната част на ръката ѝ е заоблена и гладка, устните ѝ — алени като цвета на свежа кръв. Колко сладки ще да са прегръдката на тия ръце и досегът на тия устни? Такава мисъл обърква ритъма на дишането и сърцето, забулва очите с мъгла, ръцете почват да треперят от студ, а в гърлото нахлува гореща вълна.

Миналия ден Констанция не му позволила да целуне дори ръката ѝ. Забранила му да я гледа „така“; тоя поглед обиждал. „Нима любовта може да обижда?“ — запитва той.

Тя дори не помисля какво да му отговори. А преди седмица сама му е поднесла устните си за целувка. Тогава той е почувствувал под клепачите си тежестта на щастливите сълзи. А предишния ден гърлото му се задавя от сълзите на страданието... и на гнева.

Защото тук вече има думата не само копнежът за сбъждане на неспокойните мисли, но и любовта към самия себе си. Любовта към самия себе си отговаря с гняв на страданието. След острите думи на Констанция Фридерик изтичва навън, без да се сбогува. Манастирският коридор на сградата на консерваторията предава ехото от затръшването на вратата, остро като ехото на изстрел от пистолет. Затвориш ли очи, можеш да си представиш сцена от трагедия: изстрел от пистолет, а сега бързи стъпки на бягащ човек, зад прозорците —

грак на гарвани... Зад прозорците просто крещят врани, събрали се на сейм в ранна пролет.

* * *

Не можеш безнаказано да нараниш нечие самолюбие — още повече, когато става дума за човек, който знае своята стойност. Предпролетта и пролетта на тая година представляват по-нататъшен растеж на големи планове, самоувереност, щастливи вдъхновения. С перото на Маурици на 18 и 24 март „Куриер Полски“ отбелязва нови успехи: „Вчера пан Шопен пред многобройна публика подложи на проверка високото мнение, което разпространиха за него познавачите и първите артисти на нашата столица. Талантът му е наистина гениален и достоен за удивление!... Това ададжо в концерта на пан Шопен, това оригинално произведение на необикновен музикален гений поставя нашия млад виртуоз в една редица с най-видните артисти на Европа. Така е? Далечо ще прочуе името си този, който така започва на млади години...“

А във втората бележка: „Вторият концерт на пан Шопен почти във всяко отношение излезе още по-щастлив от първия...“

И така, причислете Фридерик към най-видните артисти на Европа. Изпод неговото перо излиза нов концерт — в тоналност е-moll. Пролетта е буйна и бърза, като пролет. Нощите стават твърде къси за часовете увличаща увереност, че работата дава все по-хубави плодове. Очертаната в първия концерт насока на творческата мисъл се развива ясно и чисто. Освен това се раждат ноктюрни — свидетелства за романтична любов, мазурки — свидетелства, че той помни своята родина, етюди...

Тук малко отстъпление — то има за цел да припомни вече познати неща, неща от „приказките с поука“, с благородна и най-благородна поука. Тоя път във връзка с етюда, с Паганини, а също и... с любовта към самия себе си.

Етюдите служат за упражняване на пръстите. От страниците, писани от Черни, струи скука, страхотна скука. Посоченият от педагозите, виртуозите и композиторите път към Парнас минава през безбрежната скука на сто хиляди етюда. Това не е музика за живи хора

— написана е за латерни. „Школата за сръчност на пръстите“ учи на вътрешно мъртвило. С всеки свой такт етюдите говорят: движи пръстите, движи бързо пръстите, движи все по-бързо и най-бързо пръстите... А какво са пръстите? Единствена и крайна цел ли? Чиста лъжа! Пръстите, чудесните, великолепните пръсти на Паганини са само инструмент на неговата велика поетика. Да, от тука минава пътят. Няма никаква музика без живот и мисъл в нея, няма жива и мислеща музика без жив и мислещ човек.

Наистина не е дребна работа да скъсаш със стария обичай. Мисълта за леснотия и удобство те кара да избегнеш етюда. Но достъпът до удобството е препречен от любовта към музиката и от любовта към самия себе си. Любовта към музиката те кара да протестираш срещу „школата на сръчността“ и мъртвилото, любовта към самия себе си те учи на смелост: ти имаш сили да воюваш срещу лошия смисъл на етюда, срещу неговата пустота и нищета. И както концертът под перото на Фридерик придобива блясъка на изкуството, което говори за съвременния човек, така етюдът най-сетне става жива музика.

И така, от седмица на седмица, от ден на ден дори расте съзнанието за избор на правилни творчески пътища. Нищо чудно тогава, че и младежката гордост, и младежкото самолюбие растат през тия години, което е най-важно в живота на Фридерик. Затуй, ако Констанция или приятелите му могат да наранят самолюбието му, те в никакъв случай не биха могли да го сломят.

Северин Гошчински, който миналата година е пристигнал от Лвов и се е установил в столицата, е един от най-близките приятели на Маурици. Той е нисък, широкоплещест, със следи от едра шарка по лицето, „можеш да го сметнеш най-много за пъдар“ — толкова обикновена физиономия има. Маурици го въвежда в литературния кръг на Варшава с възторжена рецензия за „Замък каньовски“, поема на Северин, която — както пише рецензентът — „ние не се колебаем да отнесем към истинските украшения на нашата литература, към произведенията, с които тя основателно може да се гордее“.

Северин посещава „Джюрка“ само с Маурици. Той мълчи. Скрит е и студен. За себе си не обича и не желае да говори.

Но тоя ден, когато Фридерик идва в кафенето да заяви, че е решил вече с родителите си да замине за чужбина рано през есента.

Северин нарушава обичая си. Той вдига глава от вестника, зад който пуши с малка галицийска луличка.

— За къде? — пита той.

Фридерик, зает с мисълта за пътуването си, не обръща внимание на иронията, която звучи в гласа на Северин. Той обяснява, че тъкмо това му е трудно да определи — дали Италия, Франция или Виена. Отива да учи и едни съветват едно, други — друго. Той още не знае...

— И защо всичко това? — последва нов въпрос на Северин.

Поглеждат го смаяни. Нетърпеливият Витвицки размахва ръце.

— Как така защо? — протестира той възмутен. — Северин подиграва ли се? — На всички става ясно, че се подиграва. Фридерик преbledнява и прехапва устни. Другите също мълкват, дори Маурици не знае какво да каже. Чакат да разберат смисъла на тоя въпрос. А Гошчински внезапно става сериозен.

— Бях на седемнадесет години — казва той, — а отдавна вече пишех стихове. Спомням си една трагедия за Собески, поема за запорожците и сонети в чест на една девойка. Но после в Гърция избухна революция срещу турския тиранин. Изгорих всичките тия хартийки. Цяла Украйна прекосих пеша. Чак до Одеса. Само и само да стигна до страната, в която бе загинал лорд Байрон. Искях по неговия прекрасен пример да воювам за свободата на гърците. За хартийките ми беше мъчно, но гърците обичах заради робията им повече и от сонетите, посветени на панна Анка, и от поемата за запорожците.

Той дълго мълчи. В съседство с техните масички двама отегчени студенти играят хазарт — чува се сухото тракане на хвърляните зарове. Витвицки въздъхва дълбоко.

— Защо ще пътуваш днес за Париж? — пита тихо Гошчински. — Днес всички пътища водят към Варшава. Зная: жалко за хартийките. Но нека ги оставим за по-късно.

Фридерик се отдръпва до стената и като чувства върху себе си погледите на всички, извиква на устните си най-весела усмивка.

— Виждаш ли — обръща се той към Стефан, — забрах да ти съобща една комична новина, — Биксел, докторът, полудял. Жени се за сестриницата на покойната си жена.

Северин отново скрива лице зад вестника. А Стефан подхваща боязливо темата:

— За сестриницата?

— Да, за една седемнадесетгодишна девойка. А докторът вече наближава седемдесетте — добавя Фридерик и става от масата. — Стар дявол в нова печка огън ще пали...

Островски избухва в смях.

— Ех, че забавна история — повтаря той трескаво и гледа Фридерик право в очите, — ех, че забавна история!

— Довиждане! — казва Фридерик.

Около масичките — мълчание. Маурици смуче горната си устна и слага ръка върху коляното на Северин. Гошчински го поглежда въпросително. Но не дочаква отговор. Маурици мълчаливо клати глава в знак на неодобрение. Северин свива равнодушно рамене, Витвицки отново въздъхва лирично.

— Дванадесет — затананиква единият от играещите хазарт и извънтява със спечелени медни монети. Тогава Островски щраква с пръсти и крайно сериозен, се навежда над масата.

— Ех, че се насмях! — казва той извънредно високо.

Като научава, че датата на заминаването на Фридерик е окончателно определена, Констанция повдига рамене. Тя съвсем няма намерение да отговаря с усмивки на интересните новини.

— Виена е хубав град — казва тя сухо.

Двамата вървят по брега на Висла. Върху едно тясно носче, мито от лениви дребни вълни, седи неподвижно старец. Прътът на въдицата му се оглежда във водата, а около края вълните образуват малко колелце.

Фридерик оборва глава:

— Нищо не ме тегли вън от родината.

В тоя миг той вярва, че наистина нищо не го тегли вън от родината. Констанция го поглежда крадешком. В погледа ѝ личи въпрос. Той отговаря:

— В родината всичко ме задържа.

Констанция слага длан върху рамото му. Лиризмът на тая сцена заглушава спомена за всички моменти на страдания и гняв. Пред него е Констанция точно такава, каквато само може да си я мечтае романтичният любовник: късното слънце блести в развълнуваните ѝ очи, леко разтворените устни трептят, по бузите ѝ златее мъх като на праскова. Как да не я обичаш?

Затичват се към реката, засмени като деца. Старецът започва да ругае. Близко до пясъчния нанос блясва сребърният гръб на една рибка.

Но когато се връщат към града, Констанция отново се намусва: Фридерик е споменал нещо за княжеските адютанти — че адютантствуват повече на нея, отколкото на княза. Това е трябвало да бъде нещо като шега. Но не се удава нито на Фридерик, нито на Констанция. Когато той го казва, очите и гласът му са пълни с тревога, а Констанция затваря уста в почти враждебно мълчание. Позволява му да я придружи само до Мьодова. Сбогуването е нервно, студено и кратко. Сдобрява ги едва първата юлска вечер тази година — тогава Фридерик ѝ донася букет от топчести бели и червени рози.

На 8 юли се състои бенефисен концерт на пани Майерова. Негова милост пан Фридерик Шопен взема участие, като свири Вариации ор. 2, пред които Шуман ще извика: „Шапки долу!“. В залата присъствуват едва няколко десетки души. Госпожа Майерова излиза на подиума със зачервени от плач очи. Фридерик сядва пред пианото с равнодушна усмивка. На какво може да разчита човек от провинциалните любители на музиката?

Това, че залата е почти празна, можеш да посрещнеш със свиване на рамене и с презрителна усмивка. Но това, че от залата отсъства Констанция — то боли. На всичко отгоре същия този ден в кафенето избухва разпален спор, смисълът на който също нарушава спокойствието на ума и сърцето. Един от новите приятели на Маурици — Набеляк — започва да се подиграва с изкуството, с неговото значение и действителност в такова решително време като 1830 година. В думите му се чувства бруталното пренебрежение на човек, който смята карабината единствено достойна за внимание оръжие за действие. Фридерик се разпалва — той защитава изящните изкуства при съпровода на не най-умните бележки на Стефан Витвицки. Но пийналият Набеляк и спукана пара не дава за изкусните доводи. Той се смее.

— С перо мъчно можеш да гръмнеш, нали? С пиано — още по-трудно — добавя той и поглежда към Фридерик.

Гошчински се усмихва мълчаливо и смуче лулата си. А Маурици, от когото нападнатите очакват победоносна и незабавна защита, измънкава под нос вяло и без желание няколко фрази. Накрая Витвицки избягва, пламнал от гняв, като затръшва вратата.

Фридерик не желае да стане смешен и остава на масата. В края си отмъстява доста злорадо — повтаря речта на Набеляк, като имитира по такъв карикатурен начин смисъла, жестовете и мимиките му, че всичко приключва с помирение и смях. Но трънчето си остава. А вечерта — тоя безуспешен концерт, отсъствието на Констанция... Това е един от ония дни, които на всяка крачка потискат, ядосват или натъжават. Такива дни нямат край — в такива дни дори сънят бяга през девет планини — в десета.

Констанция не била дошла, защото не могла. Той си дава вид, че вярва на обясненията и извиненията ѝ. Исква да вярва в тях. Но това не помага — с добри желания още никой не се е излекувал от любовта си.

Лесно е да обичаш творбата на собственото си въображение. Ала кой може да обича жив човек, без да страда и да върши глупости? По-рано му се е струвало, че присъствието на Констанция може да бъде само — и изключително — час на възхищение или щастие. Струвало му се е, че ще разговарят за най-възвишени неща, че ще си шепнат думите от уста на уста, от сърце на сърце. Никаква грозна дребнавост не ще успее да смали величината на техните чувства. Вечерта, когато пан Солива ги представя един на друг, Фридерик заспива, като плаче от тревога и щастие. Днес любовта към Констанция е с това по-истинска, че понякога поражда гняв — понякога дори ненавист.

Констанция е достойна и за поетична любов, и за човешка любов. Дълъг път обаче разделя тия две нейни лица. Фридерик обиква по-рано първата Констанция. Затова втората е съпътствувана от страдание.

Страдат двамата — Констанция плаче и се муси на сръдните на Фридерик. Няма що — Фридерик се бори за любовта си към нея с все по-буйна любов към себе си. А точно това наранява Констанция. Гресеровци и писаревци се въртят около красивата девойка, изпълняват с нея дуети, перят се с униформите си. Тя не ги отблъсква, въпреки че в ръцете ѝ е сложил сърцето си Фридерик Шопен, метеор на музикалния живот на Европа. Гъска такава! Не може да схване, че съдбата я готви за нова Евридикад.

Когато се връща от вечерта на пани Майерова. Фридерик накъсва на дребни късчета снимчицата на Констанция. После, плачейки, ги събира в едно. Лекият повеи на вятъра издухва късчетата хартия от бюрото — те се белеят на земята като пресен сняг.

Изобщо Варшава става все по-горчив град. Равнодушието на публиката, толкова внимателна през март, равнодушието на приятелите, все по-далечни или все по-глупави, равнодушието на Констанция... Ето греховете на Варшава, списъкът на които расте, наранява, кара Фридерик да мисли за бягство в широкия свят. Широкият свят ще го посрещне и приеме другояче.

После настъпват дни на успокоение. Констанция е нежна и близка, приятелите говорят за гениалността на Фридерик, в кафенетата, по улиците, в салоните — усмивки на уважение. Добре се чувства в родителския дом, удобно. Той дори не иска да мисли за заминаване в света на чужди хора, може би враждебни.

Ала пан Миколай зорко следи събитията. Той се ориентира за отношението на Констанция към сина му и се радва на тъгата на Фридерик. Защото, когато мисли за Гладковска, той се усмихва с презрителна ирония: Гладковска? Много нисък е нейният дом за единствения му син. Понякога на масата ще спомене с кого е видял днес пана Гладковска на улица Беднарска или как са я одумвали. Фридерик се осмива равнодушно, но е бледен.

Сарачът Орпишевски довършва два пътнически куфара, приходящата шивачка изпраща копирените ризи, пътническият и официален костюм са на последна проба. Всички тия неща ръководи дискретно пан Миколай.

В началото на септември от Виена се получава един брой от „Allgemeiner musikalischer Anzeiger“. Виенският критик помества бележка за Вариации ор. 2 от Фридерик Шопен, издадени от фирмата „Тобиас Хаслингер“ (по-рано „Щайнер“). „Бележката е къса, но толкова възторжена — хвали се Фридерик в писмо до Титуо, — толкова възвишена и при това философска, че не е възможно да се преведе... И все пак в нея няма нищо прекалено: тя е такава, каквато я желая, защото ми признават самобитност.“ Тая вечер пред очите на бащата и сина се изправят концертните зали на най-великолепните столици на Европа. Те засенчват спомена за Констанция и заглушават горчивите думи на приятелите. Виена хвали, възхищава се от вариациите. Вариациите? Те са вече стара, отдавна забравена работа. Сега в прекрасно ушитите от сестрите папки чакат своя триумф два концерта от Фридерик Шопен.

Остава още един въпрос — финансовият. Княз Радзивил е забравил за меценатската си отзивчивост. Другият почитател и меценат, министърът, председателстващ комисията по вероизповеданията и обществената просвета, граф Мостовски, отпуска „на сина на професор Шопен по 5 (пет) злоти годишно за двегодишно пътуване из чужбина и за усъвършенствуване на таланта му като пианист...“ Трябва, значи, със собствени усилия да увеличи спестяванията, предназначени за Виена, Милано и Париж. Тогава — концерт, прощален, бенефисен концерт. Той трябва да донесе няколко хиляди.

В сряда сутринта, на 22 септември, Фридерик е седнал пред бюрото в мансардната стая и остри перо. По прозореца се стичат дребни дъждовни капки. Писмото до Титус Войчеховски в Потужии започва така:

„Най-скъпи живот мой!

В писмо по човек по-лесно мога да ти обясня защо все още съм тук. Преди няколко седмици баща ми наистина не желаше да тръгна поради размириците в Германия. Без да смятаме крайрейнските провинции и Саксония, които също вече имат нов крал, Брауншвайг, Касел и т.н., чуваше се, че и във Виена няколко хиляди души започнали да се мусят поради брашното. Какво са искали от брашното, не зная, но че е имало нещо — това ми е известно. В Тирол също се разсърдили. Италианците кипят и Мориола ми каза, че всеки момент се очакват новини. Още не съм правил постъпки за паспорт, но хората смятат, че няма да получа такъв освен за Австрия и Прусия — да не съм мислел за Италия и Франция. Знам и това, че на няколко лица вече изобщо са отказали паспорт, което навярно на мене няма да се случи. Вероятно през следващите няколко седмици ще замина през Краков за Виена, защото там отново са си опреснили спомена за мене, значи, трябва да се възползувам...”

По човек по-лесно може да изпрати новини на заровения в провинцията приятел, но и в този случай трябва много да внимава да не каже нито думичка в полза на тия, които разтърсват тронове в Западна Европа. Писмата по пощата се четат от специални хора в централното бюро на тайната полиция. Писмо, носено от човек, също по нещастна случайност може да попадне в ръцете на тия господа. Във Варшава става все по-задушно.

Знакът за въстание дава Париж. После от запад към изток лумват революционни огньове. Карл X, възкачен на френския престол по заповед на Свещения съюз, изчезва от Париж, сякаш издухан от вятъра. Навярно е помнел съдбата на citoyen Карет^[4] и не му се е видял весел споменът за „червената вдовица“.

Когато до Варшава стигат първите вести за юлските дни на Париж, Жуковски се усмихва на приятелите:

— Навлизаме — казва той — в епохата на нов земетръс...

Тръс на историята? — Нека да е така. Сеизмографите на още спокойните страни, тоест дирекциите на полициите, започват бързо да отбелязват силата на трусовете. Започват да пристигат все по-страхотни вести: Белгия, Саксония, Брауншвайг, Касел, дори разтанцуваната Виена, биват обхванати от пламтящите потоци на революционната лава, земята се пука и изхвърля на повърхността си барикади.

Негово величество самодържецът на Русия и крал на Полша Николай I е запомнил добре животинския страх, стиснал гърлото му при вестта за акцията на декабристите, изпречили се на пътя му към трона и дори заплашващи живота му. Тогава царевичът с оръдейни залпове успява да си отвори лошо затворения път. Оттогава „така е повярвал на личните си вдъхновения и така вярва, че те произхождат от бога, та — както се изразил един от министрите му — колчем изразявал някакво мнение, веднага се ослушвал какво свети дух бил казал чрез него“. Ала страхът си останал. Затова едно от тия вдъхновения — вдъхновение като че ли най-важно — е ненавистта му към всяка мисъл за конституция, към всяко желание да бъде сринат установеният от Свещеният съюз порядък. Прегледал първите телеграми на революциите в Париж и Брюксел, той веднага свиква на внезапно съвещание и членовете на генералния си щаб. В заповедта се казва: „Да се приготви оперативен план за смазване на френската и белгийската революция.“

Първите скици на плана предвиждат въоръжените сили на Кралството като предна стража, която да възстанови стария ред, въведен от николаевската армия. Още през август негово царско височество княз Константин Павлович заповядва полските полкове да бъдат съсредоточени около Варшава: от рота в рота се предават слухове за война с французите, за далечни походи; във военното

училище дори най-големите гуляйджии изведнъж забравят картите, момичетата и водката...

В същото време в полковите лагери около Варшава младите офицери пиянствуват, ходят в столицата, връщат се на разсъмване, пеят неприлични песни. Но една част от тях се забавляват доста странно. Затварят се в стаички на второстепенни заведения и вместо да пият водка, разискват. В тия групи се виждат Висоцки, Урбански, Заливски... Като докладва на заговорническия щаб за положението през месец септември, Заливски съобщава, че в заговора са включени представители на всички варшавски и лагеруващи около столицата полкове на брой сто деветдесет и седем офицери от долните чинове. След прочитането на тоя доклад Набеляк неочаквано предлага да се ускори определената за последното съвещание дата — февруари следващата година. Висоцки се противопоставя — избухва спор. След продължителни разисквания предложението на Набеляк бива отхвърлено. Висоцки мотивира отлагането на революцията с липсата на водач, а когато дори Маурици застава на негова страна, Набеляк излиза, като затръшва вратата. Заливски ругае. Помиряват се едва на другия ден в кафенето. Набеляк и Маурици сядат на обща маса в „Барок“ с вестник в ръка, но все още се гледат накриво, когато Гошчински се втурва, засмян до уши. Нещо нечувано: Гошчински да се смее на глас! Той спира до Маурици:

— Плъховете — казва, — плъховете напускат кораба.

Той е донесъл наистина смешни новини: Грабовски, министър на „онежежествяването“, княжески слуга, заминал толкова бързо от Варшава, че не успял да вземе със себе си дори своята най-нова „камериерка“ — бързал... в отпуск. А председателят Шанявски също така внезапно започнал, да се стяга за Виена, за да „спасява здравето си“. Носят се слухове, че и негово превъзходителство Николай Николаевич Новосилцов в най-близки дни заминавал за Слоним.

Маурици веднага предлага пунш в „Джюрка“. Но не стигат до Мьодова — по пътя ги привлича „Веселият Бакхус“, където, както е известно, ведно с гданската водка сервират най-вкусния в цялото Кралство ловджийски бигос. Докато донесат първото шише с водка, Набеляк вече се е опил — от собствените си мисли. Протегнал крака под масата, разположил се на стола, той се усмихва мечтателно. Очите му са забулени с мъгла.

— А може би още през ноември — обръща се той към Маурици, — разбираш ли, брат, през ноември...

Водката донася Доротка — як дъб с лице на ангел, както я нарича Маурици. Северин ощипва момичето за крака. То започва да му се кара, но приятелски. Северин се смее:

— Ами ти, душичке, какво ще ни кажеш за ноември, а?

Тя го изпраща по дяволите. Тресейки се от смях, пият първата чашка: „Да живее революцията — смърт на тираните!“

* * *

Трети ноември — първият ден от пътуването — е тих и слънчев. Студеното слънце е стопило сутринния скреж. По полето се влачи дим от огнищата.

Дилижансът леко люлее, кара на дрямка. Никой не приказва. Седналият отсреща дебелан присвива очи, пази се от слънцето като от мухи. Конете пръхтят енергично, но тичат в ленив тръс.

Кулите на Варшава вече са изчезнали. От двете страни на пътя се простира Мазовецката равнина. Всяко завъртане на колелото те отдалечава все повече и повече от всичките ти минали работи. За теб остава идиличното и ангелско детинство, възвишената и тъжна младост, любовта към Констанция... близкият на сърцето ти град и сърцата на интимните приятели. Може да ти се струва... не: може да се надяваш, че всичко това отнасяш със себе си. Пътят на заминаването винаги може да стане път на завръщането. Ако се върнеш — ще приветствуваш Констанция, родителите си и сестрите, приятелите, града. Ако се завърнеш като Фридерик Шопен, завръщането ти ще бъде триумфално.

На пръста си той носи пръстен с тюркоаз. При сбогуването с Констанция са си разменили скромни подаръци и тогава той като че ли за пръв път е разбрал, че Констанция не желае раздялата, че се бои от нейната безвъзвратност. „Дори да се върнеш — прошепва му тя, — няма да се върнеш при мене.“ Вечерта е студена и той потръпва. После двамата са разтърсени от плач. Да, всяко сбогуване може да бъде — и често е — сбогуване завинаги. Това съзнание не могат да прогонят никакви думи, клетви или обещания.

Моментът на сбогуването е винаги момент на истинска любов, защото е ръководен от страх пред загубата ѝ.

„Ако се върна — казва той, — ще се върна при тебе.“

Целувайки се, те си вярват. Но това са целувки на отчаяние. Нима можеш да се довериш на съдбата? Над Варшава се носят ниски, тежки облаци и вечерта е грозна. Едва нощният вятър ги разгонва.

Притвори клепачи — ще видиш Констанция. Нейните очи или устни, или ръцете ѝ. А когато ги повдигнеш, ще видиш пред себе си просторна равнина — обекта на твоята втора любов.

Земята в Мазовецкия край е равна и неплодородна. Трябва да се бориш с нейната безплодност, с вятъра, който носи град или бури, със слънцето, което при суша напуква земята като кожа на студени длани. Невинаги слънцето е толкова меко, като днес. Случва се хоризонтът да изчезва в дъждовете, по ливадите да се влачи дим заедно с мъглите, а в дните преди новата реколта устните на децата да са сини и да треперят.

Това не е край особено плодороден и особено мек.

Въпреки това, както отнасяш със себе си образа на Констанция и любовта към Констанция, така отнасяш със себе си образа на този край и любовта си към него. Може би има отечества по-хубави, по-жизнерадостни, по-богати. Ала няма да намериш отечество, което би могло да ти замести това, с което се сбогуваш сега.

Пред тебе се открива време на борба за триумфа на любовта към самия себе си. Пътят води към юг и запад. Трябва да вярваш, че на края му те чака слава и богатство. Трябва да се надяваш, че третата любов на твоята младост ще бъде любов честита. Тя ще бъде също любов почтена — заради нея не ще зарежеш другите два вида любов.

Крайпътните върби бавно отминават назад. Върху стърнището се е събрал сейм от врани — странен, защото е мълчалив.

[1] Масово. — Б.пр. ↑

[2] О, госпожице Констанция... Позволете да ви представя нашия бележит артист, гениален мъж, господин Фридерик Шопен... — Б.пр. ↑

[3] Полско национално ястие, приготвено от кисело зеле, разни видове месо, колбаси, подправки и др. — Б.пр. ↑

[4] Гражданинът Капет. — Б.пр. ↑

ВТОРА ЧАСТ

ПАРИЖКИ ДЕКЕМВРИ

В къщи пред Бъдни вечер мирише на мед и мак. Бузите на момичетата са се зачервили от огъня, майката току навиква, по лавиците в килера се трупат купчини козунак. Живни се навърта около домашните водки, бащата опитва вината.

А в дванадесет часа през първия ден на празника всички отиват в храма на сестрите-визитки — дори бащата смята, че тоя ден трябва да изслуша светата литургия. Излизат петимата заедно и крачат бавно, важно — напред вървят Фридерик, Людвика и Изабела, зад тях — пан Миколай под ръка с майката. Наоколо — бели покриви и дървета, под краката пее и скърца сняг.

* * *

А ето декември в Париж — първия ден на Коледа в Париж. През последните две денонощия се е излял дъжд като из ведро. Днес грее слънце. Ала на човек не му се иска да излезе дори за закуска. Вечерта Фридерик ще отиде на тържествен банкет, който Централният френско-полски комитет на Лафайет дава в ресторант „Au Rocher Cankal“.

А предиобеда и следобеда ще посвети на писане писма до Полша. Поне по тоя начин ще може да заговори на близките си и да почувствува тяхното присъствие отдалеч.

Това ще бъдат писма до семейството и до Титус.

Днес минават тринадесет месеца и двадесет и три дена, откак е напуснал родината. Как да обгърне това време с паметта си? Как да го обхване, да го асимилира, как да сложи в ред всичките си спомени? Тия тринадесет месеца и двадесет и три дена всъщност са лишени от израз. Те е трябвало да минат весело и хубаво: Виена — хубави момичета, един концерт, че... втори... после Милано.

Вместо това новината за избухналата революция във Варшава разтърсва Виена още на трети декември. А като че ли на следния ден

пристига писмо от баща му с категорична забрана да се връща във Варшава.

И преди една година — точно на първия ден на Коледа — Фридерик също пише писма от Виена на родината. Тогава вече било известно, че школниците първи са грабнали оръжие, че именно Северин Гошчински е повел малкия отред затворници към Белведер^[1], за да хванат Константин Романов — Северин, тоя сякаш грубо скроен, с белези от едра шарка, студен мълчаливец.

Бащата категорично му е забранил да се върне, а разумните виенчани се усмихват и подиграват: как ще се справят петдесетте хиляди поляци с двестахилядната армия на Николай?

Някакъв охранен буржоа, който се тъпче в италианската гостилница с макарони, заявява: „Der liebe Gott hat einen Fehler gemacht, dass er die Polen geschaffen hat“^[2]. Защото Polen значи: бунтовници.

Как да преценява събитията през тази година? От родината са пристигнали вести за героизма на армията и за страхливостта на генералите. Едни викат: „Хлопицки е предател!“ — „Не — крещят други, — Хлопицки е герой!“ После главнокомандущият Сквиинецки започва да печели битките, а след това — да ги губи. Във Варшава бесят шпионите и предателите по уличните фенери. Холера почва да коси армията. Сеймът разисква и мисли за преговори.

От хиляда километра разстояние страната ту изглежда като героична крепост, ту отново заговорват за нея като за грамадна лудница. През Виена преминават към различни части на света дипломатически куриери — за помощ до Лондон, за помощ до Париж. Франция, казват, щяла да помогне. Та нали варшавската революция спасява Франция и Белгия от интервенцията на цар Николай, който иска да възстанови в тия страни установения от Свещения съюз порядък. Франция без друго ще помогне!

Фридерик посещава императорско-кралската опера, посещава познати, пише писма до в къщи и чака писма от родината. Пише на родителите си, че е здрав и че се забавлява отлично. „Ах, това време, как хвърчи! Краят на май е вече, а аз съм още във Виена...“ А друг път: „Вчера се върнах в къщи в дванадесет часа, защото беше празникът Свети Ян — именият ден на Малфати... Луната светеше чаровно, фонтаните бликаха... Откровеността и любезността на

домакина, елегантността, веселото общество, остроумието, което цареше там, и отличната вечеря ни задържаха до късно...”

Бил здрав и се забавлявал отлично. Но някои го питали защо не се връща в отечеството си. Могъл ли е да им отговори: „Не мога, защото татко ми забранява!“

Шопенови нямат обичай да доверяват грижите си никому — дори на момичетата, с които се посреща новият ден. Затова може да се допусне, че наистина е бил здрав и че във Виена се е забавлявал отлично. Но една вечер заедно с чешкия цигулар Славик посещава сестрите Фрьолих, Тереза и Ана-Лиза, които живеят сами на Кроатенгасе. Славик, очарователен компаньон, забавлява всички така, че момичетата се смеят до сълзи, а Фридерик не може да си поеме дъх. Има и вино — някакво тънко Erlauer.

Фридерик познава Тереза не от днес. Той знае: тя ще почне да капризничи с детско гласче. Присвива очи — виното е размътило мислите му. Но преди да усети върху раменете си топлите длани на Тереза, шепнеща виенските си нежности, той, без каквито и да е сложни причини, погледи и преживявания, изведнъж се разплаква. Навярно си е припомнил Констанция, след Констанция — бащиния си дом, родителите, Шафарня... а в Шафарня има едно езерце, в което брезите се оглеждат денем и нощем. Той скача и избягва.

Ужасена, Тереза се затичва подире му на стълбището. Но Фридерик не се връща. Блъсва някаква старица, която — това той успява да чуе в паническото си бягство — започва да навиква Тереза.

Все пак се връща — още същата вечер, — за да се извини. И обяснява всичко. Най-сетне самотата през тия месеци не е по силите на тоя двадесетгодишен младеж, отгледан с нежности и разглезен от хората и съдбата. Защо е толкова самотен? Става му по-леко, когато проумява, че Тереза нищо не е разбрала — тя седи, прозява се и ужасно скучае. Накрая го утешава, както тя може. Но да оставим това.

Като казва обаче, че е самотен, той казва истината. Големият свят сега го е посрещнал по-иначе, отколкото преди една година. Не му се удава да даде концерт, издателят е публикувал Вариациите и Сонатата, но няма намерение да плаща, липсват приятели не за музика, пийване и забавления, а за обикновена човешка дружба.

Всичко това щеше да бъде поносимо, дори той не би му обръщал внимание, ако не бяха вестите от родината. Споменават се нови имена

на селища, малки селца изведнъж почват да растат до достойнството на места на големи сражения; на полето пред някой мост топлата още войнишка кръв е размразила замръзналата пръст, сетне полето отново бива втвърдено от възчерен скреж, а селата обкръжава хоризонт от пожарни сияния. И тия сияния вървят от изток към запад, от североизток към югозапад — все по-близо и по-близо до Варшава. През Виена минават куриери — всеки от тях твърди, че Англия, Франция и Белгия ще помогнат — във всеки случай Англия и Франция — но Франция съвсем сигурно.

Какво да предприеме? Да се върне в родината и с ръце, създадени за клавиатурата, да хване пушка, за която в края на краищата ще се свършат патроните? Баща му му забранява да се завърне. „Продължи пътя си — пише той — към юг или запад... към юг или запад.“

Остава му един стар другар в самотата и истински приятел — пианото. „Проклинам деня, когато тръгнах — пише Фридерик на Яш Матушински — ... всичките обеда, вечери, концерти, танци досаждат до гуша. Тук ми е толкова тъжно, глухо и мрачно! Обичам всичко това, но да не е в такъв жесток вид. Не мога да правя, каквото искам, а трябва да се контя, фризирам, разхубавявам; в салона се преструвам на спокоен, но когато се върна в къщи, пианото гърми като гръмотевица.“ За спокойна творческа работа и дума не може да става. Но вечерите, прекарани над клавиатурата, дават нови теми — да ги наречем теми на гняв и самота. В такива дни под пръстите няма да се роди фраза на кокетен валс или лирична любовна фраза. Засега е трудно дори да обхванеш в определена форма помислите, които се раждат през тия седмици. Те чупят рамките на общоприетите норми — нямат нищо общо с това, на което го е учил маестро Елснер, както виенската му самотност няма нищо общо със спокойните вече днес спомени за варшавските градини и улици.

* * *

Във Виена — паника: страх пред бушуващата в Полското кралство холера. Сергиджиите и уличните продавачи на иконички, кръстчета и други религиозни предмети печелят луди пари от

продажбата на печатни молитви за пропъждане на холерата, докато сергиджиите и уличните продавачи на плодове хвърлят стоката си в Дунав — никой не я купува. По Дунав плават портокали, праскови, кайсии, златисти круши...

Най-сетне, след дълги старания, руското посолство продължава паспорта на господин Фридерик Шопен, а френското му дава транзитна виза „Via Париж за Лондон“. Пътят към Запад минава през Линц, Залцбург, Мюнхен, Щутгарт.

Фридерик, разбира се, е здрав и през време на пътуването се забавлява отлично. В Линц за нещастие се запознава с друга Тереза. В Мюнхен се напива с бира. Нови градове, гледки, пейзажи, навсякъде — пиана... и непрестанна, мъчителна, безнадеждна като неизлечима болест липса на приятели. Тоест — самота.

* * *

Как да подреди в ума и съвестта си тая странна година? Човешките работи се движат по толкова пътища! На Кроатенгасе е живеела Тереза, която първа му дава възможност да познае прелестите на лекомислените момичета — втората Тереза го научава сам да бъде лекомислен. Не — не си струва да помни това. Не си струва да помни и салоните, костюмираните, балове и приемите. Тия неща са оставили след себе си само пустота и скука. Тогава какво да помни? Битките ли, за които само е слушал — човешки дела, близки и бъдещи безпокойство, близки на сърцето, но чужди на въображението! Битка при Велке Демби, при Сточен, рани и кръв, победни възгласи и крясъци на паника — това са думи, думи, думи... Фридерик не познава тяхното съдържание, не знаят какъв смисъл крият те в себе си!

Образът на Констанция е закрит от образите на родния дом и край. Фридерик не е нито поет, нито актьор, нито герой на роман, да играе патетична, лирична или трагична комедия. През Виена, Линц, Страсбург и Мюнхен минава пътят на няколко Фридериковци. Един тича от салон в салон и трескаво проверява дали в джоба на сюртука си има препоръчителни писма, благодарение на които може би ще му се удаде да организира концерт. Вторият се забавлява с разни Терезки. Третият пише писма до в къщи и въздиша като малко момче.

Четвъртият отива в късна вечер край Дунав, търси в ритъма на вълните му ритъма на висленските вълни и слуша гласа на далечната страна — самотната страна. И още един — много ценен... помнен... обожаван — това е младият полски виртуоз и композитор, автор на многобройни произведения.

И както денят се разгръща, променя своята светлина, съдържание, обичаи или пейзажи, така тоя млад човек променя мислите и постъпките си. На кой Шопен обаче трябва да се даде първенство? Дали той е бил просто загубен някъде в Европа, боледуващ от самота млад човек, който внезапно е почувствувал липсата на родния дом и родния град?

В деня на коледните празници, които вълнуват до сълзи, на такива въпроси тоя младеж би искал да кимне с глава в знак на потвърждение. Но истинският Фридерик Шопен не ще се поддаде на такава слабост.

* * *

Най-трудните часове на тая самотна година са в Щутгарт. Още в Мюнхен се говори, че предградията на Варшава са в пламъци под артилерийския огън. В градините на Вола снарядите брулят едва узрелите ябълки.

В Щутгарт Фридерик научава, че Варшава е паднала. Би могло да се помисли, че безпомощният и самотен младеж или ще се разплаче, или ще се напие. Не! Когато говори и мисли за самотата, той говори и мисли за хората. Но му остава музиката — сигурният приятел.

Шопенови нямат обичай да доверяват своите чувства и мисли. Но Фридерик Шопен знае, че чрез музиката, написана от него, ще съумее да изрази отношението си към света. Тактовете, написани в Щутгарт, няма да породят в никого мисъл за някакъв сноб, бонвиван или сълзлив мамин син. Дори нежният спомен за Констанция бледнее и стихва.

Фридерик тъкмо е слизал по стълбището на щутгартската странноприемница, в която бил спрял, когато собственикът го настига задъхан. Едрият мъж, същински атлет, трепери като момиче:

— Warschau erobert!^[3] — повтаря той. — Warschau erobert!

Тоя ден Фридерик Шопен скицира етюда, на който ще даде името „революционен“. Когато го слушате, ще чуете гласа на отчаянието, което заплашва и което не знае какво е примирение.

Във Варшава войниците от революционната армия захвърлят оръжието на купища, цевите звънтят остро, ротният фелдфебел от втория батальон на чвартациите^[4], сержант Муха, плаче — плаче от яд. Това са дни на отчаяние. Но революциите избухват и побеждават също поради отчаяние.

Етюд № 12, опус 10 е великолепно упражнение за пасажната опитност на лявата ръка на изучаващия го пианист. При формалния му анализ ще се открие необикновено смело за епохата използване на хроматиката, — а никой преди Шопен не е умеел така майсторски да оперира с чужди тонове, както той в пасажния акомпанимент на тоя етюд. Освен това...

Но не — септември в Щутгарт е месец на отчаяние, еднакво заплашително като отчаянието, което са понесли със себе си на Запад Мохнацки, Ворцел, Лелевел и сержант Муха. В етюд № 12 от опус 10 не търсете фигуративни и модулационни шедьоври. Произведението на изкуството, включено в осемдесет и двата такта, е правдив образ на живота, който няма да се огъне пред поражението и няма да се удави дори в собствената си кръв.

Когато Адам Мицкевич пише в Дрезден историята на Конрад^[5], той сте обръща към бога и вика: „... защото ти не си баща на света, а... цар!“ В Щутгарт Фридерик Шопен записва същите думи в страниците на своя дневник и същите тия думи документира в музиката си. И двамата мислят едно и също нещо: ако дори той не може да даде на хората справедливост, очаква го война и детронация. А справедливостта ще си отсъдим сами!

Преди година и половина Северин, с лула при кафе и вестник, е обяснявал, че им е останала само пушката. Но пушката не оправда надеждите — капитулиралата армия остави след себе си купища оръжия, купища похабени от огъня дула. Ала днес, когато е време да се подредят, в мислите и съвестта събитията и преживелиците от изтеклата година, вече се знае: с изкуството си трябва да служиш на делото за справедлив ред в света, както другите му служеха с пушките си, макар и напразно.

След Щутгарт Франция — Франция, която трябваше да помогне. Та нали Париж щеше да даде оръжие на борещата се срещу тиранина Варшава? Толкова се бе говорило за това — с плам или със сълзи в очите.

Фридерик е вече в Париж, когато граф Себастиани, френският министър на външните работи, така преценява пред парламента съобщението за падането на Варшава: „L'ordre règne à Varsovie“ — във Варшава цари ред. По примера на депутата Буше от банките на левицата почват да викат: „Позор!“ Министърът се усмихва криво и иронично — после се хваща за дясната страна: черния дроб. Не е трябвало да яде днес пуйка с труфели.

Думите на министъра развълнуват града. На другия ден вече целият Париж крещи: „Позор!“ Пред кафене „Фой“ общинската гвардия трябва да разпръсва тълпите, гвардистите късат залепените по стените афиши: „Подлото изоставяне на героична Полша е за нас страшна заплаха! Граждани! Не чакайте... На оръжие!“ Затварят театрите, вестниците излизат с траурни рамки. По улиците почват да се издигат барикади. Но правителството докарва в столицата най-близките гарнизони, а на 22 септември, с 221 гласа срещу 167 на левицата, парламентът гласува доверие на министрите заради грижите им за реномето на Франция.

Париж е красив град. А понеже именно Франция щеше да даде помощ, към нея са се проточили емигрантските колонии. В края на октомври пристига Лелевел, на втори ноември — Маурици и Камил Мохнацки, а през декември на мястото на Временния емигрантски комитет се образува „Постоянен национален комитет“ — под председателството на Лелевел. Това става преди десет дни — на петнадесети декември.

А днес е първият ден на Коледа. На Бъдни вечер е валил ситен и проливен дъжд — като полските дъждове през август. А сега грее слънце. От балкона на петия етаж на булевард Поасониер се виждат като на длан булевардите от Монмартр до Пантеона. Фридерик се навежда през парапета: чуден е декември в Париж, градинките пред къщите се зеленеят от трева, над покривите виси лека мъгла — мъглата

е невидима, присъствието ѝ ще откриеш само в нежния колорит на града и в това, че кулите стават сякаш течни и трептящи. Фридерик сяда да пише писма.

* * *

Писмото до Титус започва както друг път.

„Най-скъпи мой живот!“

Какво да му пише?

„Втора година вече как трябва да ти честитя имения ден от далечна чужбина...“

После за Париж:

„Трябва да знаеш, че сега тук цари голяма немотия, пари малко се виждат в обръщение... Низшата класа е силно раздразнена и всеки миг е готова да промени мизерното си положение, но за нещастие правителството е много бдително към такива неща и конната жандармерия разпръсва и най-дребното струпване на хора по улиците.“

Преди няколко дни Фридерик е прекарал почти цял ден на балкона. Да — тоя ден трябва да се опише на Титус.

„Срещу мене — ето дословно писмото — се настани да квартирува Раморино... Предполагам, че знаеш как беше приет той навсякъде из Немско, как французите в Страсбург се впрегнаха в колата му и го возиха триумфално, с една дума, известно ти е какъв възторг прояви народът към нашия генерал. Париж не искаше да остане назад в това отношение... около хиляда младежи... преминаха през целия град... за да го поздравят. При все че си беше в къщи, за да не се излага на неприятности от страна на правителството (от това гледище той е глупак!), той не се показва въпреки виковете и възгласите: «Vivent les Polonais!» Излезе адютантът му и събщи, че генералът ги моли да дойдат друг път при него. А на следния ден той се изнесе от това жилище.

След няколко дни почна да приижда грамадно множество, вече не само младежи, но и възрастни, събрани пред Пантеона. Човешките маси растяха като снежна лавина, колкото повече улици преминаваха, докато конната жандармерия започна да ги разпръсва при моста (Pont

Neuf). Мнозина бяха ранени, но въпреки това на булеварда под прозорците ми се събра грамадна тълпа, която напираше да се съедини с идващото от другата страна на града множество...”

* * *

Вече е четири часът след пладне — спомни си Фридерик този ден. На запад по небето започват да се трупат облаци, на изток вечерният здрач се съгъства. Дърветата току се разтърсват от силен вятър, който иде на вълни, на вълни и носи откъм Монмартр ехото на далечна песен.

Фридерик се навежда през парапета на балкона. По тротоара край градинките се носи на кон един офицер и удря с опакото на сабята си изпречилите му се из пътя хора. По едно време офицерът се олюлява — точно запратен камък го улучва между плешките. Той навярно се уплашва, защото бодва коня и политва в галоп. Хората се разбягват встрани и викат присмехулно. От четвъртия етаж не можеш да чуеш какво викат, но Фридерик вижда как подир беглеца се посипват камъни.

Няколко къщи по-далеч се издига глас на уличен оратор, но понеже денят клони към своя край, мъчно можеш да видиш фигурата на човека. Понякога тълпата подема думите му и вятърът понася силния възглас: „Vivent les Polonais!“ А след него втори — „Долу министърът!“. Фридерик усеща как по гърба му полазват тръпки. Стиска челюсти, за да задържи сълзите си.

Песента откъм Монмартр се издига все по-високо — множеството става все по-гъсто и по-гъсто. Хванали се под ръка по десет, по средата на булеварда маршируват студенти. Над редиците им светят факли. Ораторът вече не се чува.

Внезапно откъм моста избухва рязък вик: от страничните улици се втурват гвардисти, по булеварда забумтява трясът на хусари. В мрака започват да припламват блясъците на острията на саби. Тълпата се скупчва, факла описва широка дъга и пада под копитата на конете. След секунда загърмяват пистолетни изстрели. Изведнъж над всички тия вечерни гласове се повишава тънкият глас на жена.

После отново се чуват няколко възгласа на оратора — не ги е заглушил дори конският тропот при новата атака. Заглушава ги едва скандираният от хилядното множество възглас: „Po-lo-gne, Po-lo-gne, Po-lo-gne!...” Атаката разбива гласа на тълпата на викове от страх и гняв. Нощта настъпва все по-близко.

Накрая започва да вали. Фридерик се прибира в стаята си, а ръцете му треперят така, че дори не може да си налее вода в чашата. У съседите зад стената се чува караница, плач на жена...

В светлината на лампата стаята на Фридерик е уютна и приветлива: светлината се плъзга по махагоновите мебели, стените имат цвят orange. Но зад прозорците отново боботи заплашителният глас на тълпата. Дори през затворените прозорци и врата прониква все по-широка, по-висока, все по-сурова песен.

„... Вече се радвах — пише по-нататък Фридерик, — че може би нещо ще стане, но всичко приключи с изпяването на «Allons enfant de la patrie» от огромен хор. Не можеш си представи какво впечатление ми направиха тия страхотни гласове на недоволния народ! Очакваше се, че на другия ден тази демонстрация ще продължи, но, глупаци такива, и досега си седят мирно и тихо. Само Гренобл последва Лион — и дявол знае какво по-нататък има да се случи по-нататък по света...”

Да — Франция щяла да помогне... Вместо това директорът на парижката полиция повиква в помощ на своите части батальон хусари — повиква го срещу тия, които крещат: „Да живее Полша!”

— Po-lo-gne, Po-lo-gne, Po-lo-gne!... — скандират работници със сини блузи, улични търговки, студенти, шивачи, жители на латинския квартал и Монмартр. В същото време министърът граф Себастиани с чувство на задоволство заявява, че във Варшава цари ред.

Какво още да пише на Титус днес, в слънчевия, мек декемврийски ден? За себе си?

„... няма да повярваш колко ми е тежко тук, защото няма кому да се изприказвам. Ти знаеш, че аз лесно завързвам познанства и обичам да разговарям с такива познати за щяло и нещяло... но с никого не мога да си повъздишам. Животе мой — прости ми. Стига толкова...”

В Париж се диша сладко, но може би затова повече се въздиша — защото е лесно.

В Париж самотата започва отново. Големината на тоя град, ослепителните му богатства и поразителна бедност, неговата огромност, бързане, глъч — всичко това прави самотата още по-тежка. Никой тук няма да узнае за твоята неволя или за твоето щастие. Никой не се интересува как живееш, раждаш ли се или умираш.

Полша и поляците са близки за сърцето на парижката улица. Но Полша и поляците са на мода и в салоните, завладени вече от романтизма. За някои елегантни дами падането на революционна Варшава дава случай през тоя карнавал да се обличат по-тъмно от обикновено. За блондините често пъти черната коприна или кадифе придават по-голям чар, отколкото любовта към собственото или чуждото човечество:

Къде да търси приятели? Тия, които пристигат в Париж от Варшава, крият в мислите и думите си извънредно много горчивина, за да търсиш приятелството им. С Фридерик не ги свързва братството по оръжие и те не вярват, че ще ги свързва братство по нещастие.

Когато вижда за пръв път Маурици, Фридерик не може да сдържи сълзите си. Ала Маурици мълчи. И на двамата не се удава да преодолеят това мълчание, не помагат за това и приятелските думи на страхотно отслабналия Камил, През тая година между приятелите се е издигнала стена от различни изпитания. Сбогуват се като хора едва ли не чужди.

Така всъщност изглеждат почти всички срещи с хора оттам. Някои дори не крият презрителната си усмивка. Към Фридерик Шопен се проявяват симпатия и уважение — нали композира песнички и танци в народен стил. Това са обаче уважение и симпатия от джобен формат. Какво може да знае за живота това конте от морска пяна, това мамино детенце с изнежени ръчички? Ами че той ухае на лавандула, а те вонят на барут, пот и кръв — на чужда и собствена кръв. Освен това се знае, че той скита по театри и скъпи локалит. А те се учат на бедност — техен салон е само една парижка зала: залата на rue Taranne №12, където се помещава Централният френско-полски комитет на генерал Лафайет и Лелевеловският постоянен национален комитет.

Не е лесно да намери в тяхната среда приятелство тоя, който не е напуснал заедно с тях горящата Варшава; не е преживял най-тежките моменти на капитулацията и не е бил участник в славния поход през Немско. Техните страдания, рани и глад свидетелствуват срещу него.

На едно събрание в залата на rue Taranne „се решава да учредят... «значка на скиталчеството», която ще могат да носят само полските скиталци“. Това решение има много ясен смисъл: само ние — ние, които се борихме — имяхме право да страдаме, затова днес само ние имаме правото, кучешкото право, на своя горчива слава.

В Париж ще срещнеш и други представители на националната кауза: тия, които през войната са се въртели из щабове, министерските кабинети, били са куриери до Франция и Англия, като са представяли загиващото отечество с прекрасния си мундир или фрак. За тях именно някои елегантни парижанки са въвели модата на по-тъмните от обикновено карнавални рокли.

Фридерик познава тия хора от времето на салонната си кариера във Варшава. Но в тая среда той още по-малко ще намери приятели. Господин Шопен-музикантът може да бъде атракция и сензация. Но приятел? Разбира се, че не. А и какво ще е тяхното приятелство? Посмешище на приятелство, пиршества на компании и лъжа.

Тогава какво остава? Само копнеж, сълзливи въздишки и жалби ли? — Нищо подобно! Заминаването му за големия свят щеше да бъде обявяване на война на познатите и признати слави. И ще бъде война. Изтеклата година е била тежка и толкова безпомощна, че ако не е била музиката, тя просто би изпаднала от живота му.

Но тук, в Париж, въпреки неговата огромност и въпреки лошите часове, които Фридерик е преживял, той трябва да започне осъществяването на гордите планове от преди две години — светът трябва да научи името Шопен.

[1] Дворец във Варшава. — Б.пр. ↑

[2] Милият бог е сторил грешка, като е създал поляците. — Б.пр.

↑

[3] Варшава е превзета. — Б.пр. ↑

[4] Войници от четвърти действащ пехотен полк на Полското кралство известен с участието си в ноемврийското въстание (1830–1831). — Б.пр. ↑

[5] Поемата „Конрад Валенрод“. — Б.пр. ↑

ПРОПАДНАЛИ ИЛЮЗИИ

Някога Париж е изглеждал като обетована земя. Когато слушаш разказите за големи и великолепно градове или като гледаш изгледи от тях, не може да не закопнееш за тях. Във Варшава и Виена научават Фридерик да мечтае за Париж — столицата на света, града на изкуството и младостта. Музикантите хвалят концертите, давани от оркестъра на консерваторията, гениално дирижиран от Хабенек; Люцуш Воловски още във Варшава е описвал красотата на младите княгинки; председателят Льоду по цели часове е разказвал за чудесата на парижката архитектура.

И наистина — мъчно може да се открие по-въълнуваща гледка от кулите на „Нотр Дам“, покрити с леката мъгла на ранната утрин. Достопочтените квартали Сен-Жермен и Сен-Оноре са спокойни като класически стих. Ето тук живеят хора, чиито сърца туптят с ритъма на удобството и привидното щастие. Фасадите на големите и малките дворци възхищават с красотата на линиите си, проходящите просяци се покланят дори на натруфените резета на портите. Наистина в Париж можеш да намериш много картини, достойни за рая, ако не пречеше това, че стига да свърнеш към другите части на града и ще откриеш преддверията на ада, скрити зад фасадата от райски прелести.

Ето двама облечени в черно служители изнасят от една развалина, скрита сред развалини, една, втора, трета носилка. По уличките на Париж бушува холера. Майките от тия квартали не могат дори да се вайкат над труповете на децата си. Тук пътят от живота до смъртта не е дълъг. Ако не холера — то глад, ако не глад — хранене на кръв; лесно се умира в Латинския квартал.

С първите си предпролетни ветрове и киши епидемията се насочва дори към по-богатите квартали. Всички престават да се учудват на все по-често срещаните погребални шествия. Трябва да се признае, че през тия месеци фабриките за религиозни предмети и погребални фирми преуспяват знаменито. Тема на песен, която обикаля целия Париж, е бракът, сватосан навярно от събиращата изобилна жетва епидемия: сливането на две погребални предприятия

— „Лавоазие“ и „Дюбоне“ — дава началото на едно от най-внушителните богатства, създадено през тия години.

Парижаните нямат намерение да се плашат. Защото, при все че дворците в предградието Сен-Жермен опустяват, на концертите е пълно като в кошер, театрите и театърчетата са претъпкани, на сцената на „Водевил“ новата изпълнителка на любовни роли предизвиква буря от ръкопляскания с дълбокото си деколте, а за радост на любителите на музиката в операта възобновяват „Robert le Diable“ от Майербер. Зрителите лудеят — великолепните декорации представляват колони на монументален храм, на заден план — гробище, сред гробовете играят сини пламъчета, които накрая съживяват заспалия вечен сн монахини, и ето в сребрилата, зеленосинкава светлина на луната започва балет на монахините... свещен и не свещен, сатанински и не сатанински... Във всеки случай танц на призраци. Оркестърът гърми с барабаните и чинелите си, ефектните шумни изпълнения с фанфари те карат да вярваш в таланта и фантазията на автора.

Нищо чудно, че в шума на тая предпролет бързо стихва ехото от концерта, състоял се на 26 февруари 1832 година в залата на „Плейел и с-ие“ на rue Cavet №9, на който парижката публика за пръв път чува младия варшавски пианист и композитор Фридерик Шопен.

Дебютът никога не е общоизвестно събитие. За него знаят само специалистите; едва техният глас, тяхната подкрепа, отрицание или похвала, диктува есенцията на преценката, която дава музикалната столица на света. Но в този случай концертът на дебютанта е същевременно концерт на поляк. Кастеланова^[1] Плятерова заявява, че задължение на всеки е да подкрепи сънародника си. Билетите, по десет франка, са разпродадени. Материалният успех всъщност е голям. А художественият? — Господин Фетис, редактор на „Revue musicale“, заявява следното: „... в творбите на господин Шопен виждам белези на истински прогрес, който с течение на времето може да окаже значително влияние в областта на изкуството (тоест в музиката за пиано).“ За дебют това е много, извънредно много.

Съгласно програмата Фридерик излиза на естрадата трети поред. В програмата е отбелязано: *Concerto pour piano, compose et execute par M. F. Chopin*. Преди него изпълняват дует госпожиците Томеони и Изамберт. Той изчаква, докато спрат ръкоплясканията — не особено

буйни, — кимва на госпожица Томеони, пълничка, антипатична италианка, и излиза на сцената.

В такива моменти пред очите се рее светла мъгла, а биенето на сърцето отеква дори в слепите очи. Измежду стотиците лица не можеш откри нито едно близко. Само тук-таме блясват дребни, ослепяващи огньове на скъпоценностите. За щастие веднага след тоя най-тежък, най-труден момент на излизането на сцената можеш да докоснеш близките ти и познати бели плочки от слонова кост — клавишите на пианото. След оркестровото въведение пръстите вече сами се нареждат за първия акорд.

Накрая залата избухва в радостни викове „браво“.

Когато се кланя, Фридерик най-сетне забелязва познати: ето любезно усмихнатия Менделсон, на четвъртия ред сияещото лице на цигуларя Орловски, от задните редове лъсват тлъстите бузи на собственика на кафене „Фейдо“. Изпратили са му много цветя. Приятелите повтарят, че пианистът Херц, известен и признат артист, е свивал рамене като завистливите жени, когато видят по-хубави от себе си.

Ала никой да не мисли, че една победоносна битка печели войната.

— Драги приятелю — казва му отдавна вече мъдрият като стара кукумявка, напомнящ квачка редактор Дюфур, с когото се е запознал в кафене „Фейдо“, — драги приятелю, Париж може да бъде лесно спечелен за един ден, но за да го спечелиш за един месец, трябва да се бориш дълги години.

Фридерик се усмихва. Дюфур свива очи.

— Такава усмивка е похвално доказателство за смелост, тя е предизвикателство и свидетелство, че човек разбира цената си. Да — кимва той с глава, — ние двамата — двамата, повтарям — добре знаем цената ти.

През време на тоя разговор те седят в кафенето. Дюфур е препил през нощта, а това винаги го настройва към философствуване. Сега той оглежда залата. С презрително движение на главата сочи на седналия в един ъгъл; скрит зад разтворения „Globe“ мъж. Над вестника се вижда набръчкано чело и старческа плешивост с венче от черни коси. Най-сетне четецът обръща страниците на вестника и лицето му се показва — то е странно съчетание на младежки черти и

старчески бръчки, на хубост и преждевременна повехналост. Тоя човек може да е и на тридесет, и на шестдесет години. Ако е старец, трябва да му се възхищаваш, ако е младеж — да го съжаляваш.

Дюфур не мисли да го съжалява.

— Ето един от двадесет и четири часовите триумфатори. Драги приятелю, Париж познава стотици и хиляди такива. Не ти ли припомня това Авидиус Касус? В четвъртата година от царуването на Марк Аврелий Авидиус Касус влиза в Рим начело на легионите с усмивка на победител. Не минават много години и отсичат главата му с топор, за да забрави за победите си. Париж много прилича на Марк Аврелий по това, че по-лесно понася собствените си слабости, отколкото чуждите качества. Затова нека не те радва твоят талант на пианист, нито композиторският ти гений.

Фридерик усеща в гърлото спазмата на надигащ се гняв. Но Дюфур слага ръка на рамото му с жест на искрено приятелство.

— Прощавай! Но нищо не буди в мене по-голяма ненавист, отколкото поражението на хора, които са ме победили. А ти ме победи с изкуството си.

При тях сядат приятелят на Дюфур, Перие, също журналист. Той е човек с лоша репутация на бърбивец и с добро сърце на скупен човек. Но тоя път Дюфур не му дава да се обади. Единственото, което може да прави Перие, е да помага на говорещия с жестикулации човек.

— Твой дълг е — продължава своето Дюфур — да се бориш за трайна слава. Защото така трябва да се назове борбата за победата на тия ценности, които ти внасяш в изкуството. Те и без това ще победят. Заедно с десетки познавачи твърдя, че те вече са победили... понеже си им дал форма.

— Дал си им форма — шепне Перие.

Дюфур продължава:

— Но преди да завладееш историята със смъртта си, завладей Париж и света с ефекта на своя живот.

Фридерик отново поисква да го прекъсне, но не му позволяват смръщените вежди на Дюфур и широко разперените ръце на Перие.

— Следователно трябва да разбереш редица закони, които управляват света и които ти си длъжен да овладееш. Това няма да бъдат законите на Нютон, Боало, Наполеон или Христос. След революцията, която издигна на трона Филип, а над Филип bankerите,

гаранция за слава сред буржоазията ще ти даде протекцията на аристократите. Защо ли? — През изтеклата нощ Дюфур трябва добре да се е напил, за да стигне до толкова явен цинизъм. — Защото тия буржоа, които използват силите на революцията, за да спечелят властта, се боят от нова революция. Затова по им са близки тия, които те уж събориха, отколкото ония, които навярно накрая тях ще съборят.

Перие сигурно би се възмутил, ако можеше да вземе думата. Но Дюфур не позволява това.

— Законите, които трябва да познаваш, са разписанията на журовете и приемите у Полинякови, Гюстинови, Водмонтови, техният кодекс за държане, гледане, покланяне, вчесване... Помни — добавя той авторитетно, — че ще бъдеш признат за любимец на музите само тогава, когато станеш любовник на жива и с висока титла муза. За да добиеш слава в Париж, повече ще ти помогне скандалът, отколкото сонатата, защото твоят талант ще почне да съществува тогава, когато за него узнае княгиня дьо Водмон. Това, първо. Второ той повдига нагоре показалеца си, — не забравяй парите. В държава, в която кралят всеки ден праща свой чиновник в държавната каса, за да прибира онова, което му се пада по цивилната листа, човек може да няма пари само тогава, когато има титла. Ако нямаш титла, в очите на хората ще те спаси само доход не по малък от двадесет и пет хиляди франка годишно. А ако имаш четиридесет хиляди франка годишно, можеш да отказваш на поканите на по-дребните барони и на почти всички банкери.

Дюфур говори още дълго, подпомаган от добрата воля на Перие. Фридерик се сбогува с донякъде иронична усмивка. Все пак, на търгване, поглежда към задрямалия зад „Globe“ банкрутирал триумфатор. Полазват го тръпки като вижда нищетата, отразена в мътните му зеници и изтъркания му сюртук.

* * *

Горният разговор е воден два месеца преди първия концерт. А една седмица след тоя концерт Фридерик, спомняйки си тирадата на Дюфур, продължава да се усмихва иронично и гордо. Но месеци след

концерта все по-често почва да се изправя пред очите му образът на тридесетгодишния старец от кафене „Фейдо“.

За дебютантите знаят специалистите. И ако тяхното мнение би могло да задоволи жаждата за слава на младия гений, Фридерик би станал голям мизантроп. Но мизантропи създава само принудата; а кой би искал да остане „велик неизвестен“, докато не се убеди напълно, че не съществува човек, който би признал неговото величие?

Препоръчителните писма, които Фридерик е донесъл от Варшава, му отварят пътя до света на парижката музика, с една дума — до генералния щаб на европейската музика. Запознава се с Росини, с Керубини, Майербер, с цигуларя Бейот, с маестрото на пианистите Калкбренер, от младите — с Лист, Хилер, Стамати.

От Калкбренер започва да взема уроци. Отначало става дума за тригодишно обучение. Когато домашните му научават това, те енергично протестират — цели четири писма са изпратени от Варшава до Париж на тая тема. „... Тоя тригодишен срок не може да се побере в главата ми“ — възмущава се дискретно пан Миколай. „... Пишеш за различия (Фридерик е писал за своето нищожество в сравнение с Калкбренер), но аз не се съмнявам, че ти можеш да ги заличиш без тия три години“ — това пише Изабела. Людвика същото. Отказа от решението за три години учение подсилва с дипломатическите си писма лично ректорът Юзеф Елснер: „Узнавам с удоволствие, че първият пианист (както пишеш) Калкбренер те е приел толкова добре... още повече ме радва това, че ти е обещал да ти открие тайните на изкуството си! Учудва ме само, че за това нещо определя тригодишен срок!“

Фридерик чете това писмо с растящо раздразнение.

На близките му във Варшава им се струва, че Париж може да бъде спечелен така лесно, както Варшава, че първият пианист в Кралството може да се сравнява с първия пианист в света и че в Париж е достатъчно да бъдеш гений, за да те признаят за гений. Как казваше Дюфур? — „Париж по-лесно понася собствените си недостатъци, отколкото чуждите качества.“

Писмата от баща си, Изабела и Людовика е получил още миналата година. Писмото от Елснер — едва в средата на април. През тия четири месеца Фридерик много добре е опознал тоя голям свят, за който толкова е копнеел някога.

Писмото от Елснер му донасят вечер. За да разсее горчивото раздражение преди вечерята у Плятерови, на която са го поканили предния ден, той тръгва пеш. Април се отразява в Сена с възхитителния блясък на последните слънчеви лъчи: пурпур, злато и виолет. Каменният Pont Neuf е легнал върху лъсналата река със същинска каменна сянка.

Минава млада двойка. Очите на момъка са по-скоро весели, отколкото нахални. Държат се за ръце. Ръцете на момичето са грозни и червени — сюртукът на другаря ѝ е протрит на лактите и реверите. Но важен е жестът: в жеста на такава, истинска нежност можеш да се влюбиш. Изглежда, че двамата са на осемнадесет или може би на двадесет години.

Часовниците по кулите почват да бият седем часа.

* * *

Дюфур е прекалил в иронията и цинизма си. Но не особено много. Годината 1832 — годината, през която Фридерик твори парижката си кариера — свидетелствува по-скоро в полза на Дюфур, отколкото на съдържанието на гордите младежки мечти.

Фридерик Шопен е ученик на Калкбренер. Това е високо положение в света на парижките музиканти. Всички знаят за Шопен — знаменит талант. „Il y a de l'âme dans ses chants, de fantaisie dans ses traits et de l'originalité dans tout“^[2] — пише първият авторитет сред парижките критици, Фети. По следите на знаменития пианист и композитор започва да крачи първата сестра на славата — завистта. В Париж музикантите са „колкото кучетата“, уроци мъчно се намират, не един от бележитите се храни скришом в третостепенни ресторантчета или лыжи с изтърканите лакти на обърнатия си фрак. Нищо чудно, че новият съперник ще трябва не само чрез изкуството енергично да се бори за лаврите, на които има право.

Към най-важните задачи несъмнено трябва да се отнесе спечелването на издателите. Откак Морис Шлезингер се е запознал с младия композитор, той смята Шопен олицетворение на всички качества и чарове... като компаньон. Въпреки това уреждането на въпроса за издаване на Фридериковите творби се отлага, протака се,

всичките комплименти на издателя губят значение пред факта, че е напълно въздържан на конкретни теми.

Виенският издател Хаслингер е научил Фридерик на ум — нищо без договор с определен размер на хонорара и срока на плащането му, Хаслингер издал, продал, спечелил. А авторът останал с пръст в устата. Изводът е ясен: нищо от музиката — без пари за музиката.

Затова сега работата стои съвсем иначе, отколкото във Виена. В разговорите между Шлезингер и Фридерик участвуват двама опитни търговци: господин Шлезингер и господин Шопен. Защото господин Шопен се е заклел пред себе си, че никой от тия „душевадци“ няма вече да го излъже въпреки търговската си рутина. Фридерик се учи на хитрост, самоувереност, на очарователни усмивки при разговорите за пари. Седнал срещу Шлезингер, той нито за миг няма да покаже колко бърза, колко се бои от времето.

Страхът от времето расте у него все повече. Минават месеци почти без доходи — от концертите мъчно може да преживява, паричните преводи, за които е принуден да пише до в къщи, стават причина семейството му да го съветва да се върне във Варшава.

Да — с финансите явно е зле. Париж не е Ойцув — струва скъпо. Всичко: опера, концерт, кафе, квартира, фрак, шивач и обушар, почерпка на келнера. За щастие познанствата не са малко и благодарение на тях няма защо да мисли за закуски и обеди. Но има дни, когато парите от баща му закъсняват, Фридерик е изчерпал всички възможности за заем от приятели и тогава дори гладува. Той няма да забрави лесно посещението си в дома на граф Комар. Хубостта на дъщерята не засища, а на масата са поднесли само по чашка кафе и чашка великолепен ликьор. За щастие на връщане в къщи Фридерик изравя от джобовите си няколко забравени су и както върви по тъмния булевард, тоя изискан, елегантен, очарователен младеж гризе сухото хлебче с мизерно късче сирене, купени крадешком от някаква улична продавачка.

Времето отлита, времето се изнизва. Това е заплаха, за която Дюфур му е говорил. Човек трябва да се пази от безплодния бяг на времето по-зорко, отколкото от огъня. Вторият концерт не донася особено голям доход; до добре платени уроци човек не може да се добере през тълпата маестровци, които не ще успееш лесно да изместиш.

Тогава какво остава? — Да спечели издателите, както и да спечели хубаво мнение сред елита, който диктува модата в изкуството, фраките и фризури. Наистина Фридерик не си е представял така хубавия град Париж, но какво може да стори? Изглежда, че на този свят е по-важно кихането на дъо гюстиновци, отколкото тревогите на артиста. И това е в четиридесетата година от първата — две години след втората — революция!

* * *

Шлезингер не обича да приема и издава млади автори. Той разбира от музика. Но от тая музика, която светът вече напълно е одобрил. Защото освен дискусиите със света на критиката Шлезингер провежда и други дискусии. Това са разговорите със собствените му счетоводители. В случай на несъгласие между мненията на тия две групи теоретично той се съгласява с критиката, но на практика преди всичко цени изказването на балансите. Становището на Шлезингер може да се определи така: „Предпочитам музиката, за която мога да получа добра цена, пред музиката, която се цени.“

А с дебютантите всъщност никога нищо не се знае — дали са ценни, или само ще бъдат ценени. Тук счетоводителят още не си е казал думата и господин Морис Шлезингер се безпокои. Защото кой печата с готовност гениална дори... макулатура? Естествено всяко издателство, което уважава себе си, трябва от време на време да пуска някой „гениален дефицит“. Но това все пак е болезнена операция. Трябва да се внимава то да става колкото може по-рядко.

Шлезингер е стар, опитен търговец на авторски души. Когато приема Шопен чувства безпокойство — тук рутината му се оказва безпомощна. Съвсем младият, очарователен и със свободно държане младеж проявява самоувереност, която той, Шлезингер, не може да преодолее. Издателят опитва различни начини. Например веднъж господин Шопен е трябвало да чака цял час, за да бъде приет. На Шлезингер му се струвало, че като го разсърди, ще го накара на вземе решение. Нищо подобно. Фридерик му разказва два анекдота, помолва да му разреши да разгледа архива от ръкописи на издателството и... без да попита нито с една дума за своята работа, веднага се сбогува.

Друг път Шлезингер поисква да го замае с ласкателства — не успява. Три месеца двамата се усмихват очарователно един на друг и едва на шестия или седмия разговор Шлезингер, усмихнат болезнено, изважда текста на договора. Фридерик го прочита, зачерква предлаганата от Шлезингер сума, написва по-висока и едва тогава парафира договора; после, сякаш нищо не се е случило, благодари любезно и излиза.

Морис Шлезингер е имал два изхода от положението. След първия миг на смайване го обзема силен гняв — поисква да удари с пестник по масата и да скъса документа. Но гневът му минава веднага. Прави му впечатление смелостта на младия човек — неговата дързост, самоувереност. Това не е празна или тъпа мегаломания на глупак. То най-сетне не е самонадеяност. Как би могло да се нарече това? — То е просто увереност в своята правота. Шлезингер потърква с известно задоволство челото си. Здравият му, резултат на многогодишната практика търговски инстинкт го кара да сгъне грижливо договора и да го прибере в папката си. „Умният търговец трябва да бъде доволен от всяка своя сделка“ — мисли си той за утеха. После повиква секретаря си и му поръчва да приготви за печат ръкописите на господин Шопен. Секретарят, сух и тъжен, послушно сбръчква чело.

А в същото време господин Шопен, напук на всички разумни диетични принципи, всеобщо спазвани срещу холерата, си поръчва в покрития с огледала и позлата (но сравнително евтин) ресторант на Дюмаре обед, обилно полят с бургундско вино.

Той сядва в ъгъла току зад претенциозно хубавата и разсъблечена статуя — така, без да бъде виждан от никого, свободно да наблюдава почти всички масички. А понеже виното отлично оцветява и изостря мисълта, днешната му победа над Шлезингер му дава за пръв път от много, много месеци случай да реди смели мисли и планове.

Общо взето, подписът върху договора свидетелствува само, че си е създал връзки с голямата издателска фирма. Но в тоя случай договора можем да назовем полица за придобиване на слава. Фридерик си припомня оная зимна вечер и безумната разходка през града, припомня си уплашения капуцин на улица Брацка и гордия вик: „Чухте ли?!“ Нея вечер Фридерик Шопен, съвсем младо момче, за пръв път е предчувствувал истинско величие в музиката си. Оттогава увереността, радостната гордост, понякога дори надменността не го напускат.

Не бива обаче да се опростява историята на творческите дни. Тях ги съпровожда мъка. Те изтощават. Тежка е борбата със самия себе си за своя собствен гений. Но тъкмо днес — когато си припомняш творческите дни — смело можеш да забравиш часовете на мъка и дните на отчаяние. Услужливата памет ги смалява, прави ги дори смешни. В замяна на това тя те кара да подхранваш сърцето си със собствената си гордост, със собствената си смелост.

Бургундското вино блести на слънцето като рубин. В сърцето нахлува гореща вълна кръв и те кара да вярваш в щастието. Защото чувството за собственото ти величие не е достатъчно. Това е щастие частно и познато. Сто пъти по-важна е увереността, че собствената ти творба става всеобща собственост. Та какво е славата? — Славата можем да наречем свидетелство за благодарност, отразена вълна на преживените чувства. Славата свидетелствува, че като си поднесъл на хората творбата на своя ум и сърце, не си го поднесъл в празно пространство, а в приятелски протегнати ръце. Разбира се, в ресторанта на Дюмаре, при бургундско вино, славата става и удоволствие — хората ще се оглеждат, ще те сочат един на друг и ще шепнат: „Шопен, Шопен...“, сякаш носиш необикновено ефективна дреха или става дума за рядко нагиздена любовница. Ала вън от това удоволствие думата „слава“ вече придобива благороден смисъл.

Фридерик леко навежда чашата. От ръба ѝ върху бялата покривка пада червена капка. Тя бързо се просмуква в бялото, става матова. Но нека тия цветове — бяло и червено — да не внушават изведнъж мисъл за знамето ни. Това е просто петно върху покривката — и нищо повече. Ето, входната врата се затръшва и това затръшване става сигнал той да зареже всички сериозни мисли, защото в ресторанта влиза лорд Джеймс Боленбрук.

Влизането на лорда наелектризира келнерите — неговото обслужване е един вид хазарт. Когато се напие — а той се напива лесно, — от него можеш да получиш или пестник по муцуната, или цял наполеон бакшиш. Тоя път лордът сядна на една масичка, обслужвана от рижавия Алфонс. Сам Дюмаре-младши се притичва с листа на менюто.

Фридерик се навежда и едва ли не поглъща с поглед започващия спектакъл. Защото лордът е непрекъснато герой на комедии, дори на фарсове. Когато случайно не буди смях, човек мисли за него със

съжаление. Но когато отново става смешен, всеки забравя да му съчувствува. Че как иначе.

В най-широк смисъл на думата вина тук има лорд Байрон. Великият, човек и поет е станал вдъхновител на много герои и артисти. Но в лорд Боленбрук той би могъл да се огледа като в най-злорадо огледало. Бедният Боленбрук! Исква да подражава на Байрон и героите му. А всъщност нищо не е схванал или разбрал от Байрон. Исква с чуждо наметало да покрие собственото си нищожество. Дори и това не му се удава.

Боленбрук има тъжно лице, ниско чело и страшно рядка коса, а дръпнатата към шията брада прави смешни дори неговите наистина хубави, кротки очи. Всъщност може да се признае, че във вида му няма нищо особено смешно, ако не е тоя стил, в който той иска да се вмъкне насила.

Той иска да бъде като Байрон защитник на свободата. Затова преди година и половина напуска Париж, като разпространява слуха, че заминава за Полша, за да влезе в редовете на революционерите. Трябва игра на случай, за да може след три месеца полковник Хартман, при служебна обиколка из Оверн, да го срещне на площада в едно малко градче на тоя прекрасен край. Да — лордът живее тук с добре познатата на аристократичната парижка младеж *mademoiselle* Дюпон. Нищо чудно, че като се връща в Париж, Хартман блести с остроумията си. Как са се смели тогава по кафенетата и салоните с „новия Байрон“.

След падането на Варшава, без да знае нищо, лордът се връща в Париж. Не е мъчно да отгатне човек как бива посрещнат той. Той заплашва, че ще извика Хартман на дуел, заплашва месец, два, накрай... не го извиква.

После лорд Джеймс почва да дири приключения в съмнителните улички на Париж. Попада точно по времето на силната истерия, предизвикана от холерата. Тогава из предградията се носят слухове, че вечер покрай къщите се прокрадват облечени в черно хора и посипват улиците с бял прах... Този прах се вдига във въздуха като мъгла и заразява хората с холера.

Понякога подобните на вещици улични търговки пребиват до смърт с налъми съвсем невинни хора. Болейбрук по чудо избягва смъртта, но близо два месеца лекува раните си. По челото и бузите му остават белези, но всички и така знаят тяхната история. Горкият лорд!

Какво му е останало? — Пари, а също и маниери, които импонират вече само на дошли в столицата провинциалисти.

Фридерик затуля уста с ръка и внимателно отбелязва в паметта си думите, жестовете и гримасите на бедния комедиант. Боленбрук се афишира със своята самотност. Той поръчва варварски скъпо и неумело подредено меню. Когато пие, смее се на глас на мислите си и тоя саркастичен смях напомня крясъка на гарга. После закрива лице с ръка — в другата държи кама. Забавлява се с нея. Малко по малко с острието изтласква до ръба на масата бутилката с вино.

Един тлъст, доволен от обета, борсата и бога буржоа демонстративно се обръща с гръб към лорда. Боленбрук хвърля на земята няколко златни монети и като оставя масата отрупана, излиза. Изпровожда го смях. Дори Дюмаре-младши се залива от смях и за да прикрие нетактичността си, плясва по врата най-близко застаналия гарсон.

* * *

Същата вечер господин Фридерик Шопен забавлява до сълзи гостите, събрани у графиня Потоцка. Когато политическият спор между Валентин Радзивил и полковник Козловски виси вече на косъм и в очите на прекрасната домакиня блясва отчаяние, господин Шопен дръпва брада назад към шията, сгъва крака в хиксове и показва на събраните как лорд Боленбрук „воюва край Мисолунги“. Той импровизира голям монолог на „новия Байрон“ и го рецитира уж пред морето, звездите и планините, пред вечната хубост на природата и утрешната битка...

Графиня Делфина Мечиславова Потоцка се смее и отмята глава назад. Може ли да има нещо по-вълнуващо от сълзите, които затъмняват блясъка на смеещите се очи на една необикновено хубава жена?

Графиня Потоцка е дошла в Париж просто за да избяга от мъжа си — пияница, негодник и, както твърдят, садист. Тя е била още много наивна, когато славният граф Флаол ѝ изпраца за пръв път цветя. Нищо чудно, че му се удало — казано най-общо — да я въведе в

живота. След Флаол красотата на графинята открива синът на краля, Орлеанският принц. След принца... Достатъчно!

След принца не можете почват да откриват красотата ѝ, а тя самата започва да се забавлява със своето благоволение или пренебрежение към тях. И никой мъж не може да не ѝ прости това, а никоя жена — да ѝ го прости. Много е хубава, за да бъде другояче. А щом става дума за красотата ѝ, тя е не само в хубостта на косата, очите, устните, ръцете — в тая дума се включва и истината за нейния чар, остроумие, мъдрост, за десетки качества, към които ще причислим дори пеенето ѝ, достойно за голяма артистка.

Затова няма нищо чудно, че на тая многолика хубост се поддава и Боленбрук, когато Шопен представя толкова гениално. Ето сега „Шопеновият Боленбрук“ — за да насити цялата сцена с лиризм — поглежда към Делфина и прекъсва тирадата си за вечността и борбата. Той се затичва към графинята — коленичи, кашля и фучи през нос. При тая гледка Радзивил започва да хълца от смях. Но на Делфина се сторва, че зад шутовската маска прозира истина. Очите, взрени в зениците ѝ, не са очите на Боленбрук. Тя престава да се смее. Шопен става, изтупва коленете си от праха. Боленбрук изчезва.

Сега се намесва братовчедът на един член на френската академия, Ферие. Той използва случая и като взема за пример Боленбрук, започва да се надсмива на Байрон, а след Байрон на Юго и изобщо на целия европейски романтизъм. В академията, на която е член вуйчо му, е още задължителен класицизмът. Започват прозевки.

Внезапно недавнашният Боленбрук — Шопен — заговорва отривисто и гневно. Той никога не се е проявявал с интелектуалните си качества. Но тоя път започва да спори по въпроси от принципиален характер: дори заявява, че господин Ферие, както и цяла Франция, като казва „романтизъм“, мисли „Шлегел“, а като изговаря „Шлегел“, изобщо не мисли, защото не знае за романтизма нищо повече от това, което *madame de Staël* е написала в книгата си за Немско. „Точно в тая книга, която във Франция четат само немците“ — добавя той с усмивка.

И накрая обяснява, че романтизмът може да бъде смешен в схващането на Ферие или в тълкуването на Боленбрук. Защото ще бъде смешен навсякъде, където от него се прави мода или развлечение. Но там, където той е опит за борба на народа за своята национална съдба

и национално величие, там, за да видиш неговата красота, трябва да имаш очи по-силни от всичките очила на всичките бивши, сегашни и бъдещи членове на Френската академия.

Свадата бива избягната с усилие. Графинята успява да убеди Шопен да посвири. Той свири дълго различни дреболии — рондото на Херц, етюдите на Мошелес. Изведнъж прекъсва и пианото изпълва салона с вълна от пасажи, от които се издига подчертано заплашителен мотив.

* * *

Rue Taranne е тясна и старомодна. Сградите помнят времето на разрушаването на Бастилията, а мизерните градинки пред няколко къщи вместо да оживят градския пейзаж, само подчертават бедността на калната уличка.

Най-представителният дом е номер 12 — една стара, с изполющена мазилка сграда. От ламаринения покрив надолу са се образували влажни ивици от дъждовете, а над прозорците на първия етаж се виждат следи от куршуми — навярно следи от Юлската революция. Въпреки това си състояние номер 12 заслужава особено внимание: на портите са окачени няколко дървени фирмички. Една от тях гласи, че в тая сграда се помещава Централният френско-полски комитет, а на друга може да се прочете полуизтрит вече надпис: „Постоянен национален комитет“.

До комитета се отива по тясно дървено стълбище с изтъркани стъпала. На етажа има две врати. Над развалената брава на дясната — табличка с орел, надпис, някакви други по-малки таблички и фирми, които не могат да се прочетат в тъмното като рог стълбище. От коридора можеш да тръгнеш направо и да се озовеш в една просторна зала. През вратата отляво се влиза в стаята на председателя, а надясно — в секретариата. По стените на всички тия стаи висят десетки позиви, прокламации, афиши, портрети на велики личности от полската история. В стаята на председателя гние изпокъсано знаме, а една рисунка на бял орел замайва с размерите си. Тук не се вижда ръката на грижлив стопанин: замърсени подове, непотребни хартийки по бюрата или захвърлени из залите масички и столове с разкривени

крака — по ъглите на стаите паяци свободно простират мрежите си. Зиме от разхлабените прозорци вее студ, лете се промъква гъста, лепкава жега. Стъпалата и парапетът на стълбището скърцат, пантите на повредените врати също скърцат. В стаята на секретаря се е образувало влажно петно и мирише на мухъл. Точно така — вони на мухъл и нищета.

Хората, които идват в тия стаи, също правят такова впечатление. Не става дума за бедното им облекло, за бръчките по бузите им, които показват, че тия хора не се хранят често и обилно. В Париж по-лесно ще видиш бедност, отколкото богатство. Гнети обаче безпокойството и неувереността в погледа на едни и все по-явният цинизъм в държането на други. Тук свадите избухват лесно. Има хора, които идват всеки ден. Секретарят знае за какво го посещават, но не може да ги избегне. Той се преструва, че слуша молбите им, които преминават в заплахи, и заплахите, в които гневът е просто свидетелство за отчаяна слабост. Но за жалост той не може да направи нищо. Разперва ръце, прегърбва се. Понякога избухва. Та нали и той е в същото положение и, за бога, не може да им изтърси от ръкава си дома им, семейството, родината... Те го слушат равнодушно — очите на някои са мътни като на пияни хора, други в даден миг излизат, прекъснали разговора на половин дума, за да прикрият в сянката на стълбището недостойните за мъжа сълзи.

Фридерик е бил тук само три пъти. Той знае, че няма да забрави образа на тия стаи и тия хора. Той знае също, че вече няма да дойде на rue Taranne №12.

За пръв път идва тук, за да намери Маурици. Това става през горещи дни — сравнително неотдавна е бламиран Временният емигрантски комитет на последния председател на националното правителство, Бонавенгура Немоевски. Един от организаторите на тая много шумна между поляците политическа акция е тъкмо Маурици. Бламирането на Немоевски е знак за обявяване война на монархистите, страхливците, опортюнистите и политиканите, които, управлявайки въстаналата република, са я довели до поражение. Комитетът на Немоевски е наследник по права линия на правителството, а правителството е изменило на националната клауза.

— Какво трябва още? — вика Маурици на събранието на комитета.

Комитетът на Немоевски е бламиран. Сега думата има левицата — за председател избират професор Йоахим Лелевел.

Новият комитет преди всичко се мъчи да открие за какво легацията на въстаническото правителство в Париж е изразходвала значителната сума 75000 франка. Ала напразно. Немоевски не знаел нищо, приятелят му, бившият министър на външните работи, също нищо не знаел. Емигрантите гладуват, комитетът на Лелевел се нуждае от пари, а седемдесет и петте хиляди франка сякаш са потънали в земята.

Фридерик попада тъкмо когато се разисква този въпрос. Той влиза в стаята на секретаря — спореците мъже не го забелязват. Застарелият, прегърбен Лелевел стои до прозореца и равнодушно гледа към небето. Пред бюрото са се изправили трима млади хора с пламнали лица, срещу тях стои безразличен и сякаш величествен Моравски. Той прави презрителни гримаси.

Внезапно над врявата се понася познат, рязък смях. Да, това е Маурици. Той излиза от тъмния ъгъл и като впива гневен поглед във внезапно побледнелия Моравски, махва му с ръка, нахлупва шапката си до уши и тръгва към вратата. Той едва не се сблъсква с Фридерик, но въпреки това в първия миг не го познава. Едва след няколко секунди го хваща в обятията си.

— Тръгвай, — казва той бързо, с пресилен глас, — да се махаме оттук, драги мой.

Когато слизат по стъпалата, Маурици отново избухва в смях. Смяхът изведнъж преминава в кашлица. Спират се на средата между двата етажа — в очите на Маурици искрят сълзи. Той отново прегръща Фридерик.

— Мили боже — казва той със сподавен от кашлицата глас, — бягай оттук, бягай, докато можеш и имаш сили. В този дом има страшилища... най-лошите страшилища на Полша...

Дъхът му е напоен с миризма на вино. Фридерик не знае какво да каже.

— Маурици — шепне той, — какво...

— Бягай — не го слуша приятелят му, — бягай...

В този миг някой извиква отгоре:

— Мохнацки! — И още един път: — Мохнацки!

Маурици веднага идва на себе си. Изправя се, избърсва устни с опакото на дланта си. Поглежда Фридерик с вече съвсем спокоен поглед.

— Тук човек мъчно може да бъде спокоен — усмихва се той равнодушно. Вижда се, че се срамува от истерията си преди минута. Нагоре казва, че ще се върне след малко, после, вече съвсем равнодушно, уговаря с Фридерик да се срещнат в *café d'Arcole*. Той отново става чужд и далечен. Когато уговаря тази среща, Фридерик забравя, че следобед е зает. Остава у келнера бележка. Но Маурици и без това не идва.

Когато втори път потърсва Маурици, Фридерик се натъква на професор Лелевел, когото не е виждал цял месец. Лелевел се зарадва извънредно много, при все че този ден го измъчва сърцето — боде го, зачестява, спира. Той се чувства много тъжен и зле, но взема Фридерик със себе си на обед в един лош ресторант в уличката *Tirecharpe* близо до *Pont Neuf*. Там собственикът, тлъст шваб, за 30 сантима сервира пустала колбаса със зеле. Професорът бързо се ориентира, че целият политически хаос сред емиграцията е още непознат на Фридерик и сякаш ей така, но упорито почва да му обяснява, разказва, изяснява.

Отначало Фридерик скучае. После, малко по малко, изречение след изречение, разказът започва все повече да го ужасява, да го изпълва с огорчение и страх.

Лелевел разказва с монотонен глас, безредно, по-скоро разговаря със себе си, отколкото обяснява историята на сложните факти. Някои нишки се губят, други изскачат внезапно, без предварителна подготовка. Но Фридерик не задава въпроси и не моли за обяснения.

Това, което е знаел досега за въстанието и емиграцията, е имало преди всичко героичен характер. Тук, в Париж, се говори за битки, генерали, поручици, за храбростта на войника. По официалните банкети думата „предателство“ не се чува, в частните разговори сърцата се подкрепят взаимно.

Но ето че изведнъж Лелевел — умният и прочут професор Лелевел — започва да говори за някои герои като за разбойници, за някои неща като за кално, отвратително блато. Лелевел е угнетен не само от поражението на армията и от бягството. Нов призрак почва да го плаши: поражението на емиграцията. Точно сега във Франция бил

пристигнал Бем, който с генералска страст почнал да атакува съставения от цивилни лица Лелевеловски комитет. Маурици Мохнацки, засегнат от недоверието на президиума, предния ден заминал за Мец, а най-радикалните — Гуровски и Кремповецки започнали да говорят, че е необходимо да се сформира нова, по-чиста политическа група. Френското правителство се ориентирало за революционните тенденции на емигрантите и не само че пушало подир тях цяла глутница тайни агенти, но вече започвало открито да заплашва с официални репресии. Централният комитет на генерал Лафайет, който издържа Националния комитет, от доста време вече давал да се разбере, че с парите започва да става много зле.

При този си монолог Лелевел лесно забравя за салама със зеле. Мазнината се е втвърдила отвратително в студената чиния, а професорът е впил празните си, избледнели зеници в мръсния потон. Изведнъж той се хваща за сърцето и замлъква за дълго.

Фридерик го гледа ужасен. Той не би могъл да каже, дали професорът е прав, когато се изразява за Бем като за кондотиер с амбиции на диктатор, и дали не греши, като нарича Заливски герой. Той не би могъл да прецени дали, като излага своите разбирания, Лелевел не се мъчи да се представи чист за сметка на други. В даден момент Фридерик притваря очи, за да скрие неприятното си учудване, когато професорът с нетърпелив старчески жест се изтупва с ръце и прошепва:

— Не зная. Нищо не зная. Нищо няма да излезе от това, нищо няма да ни се върне и никой не ще ни помогне...

Значи, дори сам Лелевел говори и мисли така? Фридерик не може да знае, че този ден професорът се чувства особено зле. А професорът не мисли дали е казал прекалено много или прекалено малко. Той се усмихва вяло.

— Не е лесен нашият живот. Пред тебе, пане Фридерик, стои дълъг живот. А пред нас... ех! — отново махва той с ръка.

Навярно се лъже, навярно не е прав в своя песимизъм.

У княгиня Чарториска говорят съвсем друго. Князът е бил с мисия в Лондон, очаква се английският парламент да прояви грижа към съдбата на нещастната родина. Князът, а след него княгинята и целият ѝ салон вярват в размяната на ноти, в разговорите между

посланиците, в гласа на правителствения печат и в тъй наречения глас на общественото мнение. Фридерик се покашля:

— Чарториски...

Професорът изведнъж се зачервява. Очите му блясват.

— Чарториски! Той търси това, което не е загубил... — И с ярост: — Корона!

Веднага след това става, вече студен и официален. Кани на rue Taranne, на някое от всекиседмичните общи събрания на комитета. Излиза заедно с Фридерик, но на улицата веднага се сбогува.

Фридерик отива на общо събрание месец след тоя разговор. Той не знае кога точно почват, закъснява и застава до вратата. Залата е претъпкана, тютюневият дим виси във въздуха на синкава вълна, очилата на председателстващият святкат като вълчи зеници в тая сива мъгла.

Говори един непознат на Фридерик висок мъж със спокойно лице, но с рязък, лесно избухващ глас. На събраните, изглежда, не харесват думите му: шумят все по-високо. Ораторът споменава генералите Князевич и Бем. Фридерик разбира, че се опитва да ги защитава. От къта до прозорците някой изкрещява някаква обида, отправена неизвестно към кого: към оратора или към генералите. Ораторът размахва ръце. Той има малки, дръзки очи. Виква:

— Лъжа!

Някой се спуска към него, хората наскачват от пейките и затулят пред Фридерик председателската маса. Димът и горещината задушават. Застаналият до Фридерик нисък, стар човек чупи пръсти и бързо си говори нещо. Едва след малко се повдига на пръсти и извиква, като прикрива уста с длан:

— Генерал Князевич ближе краката на царския посланик!

Никой не го слуша. По-раншният оратор вече не се вижда. Думата е дадена на някакъв добродушен на вид човек, но когато вече се изкачва на подиума, внезапно се връща към първите редове. На негово място живо изскача Кремповецки. Лицето му гори, веждите току се сключват в гневна линия.

Той не възнамерява като Солтик да помирява, нито като предишния оратор да прави реверанси на господа генералите, на френския кабинет, аристокрацията или на бившето правителство, което през време на борбата е играело на протакане и се е забавлявало с

дипломация. Нека чарторисци да скачат около палмерстоновци и другите лордове с безполезни молби за безполезни интервенции.

— Ние — вика той — знаем, че народите и само народите на Европа и Америка са наши приятели. Не угнетителите на човешкия род, на които всяко генералче служи с готовност. Нито господа министрите, нито господа князете! Господа генералите крещат, че сме якобинци и мислят, че с това ще ни обидят! Глупава мисъл! Макар и глупаци, те са прави.

В залата отново се вдига врява. Едни викат „добре говори“, други викат „якобинец“, викат „предател“, викат все по-високо. До стената се надига предишният оратор и замахва с пестник. Кремповецки напруга глас, но Фридерик вече не може да го чуе. Ала вижда много добре как един висок мъж с посивели коси се спуска през празното място между събраните и се нахвърля едва ли не с пестници на по-раншния оратор. В тоя миг някой се втурва през вратата и силно блъсва Фридерик — някакъв пълен, нисък човек с неспокойни очи. По облеклото се вижда, че е французин. Той разтласква множеството, стига до председателската маса и почва да шепне нещо на Лисецки. Председателстващият извиква към първите редове и думите му веднага накарват залата да стихне. Полицията заповядвала да бъде прекъснато събранието. Само измършавелият, станал като клечка съсед на Фридерик започва да ругае полицията с истеричен глас. При първите думи на председателстващия, с които закрива събранието, Фридерик излиза. Вали студен дъжд, вятърът шиба в очите. Спира дъха.

* * *

Преди време Дюфур е изнесъл в кафене „Фейдо“ голям монолог за парижките критерии за оценка. Той обяснява интелигентно и с жлъч през къде, следователно по какви пътища, се стига до славата. Мъчно можеш да не му дадеш право. Неговите мнения имат вкуса на памфлет. Вярно, но Париж е достоен за тоя памфлет.

Месец след като е сключил договора с Шлезингер, Фридерик вече не се поддава на съмнения. Минали са вече мършавите месеци на

неприятности и грижи. И тъкмо сега се оказва, че Париж наистина е достоен за памфлет.

— Целият този Париж, който има решаваща дума за модата или — кой както предпочита — за славата, просто е смешен. Наистина в уличките на предградията, дори по булевардите се вижда друг Париж — трагичен Париж. Но не за него е говорил Дюфур.

Преди половин година Фридерик е знаел само това, че пътят към славата не води по един-единствен прав път. Но днес, като гледа назад, не му е трудно да разплита нейните криви пътечки. А от момента, когато вече сигурно знае, че призракът на двадесет и четири часовия победител от кафене „Фейдо“ може да плаши само самия себе си, Фридерик, като всеки победител, заедно с правото да се гордее, си присвоява и правото да се подиграва. Това, разбира се, не е мъчно нещо. Първата личност в държавата вече става първият предмет за присмех. Луи Филип, с лице като круша, със скъперничеството си на стар бакалин и с нахалството на глупак — сякаш е измолен от памфлетистите. Добрият бог не е отхвърлил молбите им. На френския трон е седнал един тлъст и смешен човек. Единственото нещо, което го прави да прилича на последните си предшественици, това е страхливостта му във външната политика, подплатената със зла воля глупост във вътрешната и послушанието му пред кабинетните величия. Зарежи го! Пътят към славата не минава през кралските покои. Кралят не влиза в сметката. В очите на привържениците със синя кръв на предреволюционния порядък той е само подхвърлено дете на революцията. В очите на бонапартистите — шут. Дори буржоата, с които толкова кокетничи, се отнасят с пълно пренебрежение към своя монарх. А в очите на тях, които са дали на Франция вече две революции, той е просто пречка по пътя към напредъка. Но те знаят също, че короната може да бъде свалена от главата така лесно, както главата от шията.

За кого обаче е говорил Дюфур? — Да припомним историята на изтеклата година. В Париж е пристигнал млад пианист от Варшава. Тук се е чувало името му — понякога за провинциалните артисти се говори... О, да... способен, много способен...

За музикантите той е станал сензация — това е вярно. Дори дъртаците, вече равнодушни към изкуството и чувствуванията, го слушат с възхищение. Тия изсушени „какавиди“ не могат да разберат

добре каква е всъщност работата. Но щом музиката на поляка е очаровала дори тях, тогава тя е развълнувала до дъно хората, достойни за името артист. Калкбренер вижда в него не само свой ученик, но и приятел. Признатият вече Хилер веднага изявява адмирациите си. Херц не може да скрие завистта си. А Лист, страшно горд и поривисто честен, след като чува Шопен, скрива се за две седмици от човешките очи. Бои се да не издаде ревността си, тревогата, може би тъпоумната си и болезнена завист. Великият Менделсон не разбира много, но се възхищава, а великият Майербер, разбрал много, също се възхищава.

Въпреки това, въпреки тия симпатии и възхищения, още нищо не е станало. Изглежда, че по въпроси като: намиране уроци по пиано, уреждане на концерти или препоръчване пред издатели съществува тайно споразумение. Съветват го да чака. Нима тук очакват нечие още по-високо одобрение и признание? Изглежда, авторитетът на самата музика не е достатъчен нито за издателите, нито за музикантите. Та нали е по-добре да кажеш, или, по-точно, да направиш по-малко, а не повече, отколкото трябва.

Как го каза Дюфур? — „След революцията, която издигна на трона Филип, а над Филип банкерите, гаранция за слава след буржоата ще ти даде мнението на аристократите.“ — Не е лъгал.

„Тутакси обладаваш по-голям талант, ако са те чули в английското или в австрийското посолство, изведнъж свириш по-добре, ако те покровителствува княгиня Водемон“ — ще напише накрай Фридерик на Доминик Дзевановски.

Това писмо той пише в момент на слабост. — Доминик прочита в него повече хвалба, отколкото чувства на симпатия. Най-сетне... тъй да бъде. Старите Дзевановски винаги са смятали приятеля на сина си за човек без значение — къде е, пита се, пръстенът с герб, с който Шопен слага своя печат? Нека тогава знаят, че в момента, когато на тяхната маса поднасят месо с булгур, monsieur Frédéric Chopin се ръкува с граф Апопи, княз Чарториски, граф Флаол или с още десетки други камарановци, пертюисовци, дьолобаувци, ротсейстюартовци, естерхазовци...

Тук Фридерик е приет по-другояче, отколкото в света на музикантите. Чрез плятеровци се запознава с чарторисци, чрез Комарови — с Флаол. С течение на времето почват да го забелязват, после да го канят, накрая се изсипват уроци, дори приятелства. „Si

j'étais jeune et jolie, mon petit Chopin — говори графиня Плятер, — je te prendrais pour mari, Hiller pour ami et Liszt pour amant.“^[3] Тая ефектна фразичка обикаля цял Париж. Тъкмо и затова е създадена. Но графинята е стара и почти толкова грозна, колкото княгиня дьо Водемон, собственица на осем кучета, две канарчета, четири папача и една маймуна.

Но преди всичко истина е, че в тукашното висше общество ще се запознаеш с безкрайно много маймунили маймунщини. Още във Варшава Фридерик е мислел за тоя именно свят като за дворцова опера, бърлива, елегантна, с бляскави костюми, но написана неизвестно защо, за кого и за какво. Тук това впечатление се засилва, на моменти израства *usque ad absurdum*^[4].

Варшавският Народен театър си има своите лъжливи позлати и магии. Но какво представляват неговите декорации пред чудесата на „Робер Дяволът“? А операта, която играе тукашното, висше общество, също има по-хубави декорации от варшавските, по-смешни палячовци, по-красиви героини, по-блестящи скъпоценности и по-богати багдадски халифи.

Във всичко това обаче предизвиква болка неопровержимата истина: значи, по такива оперни пътечки се върви към славата — към славата, заслужена с честно и близко на сърцето като истината изкуство. Но тук истината не е важна, защото „тутакси обладаваш по-голям талант, ако те чуят в посолството...“. Пфу! Кой ще повярва, че покровителството на княгиня Белджойкозо е проява на уважение към изкуството, а не злорадство по адрес на княгиня Полиняк, която прокровителствува Херц? Да — тоя Париж е достоен за памфлет — и не само за памфлет. Големият музикант Пиксис хвали Шопен от страх да не му отнеме хубавичката *mademoiselle de compagnie*. Другите познавачи чакат гласа на салонното мнение. Шлезингер мисли за счетоводството. В очите на тия хора можеш да видиш отражението на собствената си фигура, такава мъничка, грозна и комична, както отражението, видяно в магическите огледала на цирковите бараки.

* * *

Графиня Потоцка не понася сериозното настроение или тъгата. Човек може да помисли, че всеки миг от живота ѝ е пълен със смях. Но тоя смях е прекален, за да представлява истинска радост. Така се смеят хора, които бягат от тъжното си настроение.

Първият ѝ парижки любовник, граф Флаол, не се е интересувал от мислите ѝ и не ги е опознал. Кралският син е бил много глупав за тях. На други — както се говори — не е стигало времето, за да мислят за нейните мисли. Трети пък са оплаквали безнадеждната си любов към нея и не са видели нищо друго в нея освен красота.

Фридерик отначало гледа на Делфина като на небесна звезда. После — като на героиня от героичен роман. А почва да ѝ асистира горе-долу по това време, когато графинята „дава пътя“ на Орлеанския принц, а Дюфур в кафене „Фейдо“ му дава двусмисления съвет: „За любимец на музите ще те признаят тогава, когато станеш любовник на жива муза с хубава титла.“

Но тоя циничен съвет бързо загубва смисъла си. Защото благодарение на Делфина Фридерик познава първата в живота си жена. Всичките по-раншни чувства, флиртчета, вълнения и ергенски развлечения изведнъж избледняват. Днес вече се знае, че Констанция трябва да се цени само за да не загубиш уважението си към спомена за собствените ти вълнения. Тя не е първата гъска, който прави историческа кариера благодарение на хубавите си очички. А ако дори образът на Констанция постепенно става карикатура, колко комични в сравнение с Делфина са всички тия други момичета — Мориолка, Ванда, Мария, Ана-Лиза. Всички те все по един начин хихикат, присвиват очи и се връцкат. По много авторитетен начин плещат глупости, прозяват се като слушат Бах. Единствено Терезка го е трогвала с естествената си и съзнавана глупост. Тя е разбирала много добре своите възможности — така добре, както... задълженията си.

Фридерик винаги е обичал женската хубост. Стига да не е мъртва или абсолютна. И понеже цени най-много изразителността на красотата, най-напред гледа на Делфина като на небесна звезда.

После тя го омайва със своята свобода на избор. Тия, които той е познавал, или са мислели, че децата биват намирани в комина, или са карали да ги завладяват с напълно религиозно уважение. Каква лъжлива скука! Най-сетне той си спомня най-мило пак Терезка. Когато идва в Париж, Шопен вече познава света достатъчно добре, за да не

вярва на лицемерките. Но не го е опознал още толкова добре, че да не се влюбва за една-две вечери във всяка по-хубава жена. Затова няма нищо чудно, че не се опазва от наивния младежки цинизъм. Попадайки на всяка крачка в тукашното висше общество на мнима добродетелност или на истинска глупост, той решава, че искрено може да обича само героиня от роман — живите жени са прекалено... книжни за истинска любов. Тия, които изглеждат героини от голям стил, още не забелязват Шопен, както не го е забелязало през първите няколко месеца цялото висше общество в Париж.

А когато почват да го забелязват, той попада в средата на графиня Потоцка.

Нито „юношеската опитност“, нито младежкият цинизъм не може да стане ключ без разбиране на това толкова блестящо и в същото време комплицирано явление като Делфина Потоцка. Нейният живот — той, който е видял, и той, за който му е разказвано толкова различно — му се струва най-чудновата литературна измислица.

* * *

Делфина — самото име напомня за литература. Преди тридесет години мадам дьо Стал публикува роман, озаглавен: „Делфина“. Тоя роман завладява цяла Европа. Авторката е направила героинята си олицетворение на най-поетични добродетели. „Делфина поглъща в себе си всичко, което е добро, като чистия въздух — единствения, в който може да живее благородната ѝ душа.“ Но светът няма да изпита щастие в него — с любимия ѝ ще я съедини едва смъртта, така хубава и поетична, както цялата ѝ любов към Леон дьо Мондьовил. Над „Делфина“ са плакали всички любителки на литературата по онова време, а много от тях, като графиня Комарова, са давали на дъщерите си името на героинята на романа.

Делфина, по баща Комарова, по мъж Потоцка, е достойна за името си. Тя е също така хубава, очарователна и изпълнена с прелест, както героинята на романа. Но животът ѝ се е отклонил извънредно много от образците на въображението на мадам дьо Стал. Единственото, което е останало от „Делфина“ в Делфина, то е смелостта при вземане на решения — и двете преди всичко слушат

гласа на сърцето си, като обаче сърцето на Делфина Потоцка понякога ѝ диктува доста чудновати капризи.

Но пък какво чудно има в това, че Делфина от 1832 година не напомня и не иска да напомня героинята на романа на мадам дьо Стал? Героинята на романа е създадена в 1800 година, Делфина Потоцка живее във време, по-старо с много войни, революции, сътресения във философията и начина на живеене. Наистина в нейната среда литературата много често става професор по проблемите на живота и диктатор на модата. Но гласът на мадам дьо Стал вече е заглушен от гласовете на нови майстори: на Хофман, Байрон, Виктор Юго. Техните герои не са така едноцветно добродетелни и чисти като героите на мадам дьо Стал. Те познават еднакво добре както добродетелта, така и порока; не само страдат, но и предизвикват страдания; нежни са и брутални; в сърцата им прелива ту радост, ту отчаяние, ту щастие, ту презрение към живота — защото парижкият романтичен герой познава не само небето на любовта, но и ада на скуката.

Делфина Потоцка се вместила без остатък в кодекса на парижката мода. И наистина тя изглежда като героиня на романтична и донякъде, скандална поема. Преди да се запознае с нея, Фридерик е слушал множество пикантни клюки за нея. Но когато се запознава, не иска да им вярва. Веднага бива очарован. А накрая, всъщност най-неочаквано, сам става „новата клюка на Делфина“ — както хапливо се изразява графиня Лобау.

Това, че младият пианист и композитор става „новата клюка за графиня Потоцка“, окончателно го въвежда в Парнаса на висшето общество в Париж. За салоните, по тяхно разбиране, е липсвало това стъпало за пълната слава на артиста. Ето още един случай, достоен за памфлет, още един аргумент в полза на твърденията на мъдрия Дюфур. Романът на все по-модния артист с една от най-блестящите звезди на парижкия *haut monde*^[5] става сензация на деня, предмет на разговори, шеги, умни реплики и остроумия. А така също и предмет за завист.

Разбира се, с очите на хората точно от тоя свят най-лесно може да се види лъжа или пресметливост във всяка човешка постъпка. Всяко човешко дело тук се характеризира според собствения манталитет. Но тук му е мястото да изнесем истината. И тя няма да бъде нито остроумен анекдот, нито цинична клюка. Защото благодарение на Делфина се оказва, че зад кулисите на цялата тази оперетна буфонада,

каквато е стилът на живота на тукашното висше общество, можеш да намериш близък човек. Ето, най-сетне край на тъпата, тежка като болест самота.

През декември трудно се намират рози. Въпреки това на 10 декември пратеник донася в дома на графиня Потоцка великолепен букет от червени рози и пакет, в който са скътани две тетрадки с мазурки, издадени от прочутата фирма „М. Шлезингер“, композирани par Mr. Frédéric Chopin.

Като чете тия тактове, Делфина чувства такива прости и светли явления, каквито дава само неочакваното, но пълно припомняне на детинството. Розите са избуяли, листенцата на цветовете почват да падат още вечерта.

Баграта на тия цветя е трябвало да бъде и е символ.

Срещите на Фридерик с Делфина през тия месеци наброяват повече целувки, отколкото думи. Случва се Фридерик да се връща в жилището си едва в зори. Когато стига до булевард Поасонне, облачното небе почва да се покрива с бисерния блясък на зимното разсъмване. Сена е с цвят на олово, а раждащият ден буди птиците: около кулите на Notre-Dame започва да кръжи лениво и още сънливо ято.

* * *

Фридерик повече не се явява на rue Taranne. И както преди една година при пътуването си през Виена, Дрезден и Щутгарт, така и сега, в прекрасния град Париж, той мълчи, когато почват да говорят за съдбата на въстанието и съдбата на емиграцията.

Изтеклата парижка година като че ли е успешна за него. Призракът на бедността и самотата изчезва. Започва да се ражда славата — голямата и заслужена слава. Шлезингер е подписал договор, ще го последват и други. Името Шопен става все по-модно. В периодичните издания, посветени на музикалните въпроси, това име излиза като нова, но отлична валута на чувствителна борса. Една от най-хубавите жени на Париж не му скъпи нежностите си. Завистливият му съперник Херц, при самата мисъл за великолепно развиващата се кариера на младия поляк, пожълтява като стар

ипохондрик. Следователно трябва да се предполага, че Фридерик Шопен принадлежи към най-щастливите победители сред парижкия свят на изкуството.

В салоните той става почти така моден, както граф Валевски.

Тук трябва да се спомене, че женитбата на граф Валевски е била събитието на миналия лондонско-парижки сезон. Младият господарски син, едва помирисал барут в гроховския елшак, веднага е изпратен от кабинета на княз Чарториски с тайна мисия в Лондон.

Мисията му завършва успешно. Държавната — не, но личната — необикновено блестящо. Валевски — знае се: син е на любовницата на Наполеон и съвсем не прилича на граф Валевски — може и иска да се харесва на жените. Накрая се харесва на дъщерята на лорд Сандвич, леди Каролина Монтегю.

Венчавката се извършва на първи декември 1831 година. След сватбата младата двойка прекарва медения си месец в Шотландия, после пристига в Париж за карнавала.

Графът тук решава да се покаже като истински патриот: на големия прием, на който е трябвало да бъде представен с жена си в двореца, застава пред Луи-Филип в парадна униформа на полски офицер с бяло-червена кокарда и с кръст на гърди за гроховската битка. Кралят благосклонно кима с глава.

Но по този повод изниква дипломатически скандал. Посланикът на цар Николай, граф Поцо ди Борго, протестира срещу подобни „кокардови“ манифестации. Чрез генерал Флаол кралят се извинява на посланика, а граф Александър Валевски прибавя още едно лаврово клонче към венеца на славата си.

Фридерик чува от време на време този анекдот: Валевски е на мода. Година след това прочуто представяне Шопен среща графа на една малка „домашна“ вечеря у Чарториски. Всички завиждат на Валевски за красотата и зестрата на жена му. Дори княгиня Адам Чарториска го гощава с необикновена любезност, а княз Адам му излага политическите си тези. Дори Делфина гледа към графа със зле прикривано любопитство. Тази вечер някак забравят за музиката на Шопен.

Тогава той се отдръпва в най-тъмния ъгъл и слуша внимателно, въпреки волята си. Не го учудва, че звездата на господин Фридерик Шопен бледнее пред титлите и богатствата на граф Валевски. Много

ясно — ето случай за достоен за Париж памфлет. На поканите на чарторисци не е възможно да се откаже, както не е възможно да се промени тяхното отношение към хералдиката — от една, и изкуството — от друга страна. Фридерик идва тук. А понеже идва, превъзходството на Валевски може да го ядосва, но не може да го учудва.

Учудва го обаче разговорът на княз Адам с Валевски. Князът е стар и опитен майстор в политиката и дипломацията. Затова говори толкова ясно, че всеки ще разбере какво иска да каже, но никой няма да схване какво мисли. Някога той е бил императорски министър на външните работи, известно време — председател на въстаническото правителство, бил е воевода и един от най-богатите магнати в Европа. Говори се, че една нощ бил сънувал полската корона и че повярвал в тоя сън. Казват, че понеже вярвал в тоя сън, приел председателството на въстаническото правителство. Неотдавна в Париж дори се появява хвърчащ лист, в който анонимният автор извънредно остро обвинява княза в лична заинтересованост при всичките му действия през въстанието и в емиграция, като твърди, че тия действия са били продиктувани от желанието му поне за емигрантска кралска титла.

Може би това е лъжа. Но какво е правил князът, тоя знаменит политик и дипломат, през изтеклата година? Седял е в Лондон и се е опитвал да склони английския кабинет да интервенира пред царя в полза на Полша.

Той пристига край Темза на двадесет и втори декември 1831 година. Отсяда у Немцевич, който вече от дълго време се намира в Лондон по същия въпрос. (Немцевич извънредно силно се разчувствувал в дневника си: „Вчера пристигна княз Адам Чарториски, без прислужник, малко куфарче, лишен от цялото си богатство... Каква игра на съдбата! Спомням си, че като адютант при баща му преди петдесет години, когато правехме преглед на литовските войски, яздехме в група с триста коня — от двора му и на негови приятели, — с четиринадесет камили, които носеха подире ни палатките...“)

На кого разчита князът-министър? — От чуждите дипломати — на френския посланик, при правителството на негово кралско величество, княз Талейран, който, както се знае, е определил отношението си към Полша още през 1807 година; Avec les Polonais, on ne fait que du désordre^[6]. От английските — на лорд Бругхам, лорд

Палмерстон, лорд Грей и на члена на парламента Фергусън. Първите двама са проявили удивително единомислие. Заявили са, че полският въпрос не би завършил така нещастно, ако е зависел само от техните лични чувства...

— ... е, и какво? — продължава спомените си князът, без да забележи или без да иска да забележи досадата, по лицата на слушателите. — След тия си изявления двамата добавиха, че договорите и обстоятелствата често пъти не позволяват да бъдат следвани най-основателните подбуди. Само Фергусън...

Всички вече знаят това наизуст: Фергусън, след половин година старание на княза, е държал блестяща реч в парламента, депутатите се поскарали малко, правителството отхвърлило речта и предложението и минало на дневния ред. Накрая печатът се заел с тая доста ценна за мъртвия сезон тема и... князът се върнал в Париж.

Валевски не може дълго да понася лондонските спомени на княза. Намесва се до известна степен дори нетактично:

— А как трябва да преценяваме дейността на нашите тукашни, парижки комитети?

Лицето на княза е сухо, затворено, стегнато, с винаги бледи, леко жълтеникави бузи. Но сега по лицето му цъфват тъмни петна кръв.

— Богата — казва той със суха ирония, — богата. Председателстващият на единия, негова милост генерал Дверницки, играе на карти, пие и ругае. Председателят на славния Национален комитет, професор Химчо Лелевел, организира събрания, на които негодници като Кремповецки хулят всичко свято. А провинциалните съвети крещят да им бъде устроена сеймова комедия.

Тая тема, изглежда, толкова разпалва княза, че за известно време той смъква маската си на флегматичен дипломат. Говори бързо, с глас толкова неочаквано рязък, че всички притихват и въпреки волята си слушат внимателно. Дори жените замлъкват. Княгиня Адамова свежда дебелиите си клепачи за сън, но и нейните бузи се наливат с кръв. Само бедната Валевска потъва в бездната на убийствената скука.

Фридерик е може би най-внимателният слушател. Тоя път князът дори не крие мислите си. Говори не князът-министър, а княз Адам Чарториски, кралче, претендент за осиротелия трон на полското кралство.

В паметта на Фридерик внезапно изниква оня обед с Лелевел в малката улица Tirescharre. Тогава Лелевел говори за тия, които князът днес хвали и затрупва с комплименти. Говори, че те са изменили на народа си и че народът вече е разбрал една друга истина — най-важната. Как се бе изразил той? „Аристокрацията не може да не изменя на народа — нейният интерес е противоположен на неговите интереси.“

А ето че сега князът направо нарича Лелевел и хората му клуб на размирници. Освободил се от привичната си студенина, той не крие ненавистта в гласа си, когато изговаря името на Кремповецки. Говори за неговото изказване при чествуването на втората годишнина от въстанието: Кремповецки се осмелил да „хвърли кал“ върху шляхтата.

— Бунта на Хмелници и хуманското клане — говори князът — той обяви за справедлив отговор на потисканите от шляхтата селяни. Дори въстанието не пощади.

Гласът на княза става глух от гняв.

— Размирник — повтаря той, — размирник и негодай! Осмели се да разправя, че шляхтата пристъпила към въстанието единствено с мисълта да си извоюва свобода да потиска както си ще закрепостеното население и че възнамерявала просто да стане наследник на Николай и неговия деспотизъм.

След минутка мълчалив гняв продължава вече по-спокойно:

— И Лелевел не е по-добър, не е по-добър. Всички помните неговия позив „До братята руси“. Как беше там? — Той цитира с ирония: „Цар Николай желае да отклони мъжете в Русия от мисълта за правата на човека. А между хората, които жадуват за свобода, съществува съюз.“

Той така притисва ръце върху облегалата на фотьойла, че пръстите на старческите му ръце побеляват. После осмива комитета на картоиграча и гуляйджията Дверницки. Накрая почва да говори за опитите да се възобновят заседанията на Сейма, срещу което той се противопоставял решително. Защото...

Монологът трае толкова дълго, че дамите вече не могат да скрият прозявките си. На един-два пъти по бузите на леди Каролина протичат сълзи. Изглежда, че сам Валевски много скоро е почнал да съжaliaва, че е задал несвоевременния въпрос. Валевски няма нищо общо с комитетите, с княза, с политиката, с отечеството. Той е успял в своята

кариера и по-нататъшното ѝ развитие няма да го свързва с народа на загубените надежди.

* * *

Има хора, които сравняват щастливеца Шопен с негова светлост щастливеца Валевски.

Безсмислица!

И тая безсмислица произтича не само от разликата в произхода и титлите. Не всеки ще поиска да помни тия неща. Къде е тогава ядката на въпроса? Дали това е копнежът?

Копнеж — правдива дума. Но малко бедничка и твърде изкуствена. Вярно е, че Фридерик копнее за родината и близките си: За Констанция не си струва да мисли — дълго време вече тя носи халка с името на друг мъж. Но родителите и сестрите не могат да бъдат изтръгнати от паметта. Или Варшава с паметниците и белите си дворци.

Споменът за площад Замкови^[7] закрива очите с трепкаща мъгла.

По стъпалата на колоната са насядали няколко стари дърворезачи, всички с мустаци, навярно отгледани в огъня на Наполеоновите войни; всеки дърворезач е изслужил дългогодишна военна служба; дебели червендалести жени с кошници хвалят, колкото им глас държи, своите гевреци, пирожки и колбаси; продавачи на лук в жълти жупапи пеят с прегракнали гласове песента си: „Лук, чесън, кош-нич-ки-и-и! Лук, чесън, кош-нич-ки-и-и!“ По средата на улицата гордо крачи грънчар и носи на гръб крехката си стока, а на главата — чудо на грънчарското изкуство: великолепно глазирана голяма съдина. Той не обръща внимание на дрипавите и сополиви малчугани, които са го обкръжили и замерват съдината върху главата му с огризки от ябълки, крадени от търговките... А търговките? Ах, да: те стоят край двореца на князете Любомирски.

В такива дни вятърът носи над колоната на Зигмунд бели кълбести облаци... носи ги заедно с есента от полята, по които вече е почнала есенната оран. По брежите, свели клони към езерото в Шафарня, жълтеят първите листа.

„Емиграцията — пише Лелевел — е неизразимо нещастие; трябва да го изпиташ, за да разбереш безбройните му неволи...“

Емиграцията на Шопен не е неизразимо нещастие. То може дори да се стори, че е станало щастливо приключение. Има дни — първите дни на упоението от славата и любовта, — когато сам Фридерик мисли така.

Но Париж не е град, в който живеят само гюстеновци, камарановци, пиксиевци и фетисовци. На rue Taranne №12 в стаята на председателя гние знаме с опърлени от огъня ресни; в парламента опозицията интерпелира по полския въпрос; през време на тридневните бунтове след погребението на генерал Ламарк един от бойните възгласи е отново: „Vive la Pologne!“ В Париж се чуват не само разприте между размирниците-шляхтичи, но и гласовете на Мицкевич, Лелевел, Ворцел.

Полша — тая дума не е така конкретна, нито шуми така сладко, както „копнеж“. Но човек, който иска, който трябва да бъде артист на народа си, иска и трябва много добре да разбира какво представлява тоя народ и тая родина.

Фридерик не знае, дори не умее да ръзсъди с кого и срещу кого трябва да се бори за нея. В дните на битките, дори в дните на поражението, всичко е било толкова просто й ясно. Това е страна, която се бори за свобода.

Но после в Париж пристигат хора от тая бореца се страна — пристигат тия, които не са пожелали да сложат оръжие. Едни се събират на rue Taranne, други у Бонавентура Немоевски, после у княз Адам, трети гладуват в Мец, Безансон, Авиньон, Люнел. На пръв поглед изглежда, че ги обединява общата съдба. Всъщност тази съдба ги разделя.

За пръв път Фридерик се сблъсква с тая истина на rue Taranne. И смята, че само там лесно става замяната на стойностите, само там се казват лесно думите „предателство“ и „негодник“. Но се оказва, че дори изисканият министър не може да се овладее, когато става дума за Маурици, Лелевел или Кремповецки. Генерали с блестящи имена, вече съвсем по казармено, без да се смушават, ругаят цивилните и

политически „безделници“. Последните пък без никаква дипломация порицават правителството и генералитета заради тяхната тромавост, страхливост и грижа за личното си удобство. Все по-често към тях почват да се отправят заплашителни гласове срещу князете и князчетата, срещу монархистите и монархиите. Единствено княз Адам се радва в Париж на добро име — докато не се връща от Лондон и не смъква маската си. А другите? Дори Ледуховски, през въстанието довереник и привърженик на аристократите, като пристига в Париж след поражението, излага в „Таран“ (т.е. на rue Taranne, на събранието на Лелевеловското общество) своя символ на вярата.

— Проклинам — вика той с тънък от напрежение глас, — проклинам и хуля привилегированите... ненавиждам потисниците на човешкия род! Ако се върна пак в отечеството... с нокти ще вадя очите на това чудовище, което вие наричате аристокрация. Какво е монархията?... Не си струва дори да я споменаваме!

Прогледнал е — казват едни. Княгиня Чарториска заявява, че е изневерил.

* * *

В две или три писма пан Миколай почти на колене моли Фридерик да не дружи с революционерите. Той не протестира срещу плятеровци, комаровци, дори срещу чарторисци. Но съвсем открито го предупреждава да не се сближава с Лелевел, Маурици, Заливски — всичко това той обяснява със заобикалки и шифър, но достатъчно ясно, за да не може Фридерик да извърта.

Въпреки тия повели Фридерик решава да възобнови приятелството си с Маурици, но с учудване констатира, че двамата са станали много чужди един на друг. Освен това преди петнадесетина дни Маурици неочаквано и тихомълком е заминал за Мец.

Едва сега Фридерик почва да разбира, че студенината на Маурици не е следствие на различните им съдби — на пътуващия артист и на емигранта. Напълно ясно е: след изпитаното през тридесет и първа година Маурици не иска да дружи с човек, приятелен с ония слоеве, които навярно за стотен път вече са погубили народа си.

Така при първото си посещение у Фридерик преди една година Маурици като на шега го попитва за политическите му убеждения. Фридерик се засмива:

— Обичам привържениците на Карл, тия на Филип не понасям.

— А ти лично? — повдига строго вежди Маурици.

— Лично — завършва Фридерик — лично аз съм революционер.

Маурици прихва от злобен смях. Камил мълчи. След този разговор атмосферата на варшавското приятелство не се връща. Днес вече за Фридерик не е трудно да разбере какво си е мислил тогава Маурици: какъв е този „революционер“, който обича карлистите... За човек, който е преживял това, което е преживял Маурици, революцията не е тема за шеги.

Една година след този разговор не е мъчно да се разбере тази истина. Това, което хората от rue Taranne говорят за варшавската революция — доколкото е вярно, — напълно обяснява студенината на Маурици. Обяснява и омразата на генералите и аристократите към хората от комитета на Лелевел и от Демократическото дружество. Защото тук не е достатъчно да декламираш за отечеството, трябва да знаеш за какво отечество става дума!

О, да — никой честен човек не би могъл да зарови главата си в пясъка и да забрави Полша, както Александър граф Велевски. Факт е, че борбата продължава и няма начин да се измъкнеш от нея. Наистина има такива, които вече не вярват в нея, има и хора, които почват да мислят само за все по-оскъдното късче хляб. Има най-сетне и няколко щастливци, чиито грижи са напълно задоволени от личната им кариера. Но днес вече Фридерик добре знае, че няма да се присъедини към тях.

Остава все пак най-трудният въпрос — да си избере лагера. Сега по силата на навика се среща все по-често, с плятеровци и чарторисци, отколкото с хората от „Таран“. Тях той среща по-скоро случайно, по кафенета и ресторанти. А плятеровци го дърпат към себе си, канят го, правят му комплименти.

Делфина няма да отиде на rue Taranne. Наближава карнавалът, запушалките на шампанското ще паднат със сух трясък на земята.

На втори януари дьо Гюстинови откриват карнавала с бляскав бал, на който ще се срещне „цяла Европа“. В обятията на Делфина, при

кадрила или валса, танцувани с графиня Флаол, за час, два, три човек може да забрави „ония“ въпроси. Но вечерта е невъзможно да заспиш.

Фридерик се бори с мислите по „ония“ въпроси, опитва се да избяга от тях. Безполезно. Едва зазоряването донася крехък, неспокоен сън.

Кого да попита за съвет, кой ще му помогне с най-добро желание и ум? Самотата отново започва. Дори работата не може да го спаси от нея. Още повече защото или му липсва време за работа, или му липсва сърце за нея. Единственото, за което намира сили, е да прави безкрайни поправки и корекции на донесените, от Варшава ръкописи и натрупаните във Виена бележки, Фридерик става като съдия-следовател — по десет пъти проверява всяка фраза, всеки помисъл. Това е единственото нещо, което наистина го успокоява. Той още не може да се реши да вземе окончателно и честно решение по въпросите на народната съвест. Но може честно да провери работата си от преди две-три години; нека поне по този начин да заглуши тревогата си по най-важните въпроси.

И така, всяко младежко парадиране, напереност, кокетничене в хармонията или фигурацията е решително зачеркнато. Той прави съкращения, празниците попълва бавно, но непрекъснато. Измъчва го липсата на нови хрумвания. Вдъхновението му е винаги достатъчно за някоя обикновена импровизация, но нищо или почти нищо не е достойно да бъде записано. И точно когато кариерата на Фридерик Шопен вече се утвърждава и заблестява ярко, сам той почва да учудва приближените си със своята все по-голяма раздразнителност, мълчаливост, склонност към внезапни избухвания на гняв. Много често той се връща в къщи на олюляващи се крака.

* * *

Доста често поляците уреждат, в чисто мъжки кръг, другарско-артистични събрания. От поетите понякога на тях присъства сам Мицкевич, освен него Залески, Гарчински, а също и студеният и горд брюнет, новата знаменитост — Словацки.

Шопен и Словацки не се обичат много. Двамата се увлекли по Делфина и единият е трябвало да отпадне. Оттук тая студенина. Освен

това и двамата са хапливи. Единият казал нещо за другия, услужливи го повторили — и това стига.

При разните събирания из салоните политическите спорове избухват лесно. За да се отърве от тях, Фридерик свири или пие. Шампанското бързо нахлува в главата особено когато излезеш на пронизващия студ на декемврийската нощ.

В предпоследната декемврийска вечер шампанското у Цезари Плятер е като че ли повече, отколкото трябва. Излизат от Плятер, когато небето на изток започва да се насища със студена багра. Ниският похлупак от облаци посинява бързо; тая светлина не е приятна — тя дразни очите със студения си блясък, обагря в синьо клепачите и устните.

Залески, Миш Мицелски, Воловски и Фридерик излизат от Цезари необикновено развеселени и засмени. Решават, че трябва да освежат разпалените си глави със студения ранен въздух и тръгват пеш. Все им е така весело и смешно — приказват един през друг и се смеят до сълзи на всяка глупост. Фридерик се измъква напред — върви известно време на няколко крачки пред компанията, като се прегърбва комично и леко накуцва с левия си крак. Накрая го спира избухналата дива радост — бързо са се досетили кого имитира по този начин и Миш Мицелски дори се тръшва на земята. Наистина Фридерик в ролята на старата дъо Гюстин — това не е обикновен случай да се посмеят. Воловски се олюлява от смях и се отпуска отмалял на едно дърво. Залески дори не може да избърше изобилните си сълзи. Накрая с общи усилия вдигат Миш и продължават пътя си.

На Pont Neuf им се случва весел инцидент с две момичета, които са на мнение, че *braves gargons* трябва да се съблазнят от техните чарове и срещу малко възнаграждение да прекарат с тях остатъка от толкова хубаво започнатата нощ. Воловски им заговорва нещо хапливо, по-възрастната и по-грозна, която очаква хубав лов, понечва да го помилва под брадата. Но той сръчно се измъква, виква нещо с престорен ужас и се хвърля в паничен бяг. Миш не успява да изтича заедно с другите и изслушва ругатни, които му стигат за цял живот. Чува ги добре и Фридерик, защото и той скоро остава назад, задъхва се и почва да бърше студена пот от слепите си очи.

По-нататък вече вървят по-спокойно. Заедно с шампанското ветрее и доброто им настроение. Залески внезапно усеща главоболие

— сбогува се. Другите двама Фридерик поканва в квартирата си на кафе.

Наближават вече *Chaussée d'Antin*, когато трясък на отварян прозорец раздира тишината на сънните улици. После с пронизително скриптене се отваря портата на една мизерна развалина, която с грозотата си разваля хубостта на тая очарователна уличка.

Тримата спират. На прозореца се показва стара, наметната с шал жена. Тя мърмори нещо несвързано. А от вратата излизат трима жандарми и един цивилен агент. Те водят нисък измършавял мъж с раздърпан бедняшки сюртук. Бузите на арестувания са изподраскани, под едното му око личи синина. Навярно се е защищавал, защото жандармите са като бесни. На излизане от портата той се препъва. Помагат му да стане с удари с приклади. Жената извиква нещо, някой я издърпва от прозореца прозорецът се затваря. Арестуваният се отдалечава бързо под ескорта. Веднъж само се обръща и получава плесница.

Приятелите продължават пътя си в мълчание. На стълбите Фридерик отново се задъхва, закашля. Боли го сърцето — може би гърдите. Воловски решително заявява, че сам ще направи кафето, и то — кълне се той горещо — няма да бъде по-лошо от това в „Копчюшек“.

Докато чака кафето, Миш заспива във фотьойла. Фридерик сядна на табуретката и се забавлява с клавишите. После пита:

— Как мислиш... крадец ли беше, или не?

Миш изхърква по-високо.

Кафето наистина е хубаво и силно. Въпреки това Фридерик заспива веднага щом приятелите му си излизат. Събужда се страшно гладен — отново е нощ. Малко преди да се събуди, го е мъчил лош сън. Бягал е през пуст град от неизвестна заплаха, но накрая го настигнал куршум. Той усеща остри бодежи под лявата си лопатка. Сънят е свършил, но болката е останала. Лека вече, но досадна като обаждане на развален зъб.

Когато тръгва за обяд, Фридерик се облича необикновено грижливо: тесни бисерносиви панталони, малко по-тъмна, отиваща към сребро жилетка, риза от най-хубава коприна, фрак, предизвикателно изискан с простотата на кройката си, великолепно завързана връзка с оттенък на сребро и лазур. Най-сетне — тъмносин

плащ, английска кройка, с дълга яка и подплата от боброва кожа, цилиндър, бастун, ръкавици. Ръкавиците си слага, когато е вече на стълбището. Бърза.

[1] Помощник на войвода в стара Полша, по-късно почетна титла. — Б.пр. ↑

[2] Душа има в неговите песни, фантазия в мотивите му и оригиналност във всичко. — Б.пр. ↑

[3] Ако бях млада и хубава, малки ми Шопен, щях да те взема за съпруг, Хилер — за приятел, а Лист — за любовник. — Б.пр. ↑

[4] Дори до абсурд. — Б.пр. ↑

[5] Висш свят, висше общество. — Б.пр. ↑

[6] С поляците може да се върши само безредие. — Б.пр. ↑

[7] Площадът пред кралския замък. В средата на площада се издига колоната-памятник на крал Зигмунт III. — Б.пр. ↑

TIRECHAPPE

През първите дни на януари главна тема на разговори става въпросът за възобновяване заседанията на полския Сейм. Фридерик от дълго време наблюдава изострянето на този проблем — споменавал го е княз Адам, разисква се по него из кафенетата. Но особено много се приказва за него в малкото жилище на rue Saint-Nicolas №73.

Тук се събират хора от различен ранг и професия. Показвал се е любезният и същевременно грубоват генерал Дембински, идва и друг генерал: премилия Миш Мицелски. Идат с набожен израз на лицето Кайсевич и Ретел, от поетите Бохдан Залески и Стефан Витвицки. Много често посещава този дом Станислав Ворцел, народен представител, и като че ли само с него домакинът се съгласява да говори като равен с равен. Защото Ворцел само с погледа на хубавите си, дълбоко хлътнали очи го кара да слуша внимателно и с уважение, а говори бавно, като предварително обмисля. Гласът му е нисък, малко хрипкав. Когато се разгорещи, над веждите му се появява заплашителен сноп бръчки.

Другите гости, доколкото се осмеляват в присъствието на домакина да вземат думата по важни въпроси, правят това със скромност, близка до смирение. А Фридерик по правило мълчи: сядва в някой празен ъгъл и слуша какво се говори.

Жилището е бедно и доста разхвърляно. Осветлението — слабо. По масите — книги, списания, коли. Фотьойлите и столовете скърцат жално — над бюрото с излющен фурнир виси рисунка: гора, река, в дъното на левия преден план — град, на десния — залесени хълмове. На този, който не знае какво представлява тази рисунка, домакинът обяснява с готовност:

— Новогрудек... и планината Мендога.

Домакинът е Адам Мицкевич.

Фридерик се запознава с поета преди близо половин година на вечеря у Цезари Плятер. Мицкевич изглежда много отслабнал, учудва се изпомачканата яка на ризата си и с лошо ушития фрак.

Шампанското е в изобилие, както е обикновено у Цезари. Мицкевич се смее много шумно, шегува се, говори твърде грубички и невинаги най-сполучливи остроумия. Фридерик се бои да не би геният да му стане досаден и затова го избягва в множеството. Когато го принуждават да посвири, сърцето се вдига в гърлото му.

Мицкевич, който много приятелски разговаря със Словацки, стои срещу пианото. Когато чуват първите звуци, двамата се обръщат с лице към Фридерик. Лицето на Словацки е строго и надменно, на Мицкевич — грубо и изрязано, едва ли не унесено в израза си пред полусведените и тъмни клепачи. Фридерик започва с мазурки — след крайната каденца на втората вдига поглед. Словацки е скрил лице в сянката на прозоречната портиера. Мицкевич се е навел напред с ръце, подпрени на облегалото на стола.

Той просто казва:

— Още — и отново: — Още...

Фридерик развива фраза от ноктюрно. Той схваща, че в мълчанието на заслушалите се хора расте копнеж. Всички мълчат сантиментално, трогнати, с тъжно спокойствие. Такъв копнеж е тих като сън и като сън е удобен.

Внезапно Фридерик почувствува гняв. Страданието не бива да бъде тихо, страданието трябва да грози, да е поривисто. Борческо!

И той припомня и на себе си, и на тях етюд *cis-moll*. Той не мисли, че засилващото се *forte* се разбива о стените на не особено големия салон. Пианото трепери под поредиците от акорди. Фридерик сега мисли за ония. Тук, в тоя текст, той отново намира силата си, но и щастливо чувство за величието на изкуството и за собственото си величие.

Когато свършва, Фридерик чува бързото дишане на слушателите, отзвука от струните и биенето на собственото си сърце. Той не вдига поглед. Почва да хапе устни и почувствувал внезапно хлад върху побледнелите си бузи, изтръгва от струните първия акорд на „Етюд дванадесети“...

Мицкевич му стисва ръка, без да каже ни дума. На връщане част от пътя си минават заедно. Над Париж от север се приближава буря, която бумти като далечен артилерийски двубой. Мицкевич крачи бавно, тромаво — той слуша музиката на гръмотевиците, както се

слуша ехото от приближаваща се битка. На Кайсевич и Залески, които вървят заедно отзад, заповядва да мълчат.

На сбогуване поканва Фридерик да го посети у дома му.

* * *

Отначало Фридерик свърва на rue Saint-Nicolas рядко, после все по-често. А сега няма седмица, през която да не прекара дълга вечер в тъмната и студена стая, в която вече са почнали да се раждат първите строфи на „Пан Тадеуш“.

Фридерик не взема, както Ворцел, участие в сериозните разисквания, не плещи весели глупости á la Миш. А на лекциите по въстаническа стратегия, които чете генерал Дембински, се подиграва като всички. Отвращава го също така едва ли не робското раболепие, с което Залески, Витвицки, Кайсевич, Ретел и Семененко се въртят около Мицкевич.

През ноември тази година излиза дрезденското издание на „Задушница“, на четвърти декември излиза от печат „Книги на полския народ и пилигримство“. Фридерик с неприятно чувство си спомня истеричната сцена, която Залески устройва в дома на Мицкевич: разказва на всички със стон и плач, че „Книги...“ чете на глас и коленичил. Да — с това боготворене Залески, Витвицки, Ретел и Кайсевич почват да правят смешно величието на поета. Защото в Мицкевич те искат непременно да видят пророк, а собствената си земна безпомощност да запълнят с интервенцията на самия бог. Затова колкото пъти разговорът почва да наклонява към идолопоклоннически дискусии върху творбите на Мицкевич, в които обаче поетът не взема участие — Фридерик бързо се измъква. Най-сетне приключва с това, че една вечер Мицкевич остро скастрия другите:

— Аз не съм учител — казва той с глух от гняв глас. — Не слагайте на плещите ми прекалено голям товар. Чуждата сила и величие няма да излекува вашата слабост. Сами — крещи той, — сами трябва да овладеете и задържите тая сила!

Когато чете „Задушница“ и „Книги...“, Фридерик чувства как по кръста му полазват тръпки. Той скача от тия страници с пламнало сърце, с разтреперани клепачи. Ето безспорното величие на твореца,

който съзнава средствата и целите си! Фридерик едва ли не избягва пред това величие, после се връща, отново бяга.

След всяко четене възбудата, предизвикана от чуждата мисъл и поетическо въображение, настоява за отклик в музиката, връхчетата на пръстите търсят клавишите, въображението — темата.

Нищо не излиза. Държането му напомня безпомощните години през детинството: под клепачите му се трупат сълзи на гняв срещу собствената пустота, срещу безсилието на вдъхновението му. Най-умното е веднага след това четиво да побегне из града, да се скита край Сена или по тъмните булеварди, още повече, че тая година декември е ветровит и мъглив.

Сърдит и премръзнал, накрая Фридерик се крие от студа и умората в удобни ресторанти, търси хора, които говорят какво да е и за какво да е, отива при Делфина, у Камаранови или у други познати, където „Шопенчо“ бива посрещан с радост и смях, където поне за няколко часа може да забрави — да забрави всичко.

А на rue Saint-Nicolas, у Адам Мицкевич, за да си припомни отново всичко, за да създаде най-сетне в душата си правилно гледище за ония времена. У поета той не търси нито учител, нито пророк — търси мъдрост. Исква да опознае опита и идеите на човека, който е посветил на народа си толкова поетическа мисъл и човешко вдъхновение, колкото никой през ония години. Исква още веднъж да обсъди в обикновен, умен разговор мислите, писани от поета.

Както вече се спомена, това е време, когато въпросите на реалната политика се обсъждат необикновено често и горещо на rue Saint-Nicolas. Въпросът всъщност е за познатия проблем — да се възобновят заседанията на полския Сейм. Наистина в чужбина не се намират много народни представители, но все пак може да се събере кворум, какъвто изискват решенията на Сейма от 19 и 26 февруари 1831 година. Според тия решения за кворума са достатъчни тридесет и трима членове на Сейма.

Фридерик добре помни мнението на княз Адам по възобновяването на заседанията. Князът се надсмива на тия намерения, дори си позволява да прояви враждебно отношение към тях. Подобни, дори много по-остри обвинения и протести Фридерик е чувал по-рано, още от последния председател на правителството, Бонавентура Немоевски, подир когото, като след майка си, по-

консервативните представители повтарят немоевско-чарториските подигравки. Много ясно: в този състав, в който Сеймът би могъл да поднови заседанията си, Чарториски, Немоевски и техните политически съюзници, привърженици на конституционната монархия, на легализма и консерватизма, биха били в малцинство. „Новите“ — значи, избраните през време на революцията демократи и републиканци — имат абсолютно мнозинство. И те навярно биха доокоптирали свои политически съдружници. В ръцете им Сеймът би станал оръдие за победоносна политическа борба за целостта на емиграцията. Нещо повече: неговият авторитет несъмнено сериозно би повлиял върху политическата мисъл в страната.

Чарториски не може да допусне един законен Сейм да събори монархията в полза на републиката. А политическите възгледи на мнозинството в Сейма заплашват с катастрофа сънищата и плановите на княза.

Князът е човек, с когото се съобразява министър-председателят на Франция, братовчедът княз дьо Брогли, съобразява се с него също министър-председателят на Англия, лорд Бръгхам, и посланикът, княз Талейран. С Полша те вече не се съобразяват, но с него още се съобразяват. А Сеймът заплашва Чарториски с окончателната му девалвация на европейския политически пазар, заплашва го да загуби шансовете за короната — о, защо да споменаваме за короната? Сеймът, в който първа цигулка са почнали да свирят републиканците, рано или късно ще му даде да разбере, че аристокрацията и нейният представител, княз Чарториски, имат право само на... спомени.

Та какво ли би трябвало да се очаква от идеологичните противници, ако дори човек, който стои още много далеч от политическата практика, с такива думи дава израз на убежденията си, свързани с бъдещето на Сейма.

* * *

„Сеймът трябва да се конституира като европейски Concilium, трябва смело да изрази своите принципи, които да послужат като основа на свободата на народите.“

И по-нататък: „Като смята правителствата за свои неприятели, като счита, че някой европейски парламент не представлява израз на народната воля, защото тия парламенти са избрани под влиянието на старите предразсъдъци, защото от тях още лъха егоизъм и страх, полският Сейм трябва да възвести, че «ще представлява волята на народите...»“

Това са мисли, написани в бележка, озаглавена: „Мои мисли за полския Сейм“ — автор: Адам Мицкевич.

Най-сетне, на 3 януари, съставът от тридесет и трима народни представители се събира. Нищо не могат да решат. Единадесет представители не искат и да чуят за признаването на тоя състав като „Превеликолепни обединени камари на Сейма“. На четвърти януари княз Адам вече не участва в състава. В края на месеца, с деветнадесет гласа срещу тринадесет, се приема предложението за незабавно откриване заседанията на Сейма и за избор на председател.

На другия ден се събират само двадесет и един народни представители. Останалите изпращат до председателстващия писмен протест срещу откриването на заседанията. Протестът носи дата 6 януари 1833 година и е подписан от:

А. Чарториски, воевода; Л. Пац, воевода; Людвик Плятер, сенатор-кастелан; Малаховски; Б. Немоевски; Т. Моравски; А. Бернацки; К. Морозевич; Й. Свирски; Ст. Бажиковски; Й. Кашиц.

През последните месеци от всички краища на Франция емиграцията праща до Париж писма, с които иска свикването на Сейма. Емигрантите от Безансон, Шатору, Льо Пюи, Авиньон и Люнел очакват гласа му като спасение. Но в края на януари става ясно, че опозицията на малцинството е непреодолима — проектът постепенно се разтваря в празните приказки и драсканици като в мъгла. Предпролетта е мъглива. Част от представителите, по петите на които почва да ходи полицията, се разотиват, друга част си отдъхва с чувство на облекчение.

На rue Saint-Nicolas Мицкевич отправя мълнии против аристократическите противници на сеймовите заседания. Демократическото дружество в една своя прокламация изобщо прокліна Сейма. Но фактът си е факт — емиграцията отново се изправя пред голяма неизвестност: кому да вярва, кого да слуша, чия мисъл да следва. Комитетът на Дверницки вече е успял да се направи

смешен; Чарториски и аристокрацията почват да бъдат ненавиждани; комитетът на Лелевел още през декември започва да се разпада поради грижливото покровителство на полицията: заради позива „Към братята руси“ принуждават главните членове на комитета, начело с Лелевел, да напуснат Париж.

Защото официално могат да съществуват недоразумения между европейските министри на външните работи, може да се стига до размяна на ноти и до атаки между официозния печат. Но в същото време, с помощта на шифрована и поддържана в много приятелски тон кореспонденция, канцелариите на тайните полиции си изпращат взаимно сведения, описания на лица, понякога дори инструкции. Това е един от най-важните методи на прочутия Свещен съюз, насочен срещу съюза на народите. „Николай — пише редактираният от Мицкевич «Полски пилигрим» — с желязна ръка посяга към парижките затвори, а на служба има френски жандарми.“ Е, да — та нали във френското министерство на вътрешните работи има създаден специален комитет за надзор върху емиграцията. Лелевел, Кремповецки, Ворцел са принудени да напуснат Франция. Прочутият вече министър на вътрешните работи Тиер, заедно с целия кабинет и тлъстия крал, полага все по-енергични старания Франция да забрави революциите си. Спират левичарския „Трибуна“, арестуват членовете на комитета „Société des droits de l’homme“. А понеже тук агентите попадат на следи от връзки между френските и полските революционери, арестите и изгонванията от Париж достигат най-голяма сила точно през тая мъглива предпролет на 1833 година.

Когато става дума за завръщане в родината, в Париж говорят така: „Значи, напролет... с настъпването на пролетта... тази пролет вече...“ Пролетта става някакво магическо заклинание и цъфтяща надежда. През тази пролет се говори, както обикновено, за родния край и за радостта от завръщането. Но умните хора свиват рамене с горчива ирония. Тазгодишната пролет носи със себе си все по-пълно чувство за катастрофата. Годината започва зле със Сейма. После идва нещастният поход на Заливски към родината, след това арестите, изгонванията от Париж. Дори Мицкевич понякога се поддава на отчаянието. Чувства се липса на хора, които биха могли да подкрепят сърцето.

В това време след скъсването със Сейма кръгът около княз Адам тържествува, нарича предателство спрямо народните интереси похода на Заливски, а арестите и изгонванията обявява за разумна реакция срещу яacobинските крайности.

Веднъж Фридерик предизвиква у Кастелан Плятер остър спор във връзка с изгонването на Лелевел от Париж. После не се показва там три седмици. Накрая се стига до извинения и оттогава пред него не разискват по политически въпроси. Несигурен е — както кастеланът пошушва на княз Адам.

После избухва спречкване с Валевски и от този ден двамата се поздравяват, без да се усмихват. Кастелан Плятер е иронично учуден, княгиня Чарториска става студена.

Но постепенно и на rue Saint-Nicolas нещо започва да се разваля. Приятелите на Мицкевич непременно искат да направят от него пророк. Той се бори срещу това — порицава ги остро и безпощадно. И все пак те почват да го побеждават. Да — емигрантството е неописуемо нещастие. Емигрантството е болест. Едни просто изменят на народа, други на себе си, трети на собственото си щастие.

Тая пролет Фридерик знае вече много истини за въстанието — знае какво да мисли за своите титулувани приятели и какво да мисли за Мицкевич или Лелевел. Всичко е ясно, или по-скоро, всичко е поразително просто и ясно. Прави са били тия, които са се борили за свободата на народа, които са проклинали монарсите и аристокрацията. Прави са били ония поляци, руси, французи, немци и италианци, които са твърдели, че „дълг на света е да създаде социално щастие на бедния“ и че „ако някое правителство би съществувало дори само две седмици, то и тогава е длъжно да намери време, за да се заеме със съдбата на нещастните слоеве“.

А всъщност тъкмо правителствата, които имат властта във всички страни, във всички градове на Европа, осъждат борците за свобода на затвор и смърт. И нищо, нищо не предвещава, че през тази или идната пролет светът ще се промени. Какво тогава остава на човека, осъзнал тия истини? Смърт? Отчаяние? Затвор? Лудост?

А пролетта е очарователна, с хубаво време и весела като младите парижки девойки. Фридерик намразва нейната красота. Той се чувства много зле. Здравето му, както обикновено през пролетта, не е прекрасно — бодежи в гърдите под лявата лопатка много често го

измъчват и когато е буден, и когато спи. После идва кашлицата. Фридерик се скарва с няколко приятели музиканти, друг път нарушава Залески, че се лигавел пред Мицкевич, влиза в пререкания със Стефан Витвицки за някакви доста безвкусни шеги за Делфина. Осмелява се дори много неучтиво да възрази на княз Чарториски във връзка с неприязнените му бележки за „все по-чудноватите възгледи на пан Мицкевич“.

Князът се смайва и се почувствува засегнат. Той дава израз на това, като се сбогува с Фридерик така, както по негово разбиране, трябва да се сбогува един Чарториски с Шопен. Подава му ръка, отпусната, сякаш безкостна, с отправен встрани поглед, който вече не е дори презрителен. Просто като че ли „не знае“, че изобщо се сбогува с някого.

След тая вечер Фридерик се престорва на болен. Той се затваря в къщи за три седмици, като сутрин приема ученици, а вечер — само най-близки приятели. Поляците избягва — приема предимно приятелите си музиканти, с Хилер свири на четири ръце, с виолончелиста Франшом — дуети. А при хубаво време излиза вечер на дълги самотни разходки.

Един-два пъти го посещава Мицкевич. Но той се чувствува зле в жилището на Фридерик, нагиздено и елегантно като жилище на хубава жена. Поетът мълчи, моли да му посвири, после излиза, като мърмори нещо под нос. Два пъти идва душеприказчикът на княз Адам, Сенкевич, но Фридерик поръчва да го върнат от вратата. Накрая на *Chaussée d'Antin* пристига с кола лично кастелан Людвик Плятер, но... господин Шопен не е в къщи.

Знае се какво означава това. У княза и у кастелана внимателно наблюдават хората на изкуството. Все по-добре почват да се ориентират, че например поетите, макар още да не проявяват прекалено открита враждебност, така мислят и говорят, че не може да става дума за някакво приятелство и сътрудничество с тях. А напоследък дори „Шопенчо“ започва да проявява антипатия. Князът се безпокои от такива факти. Затова посещението на кастелана е явно и вежливо предложение за помирение и по-нататъшно приятелство. Ала Фридерик с учтиво писмо съобщава за болестта си и отново не се вестява у „приятелите“ си. Той дори прекъсва уроците — заговаря се,

че бил заминал. А в същото време няколко пъти го виждат как съзерцава в есенната вечер Сена или се разхожда из Jardin des Plantes.

Фридерик наистина всяка вечер излиза из града, като избира най-хубави затънтени кътчета. За тия разходки той се облича най-скромно и избягва улиците, по които би могъл да срещне хора от висшето парижко общество. Той върви с бавни крачки, като държи в скръстените си отзад ръце тънък бастун. Шията си е увил в шал, плещите му са прегърбени. На пръв поглед ще ти се стори, че е някакъв стар, немощен човек, който от самота и скука се влачи по затънтените улички, за да поглежда пролетните влюбени двойки, нежните им целувки и мили усмивки.

Но невнимателният наблюдател не е далеко от истината. Скука, самота, огорчение и леност — ето съдържанието на тия дни. Те обаче не го измъчват особено. Те просто са се настанили в мислите и сърцето му като безболезнена, но неизлечима болест. Накрая всичко му се отцяло. Като истински преждевременно остарял човек той се влачи безсмислено из града и безсмислено наблюдава хората, сградите, дърветата, реката.

Една вечер го настига буря. От половин час той седи на брега на Сена при Pont Neuf и наблюдава играта на няколко деца. Играят на война — много крясъци и мъничко плач. Плачат две малки момиченца, които момчетата са пропъдили най-напред с викове, а после, разпалени от боя, с камъни. Той поисква да ги успокои, да им даде няколко су за сладкиши, но щом се приближава, те избягват като две бързи, пъргави зверчета.

Бурята избухва неочаквано. Няколко широки пориви на вятъра изпреварват само с две или три минути мълнията и проливния дъжд. В първия миг Фридерик поисква да се огледа за файтон, но внезапно си припомня уличката Tirecharpe или по-скоро гостилницата, в която веднъж се бе хранил с Лелевел и в която, както помни, салам със зеле струва само тридесет сантима. Това припомняне не му действа като магнит — той не мисли нито за ядене, нито за отвратителното вино там. Той просто съвсем безсмислено, както е скитал из града, се насочва с бърза крачка към гостилницата.

От улицата две стъпала надолу, окаченият над вратата звънец иззвънтява остро и намиращите се в помещението хора обръщат към него глави.

Той сядва в ъгъла над чаша изключително лошо вино. За щастие тук не го познават. Въпреки това всички го наблюдават внимателно. Масичката до прозореца е заета от трима мъже. Хубава, но поувехнала малко девойка присъствува на разговора им и скучае до смърт. Мъжете разговарят шепнешком, а един от тях упорито разглежда Фридерик. В погледа му несъмнено се крие враждебно чувство. Той казва нещо и тогава четиримата поглеждат към Шопен; девойката — почти със страх. Дори собственикът, който дреме зад тезгяха, го наблюдава изпод полусведените клепачи; от другите маси също гледат към самотния гост.

Фридерик почва да се безпокои. Какво означават тия погледи? Най-сетне той е в стар сюртук и със стар цилиндър. Облеклото му го отличава от тия хора, но не би трябвало да ги дразни, още по-малко да буди ужас в очите на младото момиче. Наистина имат право да го смятат за неканен гост. Но на двора беснее дъжд, носен от пролетната буря. В такова време неканеният гост не бива да учудва, да буди враждебно настроение или страх. Срещнал за трети или четвърти път погледа на седналия до прозореца мрачен брадат господин, Фридерик решава просто да се престори, че дреме. Притваря очи. Виното е много лошо, но и много силно. Монотонният шум от тихите разговори и музиката на плискащите зад прозореца водосточни тръби стават причина след малко да потъне в непресторен вече, тъп, мъглив полусън.

Събужда го звънецът, дръпнат рязко, и настаналата внезапно тишина. Той отваря очи все още унесен: на вратата стоят две цивилни лица — високи, плещести, мустакати. Едва след малко разбира: зад тях се виждат силуетите на няколко жандарми.

Той запомня за много, много години сцената, която настъпва после, въпреки че тя трае само няколко минути.

Щом виждат агентите, тримата седнали до прозореца мъже бавно стават от столовете. Агентите вече са почнали да легитимират бедното старче, което седи на най-близката до вратата маса. Но щом забелязват безпокойството на тримата, тръгват към тях. В същия момент тримата мъже се втурват към страничната врата. Единият от тях веднага пада; вторият, слаб блондин, е настигнат на прага; третият също не успява да избяга. При вика на агентите от двора се втурват жандарми. Зад вратата, зад която избягва черният брадат мъж, се чува шум от бой,

трясък на мебели, удари. Двама униформени полицаи се затичват на помощ на агентите. След дълъг като вечността миг въвеждат брататия. Лицето му е обляно с кръв. Девојката се вцепенява от ужас и изумление. Неочаквано тя се развиква със стон и плач, жандармът я отблъсква от любимия ѝ така, че тя пада, а по-ниският от агентите, задъхан и засмян, непрестанно бие с юмрук по гърба закриващия се вече брадат мъж и за да покаже ерудицията си, току повтаря:

Tu l'ais voulu, George Dandin... tu l'as voulu...^[1]

Навън дъждът вече престава. Останалите гости са легитимирани повърхностно и бързо. Агентите вземат със себе си и някакъв пиян като пън човек, който през всичкото време е спал в ъгъла, без да пречи никому. Той дава да го изведат със спокойствието на покорно куче. Фридерик веднага плаща и си излиза. Цялата зала го гледа враждебно. При легитимирането му агентът му връща подадения паспорт с поклон, а гостилничарът раболепствува пред него, когато му дава остатъка от златната двадесетфранкова монета, и мърмори сякаш да се оправдае:

— Oh, cette politique... cette vilaine politique.^[2]

Едва сега Фридерик разбира, че арестуваните не са престъпници. Но още не може да проумее тая чудновата, и упорита враждебност, която забелязва в погледите на всички хора в гостилницата. Ала съдбата му дава възможност да си обясни тая загадка.

След като излиза от гостилницата, веднага зад завоя на улицата той попада на девојката, която с плач се е затекла подир арестуваните. Тя стои опряна на стената и плаче вече безгласно.

Той се колебава. В джоба си има няколко златни монети от по двадесет франка. Спира се — докосва деликатно раменете ѝ. Тя повдига глава. Фридерик отново — отново! — съзира в очите ѝ ужас! Но след малко тоя страх се превръща в бясна ярост. Девојката започва да крещи някакви проклетия. Той не може да я разбере. Тя вика несвързано и безсмислено. Но при всяка фраза повтаря:

— Ти, проклет доносчик! Ти, доносчик!

Тук обясненията не биха помогнали нищо. И нищо не биха помогнали обясненията му, ако се върне на Tirechappe. Няма да повярват, няма да го слушат. Неговият фрак и пари свидетелствуват срещу него. В очите на тия хора той принадлежи към света на онези,

които заповядват на агентите и жандармите. Нима би могъл да им обясни, че са в грешка? — Той избягва. Дъждът отново се засилва.

На другия ден наистина се разболява: температурата и кашлицата го накарват да прекара няколко дни на легло.

* * *

На следния ден го посещава Делфина. Тя е изключително мила и хубава. Човек не може да не обича тази жена. Гранд дама — слънце на парижките салони, тя умее да се превръща в най-скромна, най-нежна приятелка и покровителка, умее да се върти около близкия си болен човек като най-грижлива болногледачка. Капризната до истерия героиня на десетина най-шумни романа на това време изведнъж става медицинска сестра, слага компреси, вари билки, приготвя храна, чете на глас, забавлява с музика или разговор.

Това не е лесно. Особено когато болният е нетърпелив и раздразнителен. А през тия дни Фридерик лесно променя любовните думи в укори и оплакване. Той мълчи или се сърди по свой начин — хладно, с дяволска хапливост. Не му е вкусна отварата от жълъди, не му харесва най-новият роман на господин Балзак, разсмива го уж пресипналият при пеенето глас на Делфина. Понякога изглежда като че ли нарочно се мъчи да разсърди Делфина; мъжете умеят да нараняват особено болезнено, когато търсят повод да скъсат. И начинът, по който постъпва Фридерик, би могъл да доведе до такова заключение.

Но Делфина нито веднъж не загубва равновесие и не изоставя ролята си на болногледачка. Тя идва всеки ден, връща неканените гости, като смята, че при боледуване всеки гост е неканен, носи цветя, плодове и сладкиши като най-нежна маминка. Фридерик капризничи като дете, а тя е избрала метода на търпението и понеже познава Фридерик, знае, че това е единственият метод.

През първия ден на оздравяването Фридерик е особено неприятен. Тя му казва това. Тогава той избухва в гняв. Почти крещи, че му изменя, че е егоистка, че е човек, който не разбира чуждото страдание. Като чупи пръсти, той овладява гласа си, но продължава да й говори лоши думи и отговаря на смиреното й мълчание. Но загубва играта. Делфина, вместо да избухне от омраза и да си излезе, без да се

сбогува, просто се разплаква. Тогава той млъква, после почва да се извинява, да обяснява извора и причините на яда си.

Разказва ѝ всичко. За самотата си, която никои нямало да промени, за копнежа си по дом и родина, където не искал да се завърне. Говори за тревогите, свързани със съдбата на емиграцията. Искал да търси истината — току повтаря той, — да разбере с кого и против кого да се бори. Изрежда всичко, което през изтеклата година му е помогнало да се издигне така блестящо във висшето общество, но същевременно му е отнело спокойствието на мисълта и творческата смелост. Заявява ѝ, че е на страната на хората като Мицкевич, Гошчински, Ворцел и Лелевел. И веднага след това ѝ разказва за хората от Tیرهچارپه...

Всичко това се съединява и преплита едновременно. Той може и умее да пише винаги когато знае как да направлява живота и мислите си. Но сега има сили само за поправки — да проследява и шлифова младежките си грешки. И какво да прави, за бога, какво да прави? — Да скъса ли със света на богатството и удобствата? Да се изложи ли на несигурно бъдеще? — Хората, чиято мисъл цени и чиито мисли му стават все по-близки, не ще желаят да го приемат. Мицкевич...

След първите думи на Фридерик Делфина веднага забравя плача си. Тя слуша със сухи очи — с хладно любопитство в чудесните си очи. Придава на лицето си израз на безпристрастен съдия. Накрая се усмихва хапливо:

— Мицкевич ще ти заповяда сред нищета и студ да пишеш битови опери.

Нейният начин на разсъждение е ясен и прост. Затова го пресича с тая бележка за Мицкевич. А после го запитва дали не възнамерява да скъса с всички и да живее в мизерия.

Той не отговаря.

Но тя самата отговаря:

— Ти си слаб и с разклатено здраве. От композиране, без уроци и връзки, не ще можеш да се издържаш. С концерти? — Тя свива рамене. — За да живееш като виртуоз, трябва да имаш силите на атлет. С твоите сили ти няма да издържиш нито пет години в бедност, нито пет години концертиране. Тогава? Как ще я караш?

Тя знае, че Фридерик няма да ѝ отговори. Той чака съвет, а може би не само съвет. Делфина почва да се смее весело.

— Можеш да ни презираш — казва тя, — но не можеш да живееш без нас. — Тя не му обяснява дали говори за жените или за аристократите. — Но — казва тя — тия неща — идеите и животът — могат да вървят по различни пътища. Като обичаш народа, можеш в същото време да цениш майсторството на готвача на Камаранови. Нали знаеш, че дори такъв революционен деятел и поет като господин Ламартин е тръгнал на пътешествие из Изтока не като скромен пилигрим, а с кралски блясък, на екипиран от него кораб и натоварен с достойни за Харун ал Рашид подаръци за емирите, а не за простите араби.

Цялата вечер не му дава думата. Тя е още по-мила и още по-хубава от обикновено. Сериозната тема на разговора бързо се загубва в шегите и няколкото извънредно смешни клюки за младата дъщеря на граф Флаол, която се харесала много на един от кралските синове, но чиято добродетелност баща ѝ — заклет съблазнител — защитава с достойно за кралската немилост упорство. В салоните тая историйка дава повод за подигравки с кралското семейство. Влюбеният княз се върти около графската дъщеря като последен мухльо.

Накрая Делфина го развеселява до сълзи, а после разцелува сълзите му (от смеха). Успява също да вземе съгласието му за общ излет през първия хубав неделен ден. Ще отидат с няколко коли до Фонтенебло — нали пролетта е изключително хубава.

Като говори това, тя се изправя до прозореца, който блясва със златото и пурпура на великолепия запад. Той присвива очи — не само от възхищение.

Първите дни на май са превърнали града в цветарница. Изглежда, като че ли Париж иска да покаже на света всичко най-пъстроцветно, което притежава. По булевардите без усилие можеш да забравиш за такива улички като Taганne или Tîrecharre. Колите цъфтят от шалове и дантели, по-разнобагмени от цветята.

[1] Ти искаше това, Жорж Данден, ти го искаше. — Б.пр. ↑

[2] О, тая Политика... тая отвратителна политика. — Б.пр. ↑

СМЕТКИ

Карнавалът през 33–34 година е страшно скъп. Нов елегантен кабриолет, облекло и заплата на кочияша, облекло за самия Фридерик, подновяване на комплекта мебели в жилището, ново пиано (най-хубавото „Плейел“, каквото човек може да си представи), цветя за вчерашните партньорки в танците, най-сетне ония уж скромни, а всъщност страшно скъпи домашни приеми за най-близките му — дали наистина са му най-близки? — приятели. Поради такива и подобни на тях разходи в края на януари Фридерик се вижда принуден да се обърне към Шлезингер за аванс, а след две или три седмици — за заем към банкера барон Лео, който впрочем е свикнал на такива форми на адмириране славния композитор. Но това, че е свикнал, не изключва педантично пресмятане на дълга при връщането на заемите.

При това положение Фридерик решава да уравни бюджета си и малко по-предпазливо да вади портфейла от джоба си. Наистина доходите му не са лоши, дори са добри, дори са отлични. „Шопенчо“ е най-много печелещият поляк в Париж, но... Но той се движи в средата на хора, които не печелят, а просто имат.

Какво представляват неговите четиридесет хиляди франка годишно пред стоте хиляди франка годишни разходи на Делфина (която въпреки това е потънала в дългове) или пред Флаол, който само за карета, два кабриолета и двуколка харчи около двадесет хиляди?

Кочияшът на Флаол пудри косата си като Пиксис и носи елегантна връзка от четири пети от парижките музиканти.

Но ако човек иска да бъде прочут — тоест моден, и богат — тоест моден, в никакъв случай не бива да харчи по-малко от тридесет и пет до четиридесет хиляди франка.

В краен случай човек може да има невидими дупки, в копринените си чорапи, но жилетката му трябва да грабва очите и да бъде сменявана всеки ден. Какво още? Не бива да ходи пеш, не бива постоянно да се движи с наета карета, която буржоата наемат било за сватба, било за погребално шествие.

Различно живеят младите хора в Париж. Тия, които живеят например на Neuve-Saint-Généviève, мечтаят за хиляда франка годишен доход. Тия от Tirechappe умират за нищо. Работниците от Латинския квартал умират от глад, за да могат жените на банкерите да ходят на опера с титулуваните си любовници, а децата на банкерите да си купуват титли. Младите парижки господа, които посещават по-малките или по-големи дворци на rue Saint-Dominique, de Grénelle или дори du Helder ходят пеш само по лъснатите с восък паркетни. Техните лачени обувки виждат калта на парижките улици само в дните на ергенските гуляи и експедиции до Монмартр. Жандарм никога няма да закачи тия господа. Те могат да имат „мръсни“ пари, но непременно имат чисти регистрационни карти в тайната канцелария на полицията на господин Тиер.

Фридерик живее на Chaussée d'Antin. Жилището му на тая улица не е толкова скъпо, че да можеш да го нареждаш само с цената на кръвта и потта на френския работник и селянин. Но все пак е скъпо, много скъпо. Жилище, кабриолет, облекло, храна и дребни разноски... ето нещата, които струват към тридесет хиляди годишно. А луксът, а пътуванията, че дори и такива дреболии като часовник, брошка за връзката или цветя?

През определени периоди следва серия от заеми и аванси. След това иде време за опомняне. Стара история — Фридерик сяда пред бюрото с молив в ръка и пресмята най-напред пасива, после актива. Той е достатъчно съвременен човек, та в разговора си с търговец да каже, че е un homme d'affaires, и достатъчно умен, за да може да пресметне правилно съотношението между приходите и разходите си. Но не е толкова разумен, за да може да запази това съотношение.

Тоя път положението е много усложнено. Заемът ще му стигне за един месец много умерен живот. Доходите от уроци до 15 март ще възлязат на около три хиляди и петстотин франка. През март трябва да излезе Rondo E-dur за Франция и Англия при Шлезингер, а за Германия при Брайткопф и Хертел. Това ще даде около хиляда франка. Може да се нареди през март да платят за четири мазурки (отделно за Шлезингер и отделно за Брайткопф), дори за „Фантазията в ла-мажор на полска тема“ може да се изтръгне нещичко от Шлезингер, защото на Кистнер, който я е купил за Германия, няма какво да се разчита! Summa summarum през март ще се съберат от шест до шест хиляди и

петстотин франка. Дотогава човек ще може да си поотдъхне малко. Може дори седем хиляди.

А ако успее да даде концерт — концерт с билети по двадесет франка, тогава...

Фридерик пресмята разните пера на един лист, веднъж записва оптимистични цифри, втори път — песимистични. Отляво цъфти хубавата сума седем хиляди и петстотин франка, отдясно е озъбила скъперническите си цифрички сумата пет хиляди и петстотин. Двете хиляди разлика — това е заем от банкери. Като доказателство за любовта си към музиката банкерът не взема лихва. Но няма съмнение, че тия две хиляди трябва да бъдат върнати най-късно до края на април. А в края на април трябва да отиде и при шивача, за да му поръча два-три комплекта летни сюртуци и жилетки. Лошо. Почва да изглежда, че през тия месеци ще трябва да трепери над всеки франк.

* * *

За щастие съдбата се оказва милостива. Заема успява да върне преди определения срок. Шлезингер му дава нови аванси, от лайпцигските издатели Брайткопф и Хертел, дори от Кистнер успява да изтръгне суми, които закърпват бюджета му. Затова пролетта тече леко и почти богато.

Април му донася голяма радост. На Chaussée d'Antin пристига гост — Яш Матушински. Яш е един от най-старите му приятели, пансионер на професора, нежен, сърдечен, деликатен. Фридерик го помни от времето, когато и двамата са ги стрижели по момчешки. А в Париж е пристигнал зрял, владеещ се човек, медицинска знаменитост в родината. Той говори с леко усилие, някак просто, но украсено — мъдрец.

Веднага се унасят в спомени — помниш ли това? Ами онова? Така говорят винаги хора, които не са се виждали дълго време. Безредна смесица от спомени, съжаления за дреболии, взривове от смях във връзка с дреболии.

Накрая Фридерик помолва госта си да му разкаже за отечеството, за близките, познатите. Яш е донесъл хиляди поздрави и целувки, подаръци от къщи. Но не може да се каже много нещо за домашните на

Фридерик. Донесъл е писмо от бащата. Ала с това писмо синът не може да се похвали — пан Миколай го съветва да не поддържа връзки с емигрантите. Лоялността на бащата е излязла наяве като срамежлива болест, Фридерик разкъсва писмото на парчета. Ядосан е. Яш присъствува на тази сцена. Деликатен и дискретен, той започва да разказва за Варшава. Сякаш иска да приближи далечната родина. В такива разговори прекарват няколко нощи. Варшава, манастирът на сестрите-визитки, Повисде и Висла.

— Още — моли Фридерик.

Но изведнъж в добре запечатаните в паметта картини и сантиментални спомени се втурва с ботуши и камшик цар Николай посредством негово превъзходителство наместника Паскевич. Над Варшава се извишава цитаделата. Работата по строежа ѝ ръководи друго превъзходителство — генерал Иван Иванович Ден. Тук Яш подмята остроумие:

— Ако не знаеш къде са ти дянали, взели или откраднали парите, кажи така: Бох знае и генерал Ден.

После разказва за десния павилион и за стръмнините на цитаделата. От една година вече те изпълняват службата си. Царят — жандармът на Европа — над всичко цени полицията, доносника и езика на оръдията. Варшава е хубав град. Прекалено хубав. Затова цар Николай го е доукрасил с нова архитектура: стена, решетка, укрепление — ето нейните елементи. По улиците са поставени будки, боядисани на черти в черно-червено-бяло. Във всяка будка стража. От всяка будка се вижда следващата, а цялата им мрежа затваря кръга си на Саския площад, където зорко бдят на стража конници и артилерия.

Цар Николай цени оръдията. В деня на бунта на декабристите те са спасили трона и живота му. Сега от цитаделата към Варшава гледат дулата на други оръдия, но тяхната мисия не е друга — те ще трябва да пазят принципа за божествения произход на властта.

Яш говори всичко това студено, без патос. Вижда се, че там, в отечеството, са го отучили да употребява високопарни думи. Когато говори за такива неща, той понякога присвива очи — нали затова е късоглед, за да ги присвива.

Но Фридерик се изморява от тия теми на разговора и наново се връща към картината на някогашната весела Варшава.

— А помниш ли разходките с шейни през карнавала? Ами „Фрашка“ помниш ли?

— „Фрашка“ вече не съществува — обяснява Матушински. — Сега имаме цитадела...

— А помниш ли сребърния часовник на Гугенмус? — бързо пита Фридерик. — Той беше един такъв патриотично-императорски часовник с голямо махало, известен в цялата столица и изложен в кантората на Краковске пшедмешче.

После Фридерик трябва да разкаже за себе си. С чувство на задоволство той забелязва, че положението му, облеклото и жилището импонира на другаря му. Но веднага схваща, че все пак няма причини да се гордее. Яш се удивлява на познанствата на Фридерик, на лукса му и най-много на доходите му. Но що се отнася до музиката, до изкуството... Матушински, човек на науката, биолог и анатом, гледа с търпелива снизходителност на изкуството. Той не го смята за нещо сериозно. Усмивва се любезно, но разсеяно.

— Това е много хубаво — казва, — много хубаво.

Най-лошото е, че Яш знае още от Варшава повечето от творбите, които му свири Фридерик. Мазурките, етюдите — от тях дори се развълнува. Трие мълчаливо чело и притваря смаяни очи. Но това, което не знае и което така го е развълнувало, не е много. Някои много хубави неща той изобщо не проумява. След няколко дни между двамата приятели дори се прокрадва взаимна антипатия — сякаш един на друг са си причинили неопределено, но болезнено разочарование.

Но най-неочаквано ги помирява общата им грижа — белите им дробове. И на двамата те не са в отлично състояние. Яш е още по-зле, отколкото Фридерик. На няколко пъти здравето му се влошавало тогава дори храчел кръв. Миналата пролет едва се вдигнал на крака.

Матушински се оплаква не като учен медик, а плачливо, като най-обикновен пациент. По тия неща Фридерик е много по-делови. Да, но Фридерик още не е храчил кръв. В блестящите очи на Яш се спотайва безпокойство. Известно е, че всеки втори медик смъртно се бои от всяка болест, която изучава. Но тук всяко нещо трябва да се преценява другояче. Яш уж изглежда добре, особено когато се запали, възбуди. Ала сутрин може да те ужаси. Сутринта двамата се движат из къщи мълчаливи и намръщени: един друг се плашат с жълтите си бузи.

Що се отнася до паричните въпроси, положението наистина се е поправило необикновено. В края на май Фридерик дори може да си позволи екскурзия до Германия. В Аахен Фердинанд Рис ръководи великолепен музикален фестивал: Jupiter-Symphonie от Моцарт, откъслечи от „Дебора“ на Хендел и Девета симфония на Бетховен.

Хилер, най-горещият от музикалните приятели на Фридерик по онова време, го наговаря на тази екскурзия. В Аахен ще се срещнат с Менделсон. Това е съблазнително. Заради Яш няма какво да се стеснява. Сега той по цели дни прекарва в Ecole de médecine и по болниците, вечер се връща рано и веднага си ляга да спи. А за Фридерик вечерите са време за свобода и развлечения и той няма обичай да ги прекарва в къщи. Затова двамата почти не се виждат. И така, на 20 май Фридерик прекъсва уроците си за десет дни и заминава с Хилер за фестивала на Рис.

Екскурзията се удължава. По пътя посещават Менделсон и неговия Дюселдорф, отбиват се и в Кьолн. Това е прекрасно пътуване на параход. В долината на Рейн май опива по-силно, отколкото леките рейнски вина. Слънчевият залез се е разлял по реката като пурпурно злато, но веднага след залеза се спуска мъгла. Рейн тече покрай кораба като чер метал. Хилер си спомня Хайне:

*Ich weiss nicht was soll es bedeuten,
Dass ich so traurig bin...*^[1]

Той дори се опитва да импровизира мелодия, но не му се удава. После вместо златните очи на Лорелай край реката блясват светлините на Кобленц.

* * *

В Париж Шлезингер приема Фридерик с отворени обятия. През януари той е издал две ноктюрни, които са разграбени. Три четвърти от тиража на издаденото през март „Рондо“ са разпродадени. Нещо повече: през май излизат „Фантазия на полски теми“ и четири мазурки.

За две седмици провинциалните клонове разпродават почти половината от тиража. Парижкият магазин е принуден да връща с празни ръце по-маловажните клиенти: няма, разпродадено е.

Шлезингер е умен търговец. Счетоводителите му обръщат внимание на удивителната при съвременен композитор рентабилност на договорите и свързаните с издаването разноси. С изключение само на Релщаб, редактор на виенския „Ирис“, европейската критика признава Шопен за творческа величина. От измислиците на Релщаб нека се тревожат собствениците на авторските права за Германия — Брайткопф и Кистнер. Във Франция критиката е единодушна. Но и в Германия положението изглежда може би дори по-интересно, отколкото във Франция.

Релщаб не може да понася Шопен и Шопеновата музика. Какво е писал за издадените напоследък мазурки? „Неестествено в танците, просто неуморим, дори — готови сме да признаем това — неизчерпаем в тичането подир раздиращите ушите дисонанси, в принудените преходи, дразнещите модуляции, непоносимите извъртания на мелодията и ритъма. Всичко, което може да измисли, веднага бива използвано при преследването на ефекти на чудновата оригиналност...“ Идиот — изветрял старец! — Хубаво му е отговорил въодушевеният почитател на „Шопенчо“, някой си Роберт Шуман: „Какво представлява (става дума за «Ирис» на Релщаб) в сравнение с един-единствен концерт на Шопен, какво представлява безумието на глупака в сравнение с екстаза на поета?

Така е. Ако човек прецени сериозно от търговско гледище положението в Германия, трябва да признае, че там е дори по-интересно, отколкото във Франция. Един атакува яростно, друг защитава яростно. А търговията върви. Шлезингер узнава от Шопен, че Кистнер, самият Кистнер, е дал на Фридерик добър хонорар. А това вече е куриоз. Изглежда, че полемиката около Шопен подпомага много добре продажбата.

Е да, вярно е, че дори в единодушна Франция мъчно може да се намери такъв въодушевен критик като Роберт Шуман: «Вижте колко победоносно е излязъл Шопен от борбата срещу филиетерите и невежите, какви права на гъвкавост на таланта, каква простота, какво художество!... Най-трудните проблеми са вече за него детска играчка,

но той, като същински артист, се отказва от ефекта в полза на простотата!»“

За юли Шлезингер подготвя издаването на нещо доста рисковано: „Рондо-краковяк“ — виртуозно парче за пиано с оркестър. Тиражът ще е малък и кой знае дали ще покрие разносните. Но ето че Кистнер е рискувал и издал това Рондо за Германия. А Кистнер знае какво върши...

Евентуалните загуби ще се покрият с Валс в ми бемолмажор. Валсът навярно ще се разпродаде знаменито.

Вследствие на такива именно мисловни процеси Шлезингер приема Фридерик с отворени обятия. Без никакви уговорки той написва нареждане да му се авансира значителна сума. Но когато след три седмици Шопен го посещава с молба да му даде аванс срещу нова композиция, съвсем неочаквано се стига до малко сблъскване.

Тоя ден Шлезингер се чувства зле. Сутринта се оказва, че касиерът на един от провинциалните клонове злоупотребил значителна сума. В годишния баланс това не е кой знае какво перо, но все пак може да развали настроението за цяла седмица. А какво остава, щом това се случва в деня, когато започва стачка в печатницата, която официално принадлежи на баджанака на Шлезингер, но всъщност е собственост на издателя. Ядът му расте до обед. Шлезингер изхвърля един от агентите си зад вратата и тази разправия го поуспокоява. Той дори се засмива леко на ужаса на невинния всъщност агент. Но преди гневът му да се разсее окончателно, явява се Шопен. Той влиза, като пренебрегва всички формалности, сякаш това е неговият дом, с любезна, но хладна усмивка. Всъщност Шлезингер е готов да се съгласи, но го раздразват някои дреболии: привидната фамилиарност на поздрава, великолепната вратовръзка на Фридерик. Това хлапе е прекалено наперено, мисли Шлезингер, като слуша предложението на госта си. После, когато Шопен млъква, той не се обажда дълго време. Той вижда, че Фридерик пламва от гняв. Тогава се усмивва враждебно:

— Не мога... днес — и той разперва ръце, — не мога. Идния месец.

Фридерик се ориентира, че това е преди всичко злорадство. Устните му затреперват:

— Бях уверен, че не сте заплашен от фалит.

— Не мога — пресича го остро Шлезингер. Тонът му е по-рязък, отколкото той е искал.

Разделят се твърде неприязнено. Дори половин час след като Фридерик си е излязъл, Шлезингер решително си обещава, че тоя безочлив поляк си въобразява прекалено много. Най-сетне Морис Шлезингер може да си позволи да се откаже от услугите на Фридерик Шопен. Как беше писал Релщаб? — „Непоносимо изкълчване на мелодията...“ Разбира се — непоносимо изкълчени мелодии, непоносимо изкълчена фигурка, графски маниери и такава самоувереност, като че ли вече е завладял целия свят. — Гений — та какво го интересува Шлезингер геният му? Как може да бъде пресметнат геният в пари? Всяка, дори най-обикновена банкова къща без особени трудности може да тури в джоба си стотици такива гении. Национален гений — нека тогава да го финансира нацията му!

Но на другия ден решава да надникне в ресторанта, където Шопен обикновено се храни. Ще го срещне уж случайно, ще го поздрави, ще се пошегува. Няма смисъл да се поддава на настроения и да скъсва с един доходоносен автор. Амбиция, чест, постоянство в убежденията — всичко това няма нищо общо с фактите, със счетоводството. Да. Търговецът трябва да мисли с цифри, а не с чувства.

Той отива в ресторанта два пъти. Не намира Шопен. Не желае да му изпрати визитната си картичка — това би било прекалено явна капитулация.

Но след няколко дни дочаква края на тоя въпрос. Отбива се в кафене „Марсел“ на rue Royale и среща там издателя Прилип. Прилип е известен скръндза и малък човек — лишен от смелост, без инициатива. Обикновено той се покланя пред Шлезингер доземи, умилква се покорно и върти опашка. Но тоя път доста интимно подкача Шлезингер. Говори за това, за онова, докато внезапно, уж мимоходом, споменава, че купил от... Шопен нова композиция — „Болеро“ — и възнамерявал да я пусне на пазара възможно най-скоро. Шлезингер се преструва, че не е обърнал внимание на това. Но чувства дори как носът му почва да побледнява от внезапния яд. Това вече е върхът на всичко.

Все пак и този път всичко се изглажда, успокоява. Болерото излиза у Прилип през октомври. Но Шлезингер се разсмива. Прилип

загубва от това болеро откраднатото от Шлезингер. Той не е бил смел — издал го е грозно, в малък тираж. Освен това Шлезингер стои на становището, че в неговото „Revue musicale“ не бива да се рекламират изданията на конкурентите му.

А за да поправи отношенията, да си възвърне по-раншното взаимно доверие, за да подчертае своята изключителност и симпатията си към гениалния поляк, купува от него ново произведение — Скерцо. Заплаща го без пазарлъци и неприятности. Скерцо, тоест шега — хубаво заглавие. Скерцата на Менделсон вървят много добре. Той казва това на Шопен. Шопен избухва в смях:

— Тая шега в заглавието — е шега... но шега със заглавието.

Шлезингер не го разбира. Разбира го едва когато Шопен му изсвирва това Скерцо. Шега? — Та това е най-близко до погребалните маршове, отколкото до скерцата. Но махва с ръка — най-сетне и погребалните маршове вървят добре. И веднага решава, че за всеки случай ще го издаде в хубаво, ефектно издание, ще го рекламира широко.

Този ден той е в особено добро настроение и обещава да издаде Скерцо-то най-късно до средата на февруари. Учудва го само това, че тоя път Шопен особено държи тази композиция да бъде издадена бързо. Навярно я цени. Но това не е най-добър знак. Шлезингер не обича, когато композиторът цени творбата си. Защото обикновено ценените от композиторите произведения рядко имат успех у най-избраната, най-добрата и най-изисканата публика. В случая с Шопен положението е малко по-друго, защото композиторът спада към най-модните автори в Европа. Шлезингер е оптимист. А Скерцо-то издава почти точно — то излиза през март 1835 година.

* * *

През есента на 1834 година Фридерик отново пообърква финансите си. Лятото е било необикновено горещо и го е измъчило. А октомври донася от Атлантида студени дъждове и мъгли. Както Яш, така и Фридерик отначало боледуват леко, после Яш ляга сериозно болен. Към средата на ноември Фридерик е принуден да прекъсне уроците — отначало го навестява кашлица, после температура.

В известни отношения тая зима е радостна, но от гледище на разума — тежка. За радостта — по-късно. А е тежка поради лошото състояние на здравето му и претрупаната и напрегната, следователно много изтощителна работа. Освен това на главата му се стоварват маса лекции, които той трябва да приема и приема безкрай, за да изплати дълговете си.

През тия месеци Фридерик отслабва обезпокоително. Сутрин се буди с главоболие, облян от студена пот. Яш му написва няколко рецепти, но и двамата сред лудешката работа забравят за лекарствата. Безсънието започва отново.

От предпролетната депресия, родена от безсънието, преумората и лошото състояние на здравето му, изтръгват Фридерик два факта:

Първият е публикуването на Скерцо-то. Вторият — изпълнението от Лист на новите, неиздадени още етюди на Фридерик.

Наглед в тия събития не се крият никакви конкретни поводи за радост. Та нали през последните две години са излезли доста композиции на Фридерик Шопен. През тридесет и трета и тридесет и четвърта — общо седемнадесет композиции, между които цикли от мазурки и етюди, както и няколко големи концертни композиции за пиано и оркестър. Според нормалната равносметка всичко е в ред — това е вярно. Но ако при тая равносметка основа за оценката не бъдат аритметиката и календарът, а съвестта — тогава истината ще бъде по-друга: повечето от тия прочути вече сред целия музикален свят композиции са дело на минали години. Те са създадени още във Варшава, Виена или през първата, бедна откъм слава, кабриолети и двуколки парижка година.

През последните две години Фридерик успява да напише само четири мазурки, две ноктюрни, две ефектни глупости и едно не особено интересно болеро. А всичко, което го е направило велик, е написано много отдавна, за да може той да чувства в себе си свежа, будена от това творчество радост и смелост. През тридесет и трета година той се бори както може със слабото си вдъхновение — нищо не излиза. Силите и желанието стигат само за едно ноктюрно и после за едно болеро.

А първата половина на тридесет и четвърта година представлява празна страница. Месеци на празен труд и хаос в мислите. Понякога изглежда, че това е вече край. Не помага пристигането на Яш, нито

екскурзията с Хилер, нито няколкото прекрасни весели дни, прекарани с Делфина в затътената южна провинция. На всичко отгоре Шлезингер се е държал така, като че ли вижда всичко на длан, сякаш знае, че Шопен не може и няма вече да може да пише! Когато се връща от това търговче, Фридерик изпохапва пръстите си от безсилна мъка и яд.

През лятото на тридесет и четвърта година приятелите отново почват да говорят за нервността, озлоблението и истерията на Фридерик.

Не знаят какво го измъчва, но и слепият би отгатнал, че лоши неща стават в мислите и сърцето на „Шопенчо“. Вярно е, че сега с по-голяма готовност, отколкото преди една година се съгласява на още една чаша шампанско и че по-често оттогава губи времето си да нежничи с разни хубавици, от които не му е нито по-топло, ни по-студено. Те го питат нежно за загрижеността му, а той бледнее от яд, когато някое бабище му се умилква по майчински и го пита за тревогите, които го душат. Какво? Навярно ще трябва да изплаква мъките си върху прецъфтялото плятеровско или чарториско лоно? Да се жали от пустота в мислите и въображението? От невъзможността да съсредоточи в себе си силите, достойни не за „техния Шопенчо“, а за истинския Шопен.

Известно време той бяга от Делфина като от огън. Тя е попаднала в своите романтични spleen-ове. Някой му пошепва, че Делфина се бои да не е забременяла. В началото на август тя дори изчезва за няколко дни и вече високо се заговорва, че именно... Навярно това е работа на младия дьо Бръгли. През юни и юли доста често, прекалено често са ги виждали заедно. Тя се връща погрозняла, отслабнала, разкаяна.

Но нито Делфина, нито приятелите-музиканти знаят как да му помогнат. Едва есента внезапно променя всичко.

Както е известно, есента и зимата са били тежки. Във финансите — хаос. А октомври е надонесъл толкова студ, че напомня острия полски октомври: дъждове, ветрове и мъгли. Сена дими като блато.

В средата на месеца Яш ляга. Първата вечер Фридерик прекарва край леглото на приятеля си. Втората също остава при него. На третата не може да излезе от къщи — болният има висока температура, почти

бълнува. Едва на разсъмване заспива. Фридерик дълго се вслушва в тихото му дишане — зад прозорците вятърът бие в стените и кулите.

Едва през тия дни двамата се връщат към старото си приятелство. През последната половин година те са се виждали много малко. А сега всеки ден. Дългите часове спокойни разговори им дават възможност да си припомнят всичко, което ги свързва, и да забравят всичко, което ги дели. Накрая Фридерик още веднъж помолва Яш да му разкаже всичко, което е станало в отечеството след неговото (на Фридерик) заминаване. Говорят и за това как ли е сега във Варшава — златна есен, нали?

Преди половин година разказите на Яш са били много набързо и всъщност са имали само едно заключение: В родината е тъй и тъй, а ти, полупарижанин и конте, тук мислиш само за карнавали, обличаш се, танцуваш...

Но сега двамата ги свързват еднакви мисли за далечните им домове. Затова ги споменават вече заедно, солидно. Как ли е сега във Варшава, мислят те. Да можеха някак да се намерят за ден, за два, за три в къщи — да излязат вън от града, да стигнат с лека бричка до първите селца покрай висленския път.

Едва когато започват да се явяват случаи с визитни картички, когато дотърчава неспокоен Людвиг Плятер, за да пита Шопен за здравето му, Фридерик разбира, че пет вечери не се е показвал никъде. На шестата позволява да го замъкнат именно у Плятер.

Виното, както винаги, у Плятер е в изобилие. Срамно е да се признае, но пийват здравата. Фридерик свири няколко часа — какво да е, как да е. Късно през нощта остава на поста си сам с пианото. Домакинът и Миш Мицелски спят във фотьойлите в салона. Витвицки е забил нос в някаква книга. Залески е опрял лакти върху масата и дреме, а като дреме, проплаква тъжно. Кошмар. Фридерик излиза тихомълком. Не намира никакъв файтон, а не иска да вземе кабриолета на Плятер. Цял час се бори с дъжда и вятъра.

Но вятърът и дъждът бързо прогонват отвращението му от забавата с шампанско. Нощта е тъмна — поривист вятър и студен дъжд. Той се обърква между някакви огради в центъра на града. Дали по вина на въображението, подбуден от виното, или на разговорите с Яш? — Неизвестно. Но внезапно от това дъждовно и ветровито време, от оградите, небето и есенния шум на дърветата му лъхва на Варшава.

Сякаш току-що е излязъл от „Джюрка“ и газии през калта на Краковске пшедмешче към къщи.

За какво се е говорило в това кафененце? — Маурици е хвърлял мълнии срещу безпавието, срещу тиранията, срещу царските лакеи и подлизурки... Чакайте — навярно в такава нощ е избухнала революцията и борците са тръгнали срещу вятъра, дъжда, царя и князете...

От една странична улица излиза патрул и без да забележат, Фридерик изчезва в съседната. После отново закътняват подковани ботуши от другата страна на булеварда. Струва му се, че по цяла Европа обикалят патрули — из Париж, Лион, Виена, Варшава... Срещу кого? Сигурно не срещу плятеровци, чарторисци, мищевци, нито срещу буржоата, които хъркат удобно в баралените си спални. Срещу хората от Tіrecharpe ли? Срещу селяните, изяли хиляди тояги, защото са помогнали и участвували в революцията?

В дъното на една улица няколко прозореца блясват с червен блясък. Веднага избухват викове. Улицата почва да се буди от тревога, предизвикана от пожара. Той не се спира. Край него отново минава патрул, който тича. Над къщите се издига рижав дим.

След това нощно пътешествие Яш още изтощен и слаб, трябва да се грижи за Фридерик. Треската тресе болния през две тежки нощи. През третата болестта изведнъж се пресича. Рано вечерта Фридерик заспива бързо, а на разсъмване се събужда отмалял, но здрав. През прозореца в стаята нахлува бисерен блясък.

Пробуждат го мъчителни сънища. Но дневната светлина прогонва кошмарите и призраците. Сърцето бие слабо, но спокойно. Със здравето се връща и апетитът — след половин час не здрав апетит, а здрав глас го прогонва от леглото. Като шляпа с домашните си пантофи и се закачва о столовете с полите на халата си, той най-после стига до бюфета. За щастие там има колбаси, намира и портокали. Но дори първия не дояжда. Остава го на парапета на прозореца, през който наблюдава гонените от вятъра облаци.

Трескаво почва да прехвърля книжата в долното чекмедже на бюрото си. После слага няколко изподраскани листа върху пулта на пианото. После — къса, неспокойна дрямка. А вечерта оставя работата едва когато пред очите му заиграват черни кръгове.

Ето така започва трескавата му работа през тази есен и зима. Скерцото, скицирано отдавна и изоставено след много напразни опити, сега узрява за няколко дни. После, въпреки че Шлезингер проявява добрата си воля, Фридерик трябва да се върне към уроците.

Но вечер остава в къщи. Работата върви с усилия, трудно — с много тежки усилия. Той не гледа дали час, два или пет... си струва да загуби за няколко такта. После една нощ му донася почти готова мазурка.

Но главната тема на работата му са четири нови етюда. Техните скици са се родили лесно. Но после иде времето на каторгата на шлифовката и доизмайсторяването. Ето главните причини, поради които есента и зимата са толкова тежки и в същото време толкова радостни.

Значи, това не е краят, значи, още може да пише. И то как! В израстващите нови теми той чувства сили и величие, равни на най-добрите тактове от миналото. На 20 декември пада сняг. Покритите от него къщурки на долния Монмартр изглеждат, като къщурките на Маримонт^[2]. От някакво припомняне на снежен пейзаж се ражда първата фраза на новата мазурка.

— Откъде толкова тъга? — пита Яш, като я чува.

— Откъде? От мазурката — повдига Фридерик рамене.

Изглежда, че на такива фрази са го научили хора, които не се чувствуват добре на тоя свят. Не му се иска да обяснява неща, които за самия него не са съвсем ясни. Той знае, че всичко, което пише, расте у него от много години, че всичко е приживяна истина. Не е възможно да покаже човек селото, където се е родила тая мазурка.

Тя няма да бъде образ, определен човек, сцена или лично негово приключение. Това са преживелици, които се трупат, докато накрая мисълта, подсилена от чувството, им намери отдушник. Тъга? Да, тъга. Чия тъга? Обща — и негова, и на хората, които в тежък живот, в глад и нищета се оплакват посвоему с полукрестьяна, полупята мелодия. А той записва нейното ехо — дава отговор на тяхното оплакване. Защо тогава го питат, когато се знае, че нито Елснер, нито парижките му приятели са го научили на тая тъга?

Яш предпочита един от новите етюди. Готова е горе-долу само средната му част, която ще бъде трета част. Но Яш настойчиво говори все за тая още недовършена скица, Фридерик не казва нищо. Ала и двамата знаят, че тук, в труд, в мъка дори, се ражда нещо велико. Тия тактове не навеждат мисълта към въпроси за тъга или веселост. Всъщност в тях няма да намериш нито мелодия, нито хармония или изкусен ритъм. Всичко е тежко и страшно. Тук по-скоро трябва да се пита откъде в тоя дребен, слаб човек се взема толкова ожесточена ярост. Къде е изворът, къде са преживелиците, които му диктуват такова ехо на гнева, с което звучи лавината от октави на новия етюд. Срещу кого е насочена тази ярост? Та нали по цяла Европа обикалят патрули, за да не допуснат да избухне всеобщ гняв. Те би трябвало да легитимират и тая музика, да поставят край нея стража. Гневът на тази музика е политически подозрителен.

Нощем пианото гърми в стаята на Фридерик. Няколко такта, после — тишина. Скърцане на перото. Отново къс мотив или акорд. Пак тишина. В тая тишина се чува много добре биенето на парижките часовници. Полунощ звъни над целия град. После къси удари — един часът, два. По прозорците се стеле нов сняг.

Не му се удава обаче да запази творческа самота. Парижкият карнавал изпраща патрулите си. В края на януари отново всяка вечер принадлежи на чужди хора. Той все пак успява да довърши четири етюда пред нашествието на търсещите развлечения. Но скицата на петия, скицата на отдавна още набелязаната балада, нешлифованата мазурка — постепенно всичко това отново потъва към дъното на чекмеджето.

Парижкият карнавал е весел и скъп. Затова в края на февруари Фридерик остава без пари. Веднага се връща старата депресия. След три месеца упорит труд месецът за развлечения завършва с упадък на силите и настроението. Освен това от Берлин му изпращат януарския номер на „Iris im Gebiete der Tonkunst“ с къса рецензия на Релщаб за първата серия етюди.

* * *

„Ще си позволим да се откажем да пишем — заявява критикът — в специална рецензия за новите дванадесет апостоли, които господин Шопен е пуснал на бял свят в лицето на тия дванадесет произведения. Мисля, че е достатъчен този може би излишен съвет: който има криви пръсти, той навярно ще съумее да се справи с тия етюди, но който се намира в по-добро положение, нека се пази, нека да не ги свири в отсъствието на господата фон Гrefe или Дифенбах.“

* * *

Фон Гrefe и Дифенбах навярно са хирурзи. И това е всичко. Фридерик свива рамене — глупости. Глупост без капка нещо конкретно или остроумно. Все пак и глупостта може да те парне дълбоко, щом отново се връща времето на лошите мисли, главоболието и малките всекидневни неприятности.

Дали пък Релщаб няма право? Дали есенното съживяване на инвенцията не е било само илюзия на изморените нерви? Въпреки умората, изтощението и непрестанното желание за сън Фридерик не може да спи. Страхът от собствената немощ прогонва съня и смеха. През тия дни Фридерик става зъл и неприятен дори за най-близките си. Той се върти до късно из салоните, по приемите и баловете. Продължава да бъде майстор на хумора и остроумието — остроумието му обаче става рязко и хапливо. Той почти показва вратата на госпожица Гизо, след като седем пъти напразно ѝ е обяснявал, че Бах не може да бъде свирен така.

През март излиза Скерцо-то му. Досега Фридерик не го е свирил на никого — чакал е. Шлезингер му изпраща първите екземпляри.

На другия ден не могат да познаят „Шопенчо“: смее се, шегува се, в очите му — нов блясък.

Някой от познатите мимоходом споменава, че би трябвало да се пусне подписка за събиране на волни пожертвувания за бедните емигранти, които прекарват тази тежка зима много по-зле от всички по-раншни.

В края на март се появяват афиши, които съобщават, че Ф. Шопен ще изнесе концерт, приходът от който е предназначен за полските емигранти. Концертът няма успех. Публиката и критиката

реагират доста хладно. На „утешителните“ и „ободряващи“ комплименти на приятелите си Фридерик свива рамене. Важни са петте хиляди франка, които донася тази вечер.

На 9 април Лист дава своя „прощален“ концерт. Фридерик взема участие в него. Лист свири четирите му етюда, писани през последната зима.

Фридерик слуша с притворени очи. Той така е притиснал длани върху облегалото на фотьойла, че усеща болки във връхчетата на пръстите си. В сърцето му нахлува тежка вълна кръв. Фридерик си припомня онази вечер, когато след излизането на Скерцо-то Лист дотичва при него и го пита защо именно Скерцо? Защо такова заглавие?

Лист не получава обяснение. Той и не го очаква. Говори, вика — едва не се разплаква. Ала този истерик и митоман разбира музиката по изумителен начин и на него може да се вярва. Когато казва, че Скерцо-то е нещо велико, че иска да го свири, че само той би могъл да го изсвири както трябва, Фридерик винаги усеща, че пулсът му става по-жив. Той има право да вярва на въодушевлението на Лист.

Но не му дава Скерцо-то. Дава му ръкописите на етюдите. До деня на концерта Лист не казва за тях нито дума. Дори не иска да ги изсвири на Фридерик.

— Ще чуеш на девети — усмихва се той тайнствено.

Сега ги слуша. Слуша ги, свирени с оная сила и яснота, която може да им даде само гениалният Лист. Ето осмия — Фридерик усеща под клепачите си предателска горещина. Плътено стисва очи.

Вечерта е великолепен, неповторим триумф на Лист. Десетки пъти извикват великия унгарец. Елегантните дами крещат и се гърчат в спазми от възхищение. Лист се покланя дръзко.

Но всъщност вечерта е несравнимо по-голям триумф на Шопен. Защото при все че тоя триумф е станал в негова лична полза, в основата си той има исторически смисъл. Освен това той е отговор за последните две години.

На двадесет и шести април Фридерик участва в бенефиса на известния диригент Хабенек. Тоя път той спечелва публиката и владее залата като Лист.

Но еднократният триумф не е достатъчен. Не го задоволява и доброто му финансово състояние. Скерцо-то и етюдите са дали ново

творческо дихание. Но това е малко, все още малко.

Той си припомня годините 1828, 1829, 1830, 1831. Дори тежката 1832 година е била по-добра от двете след нея. А варшавският и виенският период? Нали това, което е написал през периода от 1829 и 1832 година, представлява по-голямата част от цялото му творческо дело. Последните две варшавски години и годината във Виена са създали цялата му слава. „Вариациите“, Голямата полонеза, двата концерта (тоя във f-moll още лежи в папката), етюдите, мазурките — това е вече отдавна приключена реколта. Всичко това е създал оня Фридерик Шопен, за когото малко още се е знаело.

А после — когато лумва великолепната му слава, когато Фридерик Шопен е станал един от най-бележитите композитори на Европа — нищо, почти нищо.

Във Варшава е живял сред малък кръг от приятели. Периодът на най-плодотворния му труд е времето, когато посещава „Джюрка“. Дори лошата, тъпа самота във Виена, Дрезден и Щутгарт е донесла велики творчески часове.

А от пролетта на 1833 година Фридерик е арбитър елегантиарум, един от най-добре печелещите поляци в Париж, „приятел“ на дъпопостиновци, чарторисци, плятеровци, водмонтовци... Би трябвало да се предполага, че в атмосферата на спокойствие, естетически настроения и интелектуални спорове творчеството му ще се развива великолепно. Между това тия години носят 40 000 франка среден годишен доход и... страх от безсилие на таланта му. Толкова пъти е правил равносметки, заплашен е бил от грижи, но в края на краищата бюджетът му е приключвал с активно салдо.

Ала в творческата равносметка на съвестта му тия две години носят дефицит. Почти банкрутство. Как тогава да се справи с това зло? В какво да намери нова енергия и сила?

Понякога му се струва, че е достатъчно да се върне в къщи, край Висла, че цялото зло се крие в тоя чужд парижки паваж и в хората, чужди на всичките му близки неща. Но как да се върне?

* * *

Чарториски вярва в дипломатията. Камил и Маурици са се отървали от емигрантската нищета благодарение на... смъртта. Други се опитват да се борят и тях ги „покровителствуват“ не само тайните канцеларии на европейските полицаи, но и тия сънародници-емигранти, които в борбата им за свобода на отечеството виждат борба срещу себе си. Трети още вярват в молитвата. Сякаш като живееш в отдалечена от всичко къщурка, можеш да си измолиш по чудо спасено отечество и в резултат на това чудо, също по чудо, да се върнеш в родното лоно. Да, мъчно може да се открие по-съкровена и по-болезнена истина от тая, че емигрантството е неизразимо нещастие.

Това, което свързва всички емигранти, то е горчивият спомен за отечеството. Всеки говори за копнежа си. Само Чарториски копнее за стотиците хиляди хектари и души, за милионното си съкровище и за властта във феодалното кралство. А другите? В „Пан Тадеуш“ Мицкевич копнее за селата на дребната шляхта в Литва. Има и такива, които копнеят дори за нищета. Оказва се следователно, че дори копнежът разделя. Та какво чудно в това? Споменът за родината носи добри и лоши картини. Родината е отечество за всички. За едни е отечество на власт и богатства, за други — отечество на мизерия. Тая истина не може да отрече дори златоустият княз Адам.

Споменът за родината е творчески спомен. Възвръщащата се картина на ония времена носи в себе си музикални фрази — мотивите на селските песни — и се случват дни, в които родината обладава непреодолима магнитна сила. Тогава не е трудно човек да си припомни убеждаванията на близките му. В своята лоялна наивност баща му е употребил и аргумента, че властта ще посрещне с готовност такава знаменитост като славния Фридерик Шопен, че дори може би ще му се удаде да получи титла. Да, да стане придворен музикант на жандарма; на Европа, Николай. Хубава патриотична кариера, няма що...

И все пак мечтае за родината; мечтае по цели дни и седмици. Струва му се, че може би там ще му се удаде отново да си възвърне творческата сила, която е имал, когато е създавал концертите, етюдите, мазурките. Ако... ако веднъж най-сетне скъса със самотата, ако се ожени, ако заживее на село, ако потъне в зеления пейзаж и се зарови в листата на познатата хартия — да избяга край Висла от парижкия рай и парижкия ад.

Стига вече тази самота — никой приятел не може да замести семейството. Мислите за женитба и за родината се свързват и сливат. Може би дори в творческия бюджет бракът и завръщането край Висла биха станали необикновен момент, голямо събитие. Жена, деца, дом... какво повече от това? След славните, тежки и самотни години човек може отново да се захласне от възторг от семейното щастие, може да се върне...

*... при пъстрите полета с гриви разлюлени,
с овеси посребрени, с жито позлатени...*

където

*... със зелен колан препасва ги междата
и крушево дърво прохладна сянка мята.*^[3]

[1] Аз не зная какво значи това, че съм тъй тъжен. — Б.пр. ↑

[2] Варшавски квартал. — Б.пр. ↑

[3] Из първа книга на „Пан Тадеуш“ от А. Мицкевич, превод на Блага Димитрова. — Б.пр. ↑

ИДИЛИЯ

На петнадесети август се срещат за пръв път от пет години, срещат се в Карлсбад: пан Миколай, пани Юстина и Фридерик.

От писмата Фридерик знае, че родителите му се стягат да отидат до тоя бад и без предизвестие заминава да ги посрещне. Идилията продължава три седмици. Но зад сълзите на радост, зад щастието на многочасовите разговори и разкази непрекъснато се връща съзнанието за отчуждеността, възникнала от петте години разлъка.

— У нас смятат, че ти би могъл да станеш придворен пианист — заявява веднъж пан Миколай. Той мисли за титлата, за дипломата и ордените, давани с щедра ръка от негово императорско височество, и очите му блясват.

— Чий? — пита рязко Фридерик.

Веднага след това променя темата на разговор.

Пани Юстина се безпокои:

— Кога ще се ожениш? Кой ще се погрижи за тебе? Кой ще се погрижи за дома ти?

Тя добре знае какво му липсва. Говори плахо за някое добро момиче, със зестра, добра домакиня. Споменава няколко имена. Той прихва в смях:

— Че какви са тези фамилии?

Наистина — приятелят на Делфина Потоцка да се жени за Щатмюлерувна или Вайсмюлерувна!

Той става бърлив и — както винаги пред най-близките си — изпада в самохвалство. Разказва какви приятели има — по-долу от княз, дума да не става, — какъв кабриолет, фракове, ризи, жилетки, стаи и мебели. В очите на бащата грее гордо уважение, но майката го пита веднъж, втори път:

— Щастлив ли си, синко?

След втория път избягва, защото в гърлото му напират неочаквани сълзи.

Той пита за родината, но те не могат да разберат какво всъщност иска. Разказват му за приятели, за близки и далечни познати: Титек

Войчеховски отворил захарна фабрика, дзевановсци се женят и раждат деца, Живни трупа богатство от уроци et caetera, et caetera. Как изглежда Шафарня и хората от Шафарня? Свирачът Матеуш Здулечни? Кръчмата на Повисле?

Едва тук пан Миколай въздъхва с облекчение. Знае:

— Затворена е.

На тема родината не съумяват да се разберат. Схваща само едно: той иска да се върне. До късно през нощта се съветват как да го убедят. Но после на едного от пребиваващите в Карлсбад поляци хрумва, че поляците, дошли тук на лечение, трябва да почетат славния Шопен с тържествен обед. В понеделник се събират двадесет души, а във вторник дванадесет... се отказват от намерението. Защо? Както граф Казьо Валевски, така и генерал Млокосевич заявяват от името на тия дванадесет, че са лоялни поданици на императора на цяла Русия и нямат намерение да подриват тази лоялност с обеда в чест на човек, подозиран в бунтовничество.

За пан Миколай това е извънредно тежък удар — той загубва настроение за няколко дни. Накрая открива на жена си своя план. Трябва, твърди той, да убедим Фридерик да се ожени за мома, която живее в отечеството. По тоя начин той ще се върне, ще получи от царя орден, след ордена титла... всичко ще се омекоти, ще се уреди. Пан Миколай чувства, че Фридерик не ще иска да разговаря с него на такава тема. Затова възлага на майката да представи на Фридерик дипломатично, в общи черти, този умен план.

Тя не се справя със задачата. Едва по пътя от Карлсбад за Чешин, докъдето Фридерик ги съпровожда, майката почва да го убеждава да изостави най-сетне самотата. Самотата похабява човека, говори тя.

— Човек е сам само в смъртта — обяснява тя плахо, — а живее с хора.

Той се изсмива уж добродушно и меко. Предпочитам да живея с хора, отколкото с жена, казва той и избухва в смях, като вижда огорчения израз на лицето ѝ. Но по неспокойните му очи тя вижда, че смехът му не е искрен. Пани Юстина знае, че Фридерик не може да живее самотно. В началото на парижката си кариера той живее известно време с доктор Хофман, после едва ли не насила взема при себе си Яш Матушински. Това е велика истина — че само смъртта е самота.

Последните няколко дни прекарват в Чешин. Тия дни са тъжни. На сбогуване той много весело размахва кърпа и вика „довиждане“. Но тя знае, че тази веселост е също лъжа.

Пани Юстина е обикновена, проста жена и затова просто и обикновено казва на мъжа си:

— Фридерик се е научил... дори да лъже, научил се е като истински княз.

Тя иска да каже, че на моменти той напомня разглезено, елегантно, пълно със светска хипокризия князче, но всичко това излиза малко глупаво и несръчно. Затова не се учудва, когато мъжът ѝ я срязва доста остро.

* * *

След Чешин — на път за Париж — Дрезден. В Дрезден живеят старите му варшавски познати Водзински. Колекционер, оригинал и шляхтич от стар род, граф Матей Водзински живее тук вече от много години, а тази есен от Швейцария в Дрезден е дошла братовата му жена с децата.

Най-малкото от тия „деца“ е наглед грозна, но всъщност очарователна, музикална, шестнадесетгодишна брюнетка, а освен това и дъщеря на един от най-богатите куявски^[1] магнати, собственик на Служев, Винценти Водзински. В Женева в нея са били влюбени Юлиуш Словапки и граф дьо Монтини. С рядката си интелигентност, прекрасна фигура и свирене на пиано тя увлича дори княз Луи Наполеон, по-късно император Наполеон III.

Нищо чудно, че Фридерик Шопен, млад човек, който с голяма готовност прави комплименти на младите жени, и тук започва да се подвизава с чара си.

Отдавна вече са минали времената на романтичните влюбвания от разстояние. Отучили са го от тия неразумни маниери най-напред разните Терезки, после Делфина и тия, с които доста често ѝ е изневерявал. През тия години всички начини и методи за завладяване на жените са вече добре известни средства за убиване на романтичната скука и истинската самотност.

Но Мария Водзинска става внезапно откровение. Сега вече се знае защо — всичките елементи на нейната прелест отлично могат да се определят и просто да се изброят на пръсти.

Преди всичко смайва го това, че когато я е видял за последен път, тя е била малчуган, едва проходил. През дрезденския период, още момиче, тя е станала вече жена. Движенията и погледът ѝ още свидетелствуват за доста безпомощна наивност, но устата, гласът, очертанията на бедрата и гърдите — о, това е вече прекрасна, великолепна жена.

В Париж интелигентността на жените от *haut monde* служи за две цели: или предизвиква абстрактно-философски дискусии между мъжете, или създава все по-смешна и остроумна клюка. А Мария използва интелигентността си, за да изразява необикновено сръчно своето трогателно непознаване на света. Отворила широко очи, тя умее умно и хубаво да обяснява, че не знае нищо и че се бои от всичко.

Тя изказва тия фрази с глас на зряла, осъзната жена. Мъчно може да се повярва на това, което говори, и точно затова то още повече се харесва.

Но нещо друго става най-голяма изненада и най-добра примка. Просто липсата на всякаква съпротива. Той започва да ѝ прави комплименти веднага и, да си кажем откровенно, по привычка. Първия ден тя мълчи. На втория го поглежда умолително, сякаш моли: оставете ме на мира, драги господине.

Ето по този именно начин, без дори да знае кога, Фридерик просто загубва равновесие. Той е свикнал с това, че флиртът с госпожица от графски род дори преди постигането на пълен успех напомня дълга и трудна обсада, че дори не любовта, а първата целувка изисква хиляди действия и старания. Затова тук с донжуановска рутина се опитва да събори стената на първата отчужденост — натиска върху нея съвсем леко с рамо. Но понеже няма стена, загубва равновесие и просто се прекатурва. Веднага и напълно.

Случва се, че понякога най-лесно можеш да се влюбиш от суета. Мария познава тоя начин на спечелване на мъжа, съзнателно или несъзнателно, но го познава много добре. Тя е опитала вече този рядък, но победоносен метод върху Юлиуш Словацки — нечувано сигурен в себе си поет, върху господин дьо Монтини също. Що се отнася до Шопен, победата също ѝ се удава. Зад светската сръчност и чар на

славния композитор тя без особен труд открива две толкова ценни за метода ѝ черти — гордост и липса на смелост.

Най-напред го помолва да ѝ преподава уроци. После уроците замества дълъг разговор. И наистина този разговор трае пет дни. Виждат се всеки ден. Той предимно говори и той свири. Тя слуша със сведени клепачи, като побледнява и се изчервява едно след друго.

Защото през първия и втория ден тя само се преструва на покорна и предана, за да може той да смята, че макар да няма право на целувка, има всички права на сърцето ѝ. Точно това тя иска да му втълпи: ти си велик артист, аз — влюбено момиче. Но на третия ден разбира, че е победила не само него, но и себе си. Той е велик влюбен артист, тя — наистина влюбена девойка. На четвъртия ден се целуват така, че не могат да си поемат дъх, като треперят от страх, че някой може да влезе в стаята, привлечен от прекалено дългото мълчание. Тя се е целувала вече с Монтини и Словацки. Но едва сега разбира защо за целувката се казва, че е първото стъпало към рая. Дори страхът става удоволствие.

На петия ден се сбогуват. В прощалните думи се крият взаимни обещания — завинаги си принадлежим един на друг. Тази вечер тя плаче тихо и дълго. Това е първият ѝ плач от любов.

В епохата на романтизма любовниците дори само през една нощ си обещават вечна любов. А разумният романтичен съблазнител толкова по-често повтаря на жената, че ще я обича вечно, колкото по-често се сееща, че му е вече омръзнала.

Та нали думите служат, за да се прикрива мисълта — както е казвал Талейран.

Но тук времето не стига за нищо друго освен за първото вълнение от взаимната нежност. А раздялата придава на всичко това чар. Всеки от тия двама придобива тема за мечти и копнежи. Това е неразумна романтична любов — следователно много наивна и навярно истинска.

* * *

На път за Париж Фридерик не може да забрави тия дни. На минаване през Лайпциг той посещава Менделсон и Шуман. В

Хайделберг боледува. Но Мария е тема на мисли, пред които бледнее всичко: образът на родителите, образът на Делфина, финансите, разговорите с Менделсон и Шуман и парижкият музикален сезон.

Ясно е, че Водзински са го приели в Дрезден не само като равен на тях, но и като близък човек. Пани Водзинска манифестира майчинска нежност, братята на Мария го потупват по рамото и го прегръщат като брат. Тогава... тогава сигурно може да се мисли за женитба. Величието на Фридерик Шопен навярно е нивелирало родовото и гербовото разстояние между семействата Водзински и Шопенови. Стотици по-богати от Водзинска момичета с готовност биха се омъжили за един от най-славните и великолепно печелещи артисти в Европа. Дори вече готови баронески и графинки. В Париж името на Шопен има почти хералдически блясък — разбира се, само в случай, че това е името на композитора Фридерик Шопен.

Есента, зимата и пролетта са вдъхновени от мислите за „малката Мариня“, за „votre petite Мариня“, както сама се нарича в писмата си. И той живее леко и с надежда за щастие. Мисълта му е пъргава, вълненията идват лесно. През тия месеци се раждат възхитително леки поемички, замислени като етюди. Вълненията и копнежът му продиктуват две лирики — две ноктюрни. Написва и четири мазурки — нали родината като че ли се е приближила. Това, че са си дали клетва за вечна любов — според човешкото, не романтичното, а деловото развитие на нещата, — трябва да завърши с венчавка, и то с венчавка във Варшава или в параклиса на замъка в Служев.

А Служев се намира в Куяви — хубав, най-хубавият край на света: Куяви, Мазури, Висла, Варшава...

Около замъка в Служев има великолепен парк. Ще се разхождат там. Вятърът ще носи от полето най-хубавите на света, макар и малко скърцащи и грапави песни. Той трябва да мисли за това и да мечтае, защото за какво друго може да се мечтае тук, на парижкия паваж?

Париж е очарователен град — град на богатства и кариера. Но емиграцията е неизразимо нещастие. Чуждият народ и страна са клопка, в която дори най-големите хора се губят и гинат. От Париж не можеш да избягаш нито във Виена, нито в Лондон. А официалното завръщане във Варшава би било официално превиване на врат пред царя. Вярно е това, което му е подметнал баща му — в Париж вече се носят слухове, че посланикът на императора на цяла Русия с готовност

би връчил на Фридерик Шопен диплом за придворен пианист при Петербургския двор. Но такъв диплом Фридерик няма да приеме. Има руси, достойни за братство и приятелство. Но царят е представител на всичкото зло, което дели народите. А ако си е струвало да защитава Лелевеловия позив „Към братята руси“, сега той не може да приеме императорските дипломи.

И така, единственият път към родината води през параклиса на замъка в Служев.

Мария заслужава най-нежна и най-трайна любов. А водзински не само би трябвало, но са длъжни да разберат истината, че Шопен е човек, който, като влиза в семейството им, ще влезе като равен между равни.

* * *

Още в Чешин, преди да се сбогуват, между родителите и Фридерик става дума, че през тридесет и шеста година ще трябва непременно да се видят втори път. По-късно, в писма, както майка му, така и Фридерик поддържат тази мисъл. Споменава се за Дрезден. Наистина през тази година пан Миколай не би могъл да замине за чужбина, но пани Юстина още през май започва да се готви за пътуването.

Но в това време Фридерик внезапно решава да замине за друга точка на Европа. Към това съобщение той добавя тайнствената бележка, че благодарение на това пътуване може би ще го видят по-рано, отколкото може да се предполага.

Заминава за Мариенбад. Там се настанява да живее на втория етаж на къщата „Zum Weissen Schwan“.

А на първия етаж живее пани Водзинска с дъщерите си Терезка и Мария. Така изтича целият август.

В първите дни на септември майката и дъщерите Водзински се връщат от Мариенбад в Дрезден. Придружава ги Фридерик Шопен.

Последната седмица от общата ваканция, прекарана в Дрезден, е прекрасна глава от роман. Мария обича силно Фридерик, а в навечерието на заминаването му сама му дава да разбере какво трябва да направи.

На девети септември, по това време на деня, когато на двора е още ясно, а по ъглите в стаите се грамадят вечерни сенки, те седят в нишата на салона. Той усеща под устните си ритъма на сърцето ѝ и туптенето на пулсиращата кръв:

Тя му казва бързо и тихо:

— Не искам да се разделям с тебе.

А след малко:

— Кажи това на мама.

Пани Водзинска още от обед страда от лек зъбобол. Вечерта, когато Фридерик се явява при нея с молба за ръката на Мария, предупредена от дъщеря си, тя го приема, въпреки че зъбът вече я измъчва непоносимо. Но го приема за съвсем късо време.

Разбира се, пани Водзинска няма нищо против молбата на Фридерик. Но, обяснява тя, решителна дума има мъжът ѝ.

Освен това добавя, че Фридерик трябва да се грижи за неособено цветущото си здраве, трябва да се пази и да води много спокоен живот. Милият пан Фридерик, говори тя, трябва да разбере, че родителите на Мария няма да се съгласят дъщеря им да се ожени за човек болнав като малокръвно момиче. Нека идната година бъде време за проба — проба за любовта и проба за здравето.

При сбогуването тя е много нежна и много загрижена от зъбобола си. Тя само го моли в интереса на работата да запази всичко в тайна. На сбогуване го целува по челото.

Той заминава почти щастлив.

Само пет дни след заминаването на Фридерик от Дрезден Мария му пише, приложени към писмото на брата ѝ Казимеж, няколко листа с нежности към „любимия Фриц“. Мария споменава за разни неща. Между другото, че пианото в Служев е пълна развалина и че трябва да се помисли за „Плейел“, защото „в по-щастливите времена“ от днешните (*c'est de nous*, а *propos* — става дума за нас!) навярно сам Фридерик ще свири на този „Плейел“. Следователно за нея „по-щастливи от днес времена“ ще дойдат тогава, когато в служевския замък ще живее обичаният от нея мъж, тоест обичаният от нея... съпруг.

Тогава той все още може да се лъже. Да, да, илюзиите траят близо година — макар все по-слаби и мизерни.

Но накрая става съвсем ясна и разбираема отминаваната досега, но в действителност най-проста истина: в Париж или в Дрезден Шопен е толкова велик, че край него водзински мъчно могат да бъдат забелязани. Но от далечината на служевския замък музикантът, платеният музикант може да бъде най-много източник на светски снобизъм — никога величие. Освен това величието също не е никакъв аргумент, когато става въпрос за семейни отношения и сключване на бракове. Съпруг или съпруга се търсят в книгата за гербовете, а качествата им се оценяват според броя на притежаваните села и хора. Какво представлява артистът и какво е неговото място в служевския замък? В лявото крило. Заедно с бедните роднини-храненици. Тая истина най-бързо разбират водзински. Мария също.

Той все още се лъже. Веднъж пише толкова направо и отчаяно, че после е готов да даде година от живота си, за да изчезне това писмо. Пише така: „Има дни, когато не зная какво да правя. Днес бих предпочел да бъда в Служев, отколкото да пиша до Служев; бих казал повече, отколкото пиша.“

Това не трогва никого. Пишат му, защото им е необходим. Сега той се грижи за един от братята на Мария, който е воювал в Испания и там е бил ранен. Необходим е на водзински, защото чрез него минават кореспонденцията и паричните пратки. Но Мария вече не добавя послеписи към писмата. За нова среща в Дрезден или Мариенбад на никого от тях не идва и наум:

По начало пани Водзинска има основание да скъса всички и без това недоизказани и скрити — следователно никого некомпрометиращи — споразумения. През предпролетта на 1837 година Фридерик е толкова зле с дробовете, че дори се пръсва слух, че е починал. За пръв път през живота си той храни кръв. Яш Матушински му предписва да гълта лед. Най-сетне някак се оправя.

Все пак той не е материал за мъж на пана Водзинска, дъщеря на граф Винцети, който в къщи, в Служев, кара прислугата си да го титулува „Sa Majesté“! О да, Фридерик би трябвало по-рано да разбере това. Той сам е виновен за нещастията си, мисли Мария.

* * *

През юни същата година посланикът на царя, граф Поцо ди Борго, предлага на Фридерик Шопен титлата придворен пианист на негово величество императора на Русия.

Фридерик Шопен не приема тази титла.

Този факт смайва много хора. Смайва дори чарторисци. Музикантите изобщо не могат да го проумеят — нито Хилер, нито Талберг, нито Лист. Всеки от тях би сметнал тази титла за корона на кариерата си.

Яш Матушински му обръща внимание само на едно съображение.

— Ако приемеш тая титла — казва той, — ще ти дадат Мария и ще ти целуват ръка.

Фридерик побеснява. За пръв път обижда Яш. Той крещи, че никакво приятелство не го упълномощава да влиза без покана в чуждите мисли и чувства. А понеже, когато е ядосан, не мисли какво говори, казва, че водзински могат да мислят за други целувки. И казва къде.

Яш не се обижда. По това време той е единственият близък човек на Фридерик. Той знае това и иска да си остане такъв.

— Сега вече няма да се върнеш в родината — променя той темата.

— Ще се върна в свободната родина. А ако аз не успея, музиката ми ще успее — успокоява се накрая Фридерик.

[1] От областта Куяви, на северозапад от Варшава. — Б.пр. ↑

СРЕЩА

Тази есен Фридерик отново почва да избягва хората. Той се влачи самотно по страничните улици, скита между стари зидове, опознава Париж. Веднъж-дваж се изгубва из бедняшките квартали. Тук нищетата боде в очите. Той се обръща кръгом и избягва. Жителите на тия квартали гледат на добре облечения минувач или със страх, или враждебно. Това са хора с пожълтели или сиви лица. Малките деца се търкалят в праха и калта пред срутените къщи. Фридерик не се учудва на враждебността на бащите и майките на тия деца. Веднъж някой го замерва иззад ъгъла с камък. Камъкът изчатква върху паважа като загубил полет куршум. По слепите му очи се появява пот, но той не ускорява крачките си. Фридерик помни добре, че такива именно хора са вървели от Монмартр към Пантеона и са викали „Да живее Полша!“, а за тоя вик са гинели, от добре прицелените куршуми. Той знае, че тия хора умират от глад, като работят по шестнадесет часа дневно, че седемгодишни момиченца от тия квартали стоят от сутрин до вечер пред фабричните машини, че тук се умира така лесно, както на война, и че техният глад, нищета, работа и смърт са изворите на великолепните богатства на ротшилдовци, дюбонетовци, понейовци, леовци — новите звезди, новите богаташи и барони на юлската монархия. Как да се учудва на тяхната враждебност? Как да се учудва на камъка, хвърлен от слаба ръка, поради нищета, или от силна — поради ненавист?

Гледката на децата с издути кореми и с ребра, които се виждат, гледката на децата, които се ровят в праха и калта, му е добре позната. Когато копнее за отечеството си, той си припомня най-хубавия на света пейзаж на Мавовше или Куяви. Припомня си пронизаните от слънчевите лъчи тополи, изгревите и залезите на слънцето, внезапните юлски бури или музиката на насекомите в августовските горещини. Много е красив този край в спомените. Когато бленува за него, Мицкевич пише строфи за копнежа, който замъглява очите със сълзи. Фридерик до неотдавна мечтае за парка на служевския замък, където

лунните нощи биха били тъй хубави, както нощите от сонетите на Ламартин.

Но откъде е така позната гледката на тия деца със застарели лица и тънки крака? Дали не от родината?

В Шафарня е достатъчно да минеш гумната и оборите, за да стигнеш до къщурките на ратаите и да се ужасиш от нищетата на тричетири годишните деца, които греят мършавите си тела на юлското слънце. Фридерик добре помни едно малко момиченце, седнало на плета и унесено в плач като песен. То е мръсно, слабо и ужасено от внезапното появяване на господарското синче, което му дава три гроша и го кара да изпее всички песенчици, които знае.

В спомените на Мицкевич е намерила място бялата като сняг елда и ниви, препасани като лента от зелен синур. Но по тия синури пасат чифлишки гъски, надзиравани от деца на ратаи. Това е най-хубавата картина. Гъските са наистина тлъсти и охранени, но децата? Ясно е вече защо гледката на парижките бедни от Монмартр толкова лесно припомня родината — предмет на любов и копнеж.

* * *

При една от обиколките си Фридерик попада в Сите Бержер. Той иска да види къщата, където е живял преди шест години — през дните на несигурността, добре прикривания страх и още по-добре прикриваната нищета. Идва, поглежда към балкона на петия етаж. На него се сушат под есенното слънце пелени и детско юрганче. На балкона е седнал пълен млад човек с глупаво лице и с мустаци, достойни за touchard. Разсърдва го този заобиколен с пелени буржоа. Свива рамене и продължава пътя си.

Вечерта го сварва край Сена. Реката дими и вещае хубаво време. Вълните се носят лениво, край брега са насядали въдичари, неподвижни като статуи. Когато минава през Pont Neuf, той се спира и гледа безсмислено силуетите им.

Някакъв непознат го заговарва. В първия миг той не схваща въпроса. Едва след второто запитване разбира, че френският език на питащия е толкова неправилен, че има пълно основание да не се досети за какво става дума. Той изглежда внимателно питащия. Пред

него стои нисък, побелял човек, облечен много бедно и обикновено — яката на ризата му е смачкана и не дотам чиста, върху изсушеното му лице вече заиграва руменината на гнева.

Фридерик изведнъж се разсмива и отговаря на полски:

— До кафене „Фой“ е още далеко.

Бързо се разбират. Фридерик му предлага да го заведе, лицето на стареца се развеселява. Тръгват заедно.

Непознатият казва, че не познава Париж. Фридерик почва да му обяснява как и през къде минават и в сведенията си вмъква един-два анекдота. Разприказват се и се смеят. В кафенето влизат заедно. Старецът е дошъл рано на уговорената среща. Пристигнал от провинцията, той се бои да остане сам, Фридерик с готовност сядна на една малка масичка в ъгъла; старецът напълва лулата си. Но после запитва:

— А ваша милост къде сте воювал?

Какво да отговори? В първия миг Фридерик иска да излъже, после да замълчи, накрая почва да обяснява несръчно. Другият веднага се намръщва. Той не знае името Шопен, а професията композитор и пианист е за него глупава работа. Той не само се намръщва, но започва доста подозрително да гледа елегантния младеж, който говори някакви странни неща за работата си и за причините, поради които стои в Париж. По едно време старецът сбръчква вежди:

— А в родината, ваша милост, не искаш ли да се връщаш? И не се ли връщаш?

Фридерик изведнъж избухва в гняв.

— Какво си въобразявате? — пита той. — Нима чистият и добре ушит фрак тутакси прави от човека царски лакей? Нима познанствата във висшите сфери и работата на артист трябва да предизвикват недоверие във войника?

Нима човек не може да бъде патриот, без да е воювал?

— Не може — прекъсва го другият.

Фридерик иска да скочи и да си отиде. Но старецът го хваща за ръката и се усмихва с неочаквана симпатия.

— Чакайте — измърморва той меко, — чакайте... Човек трябва да има горещо сърце, но студена глава. Аз не исках да ви обидя. Но... но без борба не може, не може — клати той глава.

— А вие какво направихте с карабините? — пита Фридерик с неугаснал още гняв.

Другият му отговаря с продължителен поглед. Изкривява презрително устни, но след малко отново омеква.

— А аз казвам: сърцето трябва да бъде горещо, но главата студена. Наистина интересен въпрос — какво е станало с карабините? Лесно може да пита този, който никога не е опарил ръката си о дулото.

Фридерик мълчи.

— Но какво исках да кажа? — мърмори старецът. — Аха... че без борба не може. Ти, ваша милост, мислиш, че човек може да воюва само с карабина, нож и оръдие? Бил ли си, ваша милост, на събранията на емигрантските комитети?

Кимване с глава.

— Е, какво? — прави старецът гримаса. — Стреляха ли с карабини?

Той не е оратор. Говори зле, изреченията реди небрежно. Но малко по малко Фридерик започва да разбира, че трябва да изслуша този човек; нещо повече — по много въпроси навярно тук ще научи повече, отколкото в дома на княз Адам, повече дори отколкото от Маурици и Лелевел.

Старецът клати глава, гласът му скърца като ненамазана ос, тютюневият дим люти на очите. Но иззад тоя дим святкат зеници мъдри, огорчени и заплашителни.

— Лесно е да се пита за карабините — казва той. — Лесно е да се пита: какво направихте с карабините? А за хората кой ще попита, а? Човек трябва да държи карабината и без човек няма карабина. И какво? — Той пуши с лулата като комин. — Хора нямаше.

— Вожд нямаше — кимва Фридерик помирително глава. — Правителство... вожд...

Другият свива заплашително вежди:

— Хора нямаше — повтаря той подчертано, — хора!

Фридерик го гледа, без да разбира нищо. Ами че хора имаше.

— Нашата войска... — започва той да мъдрува.

Старецът прихва презрително. Известно време размишлява. После поклаща глава.

— Чакай, ваша милост — измърморва той, — чакай.

След това започва да рови бавно из джобовете си.

От единия изважда кесия за тютюн, от другия — червена кърпа, прахан, огниво, дебел изписан молив. Най-сетне иззад жилетката измъква голям пакет, увит в шарена кърпа. Той разгъва бавно пакета и разтваря листата на смачкан и изпокъсан ръкопис. После слага на носа си бедняшки, несръчно направени телени очила.

— Ще ти обясня, защото не разбираш. Всички — и той внезапно се разсърдва, — всички нищо не разбирате. Послушай, ваша милост, какво е написал един умен човек. Послушай. После ще ти разкажа за съдбата на тоя умен човек — засмива се той горчиво. — Ще послушаш ли? — запитва той недоверчиво.

Фридерик кимва с глава.

— Послушай, ваша милост, за карабините в революционната война. Защото ти питаше за карабините. — Старецът се навежда над ръкописа и като движи пръст по реда, чете бавно и с набожен глас. — Ето, тук: „... много шляхтичи побързаха към бойното поле, но почти всеки от тях, като идеше в полка, без още да знае какво е това военна служба, ако не носеше в джоба си назначение от правителствената комисия на войната или от главнокомандувачия направо за офицер, след като престоеше в полка петнадесетина дни или един месец, веднага почваше да претендира защо не го повишават в офицер, иначе не искаше повече да служи във войската и да носи карабина и раница...“ Да, да — повдига той глава, — не искаше да носи карабина...

Той извиква келнера и поръчва чаша вино.

— Разбираш ли, ваша милост? — и без да чака отговор, чете по-нататък — ... не искаше... не искаше, да: „... всеки шляхтич искаше веднага да става офицер. Затова във всички градове и във Варшава имаме много офицери, които там блестяха с еполетите си и смучеха общественото съкровище вместо да отидат на фронта срещу приближаващия се неприятел; нима не можеше да бъдат събрани тия бездействащи офицери, да се сформират от тях няколко пехотни батальона и да се извадят на бойното поле, особено когато отечеството се намираше в смъртна опасност.“

Старецът повдига глава:

— Може би ще кажеш, че във войската не бяха само шляхтичи. Да, така е. И за войника ще ти прочета.

Той наслюнчва палеца си, обръща един лист назад, отпива глътка вино и като избърсва мустаците си, продължава да чете по-нататък:

— „Докарвах селяни на групи в полковете, отнемах синовете на грохналите старци, за да воюват, но измъчвах с господарщина грохналите старци и останалите сами жени. По този начин побелелият и прегърбен от работа старец, който с кървава пот е отгледал синовете си и ги е загубил във войната, е изложен на още по-голяма мизерия, страдания и неприятности. Той пролива последната си капка пот, за да отработва господарщината, вместо да даде почивка на оболелите си от работа кости. А жената на падналия в боя селянин вместо да гледа и пази децата си в къщи, оставя ги там сами, без ничия опека, и отива цял ден да работи на господаря...“ — Гласът на четеца почва да става глух и се изпълва с гняв. — Щом след революцията през 1830 година полските селяни са третирани така, както преди нея, аз се питам защо те са проливали кръвта си в бой срещу русите? И защо са понесли тежестите на войната? Когато някои от шляхтичите са обещавали да дадат по парче земя само на оня селянин; който не загине във войната и след края ѝ се завърне в къщи. Прекрасна награда! Ами ако загине, каква награда ще получи? За какво е пожертвувал живота си? Навярно вместо награда останалият жив брат на загиналия в боя ще бъде бит с камшика на домоуправителя.

Фридерик притваря очи. Кафенето вече бучи и гърми от парижката глъч. От бюфета се носи звън на стъкла и съдове, в близката ложка пиянска компания възбужда веселото си настроение с пунш и кафе.

Старецът слага върху масата загрубял бронзов пестник.

— Ваша милост питаше какво сме направили с карабините. А сега аз питам ваша милост: а вие какво сте направили с хората?

Фридерик трепва:

— Аз...

Старецът махва с ръка:

— Ех, да оставим това. Ето кое боли — и той се закашля старчески, хрипливо, та дори бялото на очите му се налива с кръв. Най-сетне той си поема дъх и повтаря: — Ето какво боли, че животът нищо не ви е научил. Нищо.

Той загъва бавно ръкописа в кърпата, прибира го в пазвата си и разпалва загасващата вече лула. После тъжно мига със съзливите си

клепачи.

— Нашите комитети се ядат като кучета — казва той. — Нахвърлят се един срещу друг. Аристокрацията, начело с Чарториски, иска да запази властта за короната, пановите шляхтичи от комитета искат да освободят отечеството, за да могат и по-нататък да смучат доходи от крепостничеството. А Демократическото дружество да не е по-добро? То отхвърля шляхтата, но на нейно място иска да издигне промишленото и търговското съсловие. Да, всички променят само името на тирана, но самата тирания не премахват...

Старецът замлъква. Фридерик навежда глава над масата и без да каже нито дума, чака продължението. Благодарение думите на стареца всичко, което е знаел досега по тия неща, изведнъж добиват смисъл, изразителност. Смисълът е лош, почти враждебен. Но как можеш да отблъснеш тия горчиви думи?

— На тях им се струва — отново се обажда другият — че тук, в чужбина, те уреждат Полша за себе си. Че ще купят карабини и... и хайде срещу врага. А хората? — засмива се той. — А хората? При тях трябва да се върнем, при хората, при народа, при простолудиято.

— Как можем да се върнем? — попитва Фридерик безпомощно. — Как?

Старецът нищо не отговаря. Той очиства лулата си, прибира я в джоба, допива виното. Мълчи, притворил клепачи. Накрая се обажда със сърдит глас:

— Питате как? Най-напред... най-напред трябва да разберете. После да докажете с дела, че сте разбрали. Ех — свива той пестник, — има и такива, които устата си изхабяват да говорят за народа и селянина, само да добият от това печалби и да се натъпчат с власт. Който мисли да се връща в родината, той — само за вожд... за улански герой... за генерал... А не бихте ли благоволили така да станете учител, слуга на народа? Да се заемете с тежка работа сред народа?

Сега вече млъква окончателно. Фридерик не знае как да се обади, как да се сбогува. Старецът е склонил глава върху гърди и би могло да се помисли, че дреме, ако не си играе с очилата като много дълбоко замислен, но въпреки това извънредно бдителен човек. Но по едно време той внезапно вдига глава и изумително бързо се оглежда из залата. Изглежда, че съзира някого, защото скача, намира келнера и веднага излиза. Незабавно подире му забързва някакво черно, високо и

брадато лице, което по облекло и фигура припомня по-скоро италианец, отколкото поляк.

Едва сега Фридерик се ориентира, че като е узнал толкова, всъщност не е узнал нищо. Не е узнал нито името на странния старец, нито това, което в началото на разговора му е обещавал да разкаже във връзка с прочетените откъслечи, нито какво и кого представлява този човек. Всичко е неясно, объркано и все пак в него се чувства остротата на истината и опитността. Тоя човек знае... тоя човек е преживял това, което говори.

Келнерът се приближава до масичката. Кафенето е пълно и той, изглежда, се ядосва, че такава добра масичка е заета от един човек, и то скъперник. Келнерът познава тия контета, които бе влачат с празни джобове. Затова доста неучтиво разтребва масичката, но след малко едва не глътва езика си от учудване. При уреждане сметката гостът му дава цели три франка да се почерпи и бързо излиза.

Тогава келнерът се прегъва зад гърба му в поклон на най-дълбоко уважение.

От началото на зимата приятелството му с Лист и с неговата приятелка госпожа Д'Агу се оживява извънредно много. Лист е великолепен, когато свири, и също така великолепен, когато говори за музика. Но човек може да го намрази при други случаи: когато хвърли око на някоя фуста, когато говори по философски въпроси и когато излага възгледите си по политиката.

Във философските дискусии несравнимо по-мила е госпожа Д'Агу. Прекрасната студена блондинка цени извънредно много своя сух, но знаменит интелект, младата си слава на писателка и... очарователния Шопен. Дори се е случвало, когато Лист започне да се хвали и опива от своята осведоменост в областта на метафизиката, метемпсихозата и религиите на Изток, Фридерик и госпожа Д'Агу да сключват негласно споразумение и да се помъчат с подигравки да объркат унгареца. Тогава той се ядосва, проклина, след малко се извинява и всичко свършва благополучно — тоест с вино, шеги или музика.

Но една вечер Лист едва ли не изкарва напълно Фридерик от равновесие. Срещат се на доста интимна вечер у дьо Гюстин. Фридерик свири. По тоя случай Лист започва да говори за „нешащното отечество на гениалния приятел“. Той е напушен, надут и говори за

работи, за които няма и понятие. Говори за великолепните поляци, за рицарските поляци, за героите на великата народна история, духът на която се е съживил в трагичната революция от 1830 година.

Фридерик бледнее и почервява от яд. На всичко отгоре цялата тази тирада бива слушана между другите и от знаменитостта на парижката и вече на световната литература, госпожа баронеса Аврора Дюдеван, която пише под псевдонима Жорж Санд. Тя е прочута с таланта си, със своите любовници и с това, че ходи в мъжко облекло, значи: панталон, фрак и с пура в иначе прекрасната ѝ мъничка ръка.

Сега тя мълчи по обичая си, само се усмихва доста иронично. Най-сетне прекъсва безцеремонно безкрайния монолог на Лист:

— Спомням си, че не всички хвалеа толкова рицарските герои — казва тя с нисък, малко хрипкав глас. — Например един от известните революционери, като пише за полската революция в „Revue Encyclopédique“, се изразява доста зле за нея. Казва, че това било революция на аристокрацията и шляхтата, че действията на шляхтичко-аристократичния сейм онеправдавали простолюдието и затова толкова лесно се провалила лошо ръководената революция.

Фридерик побледнява от гняв. Той отива при нея.

— Струва ми се, госпожо, че сте... баронеса? — казва той с крайна като за него арогантност.

Тя го гледа любопитно и кимва с глава.

— Вие, госпожо баронесо, — устните му треперят, — била ли сте някога в изгнание? Поне веднъж в живота си?

Тя става и с внезапно движение хваща ръцете му.

— Извинете — казва, — извинете.

Когато я гледа отблизо, той не може да се противопостави на впечатлението, че тя е необикновено хубава. Дори този нисък, хрипкав глас придобива особена сладост.

— Извинете — повтаря тя.

Той се покланя равнодушно и се отправя към друг ъгъл на стаята. Отдалече тя отново загубва своята красота и прелест. С пура, в мъжко облекло, заела поза на дързък денди, тя е, ако не антипатично, във всеки случай дразнещо явление.

Въпреки това, когато си я припомня на другия ден, припомня си преди всичко оня изумителен миг на красота и смирена прелест, с която го моли да ѝ прости. Без да иска дори пред себе си да признае

това, след два дена той се отбива у дъо Постанови с мисълта за нея. Не я намира там. Хваща го яд. Яд го е на себе си, и то тъкмо защото го е разсърдило нейното отсъствие.

ПИСМА И КОМЕНТАРИИ

До Юлиуш Фонтана в Париж

Палма, 15 ноември 1838 г.

Обични ми!

Аз съм в Палма, между палми, кедри, кактуси, портокали, лимони, алоета, смокини, нарове и т.н. Всичко, което Jardin des Plantes има в оранжериите си. Небето е като тюркоаз, морето като лазур, планините като смарагд, въздухът като в рая. Денем слънце, всички ходят в летни дрехи и е горещо; нощем — по цели часове китари и песни. Грамадни балкони с асми над главата; мавритански стени. Както градът, така и всичко гледа към Африка. С една дума, чудесен живот! Обичай ме. Разходи се до Плейел, защото пианото още не е дошло. По какъв път са го изпратили? Скоро ще ти изпратя прелюда. Навярно ще живея в един чудесен манастир, най-красивото място на света: море, планини, палми, гробище, църква на кръстоносците, москетски руини, стари хилядогодишни маслинови дървета. А моят живот — живея малко повече... По-близо съм до това, което е най-красиво. По-добър съм... Дай на Гжимала писмата от родителите ми и всичко, което ще ми изпращаш: той знае най-сигурен адрес. Прегърни Яш. Как би оздравял той тук! Кажи на Пл(ейел), че скоро ще получи ръкописа. Малко говори на познатите за мене. По-късно ще ти пиша повече... Кажи, че ще се върна след зимата. Оттук поща тръгва веднъж седмично. Пиша чрез тукашното консулство. Изпрати писмото ми до родителите така, както е. Сам го пусни в пощата.

До Юлиуш Фонтана в Париж

Палма, 3 декември 1838

Мой Юлиане!

... През последните две седмици боледувах като куче: простудих се въпреки осемнадесетте градуса топлина, розите, портокалите, палмите и смокините. Трима доктори, най-славните в целия остров:

единият миришеше това, което съм плюл, другият чукаше, откъдето съм плюл, третият пипаше и слушаше как съм плюл. Единият казваше, че съм умрял, вторият — че умирам, третият — че ще умра. А аз днес само на Яш не мога да простя, че не ми даде никакъв съвет в случай на bronchite aigue, какъвто винаги можеше да очаква при мене. Едва ги задържах да не ми пускат кръв и да не ми слагат никакви везикаторми^[1] или фитили^[2] и благодарение на провидението днес съм както преди. Но това повлия на прелюдите, които един бог знае кога ще получиш. След няколко дни ще живея в най-живописния кът на света: море, планини, каквото искаш. Ще живея в стария грамаден, изоставен и разрушен манастир на картузите^[3], които Менд^[4], изглежда, е изгонил нарочно заради мен. Намира се близо до Палма и няма нищо по-чудесно от него: галерии, най-поетично гробище, с една дума: добре ще ми бъде там. Само пианото ми липсва. Писах направо на Плейел, ул. Рошшуар. Разбери какво става... Кажу ми, че още на другия ден съм се разболял, но че съм отново здрав. Изобщо говори малко за мене и за ръкописите... Прегръщам Яш.

Не казвай на другите, че съм боледувал, защото ще пуснат разни приказки.

* * *

До Юлиуш Фонтана в Париж

Палма, 14 декември 1838

Мой Юлиане,

... моите ръкописи спят, а аз не мога да спя, само кашлям и отдавна покрит с пластири, чакам пролетта или нещо друго... Утре заминавам за тоя чудесен манастир на Валдемос, за да пиша в килията на някой стар монах, който може би е имал повече огън в душата си от мене и го е потушавал, потушавал и гасил, защото го е имал напразно. Мисля скоро да ти изпратя моите прелюди и балада...

Твой Ш.

* * *

До Юлиуш Фонтана

Палма, 28 декември 1838

... Ти можеш да си представиш как изглеждам нефризиран, без бели ръкавици, блед както винаги, в напуснатия огромен манастир на картудите между скалите и морето, в една килия с врата, с която не може да се сравни никоя порта в Париж. Килията има форма на висок ковчег, сводовете са страшно засипани с прах, прозорецът малък, пред прозореца портокали, палми, кипариси; срещу прозореца е леглото ми върху колани под филигранен мавритански балдахин. До леглото стар *nitouchable*, квадратна масичка, която едва ми служи за писане, върху нея оловен свещник (голям лукс тук) със свещица, Бах, моите драсканици и чуждите книжа... Тихо. Можеш да викаш... пак е тихо. С една дума, пиша ти от много странно място.

* * *

До Войчех Гжымала

Марсилия, 27 март

Мой обични!

Сега съм много по-здрав и по-силно мога да ти поблагодаря за изпратените ми пари. Ти знаеш, че аз се учудвам на доброто ти желание, но и ти в мое лице имаш благодарен в душата си човек, при все че това не личи отвън. Ти си толкова добър, че ще приемеш мебелите ми; бъди така добър и плати за пренасянето им. Рискувам да те помоля за това, защото знам, че сумата няма да бъде голяма. Колкото за това, което става с моите доходи, господ да ме пази. Тоя дурак Пл(ейел) ми забърка страшна каша, но няма как: с глава никой не е пробил стена.

На лято ще се видим. Ще ти разкажа колко ме забавлява това. Сега моята завърши великолепна статия за Гьоте, Байрон и Мицкевич. Човек трябва да я прочете, за да му се зарадва сърцето. Виждам те как се радваш. И всичко е такава истина, толкова голяма наблюдателност, в огромен мащаб, без навиване или желание за похвали. Съобщи ми кой е направил превода. Да може някак Мицкевич лично да се

заинтересува от това, тя с готовност би хвърлила поглед и това, което е написала, би могло да се печати като discours prèliminaire заедно с превода. Всички биха го чели и биха се продали много екземпляри. По това тя ще пише на тебе или на Мицк(евич).

До Юлиуш Фонтана

Марсилия

Мой обични!

Аз съм далеч по-добре. Почвам да свиря, да се храня, да се разхождам и да говоря като всички; виждаш, че и пиша лесно, щом отново получавам от мене няколко думи. Но пак по работа. Много бих искал моите прелюди да бъдат посветени на Плейел (навярно още има време, защото не са отпечатани). А баладата à Mr. Роберт Шуман. Полонезите на тебе, както са. На Кеслер нищо. Ако Плейел не поиска да пусне баладата, посвети прелюдите на Шуман...

Твой Ш.

До Юлиуш Фонтана

(Ноан), — четвъртък (август 1839 г.)

Мой обични!

Благодаря ти за онова писмо à Mr. Chopin. То започва така: „Вятрово край Венгровец“, а завършва: „За вас, като велик майстор на музиката и композицията, Александър Мошченски, староста бжески“, а вътре: „Като любител на музиката, вече осемдесетгодишен, припомняйки си две стогодишни мазурки на тема за вашите вариации, изпращам ви ги.“ Мазурките, както можеш да предположиш, почтени, ръм-тъ-ръ-ръм, ръм-търъръм, ръм-търъръм; в послеписа: „Моята внучка Алаксандрина (бога ми, така е; Алакандрина) в Гнезно на бенефиса за изгнаниците свиря la ci darem, при общо задоволство на публиката. Аз, моите синове, внуци и внучки и особено Алакандрина нелошо и с голяма бързина свирим на пиано — «Вятрово край Венгровец!».“ Добродушен някакъв стар старополски староста (навярно от тия, които... от моста)... Аз тук пиша Соната b-moll, в която ще включа моя марш, ти го знаеш. В началото е алегро, после Скерцо es-moll, Маршът и неособено дълъг финал, може би три мои

страници; лявата ръка в унисон с дясната приказват след марша. Имам ново Ноктюрно G-dur, което ще бъде заедно с това в g-moll, ако си го спомняш.

Знаеш, че имам четири мазурки: една e-moll от Палма, три тукашни, H-dur As-dur и cis-moll; струва ми се, че са хубави, както обикновено най-малките деца, когато родителите започнат да остаряват. Понеже не правя нищо, поправям Бах, парижкото издание, не само грешките на печатаря, но и грешките, направени от тия, които уж разбират Бах (не с претенция, че го разбирам по-добре, но защото съм убеден, че понякога ще отгатна). Ето че ти се нахвалих... Пиши ми за себе си толкова, колкото аз ти пиша за себе си. Пиши как живееш, в клуба ли се храниш и т.н. Войчеховски ми писа да композирам оратория. В писмо до родителите си отговорих с въпрос защо той открива захарна фабрика, а не манастир на камедулите или доминиканките. Добрият Титус е още с лицейското си въображение, но това не пречи да го обичам както в лиця. Той има син, втори. Ще се нарича като мене. Съжалявам го...

Клюките започват от пролетта на миналата година. През лятото се засилват, но избухват като истинска епидемия през октомври, когато става съвсем сигурно, че Шопен е заминал заедно... с госпожа Жорж Санд, най-прочутата, най-изтъкнатата и най-прославената писателка в Европа. Когато Лист чува за това пътуване, почва да се смее, ученичките от консерваторията клюкарствуват с червени петна на бузите си, баронеса дьо В... получава спазми, писателят Малфил цели три дни не излиза от кръчмата.

За целта и характера на това пътуване знаят всъщност само най-близките приятели на тази необикновена двойка. А в писмата на двамата мъчно може да се намери дори следа от сведение на интимна тема. Но пътищата на клюките са неизследвани.

Още на другия ден след заминаването на Фридерик от Париж редакторът на един третокачествен вестник заявява категорично, че „този роман ще додаде чер пипер на епохата“. Още от първите дни на пътуването се знае „всичко“. Но факт е, че все още нищо не се знае съвсем точно — никакви окончателни изводи не могат да се направят. Събрали са се двама чудаци. Тогава няма нищо чудно, че споровете на такава увлекателна тема избухват като епидемия. Но при все че мненията са богато аргументирани, те се различават много помежду

си. Царят на фейлетона, журналистът Жюл Дюфур, не иска да вярва в каквато и да било трайност на тази сензационна връзка.

Мога да вещая трайност на любовта между двама човека — заявява той в кафене „Фейдо“. — Слушал съм също за любов на човек към статуя. Но кой разумен ще поиска да твърди, че любовта между две статуи, между два паметника може да продължи повече от едно денонощие? Те двамата са хора от величината на паметници! Тогава какво? Върху общия пиедестал ще си досадят до смърт. А в леглото паметниците могат да бъдат само смешни. Който пък от тях по-рано поиска да се откаже от своето величие, то...

— Ти си глупак — заявява Сандо.

— Слушайте тоя мъдрец, чиято днешна мъдрост е резултат на по-раншната му глупост — засмива се добродушно Дюфур.

Изстрелът е сполучлив. Половината от литературната си слава Сандо дължи на това, че късо време е бил щастлив, а дълго време нещастен любовник на госпожа Санд. Затова шегата на Дюфур разсмива всички присъстващи, дори самия Сандо. Но той веднага става сериозен.

— Слушайте — казва той, — тази жена може да даде много щастие. Но много по-лесно можеш да получиш голям и незабравим урок по страдание, отколкото щастие.

Дюфур свива рамене:

— Сам си си виновен, защото й изневеряваше със собствената й перачка. Да беше поне с чужда... но със собствената й! — и той махва с ръка. — Ала най-сетне, ако ти умееше да страдаш с талант и с талант да можеше да пишеш за страданието си, тогава страданието ти би станало твое щастие. А Шопен обладава талант.

Сандо се обижда и излиза, а Дюфур, като разказва за това спречкване, добавя, че Сандо имал право, защото, когато пишел, винаги лъжел като малко зайче, а когато му се казва истината, винаги се обиждал като велик император. И така, октомври тази година става месец на просто епидемично клюкарствуване за Шопен и госпожа Санд. На един прием у княгиня дьо Кастрис запитват самия Балзак какво мисли за този сензационен роман.

Балзак смръщва с престорена сериозност великолепните си вежди и издува комично пълнокръвните си, тлъсти и не много добре избръснати бузи:

— Преди няколко месеца — започва той — посетих моя колега Жорж Санд в неговото лятно имение в Ноан. Моят колега седеше замислен във фотьойла пред камината, наслаждаваше се след обед на играта на огъня, на танца на дима от пурата, която пушеше, а навярно и на играта и танца на въображението си. Моят колега беше... Чакайте: пушеше пура и беше обул червени панталони, следователно прав съм, като казвам... обул. Но тия панталони завършваха с необикновено кокетни чорапи и с пантофки, украсени със златни пискюли... Всичко това говореше, че колегата беше все пак... жена. Двойната брадичка го правеше да прилича донякъде на позастарял свещеник, но очите, челото и усмивката отново напомняха жена... о, да, очарователна, умна, изпълнена с необикновен чар жена. През следващите три дни ние разговаряхме за света, душата, любовта, за бога, човечеството и модата, за кралете, тъкачите, за философията на жилетките и за жилетките на bankerите, за физиологията на брака, за пурата и кафето, за всичко щяло и не щяло. В разговора се оказа, че колегата Жорж Санд се отличава с най-хубавите качества на мъжа — следователно е мъж. Но тя така познава любовта, нейните радости и мъки, нейното щастие и страдание, както може да ги познава само и изключително жена. Много добре помня историята на нейния роман с Жюл Сандо. Повярвайте ми, че той беше достоен само за перачката, а тя само за любовта. Всички знаем, че тя обичаше Мюсе и всички знаем, че Мюсе притежава удивителната способност да отглежда собствени и чужди грехове, както и да унищожава собствените и чужди чувства. Като мисля по всичко това, аз съм склонен да предполагам, че тайната и причината на любовните нещастия на госпожа Санд е нейната непоколебима вяра в щастливата любов. Тя вярва в нея и я очаква като жена. А я завладява като... мъж. В този факт се крие присъща на жените липса на логика. Какво още — замисля се той. — Хайне твърди, че колежката Санд е хубава като Венера Милоска, че дори е по-хубава от нея, защото е... по-млада.

Госпожа княгинята се смее много злорадо. Балзак се покланя към княгиня дьо Кастрис, като присвива нежно очи.

— Но аз смятам, че това е само защото Хайне е прекалено злорад. Но Хайне е недоволен от госпожа Санд, понеже била прекалено мълчалива и била една от най-неостроумните францужойки между тези, които бил успял да опознае. А доколкото зная, той е

опознал много. Но в края на краищата, като познава толкова много французойки, той признава, че госпожа Санд е една от най-интересните французойки, с които се е запознал. Но щом тя е могла да заинтересува Хайне, Мюсе и, както казват, Лист, та дори, до известна степен — той се покланя леко — Оноре дьо Балзак, трудно е човек да се учудва, че е заинтересувала и Шопен. И тук...

— Но... — взема му думата нетърпеливата госпожа Камаран.

Балзак с очарователно движение на ръката се извинява, че не ще позволи да го прекъсват и продължава по-нататък, като показва при все по-честите си усмивки своите великолепни зъби на селянин:

— И тук отново ще трябва да се позова на спомените. С вашия Шопен се запознах в салона. Той беше очарователен като най-хубавата от жените. Но когато го слушах да свири на пианото, аз не намирах в паметта си мъж, който би могъл със слаби ръце да изтръгне толкова сила от слабия инструмент. И това не беше вашият Шопен — това беше Шопен, пред нозете на когото госпожа Санд иска да сложи сърцето си. Да — замисля се той, — но...

— Но? — попитва тлъстият и глуповат Мартияк.

— Но в този случай може да се окаже, че тия нозе на силния мъж са не само хубави, а и слаби като нозете на жена. Тогава какво ще направи в тия нозе мъжкото сърце на моя колега Жорж Санд? Ех — махва той с ръка, — нищо положително не мога да кажа на тази тема. Зная само това, което съм написал във „Физиология на брака“ — че физически мъжът по-дълго остава мъж, отколкото жената жена. Само че не зная — засмива се той, — не зная кой в нашия интересен случай е мъж и кой жена — завършва той, като се покланя и закрива лице с ръка пред смеха на слушателите и пред слънцето.

Разбира се, при повтарянето им шегите на Балзак загубват приятелския хумор на автора в полза на злата воля на преразказваните. Приятелката на Лист, графиня Д'Агу, която ревнува Шопен, добавя от своя страна няколко хапливи сведения. Между другото тя съвсем положително твърди, че в случая имаме похищение, че Санд просто се е натрапила на Шопен, като първа му е открила любовта си и по този начин е спечелила съюзник в неговата собствена любов. Една вечер тя уж му била тикнала в ръката листче с признание: o.v.a. — Жорж. Просто: *on vous adore* — обичам ви — Жорж.

Първите преценки на романа на прочутия Шопен с прочутата Жорж Санд излизат от литературните и артистически среди. Затова те са подплатени със снизходителност, лек цинизъм и се отличават с изобилието на ефектни формулировки.

Но когато на тая тема заприказват в аристократическите салони и будоари, тон на изказванията все по-често почва да дава свещеното възмущение, клюките се отличават с хапливост, близка до злоба. А понякога в една или друга фраза се проявява съвсем ясно безпокойство.

Когато говори за приятелството между Шопен и Жорж Санд, по бузите на изумително напълнялата и доста отвратителна госпожа дьо Белгард се появяват червени петна. От бузите ѝ червенината преминава върху набръчканата шия и тлъстия бюст.

— Тая жена е демон — шепне тя с ярост, — тя е вампир... тя е... просто развратница. Баронеса, а? Баронеса Дюдеван, госпожа баронеса Аврора Дюдеван... добре, че не е имала дързост да задържи това така или иначе хубаво име.

Господин дьо Белгард свива плахо рамене — той е горещ почитател на литературата.

— Зная — усмихва се снизходително госпожа дьо Белгард, — зная. Намират се и такива, които наричат госпожа... Дюдеван голяма писателка. Но аз зная също, че е лесно да преброиш книгите ѝ, но не и любовниците ѝ. Горкият Шопенчо.

— Горкият Шопенчо — фъфли очарователно в друг кръг хубавата като картина на Гройц дъщеря на граф Камаран, — той е прелестна пеперудка, ах... — избухва тя в смях. — Но той притежава чара не на пеперудка и е крехък не като пеперудка, а като мушичка. Ала, драги мои, ние знаем, че всяка мушичка накрая ще си намери своя паяк. Паякът на Шопенчо пуши пура, ходи в панталони, има двойна брадичка като свещеник, а глас на файтонджия. Каква съдба! Как мислите?

— Аз мисля, че... — навежда се до ухото ѝ младият дьо Брогли, за да довърши фразата си шепнешком.

Графската дъщеря с очарователен жест на ръката изразява своето неодобрение, дори отвращение. Ала в очите ѝ все пак блясва ярък като бенгалски огън смях.

— Горкият Шопенчо... — шепне тя със съжаление. И това е съжаление, за което само може да бъде намразена.

Но графската дъщеря има причини да изказва такива мнения. Шопен не може да я понася заради хапливото ѝ остроумие и явното лицемерие. А тя не го понася, защото той не желае да ѝ бъде поклонник.

Такива разочаровани красавици и интелектуалки се срещат доста. Има ли смисъл да ги изброяваме? Достатъчно е да обясним, че през тая зима и пролет в кварталите Сен-Жермен и Сен-Оноре разговорите за Шопен са силно подплатявани с горчива или сладка отрова и в тая работа сериозни заслуги имат няколко графски и дори една княжеска дъщеря. Защото хората от благороден произход могат най-сетне да простят на тия с обикновен произход всеобщо признатия им гений. Но те правят това с неудоволствие и цялото това неудоволствие изливат в презрението си към личните чувства на гениите от неблагороден произход.

През пролетта на тридесет и девета година във Фобур Сен-Жермен става извънредно модно забавлението да се решават гатанки. То се състои в това, че част от компанията изиграва къса комедия *dell'arte*, а останалите отгатват смисъла ѝ, разпознават героите и тъй нататък. На една такава именно доста интимна следкарнавална среща на младежи у графиня Камаран изиграват следната гатанка: младият дьо Белгард, великолепен мустакат хусарски капитан, отвлеча от *gessamiery* слабицката госпожица дьо Пертюи, която си е сложила голям нос от мукава. Най-напред той ѝ връчва едно листче, после я заплашва с пистолет, после я вдига на ръце, за да се покатери по планина от столове, покрити със златисто-червено-сини тъкани. През цялата тази акция госпожицата не се разделя от китарата си, капитанът държи в зъби пура, а зад ухото си има втъкнато гъше перо.

Зрителите не могат да отгатнат гатанката. Поискват да се повтори спектакълът. Но преди великолепният Белгард да успее втори път да грабне партньорката си за ръцете, младичката и писклива като мишка Ана дьо Вилмер се задавя от смях.

— Зная — вика тя, — зная. Капитанът, това е Жорж Санд, Кристина е Шопенчо, а креслата представляват Испания, испанските планини, в които Санд е отвлякла горкия Шопен...

Актьорите се покланят. Награждават ги с бурни ръкопляскания за сполучливата и остроумна алегория. Но забавлението разваля маркграф дьо Гюстин, който досега снизходително и приятелски ръкопляска на играта на младежите.

— Аз се смятам за приятел на горкия, както казвате, Шопен, почитател съм на неговия гений и ценя гения на госпожа Санд. Струва ми се — говори той все по-сурово, че вие прекрочихте границата на забавлението. Виждам тук само злорадата радост да издигнете себе си, като унижавате истинските величия.

— Но, маркграфе — капризничи Камаран, — къде е вашето чудесно чувство за хумор?

— Аз имам чувство за хумор — повдига той рамене — благодарение на честното чувство за собствената си и чужда стойност. За съжаление това не виждам във вас.

Той е възмутен. Сбогува се бързо и излиза, без да им позволи да се извинят.

Два дни по-късно дьо Гюстин разказва цялата тази сцена у Чарториски. Разказва я като приятел, с чувство на неудоволствие и тъга. Накрая изразява личното си гледище:

— Едно нещо ме безпокои — заявява той, като мръщи интелигентното си чело, — безпокои ме пълната разлика между темпераментите на двамата, която ще забележи дори слепецът. А що се отнася до любовта, аз не вярвам в закона за взаимното привличане на контрастите. Шопен е един от най-изтънчените поети на музиката, какъвто познавам. Госпожа Санд, под прикритието на поетическия си стил, е мътен философ и брутален човек. Не отричам, че тя е артист с всички белези на величие. Трябва да призная, че спадам към най-верните привърженици на нейния талант в нашите кръгове. Но — разперва той ръце, — но дори за мене е удивителна тази липса на мярка и вкус, с каквата претоварва с политически, и то какви, тиради книгите си. Безсмислица — хубавата проза става социалистически трион, Шопен...

С любезно движение на ръката княз Адам го моли да продължи разсъжденията си.

— Шопен — продължава дьо Гюстин — е необикновен артист, чувствителен, изискан. Интересува го само изкуството. Той е почти аристократ в живота и истински аристократ в изкуството. А госпожа

Санд, уж аристократка по произход, всъщност е парвеню. Море дели тия хора от противоречие, затова мисля и смятам...

Той дълго още „мисли и смята“. Слушат го с интерес, който отлично маскира скуката, въпреки че се увелича в лабиринт от психологични и естетични разсъждения, от които накрая по никакъв начин не може да се измъкне.

А понеже, въпреки външния си вид, е много боязлив и лесно смущаващ се книжен червей — препъва се веднъж-дваж, изпотява се, изчервява се и най-сетне спира съвсем безнадеждно.

Княз Адам, който снизходително кима с глава, решава да обясни какво мисли по този въпрос.

— Аз се отказвам — усмихва се той повторно — да изразявам мнения по въпросите за любовта и изкуството. Вместо това мене ме интересува един друг въпрос, който господин маркизът благоволи вече да повдигне. Това е въпросът за политическата авантюра, в която се меси тая... госпожа... Дюдеван.

Сега вече няма меки усмивки и жестове. Княгиня Ана гледа мъжа си и се изправя гордо: ето че говори държавник.

Княз Адам скръства ръце на масата — старчески ръце със сини вени и леко подути стави.

— Полски артисти не са останали много. Артисти, които искрено бихме искали да признаем. Сам Мицкевич се откъсна от нашите идеали. Да се надяваме, че няма да се увлече по пагубна политическа страст... А Шопен — тук той е ироничен — наистина не е аристократ, но още ни е доста близък. По произход — отново дискретна ирония — сигурно не е аристократ и не ще съумее да бъде такъв. Неговата музика, хм... — князът се замисля за миг — много се съмнявам, че бихме могли да я сметнем за нещо наистина близко нам. Съмнявам се — продължава натъртено князът, — че музиката би могла да има нещо общо с идеалите... но да оставим това. Във всеки случай Шопен е славен полски артист. А за нас — тук подчертаване, — за нас, хората, които имат за цел възстановяването на полското кралство, всеки човек, който със славата си служи на нашето дело, е ценен.

— Дали служи?... — започва плахо дьо Гюстин.

— Дали служи? — пресича го доста остро князът. — Да не говорим за произхода му или за музиката. Той идва у нас на гости. Ето истината.

Дьо Гюстин намръщва скептично вежди, но князът е вече толкова остарял, че не понася съпротивата на маловажни лица.

— И тук именно госпожа Дюдеван става опасна за нашия Шопен — подчертава той, като склучва ръце. — Госпожа Дюдеван... со-ци-а-лист-ката. Да. Авторка на социалистически глупости и парвеню. И тъкмо поради тия причини ние трябва да се стремим да прекъснем връзката на нашия музикант със средата, заразена от враждебни нам теории, враждебни на нашия порядък в света. И без това във всяко европейско министерство поляците имат реноме преди всичко на бунтовници. Наистина... само Шопен липсваше на компанията на ворцеловци и кремповецки. Да, наш дълг към самия Шопен и към нашето дело е да доведем до пълно скъсване на нещастната връзка. До пълно — повтаря той с неочаквано рязък глас — скъсване.

Княгиня Ана стисва сурово устни. Решението е взето и като гледа израза на лицата на княза и княгинята, човек трябва да очаква, че то е неотменимо.

* * *

Отначало изглежда, че това чудновато пътуване, на което всички гледат много зле, наистина ще приключи със смешно компрометиране. Веднъж, втори път, трети път из Париж се пръсва слух, че Шопен е тежко болен. В очите на някои клюкари въпросът добива комичен обрат. Та как иначе? От идилично любовно пътешествие пътуването се превръща в низ от болести за Шопен и милосърдни занятия за госпожа Санд... Всички предполагат, че от всичко това ще възникне много смешно фиаско, очакват, че някой ден в Париж ще се яви само един от двамата — самотен, засрамен, разбит и изпълнен с чувство за вината си.

Графиня Камаран е приготвила за Шопенчо значителен запас от кокетни подигравки, а княгиня Чарториска е обмислила подробно редица морализаторски алюзии.

Ала не. Минава изключително хубавата предпролет, после също така хубавата пролет. И нищо. Постепенно клюките почват да гаснат, както гасне дори най-острата и отвратителна епидемия. Идва лятото, започват горещините.

Точно тогава пристига новината, че Шопен приел поканата на госпожа Санд да гостува в лятното ѝ имение, в Ноан, че ще прекара там цялото лято и в Париж няма да се върне по-рано от есента.

Тия новини донася у Камаранови тлъстият и глупав Мартиак. Той се чуди защо през цялата вечер е предмет на бодливите като тръни остроти на прекрасната Елиза-Тереза-Ана. У Чарториски занася новината Плятерувна. Княгиня Ана я изслуша внимателно. После внимателно изглежда простряната на коленете ѝ пищна бродерия.

— Няма какво — казва тя равнодушно. — Аз съм обаче на мнение, че...

Не довършва мисълта си. В стаята настава мека тишина, подобна на юнския следобед. Плятерувна се заглежда в пъстрата бродерия, а от сложената под прозореца възглавница се надига прекрасна пепелява котка и като мърка, извива лениво гръб, отръсква се и с чудесна котешка стъпка се приближава до краката на княгинята. Позволява да я помилват, а на слънцето очите ѝ са жълти като мед; после мърка още малко и най-сетне се връща на старото си място и веднага заспива.

Княгинята се отърсва от замислеността си.

— Аз съм на мнение — усмихва се тя меко, — че всичко си има своя край. Артистите са странни хора — добавя тя със зле замаскиран гняв в гласа.

В същото време в кафене „Фейдо“ два дни пият горещ пунш в чест на прекрасната и щастлива любов.

Тук идват познати и приятели на двамата герои на романа и затова с ново чувство на удовлетворение разговарят на познатата вече тема. Разговарят високо, много и — което е най-интересно — несравнимо по-приятелски, отколкото преди десет месеца.

Естествено това кафене, освен от големите хора на литературата, изкуството и журналистиката, се посещава и от много млади хора. Те влизат в залата и се държат извънредно боязливо. Това са най-младите кандидати за хора на изкуството и за журналисти.

Един от тях, деветнадесетгодишният студент в консерваторията Шарл Бодиен, на единадесети юни, петък, има изключително щастие. Той сядна на една празна масичка, после кафенето се препълва и на неговата масичка седат някакви три знаменитости: висок слаб блондин, внушителен мустакат брюнет, когото другите двама наричат „Бика“, и най-сетне познатият на Бодиен стар и сух като клечка

пианист Пиксис. Цял един час те разговарят за Шопен, Санд, Ноан и за перспективите на цялото това приятелство. Говорят за неща дори много интимни, без никак да се стесняват от хлапака, който слуша този разговор като евангелие и възможно най-старателно се мъчи да се преструва, че изобщо го няма на масата.

Същата вечер Бодиен има среща край Сена с Мария-Людвика, в която се е влюбил през тая пролет. Разбира се, той ѝ разказва всичко, което са говорили тримата събеседници, и то така уверено, сякаш сам е вземал участие в тоя разговор. Тя го слуша със зяпнала уста и широко отворени очи. Но после махва сърдито с ръка:

— Преструваш се на компетентен, а сама видях — припомня си тя с удивителна и очарователна липса на логика — как безсрамно зяпаше подир тази суха клечка Лиза Гранвил.

— Мила — отговаря ѝ той също неособено логично, — мила, помисли само, представи си колко хубава и увлекателна трябва да е любовта между двама такива хора, такива великолепни артисти. Колко поетическа нежност! Какви най-дълбоки вълнения!

Тя мълчи. Вървят по брега на реката. Вълните тичат с дребни крачки, блестят като рибни люспи от меката светлина на късното слънце. Двойката мълчаливо минава покрай двама неподвижни рибари. Внезапно Мария-Людвика се спира:

— Сега можеш да ме целунеш — казва тя с още леко разгневен глас.

По реката плава лодка. На борда ѝ стои момче със синя риза, което, като вижда целуващата се двойка, се разсмива широко, изсвирва с пръсти, а после почва да пее трогателна любовна песен на моряци, които тръгват на далечен път.

[1] Мушамичка с лек, приготвен от т.н. испански мухи. — Б.пр. ↑

[2] Вкарват се под кожата, за да се изсмуква с тях гной. — Б.пр. ↑

[3] Католически монашески орден. — Б.пр. ↑

[4] Мендисабал Хуан Алварес (1790–1853) — испански политически деец, водач на прогресивната партия. Като министър-председател закрива почти всички манастири в Испания. — Б.пр. ↑

CHÂTEAU NOUANT

Ноан се намира в равнина, над която понякога се извиват страхотни бури. Късната есен тук е тъжна, зимата — мрачна. Но лятото обикновено цъфти прекрасно — в равнината растат дървета, лозя, дори жита. Тук небето е по-друго от това в Полша — не е толкова облачно, следователно по-светлосиньо, следователно по-високо, по-горещо и хубаво.

Ноан — това е Франция, истинско френско и само френско село. Каменните къщи и кладенци, каменистите межди, дърветата с други контури, облеклото на селяните, техният език, очи, реч — всичко това е много далеч от далечната родина.

И все пак не е. Да допуснем, че е вечер — доста облачна и леко ветровита вечер. Такива вечери предвещават топъл нощен дъжд. Луната още се вижда, затова вятърът донася далечен лай на кучета. Дървото край стената шумоли — отърква се с клон о нишата на прозореца.

Тогава е достатъчно да угасиш лампата, да седнеш до прозореца и да гледаш във все по-тъмната нощ, за да видиш пред себе си добре познатата картина. Мъчно можеш да установиш откъде я знаеш: от Шафарня или от Варшава, от Антонин или от Торун. Тя може би само съединява в себе си няколко познати части, може би е станала фалшив спомен. Но тя е толкова близка на сърцето, както ризата на тялото.

Няколко минути такива чувствувания съвсем няма да бъдат прекалено сантиментално преживяване. Това са просто минути на добре заслужена почивка. След тия няколко минути отново трябва да запалиш лампата и да се върнеш при пулта. Целият малък дворец вече спи само в две стаи още свети: в кабинета на господарката на дома и в стаята на Фридерик. Жорж пише нов роман, Фридерик прави последната редакция на екипираната през миналия месец полонеза.

Късно след полунощ по стъклата на прозореца почва да барабани летен дъжд. Но пред разсъмване небето се прояснява и слънцето изгрява много красиво: то бързо отминава златистите и розови мъгли, за да освети изведнъж цялото небе.

Тая нощ е донесла близо четиридесет нови такта. Сънят, който иде, е дълбок и нежно успокоява възбудата, предизвикана от ритъма, смисъла и силата на написаната през нощта музика.

Фридерик става към пладне. Обличането, макар и в най-обикновено облекло, продължава дълго. Той се прозява, тутка се с тоалета си като разглезено момче. Следва скучна закуска, до обяд — четене на моден, но скучен роман за някаква скучна любов, после скучен обед и ленива разходка.

На разходка излизат тримата. Напред тича Морис, живият, хитър и дързък син на домакинята, след него бавно вървят Жорж и Фридерик. Жорж отново е облякла непоносимите цветни панталони и зле скроен фрак. Тя разказва възбудено за страниците, които е написала през изтеклата нощ, и за тия, които ще напише днес. Но понеже няма нито за спукана пара дарба да разказва, това, което говори, е доста нелепо и много непохватно. Просто скучно. Фридерик се усмихва със скрита снизходителност и се преструва, че слуша. Той знае, че Жорж трябва, че е длъжна да преформулира в себе си един-два пъти новите си помисли, преди да ги пренесе на хартията. Това, че Жорж разказва непохватно, ѝ дава възможност за поточен творчески контрол. А на него му е дори по-приятно, когато Жорж му досажда, защото тогава може да не внимава, може да мрънка безсмислено: „Да... да“, леко да скучае и да слуша тихото шумолене на всеки летен ден.

В Ноан е изобщо много скучно, но по благословен начин скучно. След обяд, надвечер, Жорж ще излезе на кратка езда, а прислугата ще клюкарствува лениво в кухнята. Фридерик пък отново ще скучае. От скука ще прегледа някои парижки вестници и списания, може би дори ще драсне писмо до някой приятел, ще се позавърти из салона, ще дремне във фотьойла пред камината. За късо време от скука ще го извади завръщането на Жорж. Тя ще донесе със себе си мириса на вятъра и праха. Ще го попита:

— Не работиш ли днес? — И добавя: — Защото аз ще работя. Тогава лека нощ...

Фридерик ще се върне в стаята си. Всъщност десетина-петнадесет минути няма да му се иска да пише. Но после — когато започне да преглежда вчерашните тактове — ще го ядоса една или друга грешка. Ще я поправи. Поправката ще изпробва на пианото,

после ще изсвири цялата творба. Ще спре, гдето я е приключил вчера. Но самата музика иска да бъде развита, иска продължение, тя налага на сърцето своя ритъм, на мислите — своя полет. И ето, така започва новата нощ на труд. Ръцете почват да треперят от бързина — нали е ясно, очевидно и сигурно като собствената смърт, че тия тактове ще станат част от историята, че в стотици, в хиляди, в стотици хиляди хора ще събудят същите поривисти и горди чувства, които му диктува сега творческата мисъл.

Зад прозорците заръмява лек, монотонен дъжд. Настъпва лошо време.

* * *

Днес би му било трудно да отговори дали обича Жорж. Мария — *votre petite Marie* — го беше победила със своята беззащитна слабост. Едва по-късно той е разбрал силата и изменчивостта на тази слабост. Жорж пък го побеждава със силата на своите чувства. И едва по-късно той разбира, че голямата любов прекалено лесно изгаря от собствената си сила.

Дните на Майорка, съвместното пътуване и първото лято в Ноан са дни, през които той за пръв път в живота познава вкуса на смъртта. Струвало му се е, че той никога няма да премине обратния път. А манастирът на картузите сякаш е бил направен специално за гробница. Но въпреки страха и ужаса, въпреки нощите, през които е изглеждало, че кръвохракът ще го задуши и че никога вече няма да види слънцето, в спомените му цялото това време е време на голяма, на истинска красота.

Днес мъчно може да отговори на въпроса дали обича Жорж. Тогава, дори умиращ, е знаел и мислел върху това. Оттогава са изминали вече много месеци. Това, което ги свързва сега, не е любов. Нейните качества и недостатъци го радват или сърдят като качества и недостатъци на много близък човек, но всъщност за него Жорж не е вече жена, така, както не е жена за мъжа майката, сестрата или дъщерята. Най-трудното време е минало отдавна. То е било тогава, когато Жорж решава да даде на връзката им тоя именно характер, който тя има сега. Тогава Фридерик я ненавижда, моли, проклина,

целува я по ръцете или си отива „завинаги“. Но внезапно един ден един факт става ясен и радостен: най-сетне нямам жена, нямам любовница или годеница — най-сетне имам семейство. Съзнанието за този факт приключва онова трудно време и от ония дни започват спокойните и „сучни“ лета в Ноан.

Един от най-милите парижки гости на Жорж — немският поет Хайне — ѝ заявява веднъж в очите, че тя е най-неоостроумната ѝ най-сучната францужойка, която познава. Тогава тя е седяла по обичая си в тъгла и пушела пура. Хайне ѝ се покланя злорадо и приятелски, а тя — в това инстинктивно движение виждаме цялата Жорж — само повдига рамене.

— Когато разговаряте с мен, може би скучаете. Но когато мислите за мене, господин Хайне, тогава вие най-сетне ставате интересен. И за това нещо съм благодарна на себе си.

Именно — Жорж може да досажда, както Юго може да ядосва, а Балзак да размива. Но когато от очите изчезват двойната ѝ брадичка на свещеник, шалварите на персийски търговец, фракът на търговски пътник и пурата на файтонджия, — когато се забравят смешните слабости на госпожа Аврора Дюдеван, пишеща под псевдонима Жорж Санд, величието на Жорж Санд смайва, озарява, възхищава.

Край безредно отрупаното с книжа бюро седи една небрежно и чудновато облечена жена с прецъфтяла вече хубост. Разчорлената ѝ коса, прехапаният в устните косъм, недопушената пура в лявата ръка, грозното изкривяване на главата при писане — всички това сигурно не ѝ придава чар. Но човек трябва да погледне през рамото на пишещата жена. Тя пише бързо, почти без да вдига перото от хартията, а въпреки това ръкописът е чист и четлив.

* * *

„Зове ме и ме вика пътят, който минава през полята или се крие в горите, свободният път — зове ме и ме вика, за да опозная неговите завои и да открия тайните му. Тоя път е пътят на човечеството, пътят на целия свят. Няма човек, който би се осмелил по своя воля да отваря или затваря този път. И не само могъщите, не само богатите имат привилегията да го тъпчат с краката си и да дишат уханието на

тревите, цветята и билките, които растат около него. Птиците могат да свиват гнезда сред клоните на крайпътните дървета, всеки скитник може да склони глава върху нагрениите от слънцето камъни. Няма да му закрийт хоризонта стени или огради — небето не се свършва току пред него... Полята и горите, които се низят край пътя, още имат свои господари, пътят е собственост на ония, които освен него нямат нищо друго. Дори най-нищият просяк го дарява с любовта си. Защото дори и да му построят убежища, хубави като най-прекрасните дворци, те ще си останат за него само затвор и робство. А пътят е — и да бъде — неговият свободен път — неговата свобода.“

Жената, която пише тия думи в неизметената стая и върху неразтребеното бюро, може да досажда и да буди смях, може да дразни със своя разговор, облекло и пури. Но не може да се противопоставиш на нейното величие.

Трябва следователно само да се разбере, че дори малките недостатъци на великите хора растат заедно с тяхното величие; трябва също да се научим да бъдем снизходителни към големите недостатъци на великите хора.

Фридерик знае, че Жорж е чудачка, че е в състояние да капризничи до истерия като разглезено дете на новобогаташи. Ех, какво ще изброяваме недостатъците й? По-важна е другата истина — Жорж е единствената му истинска приятелка, тя е негова майка и сестра. Нещо повече: Жорж е негова приятелка по-често в доброто, отколкото в злото. А за своето приятелство доста често бива възнаграждавана тъкмо със зло. Фридерик знае, че ведно с величието му са пораснали и неговите недостатъци. Не само с величието. Най-сетне трябва да се каже истината — порасли са ведно с болестта му.

Най-лошото е минало и да даде бог да не се върне скоро. Потрудно е обаче да забрави една от мароканските нощи, когато след внезапна гореща вълна кръв в устата той почувствува, че вече не може да си поеме дъх. Тогава той разкъсва ризата на гърдите си на дребни късчета, изподрасква дори гърлото си, само да поеме още един, само да не е последен — да не е последен — дъх. Това не му се е случвало никога преди — дори през оная зима на 1837 година, когато се пръсва слух за смъртта му. Не му се случва вече и никога след това.

Да, но такива моменти не се забравят. Затова не е лесно да имаш, когато поискаш, добро настроение, веселост или дори да си

снизходителен към чуждите недостатъци, когато най-обикновеното разваляне на времето ти носи кашлица и треска, когато сутрин се будиш с ужас и студена пот.

Хората не ще разберат това. Затова не бива да им се показва. Но Жорж го разбира. Затова пред нея може да показва слабостта си, своя безпомощен яд, страх и тъга, толкова по-лесно, защото тя умее да прощава.

Жорж не е идеално възплъщение на Франциск Асизки. Това е истина. И да си кажем правото, в нейната доброта или по-скоро в добрите ѝ постъпки по-често, отколкото трябва, се чувства прекаленост, кокетство, комедианство дори.

Но всъщност Жорж заслужава истинско уважение. В основата си Жорж е добър човек. Но често обича да демонстрира това пред хората. Всъщност тя трябва да бъде смятана за образец на майчинска нежност. Често пъти обаче тая нежност добива твърде комедиантски или просто истерични форми. Един ден тя не позволява на сина си Морис или на дъщеря си Соланж да седнат дори на сухата земя, за да не се простудят, а месец по-късно иска да възпитава Морис по спартански и го измъчва с конна езда, кара го да се облива със студена вода и да става в зори.

В очите на неблагоприятните към нея хора, в очите на враговете си Жорж е не само комедиантка, но... вампир, чудовище, политически негодник и развратница. През последните години Фридерик неведнъж се сблъсква с повече или по-малко дискретни намеци за приятелката си. Изискани, най-изискани дори между така наречените най-близки приятели и познати си позволяват отначало бележки, които нямат нищо общо с техния изискан произход. Той веднага усмирява „майчинските“ разговори и „приятелските“ бележки на тая тема. Но не може да се защити от наглед безличните забележки, от усмивката на разни тъмни присмехулници и от скритата подигравчица на очарователни дамички. Не можеш да се предпазиш и от пощата — пристигат неподписани писма, в които всяка фраза е обида, а всяка дума — простация.

Фридерик знае какво мислят за приятелката му нейните врагове. И знае също така колко лъжа се крие в техните мисли и колко простация в постъпките им. Но той може да им отмъщава без особен труд: отмъщението е трайността на тяхното приятелство.

Наистина в Ноан е скучно, наистина Жорж може да предизвиква смях, да досажда или да дразни. Но истина е преди всичко това, че тя по начало е добър и наистина близък човек. Срещу тая увереност няма да помогне нито „майчинската“ нежност на княгиня Чарториска, нито злобата на хубавата Камаран. Всяка пролет на Сен-Жермен се говори, че по тоя път Шопен сигурно няма да отиде в Ноан. И въпреки мненията и пророчеството всяко лято Фридерик е гост там.

Ноан — замъкът Ноан, — разбира се, съвсем не е замък. Това претенциозно название му е дадено или като остроумие, или като ирония. Защото *chateau* е обикновена селска вила, много скромна и доста мила. А ако човек поиска да свикне с нея, става необикновено мила. Стаите са светли и чисти, неподрязаната градина напомня малка горичка. Хората, които идват тук, или скучаят, като работят, или се забавляват като деца. Много често забавите се заместват от спорове, в които вземат участие хора, чиито имена са познати на цял свят.

„Замъкът“ Ноан е известен с гостоприемството си. Лятно време приятелите на госпожа Санд пристигат тук за седмица, месец, че и за два, като при най-близки роднини. Гостът, който по това време на годината винаги може да бъде намерен тук, е „по-големият син“ на домакинята — Шопинетто, Шопенчо, тоест великият Шопен.

Първите месеци на лятото и първите месеци на есента в Ноан са месеци на работа. До късна нощ свети в прозорците на две стаи — на Жорж и Фридерик. В първата се пишат откъси от историята на френската литература, във втората — откъси от световната история на музиката. Ако нощта е чиста и топла, звуците на пианото се носят далеко през отворения прозорец на ъгловата партерна стая.

Това не е концертиране, това дори не е музика според общоприетото значение на тази дума. Упорито се връща един и същ мотив, един и същ акорд; тяхното развитие, продължението им става с усилие, с труд — понякога ще литне пасаж нагоре по-леко от птицата, за да загуби изведнъж своя полет, да се прекърши, да увисне пред още едно и още, и още, и още едно повторение. Тоя, който схваща смисъла на това музициране, ще схване също, че тази работа е труд, достоен да се нарече борба — да, борба за яснота на мисълта и за красота на вдъхновението.

От време на време на прозореца се изправя мъж с напрегнато и уморено лице. Той опира ръце в рамката и дълбоко вдишва чистия

въздух на спокойната нощ. Юнските нощи в Ноан са прекрасни, а кучетата в далечината лаят като в Полша, за която се пише тук музиката.

Ала юли и август често донасят над Ноан краткотраен дъжд или буря. Тогава лаенето на кучетата не се чува, още повече, защото през тия месеци Ноан е шумен, дори креслив. По това време на лятото тук се събират повече или по-малко гости на „замъка“ — едни донасят със себе си багаж от хумор и желание да танцуват, други докарват стативи и палитри, та денем „да правят пейзаж“, а вечер — безредие, трети пък пристигат за философски дискусии, но и те често се забавляват: на криеница с децата, а с възрастните — на задаване гатанки и други подобни игри.

* * *

Тая година chateau е по-спокоен и тих, отколкото през миналото лято. Гости е имало много малко и Фридерик и Жорж работят много напрегнато. Сравнително най-дълго е бил тук мъдрият като кукумявка, мълчалив и тромав Пиер Льору.

Историята на неговото приятелство с Жорж представлява комичен анекдот. Така поне твърдят злорадите. Но Фридерик добре знае колко сериозност и истина се крие в тоя уж смешен разказ. Разговорите между тази приятелска двойка продължават цели часове. А тяхната цел и смисъл е целта и смисълът на най-благородните и най-достойни за уважение въпроси.

Как е започнало това приятелство? — Наистина доста смешно. Самата Жорж понякога се подиграва на начина, по който е привлякла големия мислител.

Жорж отдавна се е разделила с официалната религия, с нейните догми и баласт от смешни глупости. Но нейното място е трябвало да заеме новата философска страст. Все по-знаменит и по-славен писател, какъвто от година на година става никому неизвестната Аврора Дюдеван, тя знае, че талантът трябва да се опира на философията, че колкото по-пълно тая философия овладее ума и чувствата на артиста, толкова по-пълно той може да се изкаже. Религията я е учила да мери човешките работи е мярката за неща твърде наивни или много

нечовешки. Затова трябва да замести въображаемото добро и зло с действителното добро и зло; царството не от този свят — с царството, в което живее; трябва да замести морала и справедливостта, наредени от бога, с морал и справедливост, наредени от хората.

Като чете през периода на своята философска криза рецензията на Жусиер от току-що издадените „Feuilles d'automne“ на Виктор Юго, Санд за пръв път се сблъсква с думата „социализъм“.

През 1834 година излиза броят на „Revue Encyclopédique“, издавано от Пиер Льору, в който брой той публикува своята прочута „Philosophie sociale“. Тук непознатата и неразбираема до сега дума започва да добива ново значение и смисъл. А след една година славата на Льору и съдържанието на неговите трудове стават за Жорж предмет на любопитство, и то философско любопитство, което тя е трябвало да удовлетвори.

Сега именно настъпва комичният епизод. Жорж се интересува от съдържанието на „Philosophie sociale“, но не може да схване пълния ѝ смисъл. Копнеейки, като човек на изкуството, за философска основа на писателското си изкуство, тя няма темперамент на философ и философското произведение не може да разпали въображението ѝ, нито да грабне нейните чувства. А от друга страна чувствава, че тъкмо тезите на Льору могат да запълнят „пустотата в сърцето ѝ“, както се изразява тя.

Как да открие живия път към учението на Пиер Льору? Тя му пише писмо, с което го моли да я посети и обясни своите тези... на един неин приятел от село, който ще бъде на обема, на който тя кани Льору. На прочутата писателка „не ѝ е удобно да признае“, че тя именно се нуждае от въпросните обяснения. Смешно — днес тя споменава този епизод, макар и шеговито, все още с чувство на срам.

Льору идва. Разбира се, „приятелят от селото“ го няма на обема, дори не се споменава за него. Жорж слуша внимателно. Льору се смущава, досажда, заеква. Очевидно той губи смелост в присъствието на славната и хубава писателка. След първото му посещение Жорж е всъщност силно разочарована. Но след първото последват други, изад несръчния оратор почва да се показва философът. Жорж с все по-голяма яснота и все по-голямо увлечение започва да разбира мисълта на новия си колега.

Фридерик, още преди да се срещне с Жорж, е чул много „извънредно интересни“ или „невероятни“ бележки, сведения и клюки, по повод връзките ща госпожа Санд с Пиер Льору. А след остроумията на тази тема — смехове и хихикания. Защото във всичко това е сензационна и дразнеща клюка. Въпреки всичко госпожа Санд е баронеса Дюдеван, а Льору — прост, недодялан, „космат“ работник, който е „направил кариера благодарение коварната еврейщина на своята доктрина“ — както заявява княз Адам.

Това е още едно основание за това приятелство — задължение за справедлива оценка на положението. Те са се запознали в тоя именно период, когато Жорж с въодушевление и увлечение констатира, че крачи по правилен път. В отношението на Жорж към Льору има прекаленост — има дори смешни неща. Но и най-строгият съдия не би могъл да види в това отношение нищо от ония мръсотии, за които с такава готовност говорят във Фобур Сен-Жермен и Сен-Оноре. Жорж се нарича послушна ученичка на Пиер, ехо на своя учител, негово слабо отражение. Там тя е всичко, но за Пиер е само мъж.

Фридерик помни добре онова едва ли не момичешко въодушевление, което тя проявява през първите години на своето „озарение“. На Майорка тя чете на глас на Морис и Фридерик „Economie politique“ на Рейно. Морис скучае, прозява се. След четенето на Рейно иде ред на Льору, Ламене. Фридерик ѝ превежда стиховете и статиите на Мицкевич. Той си припомня атмосферата на най-хубавите години от своята младост — дните, когато с Маурици, Стефан и Людовик водят многочасови разговори за подобряване съдбата на отечеството и на света.

Сега вече първото въодушевление е минало. Но това не значи, че Жорж е изстинала в своето увлечение. Първоначалната книжност и повърхностност на чувствуванията са почнали да се превръщат в узряла увереност на убежденията — а понеже Жорж не възнамерява да спре със задоволяването на философския си глад, иде време за практическо осъществяване на теоретичните тези.

Париж е почнал вече да се подиграва и присмива на тая тема. Дори Балзак предрича на Жорж, че като овладее доктрината, ще загуби таланта си. Дори мъдрият Хайне се подиграва с влиянието на Пиер върху Жорж и го нарича „философски капуцин“. А за аристократическите интелектуалци дори не си струва да споменаваме

— те свиват презрително рамене. Не само презрително — с ненавист. Защото какво ще говорим за контовете и виконтовете, когато редакторът на „Revue des Deux Mondes“, Бюло — буржоа, редактор на вестник за буржоа, който зорко слуша техните мнения, — започва да заплашва Жорж, че ще скъса с нея.

Преди десет години Мюсе написва песенчица за любовта на Бюло към хубавата Жорж — тогава нова комета на романтичната литература, чужда на истинския живот и страдания, поетеса на страстта.

Ето песента:

*George est dans sa chambrette,
Entre deux pots de fleurs,
Fumant sa cigarette
Les yeux baignes des pleurs,
Buloz assis par terre
Lui fait de doux serments...*^[1]

Целият Париж се смял на кореместия Бюло, който „седнал на пода, се кълне на Жорж в любов“.

Днес Жорж има двойна брадичка на свещеник, а от главата на Бюло са се изпарили всички любовни чувства освен тези към младите бекаси с масло и към „зелените“ омари.

Но не бива да се забравя, че „Revue des Deux Mondes“ на Бюло е направил великолепна сделка с Жорж — повечето от романите ѝ публикува Бюло, Бюло плаща хубави хонорари на най-хубавата жена във френската литература и също така хубаво печели от нея.

Но сега идилията се свършва. Нито контовете, нито виконтовете, нито банкерите, нито дребните или едри буржоа не желаят романи или статии, „овладени от доктрината“. Изкуство за изкуството — да; изкуство за идея — не! Защото идеята е техен открит и страшен враг, а поетическото описание на природата или страстният образ на целувката не заплашва с нищо. Но описанието на бунта на хусиетите, които се борят за свободата на народа, но похвалата на notre glorieuse Revolution на нашата славна революция, но възгласът в чест на свободата в живота и на равенството в правата — о, всичко това не

бива да се припомня на този народ, който половин век вече на два пъти предявява претенциите си за свобода и равенство.

Наистина Луи Филип, заедно с двора и министрите си, служи преди всичко на големите банки и едрите фабриканти, че избирателните права на дребната и средна буржоазия непременно изискват ревизия. Но, от друга страна, работническата „тълпа“ в Париж, Лион и Гренобъл е много по-омразна, отколкото кралят-круша и министър Гизо. Кралят може да бъде оставен или прогонен — с bankerите ще можем да се разберем. Това чувствуват както господин Лапен, така и господин Гранде.

Но с работниците не може да се постигне разбирателство.

Министър Гизо е прав, когато излага своето гледище пред делегацията на дребните буржоа, която иска реформа на избирателните права. Той казва: „Забогатявайте, господа, и ние ще ви дадем избирателни права и ще станете избиратели.“

А за сметка на кого могат да забогатеят? Само за сметка на простолудието и тълпата. „Затова този, който говори или пише за правото на простолудието на свобода, започва борба — мислят господа търговците — срещу нашето равенство и свобода, срещу нашите удобни мебели, паркет и спестявания, срещу ситите кърмачки на децата ни.“

Най-напред Бюло се опитва да я убеждава меко. Опитва се с добро да зачеркне повече или по-малко възмутителните фрази. Но по-късно разногласията почват да избухват при най-обикновени случаи. Например, като пише за Гьоте, Жорж не крие своето презрение: „Гьоте никога не е бил на страната на добродетелите или качествата на героите си, Гьоте се е боял от морални изводи боял се е от аксиомите.“

„Защо атакувате великаните? — пита Бюло. — И то в името на една смешна мания.“ Не му харесва, че в същата статия е хвален „политически подозрителният“ Мицкевич; не му харесва приятелството на Жорж с Лъору; накрая с писма заявява, че не иска да печати доктринерски статии и романи. Жорж скъсва писмото на парченца.

Тази година Пиер пристига в Ноан не само за разговори, пристига да работи. Освен дългите часове на следобедни разговори, той прекарва също така дълги часове и в кабинета на Жорж. *Mon directeur de conscience*, шегува се Жорж, моят духовен ръководител.

Фридерик не се интересува особено от тяхната работа. Тия дни той изпада в творческо вдъхновение — дори обяда му носят в стаята. Жорж вече знае какво трябва да бъде менюто за него — прости ястия, които могат бързо да се изяждат, питателни. Трогва се, когато му донасят гърди от кокошка, лично от нея нарязани на дребни късчета. Но се трогва само за няколко секунди — за миг. Веднага забравя това. Тия дни важна е единствено музиката — само музиката.

Това са дни, когато не му се ще да спи, защото иска да пише, не му се ще да яде, защото иска да пише, когато творческата припряност се бори с творческата разсъдливост и бдителност на таланта. Няма място за други мисли и чувства освен за мислите и чувствата, свързани с низа от нови, развиващи се веднъж като лента, после като знаме теми.

Едва след седмица такива усилия настъпва отпускането. Наистина той не е изгладил още творбата си изцяло, но всичко вече е ясно и сигурно — че точно така именно е трябвало да напише това.

Отпускането след взрива от творческо увлечение много рядко става почивка. Той знае вече, че „това“ е трябвало да напише „точно така“. Но след увереността в творческия процес настъпва реакция — иде неувереността. Вечер всичко е умно и велико, сутрин същото става незначително и дребно. Не се знае, нищо не се знае — дали е написал творба на велико вдъхновение или на дребна история. Тия „това“ и „точно така“ той е трябвало да напише, защото те са останали вечно отражение на неговите възможности. Но дали след двадесет или сто години тия възможности няма да станат архивна старина?

Фридерик ходи из къщи отпаднал и сърдит. Два дена лежи с мигрена. Той толкова се нервирал от градинаря, че го нарушава с най-лоши думи. После го е срам да се извини — защото го е наругал съвсем несправедливо.

Във връзка с това извинение стига до доста остър разговор с Морис.

Накрая се стига до сблъскване със самата Жорж.

Защото става явно какво означава пребиваването на Пиер Льору и съвместната работа на двамата; Това, че Пиер е станал „духовен ръководител“, е нещо очевидно и общоизвестно. Но се оказва, че това ръководство от теория минава в абсолютно прекалена практика, както преценява Фридерик. Льору е дошъл, за да... пише с Жорж нова книга,

за да ѝ помага не само със съвети, но и с перото си. Двамата — Пиер и Жорж — установяват, че най-главните идеологични части, философското кредо на „автора“, ще напише Пиер.

Жорж говори за това с радост. Тя успява само за една нощ да напише последните страници на една книга, за да започне веднага първата глава на новия роман. Жорж винаги живее в състояние на творческа треска и жажда. Неврастеничните депресии и съмнения не са ѝ чужди, но те са несравнимо по-малко болезнени и досадни, отколкото у Фридерик. Причината? — Тя има по-малък талант от него, но по-силно — тогава — чувство за величие.

Но този път ентусиазмът на Жорж е по-шумен и видим от обикновено. А ние знаем, че в тъгата нищо не дразни така, както чуждият смях. Затова няма нищо чудно, че Фридерик избягва Жорж или най-малкото избягва нейното въодушевление, но при това положение трябва да се стигне до сблъскване. И се стига.

— Не разбирам — казва Фридерик — как може да се пише за собствените убеждения с чуждо перо. И не разбирам защо писателят трябва да представя философа. Какво си ти всъщност? Писател, пророк, философ или политик?

Този въпрос явно е поставен с лоша подбуда. Участието на Пиер в работата на Жорж е отдавна признато ако не за нещо крайно необходимо, то поне за нещо нормално и дори смислено. А сега Фридерик просто търси да предизвика свада. Това е проява на злата воля на човек, недоволен от себе си, към хората, доволни и от себе си, и от света.

Нито Пиер, нито Жорж се увличат в спор. Но Фридерик не се отказва. Пиер се усмихва меко, Жорж — малко злобно. Но с това не се свършва. Фридерик започва своите забележки веднага след първото блюдо при вечерята, за десерт поднасят суфле. Фридерик не понася суфле. Той знае, че Жорж навярно не е дала разпореждания в кухнята и само затова този десерт е поднесен на масата. Въпреки това отстранява чинията и почва да цитира Балзак.

— Твоят колега, смята — усмихва се той горчиво, — че артист, който опетни изкуството с политическа дигресия или доктрина, губи таланта си.

За миг Жорж побледнява от внезапен яд.

— Ти си... — започва тя. Но веднага си припомня нещо много комично, защото се разсмя весело и волно. — Ти си... — тя променя тона — уморен, но позволи ми да ти прочета нещо... Момент... — казва, като излиза — момент... ей сега ще се върна. Ще ми позволиш ли?

— Моля, моля — заперва се Фридерик.

Пиер спокойно и педантично реже суфлето си. После се усмихва на Фридерик.

— Задушно е — измърморва той, — изглежда, че ще вали, а?

Фридерик свива рамене. Най-хубаво щеше да бъде, ако сега си седеше пред пианото и си припомняше няколко прелюда и фуги из „Wohltemperiertes Klavier“ на Йохан Себастиан.

Жорж дълго не се връща. Пиер, като яде, сумти и дъвче шумно, за да не се ядосва Фридерик. За какъв дявол е започнал разговор с тях? Най-сетне той и така в този случай се намесва в техни работи и те имат пълно право да реагират много по-остро. Постепенно нервността отстъпва място на чувството на виновност, чувството, за виновност отстъпва на благодарността, че са реагирали толкова меко, а накрая най-сетне иде времето на спокойното вече любопитство: какъв отговор иска да му даде Жорж?

Тя се връща след няколко дълги минути. Той отново се ядосва леко. Жорж е донесла стар албум с рецензии. Значи, ровила е в бюрото му, а той не понася това.

Все пак любопитството взема връх.

— Ще ви прочета — казва тя с чувство на хумор — мнения, изказани за изкуството на господин Шопен още по времето, когато обществените въпроси едва почваха да ме интересуват. От тия мнения ще излезе... слушайте какво ще излезе.

Фридерик надниква през масата. Ах, да, някаква стара рецензия на Шуман. Заради Пиер Жорж превежда от немски на френски. Така е много по-добре. Фридерик слуша с любопитство — той не помни добре рецензията. Пиер притваря замислено очи.

— „Шопен — цитира Санд — е вземал уроци от най-знаменитите майстори, от Бетховен, Шуберт, Филд. Може... да се каже, че първият го е научил на смелост, вторият — на любов, а третият — на сръчността при свиренето на пиано“. Момент... — прекъсва тя — не е това. Ах, ето: „Съдбата му е дала... съдбата го е

свързала с могъщ, необикновен народ, свързала го е с полския народ: Тоя народ, неговите страдания, неговата печална съдба звучи и звъни мощно в творческото дело на неговия артист.“ Така... така... И по-нататък: „Ако самодържецът на Севера, царят, би могъл да предчувствува какъв мощен враг на неговата власт воюва с него чрез произведенията на Шопен, чрез простите мелодии на неговите мазурки, той би забранил изпълнението на тази музика.“

Тук Жорж повдига глава.

— Помниш ли?

— Помня.

Жорж се усмихва.

— Шуман казва, че твоята музика представлява оръдия в цветя, че ти воюваш с произведенията си. Е какво? Нима този, който воюва, не воюва в името на някаква идея? Нима той „не се опетнява с политическа дигресия и доктрина“? Нима...

— Шуман... — опитва се той да я прекъсне.

— Не — тръсва тя глава, — това не е краят. Защото Шуман ти дава добър съвет. Той пише така: „Изкуството обаче поставя по-високи задачи. И при все че — както казва — Шопен съвсем няма да се отрече, нито би трябвало да се отрече от своя народ, все пак колкото повече са отдалечава от него, толкова по-голямо ще става неговото значение за изкуството изобщо.“ Е какво? Ти отдалечи ли се?

— Шуман — повдига Фридерик рамене, — та той какво...

— Ти отдалечи ли се? — пита тя настоятелно.

Накрая той загубва търпение.

— Не съм израсъл от тоя народ, за да се отдалечавам от него.

Жорж се смее:

— Тогава ти не се ли опетняваш с доктрина?

— Да, опетнявам се.

Тя започва да пляска с ръце и да се смее като малко момиче. Разоръжава го напълно.

За нещастие сега думата взема Лъору. Какво да се прави — той няма нито полет на мисълта, нито чувство за хумор. Изведнъж измъква тема от най-голям калибър и започва да я предъвква. Като се спира върху особеностите на музиката и литературата, той казва, че писателят трябвало да бъде философ и защитник, тоест борец за идея, но че музикантът не можел да бъде такъв, защото... нямало да съумее.

Понеже музиката била едно, а литературата — друго. Понеже литературата си служела с понятия и образи, а музиката — само с приятни или неприятни звуци. И тъй нататък, и тъй нататък...

Пиер винаги е имал уши от дърво. Свършва се с това, че Фридерик отново загубва настроение, съветва Пиер, че е по-добре да си гледа носа, прекъсва разговора и отива да спи.

Около една седмица след заминаването на Пиер в Ноан прескача за няколко дни художникът Дьолакроа.

— Пристигнах тук на пълна почивка — заявява той.

Наистина той изглежда като че ли се нуждае от почивка. Под очите си има торбички, кожата на лицето му е с цвят на пръст. Преуморен е.

— Няма да говоря, няма да гледам, няма да слушам. Дошъл съм само да ям и да спя. Нищо повече...

Фридерик е зарадван. Равновесието му се възвръща — час-два през деня прекарва над нови бележки. С Дьолакроа ще може отлично да лентяйствува, което и двамата честно са заслужили. Жорж не е за компания — тя пише по дванадесет часа на денонощие. Затова двамата с Дьолакроа се разхождат из градината, при хубаво време се отправят през полето към близката горичка. Първите три дни не разговарят, не гледат, не слушат.

На четвъртия ден, когато се връщат от разходка, попадат на пастири. Фридерик кара Дьолакроа близо два часа заедно с него да слуша песните и да гледа танците на момчетата, облечени в жилетки от кадифе, бели чорапи и черни панталони. Това е тяхното празнично облекло — момчетата отиват на сватба и вече са „поизправили главите“. Щом ги поканват, те започват да пеят, свирят и танцуват. Фридерик им дава една десетфранкова монета, затова не се налага дълго да ги молят, а той не може да се откъсне от тях. Дьолакроа също не сучае — момчетата са образували живописна група на фона на тъмната, почти синя зеленина на ливадата. Той прави две-три скици, Фридерик си записва по-интересните теми. За в къщи ги издърпва с мъка Жорж, която е пожелала да почине днес, и след като са излезли на полето, тя е полетяла след тях на кон. Като ги намира в ливадата край гората, Жорж поисква да я съпроводят до в къщи. Фридерик пожелава да остане, но тя не позволява.

— Днес ще ме забавлявате — заповядва Жорж сурово.

Дьолакроа е в отлично настроение. А у него отличното настроение се излива, както и у Фридерик, в хапливи остроумия. Затова веднага започва да се шегува с Фридериковата народомания — във всеки случай, всеки пастир и пастирка, всеки раздран глас на пийнал старец спечелва сърцето и отваря джоба на звездата на парижките естради и салони.

— Къде е логиката — пита Дьолакроа, — къде е консеквенцията? Защо Фридерик обича толкова много първобитните крясъци, щом в негова услуга и в негова чест с готовност биха се явили елегантни красавици и великолепни певици?

Жожр, развеселена, макар и уморена от дългата екскурзия, веднага се присъединява към подигравките на Дьолакроа.

Фридерик участва в техния смях, но обяснява сериозно:

— В тяхната музика има свежест и яснота, каквато у композиторите ще намериш веднъж на десет години. Не по-често... не по-често... И то навсякъде...

— Не вярвам — заяжда се Дьолакроа.

— Ех, не познавате нашите полски музиканти... — казва Фридерик. — Аз се старая да покажа колкото е възможно по-добре тяхната красота... И аз...

— Ти? Ти си пристрастен. Кой е видял — пресича обяснението му Дьолакроа — така да бъде уважавано нечистоплътното селячество? Кой е видял, мой княже?

Тук се намесва Жорж:

— О, да. Фридерик е княз на своите шивачи, обуцари, мебелисти и за всичките му титулувани приятели. Като княз се облича, живее и флиртува. Но...

— Но какво? — пита вече по-остро Фридерик. Той не обича забележките, нито намеците във връзка с неговия вкус за държането му в обществото. Но Жорж го потупва приятелски по ръката и с леко хаплив израз на лицето дръпва от пурата си.

— Но в изкуството — казва тя — нашето князче е пристрастно, защото нашето князче е артист, който... — засмива се тя — петни изкуството си с политическа дигресия и доктрина. Да-а-а — провлича Жорж, като вижда учудения израз на Дьолакроа, — да... той сам призна това.

И повтаря неотдавнашния спор. Дьолакроа става сериозен:

— Ти — пита той Фридерик — наистина ли разбираш истинския смисъл на тия остроумия?

Фридерик свива рамене полусериозно, полушеговито!

— Оставете ме на мира, аз не умея да философствувам.

Той става.

— Елате при мен. Ще ви посвирия, вместо да приказваме празни работи...

Той започва вечерта с къс валс. Тоя валс се свири и слуша удобно и изискано. Той е лек като шега и като шега е лесен и спокоен. Но Фридерик го приключва с лек пасаж и прави недоволна гримаса.

Дьолакроа го гледа въпросително. Вижда се, че тоя очарователен валс му е харесал — и нищо повече. Не го е завладял, нито развълнувал. За такава музика като този валс се казва, че е „чудесна“, че е „прекрасна“, но какво от това? Какво повече? Изкуството не може да бъде само „прекрасно“ и „вкусно“. Подобни прилагателни да оставим за хубавите момичета и вкусните пасти. Да ги оставим за света на удобствата, спокойствието и лукса.

А Европа от ония години, Полша от ония години, историята на ония години — е Европа, Полша и историята на друг свят. Забогатявайте, господа, казва министър Гизо на търговците. А какво говори и на кого говори картината на Дьолакроа, какво говори новият роман на Жорж и какво говори тази музика, която Фридерик след малко ще даде на приятелите си?

Той свири до късна нощ — не „прекрасни“, не „чудни“ фрази, каденци и валсови ритми. Той свири тая музика, за която се знае, че е „политически подозрителна“, че както в нейния гняв, така и в лиричната ѝ простота, в нейната хроматика и диатоника, в обнаментираната ѝ фактура, в акордовите ѝ коди, в нейните нови съдържания и форми пулсира мисъл враждебна на самодръжците от четирите краища на света.

Оръдия в цветя!

[1] Жорж е в стаицата си между две саксии, пуши цигара. Със сълзи на очи Бюло, седнал на пода, ѝ се кълне в любов. — Б.пр. ↑

ЗА САМОТАТА

В годините на ранна и късна младост смъртта дори на близък човек е само негова смърт. Но по-късно, когато човек преживее повече години, когато всяка година рожденият му ден навежда отровната като змия мисъл за все по-близката смърт, тогава смъртта на всеки близък човек носи и трябва да носи със себе си страх пред собственото бъдеще.

През цялото лято и есен на 1841 година Яш вдига температура и храчи кръв. През зимата се чувства по-добре и дори подновява лекциите си по гръдни и кожни болести в болницата „Свети Людовик“.

Но през пролетта отново ляга. Една вечер към средата на април, когато Фридерик му чете вестник, в който се агитира за разширяване на железопътните съобщения, Яш махва с ръка:

— Каква полза за мене?

Фридерик млъква обиден. Очите на Яш са хлътнали дълбоко и са мътни. Сега в тях прозира зле прикрито отчаяние.

— Знаеш ли какво, Фрицек? — казва той весело, прекалено весело. — Скоро ще трябва да се сбогуваме. Още тази пролет.

Какво да му отговори? — Фридерик почва да се сърди трескаво на неуместната шега.

На 23 април излизащият в Париж „Дзенник народови“ съобщава следното:

„На 20 т.м. в Париж почина д-р Яш Матушински. Опелото му се извърши на 21-и. Тленните му останки бяха погребани в гробището Монмартр.“

Пролетта и есента би трябвало да изглеждат най-хубавите годишни времена. Но те го научават да се бои от тяхната красота. През пролетта и есента се умира лесно. През пролетта е починала Емилка. На границата между зимата и предпролетта умира добрият Живни. Два месеца след него умира Яш. Месец преди смъртта на Яш Фридерик съпровожда за последен път великия Керубини. О, да, парижката пролет е хубава, особено когато Jardin des Plantes е изпъстрена със стотици цветя и рокли. Но всяка пролет се раждат мисли, лоши като

болест, и те се раждат много лесно, защото почти винаги са придружени от болест.

През 1844 година си спомня за най-лошите нощи на остров Майорка. Още през февруари той боледува от грип. Не му обръща сериозно внимание. Става от леглото преждевременно, дори дава концерт. Свършва с това, че болестта се връща, и то с такава сила, че Жорж прекарва край леглото му няколко нощи поред. На 4 април преди разсъмване, в оня страшен час, когато нощта преминава в зазоряване, отново, както на Майорка, почва да го души кръв. За щастие загубва съзнание.

На утринта не може дори да говори от отмалялост. Казва само две фрази на Жорж:

— И днес няма да умра. Но зная, че някога ще умра тъкмо преди разсъмване.

Тя го моли да не говори, за да не се изморява. Той кимва безпомощно с глава.

Но кръвохракът сякаш побеждава болестта. Само след една седмица Фридерик става, а в края на април се чувства по-добре, отколкото когато и да било. Малко по малко, но все по-горещо той започва да се увлича в работа над ново произведение. Знае вече — това ще бъде соната. Той избира великолепа, патетична тоналност: h-moll. В тая тоналност Бах и Бетховен са сътворили едни от най-великите си произведения. А тия теми, които той вече е избрал и набелязал в редица скици, носят онова чувство на самоувереност, което не му е изменяло и което винаги е придружавало изграждането на най-големите творчески съдържания и форми.

През първите дни на май работата започва да добива все по-широк размах, докато внезапно на 5 май от Варшава пристига депеша, а три дни по-късно — дебело писмо по бърза поща. Пишат майка му, Людвика и Изабела. В писмото има и две изрезки от вестник.

Бележка от „Куриер Варшавски“ с дата четвърти май:

„Вчера с този свят се раздели благородният заслужиф професор Миколай Шопен, баща на славния музикален майстор.“

Некролог в „Куриер Варшавски“ с дата пети май:

„Вдовицата, децата, зетьовете и внуците на покойния Миколай Шопен — бивш професор във Варшавския лицей, в Подготвителната военна школа и в Духовната академия, пенсионер, починал оня ден на

седемдесет и пет годишна възраст — канят колегите и приятелите му да вземат участие в пренасяне останките му от къщи, улица Нови свят №1255, до гробището Повонзки, утре в пет часа следобед, а вдругиден, десет часа сутринта — в църквата на отците-капуцини на панихида.“

След по-малко от три седмици Фридерик заминава за Ноан. Там той пише по цели дни. Шлифова нойтюрни, три мазурки и „Bergeuse“. Но вечер, когато мисълта става най-жива и най-остра, на пулта ръкописът на сонатата расте все повече и повече.

Бащата умира на 75 години! Баща му винаги е бил с бели коси — винаги е бил стар. Фридерик не го помни друг. И все пак баща му преди двадесет години е тичал на стъпалата като младо момче, не е търпял бавното тътрене, по улиците е вървял бързо, като е чукал о камъните с бастуна, но не като уморен старец, а като дръзките студенти, на които бастунът служи за наръчно оръжие, а не за подпора.

Дори на третия етаж на лицея той и могъл да се изкачва, без да се задъхва, без да се уморява. А са казвали, че е стар.

Като си припомня жизнеността на побелелия си и набръчкан баща, той не може да преодолее горчивото учудване, че сам толкова лесно и незабелязано се приближава към старостта. Наистина за Фридерик се приказва като за младеж — та той има едва тридесет и няколко години. Най-хубавата възраст у мъжа. Но това е изказване, което предизвиква горчива усмивка върху лицето му.

Хората можеш да измамиш. При благосклонната светлина на свещите и на мигащите лампи бръчките изчезват, изчезват сенките и торбичките под очите, а очите прекалено често блестят от температурата. Ето така болестта се промъква под добродетелите и красотата на младостта.

Най-хубавата възраст на мъжа е средата на четвъртото десетилетие... Всеки ще нарече Фридерик младеж, защото хората можеш да излъжеш. Да — но себе си никой не може да измами.

Сутрин, когато трябва да се изправи пред огледалото, го плаши старческият образ. Бръчки, първи следи на побеляване, отпуснати рамене, уморени, бледи очи и бледи устни. Яш е бил на малко повече от тридесет години, когато лицето му става призрак на най-страшната старост, на смъртната старост. Белини — мъдрият и велик приятел — избързва повече от Яш. А как избърза Емилка? Как избързаха Камил и Маурици Мохнацки?

„Шопенчо“ има славата на човек, на когото не могат да устоят най-хубавите жени. А неговата сила винаги е била чарът, младежката лекота на остроумието, смехът и радостта. Славата си той спечелва преди десет години, свиква с нея, смята я за естествена. Обичали са го най-славните жени на епохата. А младостта — както казва Балзак — продължава, докато си достоен за любов.

Хората можеш да измамиш. Но до време, до време. Всеки измамник в края на краищата ще намери първия си изобличител. След първото поражение идва второ, трето, десето... Някой ден се оказва, че окончателното поражение е неизбежно.

Тъкмо през тази година в Париж се появява нова звезда — засега още звезда, но все по-светла и по-хубава. От околностите на Нант в Париж е пристигнала една осемнадесетгодишна девойка — дъщеря на доста обеднели аристократични родители, които са изпратили дъщеря си на парижкия пазар на красотата и чара. Знае се, че „малката Токвил“ трябва да се омъжи дори за парвеню, стига този парвеню да се легитимира с няколко милиона.

— Татко Токвил — коментира положението циничният денди Пертюи — не признава... предразсъдъците. Неговата филантропична толерантност отива толкова далеко, че е готов да даде на бъдещия си зет както дъщеря си, така името, герба и замъка си. Татко Токвил е човек с напредначави принципи... Той не признава гербове... които не са позлатени — добавя той натъртено. Пред традицията на победоносните гали и франки той предпочита победоносната действителност на... златния франк.

Да оставим клюките. Защото несъмнен факт е, че само след месец пребиваване в Париж малката Токвил му придава повече чар, отколкото най-хубавата пролет. Тая прекалено поетична фраза е изказана от глуповатия Мартияк. Но дори това, че даже Мартияк успява да стане поет за Мария-Ана-Тереза Токвил, обяснява всичко.

Фридерик се запознава с нея в края на карнавала през четиридесет и пета година. Веднъж-дваж ѝ изпраща цветя. Изпраща ги анонимно, но така, че също „анонимно“ му се отправя благодарност.

През май излиза от печат сонатата му. Той знае добре, че глупакът няма да разбере от нея нито половин такт. Въпреки това, понеже познава пертюисовци, камарановци и изобщо цялата синя кръв на света от снобове, подарява един екземпляр на Мария-Ана.

Най-сетне се срещат у Лабо. В един щастлив момент Мария-Ана го помолва да ѝ покаже картинната галерия на домакините. Галерията се намира на високия, пуст втори етаж. Такава молба говори повече от най-многозначителното обещание. Той ѝ подава ръка.

Първия полуетаж тя преминава с неизразимото достойнство и грация на „истинска“ Токвил. После — когато изчезват от очите на лакеите, застанали в хола — тя започва да тича по стълбите и като се залива от тих смях, го кара да я гони.

Той поглежда стълбището, свива рамене и бавно тръгва назад. По стълбището могат да тичат млади хора. Старият човек няма да се увлече дори от красотата на Мария-Ана.

А седмица след този случай, на някакъв страшно скучен жур, той прави комплименти на една глупава седемнадесетгодишна девойка, с която току-що се е запознал. Тя го изглежда едва ли не с ужас, без да разбира нито дума. Когато двамата минават през вратата, момичето се поколебава, сякаш иска да го пусне напред. То е изпълнено с почит към побелелите му слепоочия, приведени плещи и угаснали очи. Девойката е на седемнадесет години.

Той ѝ прави комплименти като младо двадесетгодишно конте, а тя разбира само, че от почит към възрастта му на прага трябва да го пусне пред себе си.

Малката Токвил е искала да се гони с него по стъпалата. Сега вече той е престанал да се срамува, че по стръмните и високи стълбища „мъжът в най-хубавата мъжка възраст“ трябва да бъде носен. Като малко болно дете или немощен старец.

Когато пише за смъртта на баща му, мъжът на Изабела споменава и това, колко е било дори гордо да умираш, когато имаш такъв син. В некролозите споменават сина като най-голяма заслуга на покойния. Дори някакъв, господи помилуй, стихоплетец, като пише в „Куриер Варшавски“ римуван некролог, споменава „сина, прославен от своя велик талант“...

Бащата е бил горд със сина си — много бил горд. Той го е подготвял така, че да стигне по-високо, отколкото е стигнал той. Син на селяни, бащата искал да види сина си в покоите на най-блестящите семейства в страната и в Европа. Той е искал синът му, единственият му син, да извърви от професорския дом също такъв дълъг път,

какъвто е извървял той от селската къщурка до катедрите на столичните училища.

Общественото издигане на професор Миколай Шопен е вървяло великолепно, но няма то може да се сравни с издигането на професорския син?

Ала за да се схване правилно това второ издигане, за да се разбере неговият смисъл, трябва още веднъж да припомним истината, че един от най-прочутите композитори на света, приятел на князе и графове със стари колкото историята на Европа гербове, е просто внук на неграмотни селяни и на обеднял дребен полски шляхтич.

Професор Миколай Шопен е дал на своя син възпитание, достойно за сина на „най-добрите семейства“ в страната. Въоръжил го е с умение да се държи в обществото, достъпно само на хората, които към достойнствата на родовете си гербове могат да прибавят внушителни суми от златни монети, внушителни цифри от хектари и „души“, съставляващи техните родови богатства.

Но това умение не е достатъчно. Дори най-доброто възпитание и образование може да стигне на шопеновци и круликовци за службата секретар — нищо повече. Отлично образованият буржоа и без това е могъл да смята в Полша за голяма чест, ако се докопа до някой княжески дворец като секретар и ако му дадат стая не в отделна сграда за служебни нужди, а в някое от страничните крила на двореца.

Във Франция дори необразованият буржоа би могъл разбира се, ако би могъл — да си купи истински дворец на токвилковци заедно с техния истински герб и „истинска“ малка Токвил. Но професор Шопен, като учи сина си на езици, на класическия френски стил и на княжеския стил на поведение, не е предвиждал тоя толкова чудноват ход на историята. Той е мечтал за министерски фотьойли за Фрицек, но тия си мечти е смятал за неосъществими. Разумна и конкретна мечта е била председателство на съд, на търговска камара, университетските лаври, в краен случай богатата женитба.

После, като дяволче от кутия, неочаквано изскача, тоя нечуван, необикновен талант на сина му.

Професорът не е ценял особено много музиката. Той я е смятал за въпрос повече на каприз, отколкото на вълнение. Но разсъждавал е той — ако този каприз е толкова ценен, нека тогава да плащат добре за него. Варшавските и виенските успехи на Фрицек събуждат в сърцето

на професора надежди по-цветисти от разумните сметки за председателства или професорство за единствения му син. Но това са по-скоро надежди за финансовата кариера на Фридерик, отколкото за общественото му издигане.

Синът напуска къщата като дете. Бащата не позволява на това дете да се върне във воюващата страна. Той знае, че дори в страни, пламнали от революция, артистът-чужденец няма да бъде принуден от никого да се качи на барикадата.

Най-сетне от Франция започват да пристигат все по-чудновати вести, които разкриват все по-замайващи перспективи пред учудения ум на пан Миколай Шопен. Писмата на Фридерик гъмжат от имена, по-блестящи, отколкото човек може да мечтае; започват да идват съобщения и за материални успехи, също така трудни за разбиране.

Фридерик винаги е обичал някак да украсява и попреувеличава. Но той не може чак толкова да се пери и хвали, та всичко, което е писал, да звучи като приказка. Освен това такива вести идат не само от него — появяват се рецензии във френски и немски вестници — името на Фридерик Шопен расте, става голямо; всъщност професорът не може много добре да схване откъде се вземат тия успехи, които надхвърлят дори неговите най-смели стари мечти.

Най-сетне, след шест години разлъка, настъпва срещата в Карлсбад.

Фридерик отлично помни едва ли не тревожното възхищение и учудване на баща си. В неговите приветствени думи, разговори, жестове, в начина, по който говори и се обръща към него, той вижда същите жестове и тонове, с каквито се е обръщал към хората от най-висшите кръгове на варшавското общество. Нали също така е изчакавал дръзките изказвания на княз Антони Радзивил, както сега мълчи, когато се обажда неговият единствен син. Той разглежда смаяно облеклото на Фридерик, не вярва в историята с Делфина, която Фридерик му доверява по мъжки при чаша вино. Вижда се също как се мъчи да подражава на сина си в ресторантите, на разходката, в помещенията за пиене на минерална вода.

Майката е само поизплашена от величието и светското държане на сина си. Но бащата — бащата, който познава света, който добре оценява границите между народите и между хората, също така добре оценява пътя, изминат от Фридерик от скромната мансардна стаичка в

крилото за персонала в двореца на Красински на улица Краковске пшедмешче до нагиздените като бонбониерки стаи на Chaussée d'Antin.

Днес споменът за неговото удивление предизвиква на устните следа от усмивка на задоволство. Наистина какъв блестящ път в кариерата си е преминал надареният с музикален гений внук на френския крепостен селянин и полския беден шляхтич.

През последните петнадесет години го сполетява само едно поражение: „Votre petite Мариня“. Това е поражение не само на чувствата и на нежните вълнения. Тогава просто му припомнят, доста деликатно, че който не е шляхтич в Полша, още не е човек, достоен за кръвни връзки с него.

Но той е могъл да си позволи отмъщение — отхвърля титла, орден и диплом, които дори водзинсци биха приели с радост. С всичко това той отхвърля тайните мечти на професора от Варшавския лицей и Подгответелната школа, Миколай Шопен, на когото съдбата бе поскъпила светските титли, ордени и гербове.

Но въпреки че отхвърля титлата и герба, звездата на Фридерик става все по-светла. Неговото приятелство с Жорж му създава отначало сред „приятелите“ от Сен-Жермен и Сен-Оноре повече или по-малко явни врагове. Но скоро враждебността отстъпва пред старата сърдечност, а сърдечността — пред нежното и неуморимо кокетничене.

Да, положението, което е добил, е започнало от страх пред нищетата и забравата. Той добре помни оня момент, когато на връщане в Комарови купува от една улична търговка суха кифла със сирене и не може да се въздържа да не я изяде веднага на многолюдния парижки булевард. Той също така добре помни чакането пред кабинета на Шлезингер и оня голям, циничен монолог на Дюфур. Също така помни застарелия младеж — банкрута с едnodневна слава от кафене „Фейдо“. Не той единствен го е плашил с беднотата на облеклото, погледа и живота си. По перифериите на литературните, артистичните, музикалните и художествените кръгове се мотаят десетки, дори стотици такива вътрешни или външни банкрути на изкуството.

Но той е нанесъл победа, и то колко ефективна и блестяща! Достатъчно е човек да прегледа визитните картички на приятелите, които го посещават, достатъчно е да прочете списъка на тия, които

обучава. Ето ученичките му: княгиня Елизавета Чернишев, княгиня Катрин Сутзо, княгиня Луиз Бово, княгиня дьо Шартельо, дьо Ноай, дьо Шимай, Кастелан, дьо Краон, дьо Далмати... графините и графинките Флаол, Апони, дьо Камаран, Пертюи, дьо Сюрдр, Тун Хохенщайн, Калерги, дьо ла Ридост, дьо Лобо.

Защо да ги изброяваме? Това, че са негови ученици, всъщност не значи нищо — свирят лошо, не разбират същността на музиката и наум не им идва да положат усилия в трудната работа да открият в себе си и в нея истинския ѝ смисъл. Тяхното слабо, а и неговото не особено усилие има зад себе си само две основания — за него половината част, подсладена с флирт скука, се равнява на двадесет франка хонорар, а те могат да се хвалят, че са ученички на самия Шопен.

Разбира се, вратите на техните къщи са винаги отворени за него. Когато отива там, той е гост, особено достоен за внимание и почит. Често притежателят на много хубаво родово име, когато идва в Париж от затътената провинция, трябва доста да хлопа и се моли, за да получи покана за ноеловци или пертюйсовци, където Фридерик Франц Шопен е гост, за посрещането на когото се излиза до прага на салона.

Фридериковия начин на живеене, неговите тъй наречени приятелства, станалото вече привичка влачение по салоните и елегантните вечери, някога се опитва да промени Яш; опитва се да го критикува Жорж; същото правят Фонтана, Дьолакроа, дори такъв предан приятел като смъртно влюбената ученичка госпожица Мюлер.

Разбира се, Фридерик не позволява на никого „да се меси в работите на узрял в края на краищата човек“.

Единствено Мицкевич — човек с велико и строго сърце — може да си позволи бележки и мнения, които Фридерик не би могъл да понесе дори от Жорж, дори от баща си. Неговата суровост се обяснява тъкмо с неговото величие, а когато казва в очите дори най-суровата истина, никой не е в състояние да я замаже, никой не може учтиво и ловко да се измъкне с лъжа.

Неотдавна той преживява един особено несполучлив ден. Идва да помоли Фридерик да му посвири. Фридерик е принуден да му откаже: вдигнал е температура, а има и мигрена след безсънна нощ. Предния ден се е върнал много късно от дьо Гюстинови, после не е могъл да заспи. За оправдание той казва това на Адам.

Мицкевич се разсърдва повече, отколкото може да се очаква.

— Те ти съкращават живота.

А след малко:

— Те похабяват таланта ти.

Фридерик със срам и яд се опитва да се оправдава:

— Ако аз избирам...

Но Мицкевич не иска да го слуша. Той става от фотьойла страшно разгневен:

— Ако избираш — казва глухо, бързо, като свива вежди в една дебела линия, — ако избираш, помисли добре... кого избираш? И какво избираш? И по какъв път искаш да вървиш по света? По какъв път искаш да се връщаш в отечеството?

След дълго мълчание Мицкевич си излиза.

Фридерик три дни лекува температурата си. Но малко след обед на четвъртия, още през време на уроците, идва Франчишек Воловски.

Воловски идва с молба — с нечувана, фантастична, както казва, и най-голяма, с каквато е могъл да дойде. Но с тази молба той идва не само от свое име. Идва и като представител на младия Мартияк и Белвил.

Те много държат да склонят Фридерик да посети дьо Тисон, главен финансист, който неотдавна е получил титлата барон.

— Тисонови — обяснява Воловски доста безредно и неумело — са парвенюта. Но трябва да знаеш, че имат добър вкус, хубави картини, много хубави вина, великолепна кухня и прекрасна дъщеря. Освен това...

— Освен това? — пита сухо Фридерик.

— Освен това те са твои почитатели. Малката дьо Тисон мечтае за уроци при тебе, майка ѝ е постоянен посетител на твоите концерти, притежават всичките ти произведения, подвързани с кожа и със златни букви. И изобщо...

Изобщо се оказва съвсем друго. И тримата просители са повече или по-малко заинтересовани в новото предприятие на новия барон — господин дьо Тисон. А Тисон е заинтересован да си създаде салон, който да отговаря на финансовото му положение и на баронската му титла. Защото това е свързано с политическите планове на банкера, който след хубавиците и артистите иска да въведе в салона си членовете на кабинета, които имат думата по държавната администрация.

Фридерик бързо се ориентира в положението. Отказва. Но това не помага. Мартияк и Белвил идват да го молят, дьо Тисон изпраща прекрасно писмо с прекрасен кош цветя. Накрая неудобно е да откаже.

Салонът на барон и баронеса дьо Тисон има всички качества на блестящ аристократически салон. Той е подреден с благородна дискретност, привидната му скромност говори добре за вкуса и такта на домакините. Вижда се, че мебелите, картините и дреболиите са подбрани според най-добри образци. Просто за чудене е с каква гъвкавост и леснота някои от тия хора умеят да придобиват не само власт, но и достойнство, присъщо на тия, които са се учили на него през тридесет поколения. Дьо Тисон като че ли е бил син на дребен търговец на зърнени храни. Забогатял е чрез спекулации с хранителни продукти непосредствено след Юлската революция. Десет години по-късно той спечелва една голяма борсова кампания, а половин година след тази си победа получава баронска титла.

Всичко това разказва на Фридерик възбуденият от положението Мартияк. Двамата седят в един ъгъл на салона. Фридерик добре вижда барона, който в тоя момент разговаря с Белвил. Великолепният Белвил стои пред дребничкия и сухичък дьо Тисон и гледа да се смали и хареса. Той подскача около финансиста, както подскачат кученца около ръка, която държи вкусно късче; за Мартияк това е обаяваща гледка, за Фридерик тя е колкото смешна, толкова и отвратителна. Мартияк вижда в тази сцена перспективата за успешна финансова операция, а Фридерик наблюдава сцената на победата на новия барон над графа на ancien régime^[1]. Сцената е само наглед смешна, поради подскачането на снажния мъж пред съсухреното джудже.

Мартияк се усмихва блажено. За него сцената между Белвил и дьо Тисон означава увеличаване на доходите му с петнадесетина хиляди франка годишно. С мисълта за също такава печалба подскача Белвил, а дьо Тисон е също учтив и любезен. От операцията, в която дава достъп на представители на Фобур Сен-Жермен, на хора от блестящата родова аристокрация, той разчита не само на лесна финансова печалба, а и на сериозна политическа изгода, която засега е невидима, но сигурна. Белвил и Мартияк са братовчеди на двама министри — на вътрешните работи и на търговията. Какво повече е необходимо?

Мартияк непрекъснато спира лакеите, които минават с подноси с чаши с вино. Както чашите, така и виното са достойни за най-хубавите традиции.

Фридерик се усмихва:

— Господин баронът ще постигне това — около дъщеря му да почнат да се увъртат родовити князе.

Мартияк е вече пийнал.

— Тисон е ратай — фъфли той. — Но богатството му заслужава родовит княз. Такива тисоновци вече умеят да слагат ръка не само на княжески, но и на кралски богатства...

— За чия сметка?... — попитва рязко Фридерик.

Миг след това към Мартияк и Шопен се приближава домакинята. Като се усмихва очарователно, тя поканва Фридерик към грамадното пиано, над което виси един великолепен Буше^[2].

Фридерик се извинява, че е уморен. Баронесата разбира, че великият артист трябва да си почине още малко. Но половин час по-късно положението вече почва да става стеснително. „Умората“ не минава. На прекрасната дъщеря на барона Фридерик не казва нито един комплимент.

— За съжаление — обяснява той доста сухо — този път трябва да откажа.

Молят го вече всички. Мартияк изпада в паника. Дъщерята на барона се отдалечава, като издува плачливо устни. Бузите на баронесата пламват. Белвил дотичва при Фридерик. Сега той се умилква и сервилничи пред него. Воловски е просто блед:

— Няма да ми направиш това — повтаря той, — няма да ми направиш това...

Фридерик се усмихва безцветно. Той чака.

Най-сетне се приближава сам баронът. Той върви през залата, леко навел глава, и доверчиво гледа към Фридерик. Свиренето на този музикант не е за барона въпрос на живот или смърт, но няма никакво съмнение, че след Шопен дьо Тисон ще може вече да разчита на всекиго от прославените артисти. А за барона е важно да разчупи първите ледове. Той е достатъчно съвременен финансист и затова смята богатството си без представителност за парвенющина. А богатство, поднесено — както казва той — в изискана и хубава рамка, става политика. Шопен ще трябва да стане пример, пръв прецедент.

Баронът се усмихва приятелски и меко, накрая взема ръката на Фридерик в дланите си:

— Вярвам — казва той с приглушен глас, — че маестрото няма да откаже на молбите ни. Нали нашите сърца... — не довършва той намека като изискан поет. — Вие сте просто длъжен, длъжен...

Фридерик се усмихва очарователно и навежда глава към барона.

— Длъжен? Аз съм длъжен да забавлявам гостите ви, господин барон? — попитва той полугласно. — Не разбирам защо. Та аз нищо не съм пил, нищо не съм ял...

Тоя отговор чуват най-близко стоящите господа. Никой дори не се засмива. Единствено баронът не загубва равновесие, усмихва се на „шегата“ и не спира повече Шопен, който веднага се сбогува. Върху бузите на барона цъфват кървави петна.

Анекдотите на тази тема, поукрасени и по-язвителни от истината, обикалят Париж в два дни. Всички се заливат от смях. Но Фридерик отказва каквито и да било обяснения.

Седмица по-късно той се среща у Жорж с Мицкевич. Тоя ден поетът е весел и шеговит. Той е научил вече историята за вечерта у дьо Тисонови. Радва й се като дете.

— Така трябва — повтаря той час по час, — така трябва. На всички тях така трябва да се отговаря. И на истинските, и на фалшивите барони, и на княгините, и на графините. Твоето изкуство не може да бъде от техния свят, нито може да бъде предназначено за техния свят.

Но след шегите и смеховете се води сериозен разговор. Жорж използва присъствието на Мицкевич и доста язвително почва да укорява Фридерик за неговите привички. Тя знае, че при това положение Фридерик ще позволи спор. А Мицкевич веднага застава на нейна страна. Двамата признават, че Фридерик не е пропилял последните години, че летата в Ноан са дали великолепен и обилен плод. Но че есените, зимите и пролетите година след година минават безплодно, че той ги разменя срещу дребни удоволствия и развлечения вместо да пише, че хаби живота и делото си.

Фридерик слуша с привидно смирение. Но в един неочакван момент той скача от малката табуретка, на която седи с престорено покорство.

— Повече и по-добре не мога да пиша — казва той почти шепнешком. — А щом казвате, че моят живот върви по лош път, кажете също, че и изкуството ми върви по лош път. Всеки от вас... всеки от нас — поправя се той бързо — си има своите грехове. Ние сме без отечество, без семейства, без народ... живеем в пустота и самотност. Ако дойде време, когато ще можем да се върнем при нашия народ, когато ще можем да живеем в близост, приятелство и любов с всеки негов син... тогава ще променя пътя на моя живот така, както ми заповядате. Но тук? Но сега? Нима трябва да отхвърля едните, когато другите няма да поискат да ме приемат?...

И той разказва за Tireschappe.

— Или — пита той по-нататък — ще трябва да заговорнича като нашите общества в Англия, когато болестта ще ме изтръгне от заговора по-скоро, отколкото жандармът? Или да се върна в отечеството си, за да свиря на обедите на царските сановници? Или да се затворя далеч от света и да се моля за чудо?

Той гледа към Мицкевич:

— Ти сам си писал: по чудо ще се върнем в лоното на отечеството си. Аз... аз не чакам чудо. Но всички сили и мисли, които са ми останали, посвещавам на родината. Позволете ми да бъркам понякога... за да не сбъркам завинаги.

— Нашето време... — започва сурово Мицкевич.

Фридерик не се оставя да го прекъснат.

— Нашето време — повишава той глас — е далеч от времето, когато моят живот би могъл да бъде близък на живота на целия народ. Но аз зная... вярвам и зная, че когато настъпи това време, тогава ще ме замести моята музика. Гледайте — той се изправя театрално на фона на завесата, — ето, пред вас стои Фридерик Шопен, денди, елегантен господин, изискан приятел на изискани приятели. Той има такъв и такъв фрак... такава жилетка... такива панталони... такава връзка. Е, какво? — пита той. — Тоя господин Шопен няма да се върне при своя народ, той ще умре, ще се превърне на пръст в някакво гробище. Неговият фрак ще изгние... хората ще забравят вкусовете му. Но кажете — говори той с възбуда, която предизвиква сълзи в очите му, — кажете, нима музикантът Шопен, също ще загине заедно със своя фрак и сърце? Кажете, нима Шопен е похабил своите мисли? Нима е сбъркал? Нима е избрал лоши пътища?... Толкова лошо ли е сбъркал,

та да не може в годините на справедливостта да се върне в отечеството си и да стане приятел на всеки човек, на всяка полска душа и на всяка полска стряха? Вие можете... имате право да ме обвинявате в слабост. Аз вярвам, че ще дойде време на хора по-мощни и по-силни от мене. Но вярвам, че тия хора, ако разберат духа на моето изкуство, ще поискат и ще съумеят да простят грешките на живота ми.

Той млъква.

Нито Мицкевич, нито Жорж се обаждат дори с една дума. Сред тишината, която едва ли не шуми от напора на пулсиращата в слепите очи кръв, той повдига капака на пианото. Като се усмихва горчиво, започва от оная мазурка, която е написал преди двадесет години. Преди двадесет години...

Тогава — преди двадесет години — времето е текло твърде бавно. С мисли за бъдещето го е движело постоянно безпокойство: кога най-сетне ще завърша лицей и кога ще се сбогувам с консерваторията? Кога най-сетне ще стана мъж, както изпълнен с мъдрост, така и достоен за слава? Мечтите и надеждите му са нетърпеливи; месеци, годишни времена, дори цели години преминават твърде лениво за тая нетърпелива жажда за слава, зрелост, сериозност.

Колко смешно са звучали тогава въздишките на старите хора за „безвъзвратно загубената младост“! Той изобщо не е искал да им вярва. Не е могъл да ги разбере — за какво копнеят, за какво всъщност мечтаят. Особено силно е въздишал за своето минало професор Бродзински, но за него се е знаело, че му трябва малко, за да се разчувствува. При най-дребен случай очите на старчето овлажняват, плаче над всяко по-хубаво стихче или по-трогателна мелодия. По-лесно човек би могъл да се развълнува от мълчаливото, макар и не толкова често замисляне на бащата или на професор Лелевел, когато са споменавали младежките си години. В това споменаване се е чувствувало сякаш съжаление за пропиляно богатство, за хубава, но безвъзвратна любов.

Тая вечер Фридерик свири дълго. След детската мазурка избира, почти без да мисли за това, теми тъкмо от най-отдавнашните години. Сякаш прелиства страници на дневник — блясват прозорците на Краковске пшедмешче, звездите, отразени във вълните на Висла, очите на певицата в Шафарня, припомня си строфата на написаното от Стефан стихотворение...

Жорж и Мицкевич навярно разбират откъде иде музиката, която днес безпокои сърцата им. Когато се понасят звуците на Дванадесети етюд, поетът става и с гневна, шумна крачка отива до прозореца. Той се вира в тъмнината, движи устни, без да издава глас. Жорж седи изправена и не откъсва поглед от белите ръце на Фридерик.

Минават тактове и десетки минути, сякаш минават години. Накрая се обажда Скерцо h-moll — неговият грозен гняв, неговият първи възглас. Но тъкмо на това място, където, настъпва успокоение, където има минутка тъга, разлюляна от коледна песен, като минута замисляне над отдавна приключена младост, Фридерик зачерква всичко с неочакван, скърчащ пасаж и с трясък затваря капака на клавиатурата. Жорж прави болезнена гримаса. Мицкевич почти тичешком се втурва към Фридерик. Устните му треперят, той свива ръце в пестници, погледът му сякаш иска да изкрещи гневни, зли думи. Но като среща погледа на Фридерик, като вижда отблизо потъмнелите му очи, замълчава. Той го прегръща през плещите и се навежда, сякаш иска да го целуне. Ала вместо да направи това, само започва да шепне безпомощно някакви думи, разперва ръце, като че ли моли за нещо, или се извинява за нещо, и избягва навън.

Жорж също си отива — почти веднага след излизането на Адам. Ясно е, че Фридерик иска да остане сам.

Когато стъпките ѝ утихват, той отива при пианото и с един пръст, като дете, изчуква мелодията на прекъснатата песен. Струните подрънкват тихо, с тънък детски гласец.

Да — някога времето е текло прекалено бавно за нетърпеливите мечти. Непонятни и смешни са били сълзливите въздишки на Бродзински или замислеността на бащата. Но накрая — днес това е вече страхотно ясно — времето почва да тече много бързо. Дали това е станало преди три или преди две години? Това той не знае, не помни. Не може да определи нито часа, нито деня. Едно е сигурно — сега е тъкмо така: дните, седмиците и месеците минават с главоломна бързина. Понякога, като си припомня техния бяг, Фридерик добива впечатление, подобно на тревогата на човек, който в безброя полетели в галоп коли иска да намери някой близък. Той знае, че този, когото, търси, точно в тоя момент минава покрай него, иска да викне нещо, да посочи с ръка... напразно! Колите летят прекалено бързо, за да може да различи чертите на когото и да било, познатите очи, близката

усмивка. Конете прелетяват покрай него, настъпва тишина — човекът стои с още вдигната ръка, с уста, раззината за вик...

Сега вече времето лети с такава именно зла бързина. И нищо няма да отмени този бяг. Дни, седмици, месеци, години — колко от тях ще види още?

За старостта още се говори уж на шега и най-вече със смях.

— Стар съм, Адаме — усмихва се Фридерик, когато Мицкевич го съветва да пише „венеца на своето дело“, опера. — Сили не стигат.

— Стар съм — повтаря той шеговито на Фонтана, когато последният го съветва да предприеме някакво голямо концертно турне, което би затъмнило славата на Талберг и Лист, — сили не стигат.

„Сили не стигат — би трябвало да каже с усмивка на малката Токвил и с лек жест да обясни: — Стар съм вече.“

Какво ще донесат годините, които идват и минават? В живота — нищо ново, освен... сбогуване. А що се отнася до музиката? — След завръщането си от Ноан през четиридесет и пета година той пише до Варшава за плановете си:

„Моите нови мазурки излязоха в Берлин при Щерн, затова не зная дали ще стигнат до вас. Вие във Варшава обикновено получавате музикални издания от Лайпциг. Мазурките не са посветени на никого. Сега бих искал да довърша баркаролата и още нещо, което не зная как да нарека...“

Мазурките, излезли при Щерн, имат „Опус 59“. Баркаролата ще бъде записана като „Опус 60“. Колко ли още такива опуси ще зарегистрират издателите?

Фридерик е уморен, безнадеждно, безвъзвратно уморен. И затова всъщност няма смисъл да крие истината пред себе си. Знаят я близките, знае я той самият. Тая умора, тази старост — това са само външни белези и деликатно назоваване на истината. Нима сутрин от огледалото плаши отражението на старец? Не — тия пожълтели бузи, подпухнали клепачи, безпомощно дреперещи ръце, това е просто портрет на болен човек.

Всяка сутрин кашлица разкъсва гърлото му, задушавя, насълзява очите му. Понякога Фридерик се олюлява към прозореца като пиян човек и най-страшното е, че дори студът, който нахлува през отворения прозорец, не успокоява болката в разжарените гърди. Само капките пот, които се стичат от челото, изстудяват слепите очи.

Най-лошото е винаги през предпролетта. Човек дори мъчно може да се учудва на това, че напоследък Фридерик е придобил нова привичка: говори сам на себе си гласно. Та той не иска и не би могъл да се оплаче нито на слугата, който, като чува кашлицата, дотичва с l'eau de gorgée, нито на Жорж, която понякога се случва при такива пристъпи. Следователно оплаква се на себе си — опира глава на прозоречната рамка или върху студеното стъкло и повтаря:

— Колко още? Колко... кажете.

На такъв въпрос никой не би могъл да даде отговор. А времето тече твърде бързо, за да може човек винаги и с пълно човешко достойнство да мисли за бъдещето. Все по-трудно му е да запази живостта на остроумието си и да оцветява с усмивка всеки разговор. Все по-лесно Фридерик избухва в гняв дори при дребни спорове, губи търпение пред най-близките си и дори като знае колко несправедлив може да бъде, той продължава да е такъв, противно на себе си, противно на добрата воля на своите приятели и на собствените си желания.

По-рано например разговорите и убеждаванията да напише „венеца на живата си“, опера, са предизвиквали у него само смях. Както е известно, това е идея на Мицкевич, подхваната отначало почти от всички! Несмело или по-смело от няколко години вече му припомнят за това голямо негово задължение пред себе си и пред отечеството.

На времето си Фридерик е направил от това дори забавление — обзаложил се с Жорж, че всяка седмица ще може да разказва нов виц във връзка с тия напомняния или молби. Успява — обижда се Кайсевич, обиждат се Витвицки и Гжимала. Единствено Мицкевич гледа да не засегне.

Но сега дори за тази тема му липсва хубаво настроение. Приятелите са се примирили с отказа, дори Мицкевич, който случайно подслушва подигравките на Фридерик с ненавременните предложения, притихва, малко засегнат, а и малко натъжен от неотменимото като че ли решение на композитора — решение, което въпреки всичко не може да проумее.

Но понякога се повтарят някакви намеци и въпроси, наглед риторични. А чуждите — непредупредени и непредубедени — си позволяват дори неприятни забележки, толкова повече, че в Париж се е

вдигнал голям шум във връзка с двете най-нови опери на Майербер — „Le Prophète“ и „L’Africaine“. Двете придобиват слава на шедьоври още преди да бъдат представени. За тях се говори много и поради това, че композиторът не възнамерявал да ги даде на операта, докато не сменят примадоната.

А примадоната (госпожа Щолц), както се мълвяло с хихикане сред господата, имала над директора такава... власт, че не можело дори да се мечтае за нова певица. Затова, почти във всеки салон говорят за музика, клюкарствуват по адрес на операта. Тогава няма нищо чудно, че и в салона на Делфина тази тема е също така популярна. А точно у Делфина се стига до спречкване, което тук навярно не би трябвало да бъде отминато. За свидетелите му то сигурно е дребна работа и те лесно го забравят. Но като се има пред вид скритият смисъл на тази случка, ние ще трябва да я припомним.

Този ден Фридерик решава да не излиза от къщи. Сутринта е отворителна: нито мъгла, нито дъжд, нито сняг. На всичко отгоре го събужда пристъп от кашлица, след която дълго лежи неподвижен. Кръвта пулсира в слепите му очи, сърцето замира. След това той дреме почти до дванадесет.

Но рано след обед априлското време донася чудесна промяна. Ето иззад облаците се показва слънцето и Париж се изправя във възхитителен блясък, а този блясък и вятърът — пролетният вятър — са причина светът да става толкова изразителен и чист, че сякаш иска да предложи красотата си дори на очите на невярващите.

Фридерик става към два часа. Той се чувства по-добре, но трябва да бъде благоразумен. Затова решава да прекара вечерта в четене на книги, после малко ще посвири — ще си припомни спокойните мили дребни творби на старите италиански майстори, ония дребни творби, в които те с такава обич и хумор подражават гласовете на птиците, ромона на потока или шума на фонтана. Той отлага уроците и по всичко изглежда, че ще прекара деня в спокойствие, в лека, мила скука, така, както е възнамерявал.

Но след обяд той надниква в скиците на започнатото преди една седмица ноктюрно. На едно място темата на ноктюрното започва да звучи като спокоен глас на силно страдащ човек. Фридерик преглежда тия бележки и с това разбива цялото си спокойствие. Та това не е туй, което е мислил, което е чувствувал. Колко близо е човек понякога до

омразата към самия себе си — поради своята слабост и безпомощност, поради невъзможността да улови великата мисъл и почувствуваната красота. Как умее да отвращава със своите слабости онова, което някога е записвал с надежда, с чувство, че то е нещо пълноценно. Скицата на ноктюрното е лоша, несполучлива, глупава.

Спокойствието се пръсва и от него не остава нищо. Едно съмнение повлича подир себе си други страхове и грижи. Всичко се разпада, той не знае какво да пише и за какво да мисли. Не може да го зарадва вече нито книгата, нито Скарлати, нито скорошното заминаване за Ноан, нито красотата на вечерта. В прекъсващия се ритъм на сърцето, в разкъсаната мисъл расте неопределено, тежко безпокойство. Сякаш Фридерик страшно бърза нанякъде по важен като живота въпрос, а е загубил и пътя, и времето. Сякаш му предстои да вземе решение, от което зависи собственото му бъдеще и бъдещето на най-близките му, а е загубил всякакво чувство как трябва да постъпи и какво изобщо да избере. Сърцето му непрекъснато бие като при сънен кошмар, а не може да се пробуди.

Той трябва да излезе — не би могъл да понесе нито час, нито четвърт час самота. По пътя на два пъти променя дадената на кочияша заповед. Накрая отива у Делфина.

Там няма много гости. Компанията е по-скоро интимна и вече доста развеселена. В първия миг Делфина се учудва, изненадана е. По усмивката, с която гледа към вицеграф Белвил — който напоследък е започнал да ѝ изпраща кошници цветя по съвсем дързък начин, — се вижда, че тя би предпочела да не чувства върху себе си ревниви или дори само изпитателни очи. Но тя веднага изтичва към Фридерик и го настанява при себе си. Усмихва се — добре е. Но той не може да намери сили да ѝ направи комплимент. Само безпокойството му се променя в тъга — спокойна, безсмислена тъга.

В тоя момент разговарят за Майербер, госпожа Щолц и за директора на операта. И по-специално за инцидента в директорския кабинет — това е последният парижки скандал със спазми, разбито стъкло и повикване на лекар. А понеже Делфина е наредила да поднесат особено хубава реколта шампанско, разговорът се обръща в безредие и всеки плеши, каквото умее най-добре — остроумниците клюкарствуват, скучните развиват теории.

По едно време някой подхвърля, но далеко от Фридерик, един риторичен въпрос — как би постъпил Шопен на мястото на Майербер. Разбира се, веднага установяват, че със своята прелест и очарование той веднага би убедил всички и във всичко, че госпожа Щолц след една негова усмивка би отстъпила, а Гарция би пяла без хонорар — също за една усмивка.

Фридерик се преструва, че не чува. Той слуша някакъв разказ на Делфина и повтаря: да, да, да, но всъщност не чува нито дума. Гледа равнодушно влажните ѝ устни и не мисли за нищо.

След малко обаче в отсрещния ъгъл на салона отново се чува името му. Един млад французин, необикновено хубав и до невъзможност скучен момък, започва най-сериозно да разсъждава защо всъщност няма опера от Фридерик Шопен. Историята на Полша, велика и трагична — твърди той, — дава толкова теми. А величината на гения — продължава по-нататък — колко красота би дала на произведението... Момъкът се упоява от собствения си глас и дори не забелязва как до него се изправя самият Шопен с устни, побелели от гняв. Едва на рамото си усеща изумително силното стискане с ръка. Чак тогава заеква и прекъсва на половин дума.

Фридерик се навежда съвсем близко над него. Той говори почти шепнешком, а думите изговаря така — като ги дели на срички и сече с усилие, — както човек, възбуден от собствения си вик до последната граница на гнева.

— Вие, вицеграфе — казва Шопен, — нямате право, нито основание, нито... толкова ум, че да ми диктувате какво да пиша.

— Но...

— Не желая — казва Фридерик шепнешком.

Момъкът скача от мястото си, сякаш са му ударили плесница. За по-малко от секунда цари заплащителна тишина. Такава тишина, която води двама изпълнени с гняв хора към постъпки, които обиждат чуждото и собствено достойнство, когато губят от очи въпроса за човешкото достойнство точно в името на овладялата ги лудост. Но за щастие до тях вече е застанала Делфина. Тя стои, заляла се в смях, сякаш изобщо не е забелязала какво се е случило, и им тика в ръцете чаши, като вика за музика и танц. Вицеграфът успява да си припомни, че дуелът с някакъв си свирач ще го направи безкрайно смешен пред

полка. А Фридерик позволява на Делфина да го отведе в салончето, където играят на карти и тази вечер Валеvски губи шеста хилядарка.

Делфина успокоява гнева на Фридерик с тих глас и с поглед, който все още обладава несломима сила. Но той не иска да остане по-дълго тук. Извинява се, че се чувства зле. Делфина прелива от топлота и съчувствие, но не го задържа.

Той нарежда на кочияша да се върнат по обиколен път. Сена носи гневни пролетни вълни. Шумът от реката се смесва с шума от вятъра. Луната изглежда като от театрална сцена — бяла, сред облаци, сяпо загледана в нощта.

В кабинета на Жорж свети. Една минута Фридерик се бори с лудото желание да отиде при нея и да ѝ изкаже цялата жестока истина на тия дни. Една минута той вярва, че тя ще го изслуша така, както умее понякога в мълчание, изпълнено с любов и мъдра женска грижа за най-скъпия на сърцето ѝ мъж. Но после си дава сметка, че Жорж пише. Затова тя ще го слуша, без да чува, без да внимава, без да мисли. Няма да стигне до нея нито отчаянието му, нито смисълът на безпокойството, което тежи сто пъти повече от старостта и умората, сто пъти повече от всички други тежести на болестта.

Защото боли и ужасява не това, че ще дойдат моменти, когато на гърдите ще липсва дъх, а на сърцето сили за поне едно-едничко удряне. Друго, именно друго става най-тежка болест, непреодолима болка и непобедим страх. Това именно, което прави времето така жестоко да ускорява своя бяг и което е най-тежка заплаха в неизбежността на това време.

Къде е операта? — цитат. Питат къде е операта, когато на него му липсват сили за ноктюрни, за проста мазурка. Защото зад самата глупост да го наговарят да пише опера, се крие още нещо: искане на нови произведения, на нови големи опуси от величината, от стила на Шопен. Питат го за стотици страници партитури, арии, квартети и увертюри, когато ръцете и мисълта му нямат сили да изнесат осемтактова фраза. Защото болестта е страшна не с това, че спира дишането, задушаваша с кашлица и облива челото с пот. Страшна е със своята най-дълбока унищожителна сила, когато прекършва мисълта и ограничава въображението, когато отнема на мисълта и въображението способността да преодоляват собствената си слабост.

Колко ли още опуси ще регистрират издателите?

Оная скица на ноктюрно в наивната радост на първото хрумване той отбелязва като „Опус 62“.

Тази година за Ноан заминават през май. Пролетта сякаш е изненадана от лятото. Върху страната ляга задушната и неподвижна тишина на горещините. Дърветата стоят неподвижни, не трепва клонка, дори един лист не зашумолява. Сив покров от прах е застлал крайпътните ливади, конете се влачат с ниско наведени глави, ударите на камшика отпечатват по задниците им влажни от пот следи. А земята е придобила каменист цвят и всичко изглежда като от камък: бялото небе, сивата трева, неподвижното дърво и увисналата във въздуха птица.

Във всичко това едно нещо е удивително — че Фридерик понася великолепно пътуването. Всъщност най-добре от всички. Въпреки горещините, праха по пътищата, въпреки жегата, с която са пропити дори нощите, той се чувства добре, весел е, дори се присмива по малко на напълно безпомощната и страдаща от мигрена Жорж. Жорж няма сили да му отговаря, тя няма сили дори за цигара.

— О, мили боже — само въздъхва тя от време на време. — Откъде толкова енергия в този проклет поляк?

Той се смее, смее се с висок, младежки смях. А всъщност сам не мисли много и не помни откъде иде тая веселост и неочаквана, отдавна неизпитвана младост.

А в пътническия му куфар се намира на път за Ноан чиста нотна хартия — нали в Ноан той винаги е писал, писал е бавно, с усилие, но много и хубаво. В Ноан са се родили тактове, с които се гордее и ще се гордее. Фридерик вярва в Ноан, в неговата тишина, в оная нощна тишина, която е тъй съвършена, че той чува гласа на сестра си и вълните на Висла. Той си припомня тази тишина, а също така и отзвуките от струните на пианото сред лятната нощ, скърцането на перото по хартията, птичето цвърчене на догарящата свещ. Затова се смее и шегува.

Но въпреки всичко пътят го силно изморява. Това той разбира едва на другия ден след пристигането си, когато целия ден трябва да прекара в леглото. Едно от децата на Жорж — Морис или Соланж — започва да дрънка на пианото. Той вече е скочил, за да се затече към салона, готов за свادا — така го е ядосала идиотската италианска

мелодийка, повтаряна непрекъснато. За щастие пианото замлъква навреме.

Горещините свършват едва след седмица с буря от Атлантическия океан, която носи градоносни облаци, светкавици и гръмотевици навярно над цяла Франция. Тя връхлита на Ноан в късна нощ, синя от светкавиците, страхотна като битка. Фридерик се събужда още от далечните гръмотевици. Застава до прозореца и се заглежда в тъмнината. Къщата трепери от все по-мощните пориви на вятъра, обаждат се високи кикотения на теченията, стенат стъблата на дърветата — някъде с трясък се чупи стъкло, къщата се буди, в стаите на Жорж запалват светлина. Някой от прислугата почуква тихо и на неговата врата — той не отговаря.

После дочаква зазоряването. Пейзажът е необикновено чист и хубав. Прозрачната утринна мъгла блести с всичките багри на дъгата: във всяко зелено има капка червено, във всяко червено — капка лазур. Фридерик гледа света с възхищение.

Тази сутрин той най-сетне записва правилната тоналност и тема на ново ноктюрно; така започват да текат месеците на лятното пребиваване в Ноан през 1846 година.

От Ноан се връщат едва през ноември. Юни, юли, август, септември, октомври — пет месеца, почти половин година. И какво? Прелетели са като прелетни птици. Той не може вече да скрие истината пред себе си — ето че и Ноан разочарова. Там, в *chateau*, остава значителен пакет чиста нотна хартия, остава споменът за много горчиви, лоши дни и нощи, а също и за множество ненужни събития, неприятни не само за него. Спречквания с Жорж, свади с Морис... Добрата реколта това лято не е голяма — няколко десетки нови такта. Но какво представляват двете ноктюрни и скиците на две мазурки за пет дълги месеца?

Как лети, как бърза времето!

А и това лято не е донесло добър плод. Понякога Фридерик не мисли за това, а когато се върне огорчението и гневът му, обвинява всичко и всички в зла воля, в неприязън дори. Но това са само отделни моменти. Все пак той знае, че това са странични мисли, далеч от истината.

Всичко се свързва и сплита по най-лош начин: болест, слабост, умора. Всичко се обръща против него. Не може да пише — липсва му

време, смелост, липсват му просто сили за упорита борба с цялата си слабост. Той прекалено лесно се уморява на пулта. Много го измъчват безплодните, макар и безсънни нощи. Остава само чувството на огорчение и враждебно безсилие. Понякога Фридерик преживява минути на ненавист към целия пращящ от дръзновение и сили свят, чиито работи все по-цялостно се изплъзват от отслабналите му ръце. Сякаш този свят, устремен напред в мощен и смел поход, го захвърля на завоя на пътя, оставя го за плячка на самотата, гробарите и гарваните.

Това не е вярно, но понякога той мъчно може да устои на тия страхове. Времето минава бегом. И само Фридерик преживява това поражение, Жорж не е загубила нищо от своята младежка красота и упорита работливост. Соланж цъфти в първа, ранна хубост, без да знае какво е болест или старост. Нищо не иска да знае за това и Морис — момък, който безусловно вярва в младостта си, който просто кипи от нея, равнодушен, дори враждебен на всяка чужда грижа.

Е, да! Защото той е съвременен младеж. Винаги по модата — никога елегантен. Винаги ухащащ момичетата — без да вярва в любовта. Изпълнен с уважение към всяко голямо богатство. Изпълнен също с модни фрази за републиканските добродетели и с презрение към всеки народ, към всяко простолудие, което, както той твърди, не може да различи мъдростта от удобството, удобството от глупостта, а глупостта от свободата. Глупав за истинската мъдрост, достатъчно умен, за да не показва това.

Фридерик не се интересува от неговата философия, нито от по-големите или по-малките му свинщини — дребни лъжи, изкопчване на пари от майка си, смирение пред силните и жестокост към слабите. Спречкванията избухват за тия случаи. И за какво всъщност? Защото Фридерик най-много се дразни от тази именно младост и непоклатимо здраве. Морис пращи от сили и дързост. Нещо повече, той показва това сякаш нарочно, сякаш съзнателно се надсмива и подиграва на слабостта на Фридерик. На всяка крачка, съзнателно или несъзнателно, той изтъква неговото превъзходство в това отношение. Сега преживява период на презрение към чуждата възраст и чуждите преживелици. Затова умее да бъде жесток.

Това е фалшива мисъл и неразумно чувство — но те съществуват. Фридерик не понася Морис преди всичко заради дръзката

му младост, заради силата и здравето му. Морис и без това дава много поводи за недоволство, но на характера му човек може просто да махне с ръка. Нека си расте, както иска — като кариерист в република или в кралство. Стига само... На това отгоре Жорж не разбира нищо, нищо не знае. Тя е преди всичко майка. Сега Морис ѝ е станал най-близкият човек на света — така поне тя смята. Затова, трябва не трябва, взема Морис под своя защита. Да, да... различни огорчения са се натрупали това лято в Ноан, натрупали са се много от най-дребни и несъществени до най-голямото. Дали то е по-важно от живота? Важно е като неговия смисъл.

И така, самотата става все по-голяма. Тя не е като самотата през първите месеци в Париж! За онази е знаел, че измъчва, но е знаел също, че накрая може да я победи. А тази ляга върху живота му като сянка от огромни облаци, които се издигат иззад хоризонта, облаци, за които няма нито слънце, нито дори надежда за слънце.

С Жорж все по-трудно може да се разбира. Тя не може да схване какво става в него. Много здрава и силна е. Цялата е погълната в писане. Дразнят я спречкванията му с Морис — нейната сестринско-майчина нежност към Фридерик все по-явно прелива в рутина. На това отгоре свободното си време сега посвещава на нова идея-фикс, която я завладява все повече — плана за женитбата на Соланж и въпроса за кариерата на Морис. В резултат между нея и Фридерик се пораждат дребни недоволства, дребни недоразумения. Всичко това наистина щеше да бъде дреболия, ако не е истина, че помежду им има все по-малко моменти на откровеност и моменти на близост. Понякога през главата му минава мисълта, че липсата на такива моменти е следствие на оня най-горчив и най-болезнен въпрос. През последните години тези моменти на откровеност и близост най-често са се случвали, когато той е отивал при нея с нова творческа идея или ръкопис.

— Тогава тя е пламвала от въодушевление, готова за съвместни, изпълнени с радост вълнения.

Но сега тия моменти са все по-редки. Все по-редки. Минали са пет дълги месеца. А колко пъти я е викал при пианото, за да ѝ прочете току-що завършен ръкопис?

През септември и октомври у Брандис излиза „Полонеза-фантазия“. Но дори този факт крие в себе си зърно горчивина. Фридерик чете това си произведение с колебание и безпокойство.

Наистина някои тактове припомнят времена на най-голяма гордост. Но също така припомнят колко е отслабнало въображението му през последните месеци. Фридерик чете полонезата като дело на чужда мисъл — много трудна, за да бъде схваната и напълно разбрана.

А до него стигат и слухове, че полонезата не се харесала на Лист. Фридерик повдига рамене и оставя екземпляра.

Не се връща към него цели седмици.

Настъпил е вече ноември. Времето е все още хубаво, слънчево. Дърветата в Париж са зелени, утрините — слънчеви. Но после ще настанат студове, дъжд, мъгли. Дни на задушаваща влага и северни ветрове. Декември, януари, февруари...

През декември излизат две ноктюрни.

Зимата е необикновено сурова. Той я понася много зле. Няколко пъти страда от остър бронхит.

Постоянните посетители на операта свикват да виждат един още млад мъж, с бледо и сякаш леко подпухнало лице, когото двама грамадни лакеи носят по стълбите като инвалид. Известно е, че той не е инвалид. Известно е и името му. Носеният обикновено е със сведени, полупритворени клепачи. Той се усмихва леко — сякаш се срамува от нещо и страда за нещо. Но ако някой много настойчиво наблюдава тия сцени, може да срещне толкова студен и равнодушен поглед, че дори въпреки волята си ще извърне глава и ще заговори бързо и объркано.

Това е 1847 година — а от пролетта става явно, че това е годината на раздялата с Жорж. Коя е причината за тая раздяла? Всъщност нито един от двамата не би могъл да даде ясен отговор. В основата си тоя факт е удивителен. Париж се тресе и кипи от нови клюки — нали са минали близо девет години от деня, когато за пръв път се свързват имената на двамата.

През тия години са положени много усилия, за да бъде разбито това приятелство чрез злоба и присмех, чрез фалшиво приятелство и искрена враждебност. Между князете и графовете няма нито едно лице, което би било готово да похвали тази връзка. Но въпреки това нищо не постигат нито интригите, нито шегите, нито тъй наречените сериозни разговори. Защото понякога Фридерик успява да отговори с такъв безукорен такт и жестоко презрение дори на дискретните намеци, че сам княз Адам решава да забрави всичко това. Приятелството продължава — нищо не го смущава. Най-трудните дни

— когато любовният копнеж трябва да се промени в братско чувство и само приятелски мисли — са минали отдавна, много отдавна. И двамата вече са ги забравили.

По това време — след близо девет години в основата си злополучно приятелство — внезапно всички се ориентират пред крайно удивителния факт: Шопен и Санд са престанали да се срещат!

Коя е причината за този факт? Ще повторим: никой от двамата не би могъл да даде пълен отговор. В същото време хора, които искат да си отговорят сами на себе си, изтъкват десетки причини.

В салоните на Чарториски и Делфина господствува мнението, че причина за всичко е последният роман на госпожа Санд, озаглавен „Лукреция Флориани“, в който авторката била обрисувала злобно и саркастично приятеля си. Това мнение с един замах окарикатурява цялата история на тази любов и приятелство, а също изтъква в истинската му светлина морала на писателката: нейната брутална — както се вайкат княгините и графините — ирония, нейната липса на вкус и липса на... талант. Разбира се, тук не се обсъжда въпросът за правото на писателя да метафоризира и резюмира. За изтънчения и пълен с прелест роман се говори като за вестникарски скандал сред обществото, като за фейлетончета на журналистически негодници, които живеят най-вече от парите, давани им... за да мълчат.

Когато ехото от тия окайвания достига до Фридерик, той свива рамене. Бързо отвикват да повдигат този въпрос пред него — не е много безопасен.

Между близките на Жорж хора се подхвърля, че раздялата е настъпила поради недоразумения във връзка с омъжването на Соланж. Тук наистина се стига до недоразумения между майката, от една страна, и дъщерята и зетя — от друга, между Жорж и Фридерик, между Морис и Соланж. Бракът се сключва внезапно — до известна степен прекалено неочаквано. Затова, както одумвачките с титли, така и тия от пазарските сергии, го накичват с възможно най-мръсни клюки.

Соланж се омъжва за скулптора Клезингер, млад човек с красотата на Аполон Белведерски и с ума на нормандски сержант. Общозвестно е, че Шопен не може да го понася.

Разбира се, говорят и за Морис, а също и за истерията на Фридерик. За новите му флиртове, за подновената любов с Делфина...

Клюки, клюки, клюки. Досещания й „факти“. Информации от „най-добре информираните“.

Достатъчно!

От всички тия фалшиви следи, криволичещи пътечки, никой нищо няма да изчопли. Най-много — ще се върти по своята колкото дребна, толкова и отвратителна следа. Единственото, което остава, то е като че ли напомнянето за самотата. За това чувство на самота, което най-напред се засилва в самия тебе, а после започва да става факт и причина хората наистина да почнат да те отминават, като ускоряват крачките си. А самотникът крачи все по-бавно и гледа с примирение на отминаващите. Той изоставя все повече и повече, като се усмихва леко, сякаш се срамува от нещо или му е мъчно за нещо.

Животът на Жорж продължава да тече с енергичен ритъм, в работа и буйни надежди. Нищо чудно, че тя става все по-далечна, сякаш се изгубва от погледа. Французите имат пословица: „Loin des yeux, loin du coeur“. Край Висла казват: „Далеч от очите, далеко от сърцето“.

Нима целият свят, всички хора, всичките техни, а и собствените работи почват да се губят от очите и сърцето, да стават безразлични? Нима и човек точно така се приготвя, без сам да знае, за деня на окончателното си сбогуване, нима точно така се предпазва от прекомерната болка и страх?

А наглед са останали много приятели. Те самите се наричат такива и Фридерик не избягва това наименование. Към истински най-близките спада Дьолакроа, който боязливо и несръчно се опитва да го накара да се върне към старото си приятелство^[3]. Фридерик млъква и Дьолакроа бързо променя темата.

Има и други — Гжимала, госпожица Розиер, Делфина... Разбира се — колко много приятели и приятелства, светски нежности! Всъщност човек може да ги брои на дзини. Ако не беше една дреболия, един факт, който уж не значи нищо.

Ето, идва лятото. Всички постепенно започват да заминават, да изчезват, да се сбогуват. С всеки изтекъл ден някой от познатите липсва. Заминават Делфина, чарторисци, Леови... Обезлюдяват малките дворци в Сен-Жермен и Сен-Оноре. Настъпват горещини. Мъчителни, душни дни под бялото от слънцето небе. В такива дни кръвта издува вените по слепите очи като разтопено олово.

В Ноан ливадите навярно блестят от росата, цъфтят червени рози. А тук не може да се диша. Къде сте вие, влиятелни покровители и приятели? Със съчувствието и добрата си дума преградихте пътя за Ноан. Постигнахте своята цел.

А в Париж не може да се диша.

[1] Миналия режим. — Б.пр. ↑

[2] Картина от френския художник Франсоа Буше. — Б.пр. ↑

[3] Жорж Санд. — Б.пр. ↑

ПРЕДПРОЛЕТ

На 20 февруари излиза нов брой от „Gazette Musicale“. Слугата, го донася заедно с утринната поща и шоколада. При това запитва дали не трябва днес отново да повика лекар. Фридерик се наежва — няма нужда.

В пощата няма нищо особено — само едно смешно писмо от някакво, навярно съвсем младо момиче, екзалтирало, но въпреки признанията си боязливо. Стилът — на пансионерско писмо, речникът — на наивните романи. Той се усмихва, като си представя как може да изглежда това непознато момиче. После щраква с пръсти, оставя писмото и... забравя.

Рецензия в „Gazette Musicale“, разбира се, на почетно място. Но още първите изречения го ядосват. Само думи, думи, думи... възхищения и букети, реверанси и контраданси^[1], без нито една съдържателна мисъл. Сякаш някакво търговче хвали пред публиката рядка и скъпа стока. В това няма нищо чудно — вестникът е финансиран от Шлезингер, който има интерес стоката му да не залежава. А концертът на Фридерик Шопен, като сензация на музикалния сезон, става, разбира се, отличен случай за такива драскачески прояви.

„Концертът на Ариел за пиано е достатъчно необикновено събитие, за да стоят вратите на концертната зала отворени за всички желаещи, както това е при другите концерти... Колко по-лесно е да представиш овациите, с които артистът бе посрещнат в залата, и възхищението, което предизвиква, отколкото да проникнеш в тайните на това изкуство, което няма равно на земята... Той свири етюди, мазурки и валсове, освен това заедно с Франшом изсвири своята прекрасна соната.

Нека никой да не пита как са били изсвирени тия по-големи или по-малки, но само по размер, шедьоври. Ние предупредихме, че се отказваме от описание, от всякакво описание на тия хиляди отсенки на несравнимия гений...“ Вестникът отхвъркна в ъгъла. После Фридерик избухна в смях. Какво е написал този идиот!

„... на несравнимия гений, чиято физическа организация напълно отговаря на духовните му качества.“

Физическата организация на гения! След четвъртото излизане, извикан от публиката в залата, геният едва е могъл да се поклони. Внезапно черна сянка закрива залата пред него. Шум, „браво“, възгласи — всичко отлетява в някаква безкрайна далечина и той с мъка намира пътя към изхода от естрадата. Едва бяло-черният блясък на клавиатурата го насочва правилно...

Слугата вече е разпалил огъня в печката — върху пода пада отражение от трепкащия пламък, защото утринта е тъмна. Стаята се изпълва с мека топлина. Огънят тихо бумти в печката. Затвориш ли очи, ще си припомниш мансардичката на Краковске пшедмещче, литография на младия Мицкевич на стената в стаята на младия Шопен, тропота на преминаващите коли, чува се викът на зеленчукопродавеца — напевен и уморен: „Лук, чесън, кошници-и-и! Лук, чесън, кошиици-и-и!“

Денят вести предпролет — вятърът огъва още голите вейки, боричка се поривисто между покривите и кулите.

Грипът, придобит на концерта, не го измъчва особено, а само му припомня, че се приближава предпролетта — онова годишно време, което през последните години той обикновено трябва да прекара в леглото. Дните текат скучно и спокойно, малцина го посещават. Няколко пъти идва доктор Луи, възбуден, позагубил ума си. Той разказва през куп за грош за вълненията в града, носи вестници, които Фридерик просто не иска да чете. Неочаквано то посещава Пиер Льору. Когато слугата съобщава за идването му, Фридерик в първия момент усеща силно сърцебиене; в каква роля пристига тоя рядък гост, *director de conscience*^[2]? Като пратеник или като гост?

Безпокойството му е неоснователно. Льору седи почти цял час, говори дълго за безразлични неща и е много учтив. По свой обичай гледа събеседника си, като че ли не го вижда, сякаш пронизва с поглед гледка, несравнимо по далечна и широка от лицето на човека върху фона на хубаво наредената стая. Само веднъж неочаквано се оживява — когато, малко отегчен, Фридерик зачеква политическа тема: въпроса за последната реч на министъра на вътрешните работи пред парламента. Той, разбира се, не знае нищо за нея, само си е припомнил някакво неясно мнение на лекаря по тоя въпрос.

Когато чува името на министъра, Льору изведнъж вдига глава.

— Дори Полиняк не се осмеляваше да говори така — казва той с тих, но враждебен глас. — Дори Полиняк не се осмеляваше така да вярва в силата на полицията и в слабостта на народа.

— Полиняк? — попитва Фридерик смаян. — Кога е било това?

Льору се усмихва. И двамата знаят кога е било; преди осемнадесет години. Фридерик не разбира, затова Льору се усмихва още по-живо, сякаш казва някакво остроумие:

— Кога? Преди революцията.

Фридерик млъква. А Льору, сякаш изчерпал темата за разговор, става и почва да се сбогува, като че не вижда въпросителния поглед на домакина. След като той си излиза, Фридерик веднага повиква слугата и въпреки късния час го праща за вестници.

Той ги прелиства неспокойно — търси истината между редовете. В „*Courrier Français*“ намира думи из една произнесена от опозиционните банки реч против правителството: „Франция беше прекалено дълго търпелива — чете той, — но сега протестира срещу масовата корупция... а правителството иска въпреки всичко да запуши устата на народа с пестника на полицията...“ А проправителственият „*Journal des Débats*“ се подиграва на неясните и привидни заплахи, които „ще се пръснат като дим пред енергичните стъпки на правителството“.

Когато чете тия думи, Фридерик се оглежда по стаята като внезапно уплашен. Вече е късен час, час на дълбока тишина. А сърцето бие в тежък, болезнен ритъм.

„Енергични стъпки на правителството“ — това са познати думи. „*Journal des Débats*“ ги употребява, когато полицията издига над главите на студентите саби и приклади, когато сухият екот на карабинения залп обагрят червено светлосините блузи на работниците, които искат работа и хляб. Тия стъпки са стъпки на жандармерийски патрули, които обикалят по цяла Европа, стъпки на гробари, понесли нерендосани ковчежи към общи гробници. Колко пъти още парижкият дъжд ще измива кървавите следи на тия „енергични стъпки“ от паважа на Монмартр, Латинския квартал, улица Трансоне и булевардите? Той си припомня очите на момичето от Tirechappe — заплашителни, враждебни, помрачени от ненавист, и това е внезапно и болезнено като тръпки, които предвещават болест.

Тая нощ той дълго не може да заспи. Току зад стената часовникът тихо иззвънява четвърт часовете. Всеки четвърт час трае като вечност. Мислите се късат, текат като мъчително, хаотично шествие. Ето, минаващата по булевард Poissoniere тъпла вика за собствената си свобода и за свободата на Полша, по паважа къртят конски копита, в дъното лумва пожарно сияние...

После Фридерик вижда лицето на немеца от Щутгарт, който вика с ломящ се глас: „Warschau ist erobert! Warschau ist erobert!“

През нощта шествуват един след друг спомените за тия, които толкова пъти са вдигали пестници, камъни и карабини, за дагинат, даотиват в емиграция, даумират от туберкулоза далеч от родния край, далагат ръце в гривните на оковите, а глави — под въжето на „енергичните“ правителства; за разпадащото се в прах знаме на rue Taranne и старческата тъга на Лелевел, за вика на момичето от Tirecharpe и за разказа за Шлиселбург.

Льору говори за революцията. Припомня бягството на Полияк, бягството на Карл Х. Е, какво? Юлската революция ги прогони и... премина като юлска буря. Върнаха се жандармерийските патрули на Луи Филип. Разстрелваните работници в Гренобл и Лион викат: „Vive la liberté!“ и „Vive la Pologne!“ А при вестта за падането на Варшава министърът на новия крал, министърът на това създадено след революцията правителство, заявява спокойно:

— L'orde regne à Varsovie!

Защото във Варшава цари ред.

През тая февруарска нощ на 1848 година Фридерик вече не вярва в нищо и в никого. Думите на Льору звучат само като заплаха на съдбата. Като предсказание за нова борба и ново... поражение. Още едно поражение — и отново хиляди агонизиращи.

По едно време Фридерик сяда на леглото, сякаш скача от сънен кошмар. Той се вглежда ужасен в сивите при нощната светлина очертания на прозореца. От улицата се носи ехото от стъпките на няколко чифта тежки подковани обуца — минава патрул.

— Е, да, в Париж цари ред.

* * *

През следващите дни Фридерик се чувства толкова зле, че забранява да бъде допускан до него който и да било. От Сен-Оноре изпращат няколко визитни картички, а веднъж чува гласа на Дьолакроа. Но докато се реши да позвъни на слугата, чува тихото изтракване на затваряната врата и в жилището отново настъпва тишина. Само паркетът скърца леко под краката на слугата, комуто отдавна е заповядано да носи пантофи с подметки от плат.

Само доктор Луи може да влиза свободно. След посещението на Пиер Лъору Фридерик вече се досеща какво означават нервността и неособено разбираемите монолози на лекаря. После доктор Луи като че ли се поуспокоява, но това е само наглед. Когато се отбива на 21-и сутринта, Фридерик го изглежда почти с ненавист. Докторът го разпитва за съня, дишането, температурата. Но в същото време постоянно се връща към определената за днес и забранена от правителството манифестация на опозицията. Той разтърква почервенелите си от студ ръце, по веждите и брадата му има капки разтопен сняг — от цялата му фигура лъха влажният студ на предпролетта.

Обикновено внимава да не се приближава до пациента с тая студена въздушна вълна. Но този път забравя дори този елементарен принцип на предпазливост. Без дори да чака отговор на лекарските си въпроси, той непрекъснато се връща към политическите проблеми. Според него положението е много неясно. Въпреки че опозиционните вестници призовават към спокойствие и въздържаност, още от девет часа сутринта площадите De la Madeleine и De la Concorde са препълнени с народ. Преобладава синият цвят на работническите блузи, многобройни са и студентите. Виждат се много буржоазни, дори елегантни цилиндри, не са малко и мундирите на Народната гвардия.

— Какво ли ще стане? — пита лекарят бързо. — Сам чух. Край мене минаха групички студенти. Съвсем ясно чух: „На барикадите, на барикадите!“ Правителството заплашва и тълпата заплашва. Правителството е банда от злодеи, но... но барикадите. За сън ще предпиша май... май... — той се замисля, но не може да изостави политическата тема. — Но най-сетне да бъдем откровени. Може би е вече време, може би е време за барикадите?

Фридерик гледа встрани. Той взема в ръка книгата, която се намира на масата.

— За пръв път четох това, драги докторе, „Avadoro histoire espagnole“. Прекрасно четиво. Полуроман, полунаучен трактат. Очерованието на Дидро, силата на Волтер. Понякога, надвесен над тази испанска история, можеш да забравиш за историята на целия свят.

Луи го гледа с отворена уста.

— Моля? — пита той.

— Чух — продължава Фридерик, — че има и втора част: „Dix journees de la vie d'Alphonse van Worden“^[3]. Но никъде не мога да я купя. Може би вие сте чули нещо? Роман, станал прочут като че ли поради нечие плагиатство...

Луи мълчи, едва след минутка, поклаща глава:

— Не, не съм чул.

А като среща погледа на пациента си, бързо свежда поглед — толкова тревога и мъка има в очите на Шопен. Гризе го съвестта, че той, лекарят, е забравил за болестта на великия болен. Той смята, че е попаднал на особено тежък ден, когато болните не вярват дори в идването на пролетта, когато с всеки здрач го спохожда мисълта за смъртта.

Още веднъж преглежда внимателно пациента. Написва две нови рецепти и на два пъти обяснява не само как ще се вземат лекарствата, но и какво е благотворното им действие. Фридерик слуша внимателно, загледан в ръцете си, и леко кима одобрително с глава.

Когато лекарят излиза, Фридерик скача от леглото.

* * *

Застава до прозореца. Успява да зърне Луи, който сядва във файтон, като придържа шапката си с ръка. След малко улицата остава пуста. Вятърът носи сняг, смесен с дъжд, прозоречното стъкло постоянно се замъглява и трябва да се бърше с ръкав.

Паважът лъщи от тъмна влага. Прозорците на отсрещните къщи са мълчаливи и мъртви. Те отразяват матовата светлина на деня, а зад стъклата им е сянка.

По едно време Фридерик се навежда леко напред и подпира ръце на прозоречния парапет.

Ето че по средата на улицата върви плътна група студенти. Блясват и три или четири сини блузи. Младите хора вървят бързо, почти тичат. Те не крият лица пред падащия косо дъжд. Един от тях извиква нещо, другите отговарят със смях. Вятърът грабва звука, но Фридерик вижда ясно лицата — тоя нисък, слаб студент като че ли прилича на Маурици.

Колко ли са те? Двадесет, тридесет?

Тоя, който е извикал, вдига ръка, сякаш сочи нещо, сече въздуха с ръка като със сабя. Към каква ли съдба ги води той?

В един от отсрещните прозорци се мярка бледо женско лице. Фридерик се опира на парапета тежко и се олюлява, като че ли току-що е имал тежък пристъп на кашлица. Той казва:

— Колко още... колко?

В думите му трепти същата тревога и същата мъка, която е ужасила толкова доктор Луи. А всъщност в тая минута Фридерик е забравил за болестта си. Той се вира в пустата вече и мълчалива улица.

О прозоречните стъкла удря смесеният с дъжд сняг на тогавашната предпролет.

* * *

На 23 февруари вечерта от площада на Бастилията през Boulevard des Capucins излиза манифестация с червено знаме начело. Светлината на факлите хвърля върху къщите и човешките лица същата червенина, грабвана от вятъра, трептяща, неспокойна.

В осем и половина часа манифестацията спира пред редиците на разположената пряко през улицата пехота. Войниците гледат мрачно към застаналите пред тях хора, червенината на манифестацията се отразява бледо върху цевите и затворите на карабините.

Подполковник Конран е получил заповед да не пропуска никого, затова забранява на манифестантите да преминат. Текат минути, но тълпата не отстъпва, а все по-силно напират. Някакъв висок брадат човек с равнодушно лице блъсва с рамо застаналия пред войнишките редици офицер. Кръв премрежва очите на подполковника. Той вдига дръжката на сабята и удря с нея брадатия в гърдите, но в същия миг

пада под удара на грамаден пестник. От второто замахване успява да се отклони. С уплаха в очите той побягва между редиците, като загубва фуражката си.

Но ето че в отговор на вика му дулата на карабините се насочват към тълпата, чува се някакъв висок крясък на обезумяла от страх жена, от множеството полита към дулата факла, но преди още да падне в калта и да угасне със съскане, сержантът, застанал на фланга на редицата, натиска спусъка.

Секунда след това на булеварда еква залп. Чува го целият Париж. Знамето се олюлява, но преди да докосне паважа, нечия ръка отново го вдига. По края на тротоара се влачи мъж с обляно с кръв лице. Жената още продължава да крещи, а едно младо студентче от политехниката, което върви до нея, прошепва само половин дума, която никой не чува, и с леко учудено лице се строполва на земята. До него пада с разперени ръце човек с бяла коса и бяло-червена лента на ревера на сюртука си.

Залпът на 14-ти пехотен полк събужда цял Париж. Скоро след това като някакво мрачно ехо камбаните на почти всички квартали на града започват да звънят тревога. Камбаните бият тревога. Те вестят траур и гняв — манифестацията от Boulevard de Capucins продължава по-нататък. Начело се движи кола, осветена от пламъците на факли, от двете страни на колата вървят хора с лица, изпълнени с гняв, по-силен от заплахата.

В колата лежат вдигнатите от паважа на булеварда тела: жената с разтворена за вечно ням вече вик уста, деветнадесетгодишният студент от политехниката с променено и застаряло поради смъртта лице, старецът с лентата върху ревера на сюртука си. Когато върху лентата пада светлината от факлите, тя вече изглежда само червена.

Камбаните бият и будят Париж. Походът се движи при звъна на камбаните, а там, откъдето минава, растат барикади. Все повече прозорци блесват от светлина; днес Париж е решил да стане много часове, преди да се разсъмне. Дъждът вали непрекъснато, факлите цвърчат, но не гаснат. Пламъците им се люлеят от вятъра, който носи гласа на камбаните над града.

Тоя кълтящ ритмичен звън събужда Фридерик. В първия миг му се струва, че това е само кръвта, която тупти в слепите му очи, и

пулсът в ушите. После схваща смисъла на тая музика. Отива до прозореца — слуша.

Понякога... понякога би могло да се стори, че в тия разбъркани гласове ще успее да долови познато ехо: сякаш бумти ритъмът на басовете на пианото — сякаш това е ритъмът на акомпанимента на 24-ти прелюд. Кога го бе писал? Дали не през ония дни, когато му донасят вестта, че *Warschau ist erobert*?

Над Париж се издига пожарно сияние. Фридерик притваря очи, за да не го вижда, но неговият блясък като че ли се провира дори под пролуката на затворените клепачи. В ушите непрестанно кънти тоя тежък басов мотив в тоналност d-moll. Какво да направи, за да замлъкне?

* * *

Следният ден е слънчев от сутринта, сякаш предпролетта се наклонява към новото годишно време. И в тоя именно ден часовниците на Париж започват да движат стрелките си със замайваща бързина. Това са фактите, изумителните, непредвидени факти, които така ускоряват въртенето им. Тия факти гонят времето, тласкат го, разливат го широко като течение на разбушувала се река, която е скъсала язовирна стена.

Ехото от залпа на Boulevard de Capucins не стихва. Правителството на Гизо пада още предния ден, когато се оказва, че кралят не може да разчита на Народната гвардия. През нощта нейните войници са се присъединили към шествието, което върви след колата с убитите, предали са оръжието си или са насочили дулата срещу кралския полк. Всеки час разоръжават полицейски постове. Кралят възлага на граф Моле да състави ново правителство, но след напразни опити и заплахи само след десетина часа графът се отказва от мисията си.

На двадесет и четвърти сутринта по стените може да се прочете:
„Народът ще реши дали това са размирици или революция“.

В пет часа сутринта генерал Буго праща в града три военни колони. Те трябва да минат през десетки барикади; те унищожават някои от тях, но веднага след като войската преминава, барикадите

отново се издигат, затварят тесните улички, като често достигат на височина до първия етаж. Една от колоните губи оръдие, а в страничните улици всички предни стражи и патрули биват веднага разоръжавани.

Към девет часа колоните започват отстъпление. До обяд в ръцете на народа са всички кметства, пет казарми, Place de la Justice, Дирекцията на полицията.

Размирици или революция!

Откъм „Водния дворец“ се чува стрелба с карабини. Тоя дворец охранява достъпа до резиденцията на краля — Тюйлери. Тук се защитава част от 14-ти пехотен полк, от оня полк, който бе преградил пътя на манифестантите на Boulevard des Capucins.

В кралския дворец ясно се чува сухият трясък на карабините. Внезапно стрелбата утихва — разбързалите се часовници показват един часа следобяд.

Точно в това време един пълен мъж със старчески увиснали бузи и с очи, които се въртят от страх, е седнал на една грамадна маса в позлатена и пълна с огледала зала; обкръжен от тълпа великолепно фракове и къпещи се в злато генералски мундири, а сам сив и неугледен в нахлузеното набързо цивилно облекло, той се навежда над лист хартия.

Чува се шумно дишане, скърцане на перо по хартията.

Крал Луи Филип пише акта за абдикацията си.

Народът решава дали това са размирици или революция.

Луи Филип абдикира в полза на своя внук. При тая вест улицата реагира със смях, по-заплашителен от възгласа на ненавистта. Това е силен смях. А над тоя смях се издига все по-висок, все по-победоносен възглас: „Vive la Republique! Vive la Republique! Vive la Republique!“

Тоя възглас съпровожда бягството на бившия крал, който на път за Хавър заповядва така да карат конете, че на първата нощувка впрегнатият при теглича прекрасен дорест кон пада, като от устата му блика кървава пяна. Тоя възглас съпровожда заседанията на парламента, където някои депутати в присъствието на назначената от краля регентка, Орлеанската княгиня, се мъчат да спасяват монархията. Залата на парламента се изпълва все повече и повече — в галериите, проходите и коридорите тълпата се съгъстява; виждат се

работнически блузи, червени кордели, сплетени в косите на жените, фуражки на студенти от политехниката.

Когато говори защитникът на регентката, Баро, едно застанало близо до трибуната младо момче с фригийска шапка от стар женски чорап внезапно изкукуригва пронизително и галският петел заглушава мръсното гласче на защитниците на монархията. Тълпата подхваща петльовия вик на малчугана и избухва във все по-моцнен, все по-висок смях. Тоя смях се превръща във вик:

„A bas le roi! Vive la Republique!“^[4]

Баро побледнява и избягва от трибуната. Лицето му изразява такъв ужас, сякаш в дъното на залата му се е мярнала червената сянка на „вдовицата“^[5]. Той се скрива зад плещите на другарите си. Когато за минута виковете стихват, в парламента им отговаря ехото от далечна буря — това е парижката улица, която повтаря своя лозунг, и народът, който решава съдбата си:

„A bas le roi! Vive la Republique!“

На другия ден пред кметството говори членът на временното правителство, Луи Блан, социалист. Часът е около четири следобед. Блан вика сред внезапната тишина:

— Граждани! Правителството обявява република!

* * *

Над републиката свети слънце. Южният вятър носи топла вълна. Небето е придобило цвета на смарагд като южните морета. Така започва пролетта на 1848 година.

Следобед прозорците на жилището на rue Pigalle вече може да се отворят. Мекият, топъл въздух предизвиква лека усмивка на устата на седналия във фотьойла мъж с бледо и малко подпухнало лице. В клоните на близкото дърво някаква непозната птица пее високи колоратурни трели.

През първата седмица на март Фридерик почва да излиза. Той просто вече не може да остава в къщи. Не е най-важното това, че сякаш са го забравили. Преди една седмица слугата е връщал всички от вратата — затова няма нищо чудно, че сега не бързат особено

много. Но всъщност не в това се крие причината за тази въздържаност на познатите или приятелите.

Тук не си струва да споменаваме пертюисовци, камарановци или флоаловци. През тия дни салоните са опустели. В спомените блесват старите, но паметни години, когато Париж за пръв път е закънтял от възгласи в чест на републиката.

Половин век е минал вече от ония дни и все пак техният ужас не е забравен. През последните дни на февруари много коли са заминали от Париж нощем или на разсъмване. Малките дворци по десния бряг на реката опустяват — в тях остават само лакеи и камериери, наследили от своите господари страх от терора на републиката и не по-малко презрение към нея.

Но не с тия „приятели“ Фридерик търси срещи.

През ония дни го интересуват преди всичко разговорите със сънародниците му. Той възобновява дори най-обикновените стари познанства, отива в комитета, още първия ден посещава Кожмян^[6]. Той слуша мълчаливо, но жадно това, което се говори. Темата, която доминира навсякъде, като се почне от дома на княз Чарториски и се свърши с полските словослагатели в печатницата на улица Риволи, трябва да го привлича като магнит. Тя не му позволява да се отдалечи или да изтърве дори една дума.

Ето че министърът на външните работи на републиката и фактическият ръководител на правителството ѝ, поетът Ламартин, като приема на площад Грев делегацията на поляците, ѝ отговаря с такива думи:

„Навярно не е необходимо да говоря за чувствата на републиката към синовете на Полша! От деня на поражението на вашето отечество насам Полша е била не само укор, но и жива болка на съвестта на Европа. Днес Франция ви дължи не само думи на надежда и сълзи на съчувствие, но ви дължи също така морална подкрепа и активна помощ заради оная кръв, която сте проливали по всички бойни полета. Бъдете уверени, че Франция ще плати своя дълг, доверете се на сърцата на тридесет и шестте милиона французи!“

Какви думи! Когато ги слушат, старите воители не се срамуват от сълзите си. Французите прегръщат поляците, през Париж се носи възклик: „Vive la Pologne!“

Когато чува за речта на Ламартин, Фридерик незабелязано свива рамена. Очите на разказващите са твърде светнали от надежда, за да може веднага да им каже мнението си за Ламартин. Но Фридерик познава този човек. За миг популярност той е готов да продаде цял човешки живот, за ефектна лъжа — цялата истина. Високият необикновено красив мъж с бяло чело, светла коса и брада, с чудесни очи на философ и поет всъщност има душа на лека жена.

Наистина може да се повярва на сърцата на милионите французи. Но не е истина, че може да се повярва на думите на Ламартин. Когато Фридерик чува от Дьолакроа, че Ламартин е станал министър на републиката, се ядосва:

— Любопитен съм — казва той хапливо — за какъв жест ще я пожертвува.

— Не се шегувай! — отвръща нервно Дьолакроа.

— Не се шегувам — измърморва Фридерик. — Жал ми е за републиката.

— Ти, драги, живееш много самотно — казва Дьолакроа — и си загубил вяра в хората.

Но сега Фридерик наистина се разсърдва.

— Да — изкривява той лице от яд, — живея самотно, защото по-леко понасям собствените си, отколкото чуждите недостатъци. И... — той се колебава, но добавя — и предпочитам собствената си болест пред чуждото здраве.

Дьолакроа замлъква. Очевидно му е много неприятно. Фридерик се извинява. А сега, като слуша възхищенията от речта на Ламартин, не изразява мнението си на глас и дори не проявява своето недоверие с жест. Питат го защо мълчи. Отговаря с усмивка, която не обяснява нищо. Какво да обясни? Че има по-добра памет от тях? Че помни какво е говорил и обещавал някога Луи Филип?

Фридерик се е научил да бъде недоверчив. Затова не вижда особено голяма разлика между тлъстия крал и красавеца министър на републиката. И в единия, и в другия чувства същата лъжа, същото скрито зад фразите безразличие.

Той би могъл да повярва на студентите, които през февруарската утрин тичат по rue Pigalle към неизвестна цел. Може да повярва на тълпите, които викат: „Vive la Pologne!“ и на хората със сини блузи, които не се колебаят да вървят с този възглас срещу дулата на 14-ти

кралски пехотен полк, въпреки че не ги познава и никога няма да се запознае с тях.

Но краля познава — и Ламартин познава. Затова именно не може да вярва на думите на оратора от площад Грев.

Ала твърде много хора им вярват, за да може той да изразява на глас горчивите си мисли. Кожмян и Гжимала, Шнегоцки и Муравски, Лисецки и Камински повтарят думите на Ламартин с огън в зениците. Но след думите иде времето на фактите. Наистина за въоръжена помощ „още“ не се говори, но ето че цяла Европа започва да отговаря с ехо на гласа на парижките камбани. В Берлин и Милано, във Виена и Познан се издигат барикади. В Белгия и Австрия се чува оня парижки възклик: „Niech żyje Republika!“, „Vive la Republique!“, „Es lebe die Republik!“ А подир тоя възглас през Европа лети вторият му брат-близък: „Niech żyje Polska!“, „Vive la Pologne!“, „Es lebe Polen!“

Ето, отваря се пътят към Полша. По искане на берлинското население пруският крал освобождава политическите затворници поляци. По всичко изглежда, че... в Познан и Краков са образувани национални комитети. По всичко изглежда, че до свободното отечество остава вече само една крачка и че тая крачка трябва да бъде направена.

Ламартин продължава да не скъпи думите си. От името на правителството той обещава безплатен железопътен превоз до границата на всички поляци, които искат да отпътуват за Полша.

За Полша! Ето тайната и главната причина на факта, задето Фридерик чувства, че трябва да посещава Кожмян, Муравски и safe „Фейдо“, където се събират други поляци, че трябва да слуша разговорите там, въпреки цялата си невяра, въпреки страха, че новата борба няма да донесе нищо друго освен поражение.

Говорят за завръщане — мартенските дни текат все по-бързо, приближава датата 26 март. На тая дата е определено да замине за Полша първата група доброволци. „Газета“ издава брой, на който е отпечатан надпис, чието съдържание буди тръпки и те пронизват сърцето колкото с надежда, толкова с тревога: „Последен брой в чужбина“. Знае се също, че на френската граница тая завръщаща се в отечеството група ще даде клетва. Тази клетва ще съдържа обещание, че второ отиване в емиграция вече няма да има; че изборът е само един: победа или смърт. В Италия Мицкевич формира свой легион, в Париж полковник Боженцки ще води първия отряд от доброволци.

През Франция постоянно прелитат най-различни вести — за първите сблъсквания, за първите победоносни битки. Никой не знае добре с кого, против кого и къде, но всеки ден носи пресни новини, затова старите се забравят, забравя се, че са били лъжливи, далеч от истината както луната от слънцето.

Случват се моменти, когато Фридерик се оглежда наоколо с внезапен ужас. Какво ли ви чака вас? — сякаш пита неговият поглед. Но те говорят точно за това, което ги чака: борба. А когато казват „борба“, мислят „дома“. Техният поглед стига до местата на детството и младостта им, които сега са още по-хубави, защото са украсени с цялата горчивина на изгнаническите години. Само веднъж тонът на надежда се помътнява от гняв и свада. В safe „Фейдо“ се стига до сблъскване, когато някакъв стар майор кресливо и остро се противопоставя — родината, за която сега всеки ден или всеки месец ще извоюват свобода, още отсега да се нарича република.

Младият още Лисеcki, от устата на когото именно излиза тая дума, побледнява и става бавно. На масичката наставка тишина.

— Моля? — пита Лисеcki.

Майорът, изглежда, е пиан.

— Не желая да слушам за република! — кресва той.

Сега вече скачат неколцина. Лисеcki вика, че той пръв има право да иска дуел, но някой вече го е изпреварил. Плещите на наставали от всички страни мъже закриват тая сцена пред Фридерик. Някой вика обидни, малко разбираеми думи, старческото тенорче на майора продължава да крещи. Фридерик прави болезнена гримаса й дръпва Кожмян за лакътя.

— Да вървим — казва той.

Кожмян иска да протестира, но като вижда лицето на Фридерик, става послушно. Той не се намесва в сблъскването, но то все пак заема мислите му. Очевидно Кожмян се колебае, бори се със себе си. Накрая, вече във файтона, казва полугласно:

— Може би той е прав. Република? Кой ще я управлява?

Фридерик бързо обръща към него бледо и неподвижно лице.

— А кой ще се бие за нея? — пита той бързо и тихо.

Кожмян се учудва, лицето му светва от усмивка.

— Защо питаш? Ние! — извиква той. — Разбира се, че ние!

Фридерик притваря очи. Някой бе казал или писал следните горчиви думи: „... Много шляхтичи побързаха за бойното поле, но... но веднага всеки почваше да претендира защо не го повишават в офицер, иначе не искаше повече да служи във войската и да носи карабина и раница.“ Някой беше повтарял: „... Щом след революцията през 1830 година полските селяни са третираны така, както преди нея, защо те са проливали кръвта си в боя?“

Кожмян казва нещо с бърз, весел глас.

— ... а после, разбери, ще взема от полка два-три дни отпуск и при домашните. Няма да ги предупредя, бога ми, няма да ги предупредя. Тогава вече навярно ще бъде лято. Ще взема със себе си един войник за ординарец... и на път. От калишкия път встрани, през полето. Зърното по нивите вече ще пада. Ще вдигна глава и ще видя чучулига. Конят навярно ще подплаши яребица. В имението ще вляза откъм крилото, откъм служебните помещения. Някой ще види, ще изкрещи, че чужди хора идат. А аз... а аз...

— Прощавай, драги — казва Фридерик. Главата му е болезнено отметната назад, челото намръщено. Почти се вижда как пулсира вената на сляпото око. — Прощавай, но ме откарай в къщи. Чувствувам се зле.

Влакът заминава в ранен утринен час. През нощта от Сена се е вдигнала мъгла и лекият вятър още не я е разпръснал. Тя е затъмнила дневната светлина и гласовете на града. Дърветата стърчат сред нея като сенки, а благодарение на някаква странна оптическа измама дори малките сгради добиват размери на замъци и катедрали.

Фридерик отива да изпрати Кожмян, при все че пристъпът на кашлица тази сутрин го е изморил повече от обикновено. Освен това тази мъгла... тежко е да се диша тази сутрин. По слепите очи лесно се явява пот, ръцете треперят.

Всъщност всичко това няма смисъл — не се знае защо е дошъл тук; никому не е потребен. Кожмян заминава с малка група наистина, без официални манифестации, песни и речи, но въпреки това на гарата се струпват маса хора. По тоя случай мнозина още от сутринта опитват пунша и виното, към всеки заминаващ си пробиват път десетки приятели, познати и непознати, никой никого не слуша, всеки приказва нещо, заръчва, съветва. Фридерик разменя няколко думи с Кожмян, който не го слуша много внимателно. Той се усмихва замаяно, като

човек, който не знае къде отива. Понякога погледът му вече твърде ясно противоречи на усмивката, твърде много съзнателно безпокойство има в него. Всеки миг той се оглежда, сякаш търси с поглед някого, който е най-важен, който още не е дошъл, при все че е обещал, сякаш е загубил вече надежда, а е запазил още само вяра.

— Кого чакаш още? — запитва го Фридерик.

— Аз?

Кожмян не разбира, разперва ръце.

— Не чакам никого.

В този момент някакви двама, вече пийнали мъже изтласкват Фридерик настрани. Те започват да прегръщат Кожмян по литовски, да го целуват, да се сбогуват, като изговарят думите с напевен акцент.

Фридерик се отдръпва. Застава встрани. Кашлицата отново го атакува. За щастие мъглата почва да се разрежда, да сляга към земята. Златните шлемове на кулите заблестяват. До един от по-далечните вагони няколко мъже подхващат някаква мелодия, но я започват толкова фалшиво, та не може да се разбере каква е тази песен. След малко прекъсват на половин дума — вторият звънец бие. Пътниците почват да се качват във вагоните. Кожмян вече е на стъпалото, когато си спомня за Фридерик. Затичва се към него, устните му треперят, грабва го в обятията си.

— Ще дойдеш... ще дойдеш във Варшава — казва той. — Ще дадеш концерт... Най-сетне Варшава отново ще те чуе. По цяла свободна Полша ще даваш концерти...

Фридерик се усмихва. Той е учтив, държи се светски, почти равнодушен.

— Концерти? — поклаща той глава в знак на отрицание. — Навярно не, драги мой. Край на моите излизания пред публика!

Той казва това леко, без жал. Целува Кожмян по бузите. Кожмян иска да му възрази, разперва ръце, но другарите му почват да го викат от прозореца и той скача във вагона.

Фридерик не иска да участва в последните, до невъзможност вече разбъркани разговори. Решава да излезе от гарата и да тръгне покрай железопътната линия. На няколкостотин крачки се намира мостче, от което често любопитни наблюдават минаващите влакове. Той ще може отблизо, макар за миг, да зърне познатото лице, да го поздрави с ръка и по този начин още веднъж да поздрави родината, към

която е тръгнал приятелят му, да предаде целия си копнеж към нея. Бои се само дали ще успее да стигне до набелязаното място, преди да мине влакът. Затова бърза, при все че се е задъхал още на излизане от гарата.

Успява. Той вече стои на мостчето, когато над гарата се издига едва първото кълбо от дим и пара. Локомотивът изсвирва три пъти, чуват се първите мъчителни въздишки на машината.

Близо до Фридерик се спират двама млади хора. Момчето с едва наболи мустаци върху детско лице прегръща раменете на тънка, розова блондинка и тананика нещо с чист тенор. Девойката изглежда пронизително елегантния възрастен мъж. Умореното, но хубаво лице възбужда любопитството ѝ. Момчето забелязва погледа и леко се намусва.

— Да вървим — казва то.

И тръгват.

Фридерик се усмихва и с тая усмивка обръща лице към все по-бързо приближаващия се влак. Влакът е огромен — грамадният локомотив, машина за далечни пътувания, тегли петнадесет вагона. Чувствува се страшната ѝ сила, защото, след като излиза от гарата, тя веднага полетява с пълната си скорост.

Влакът е все по-близо. Железният път гърми, приближава се скърцането на оси и остър тропот.

Ето че вече Фридерик вдига ръка, но в този миг не може да се ориентира всъщност в кой вагон и на кой прозорец може да се намира Кожмян. Фридерик се усмихва, държи ръката си вдигната нагоре — нали знае, че след миг, че ето сега Кожмян трябва да мине край него. Исква да викне нещо, да посочи нещо с ръка...

Напразно. Влакът лети много бързо и не може да се различат ниции черти, познатите очи, усмивката на заминаващия.

Вагоните отминават, отдалечават се, отново настъпва тишина. Фридерик стои с още вдигната ръка, с уста още отворена за възглас на сбогуване.

Но той не знае, че са го забелязали. Застаналият до Кожмян на прозореца Дарницки разпознава чертите на стоящия на дървения мост човек.

— Гледайте! — вика той. — Шопен, Шопен!

Почват да махат с ръце, да викат, Бергер развява кърпичка. Но на това място железният път завива и прегърбеният силует бързо изчезва зад дъгата на завоя.

— Как мислите? — пита неуверено Кожмян. — Дали ни видя?

Бергер свива рамене. Но Муравски възразява:

— Как така? Ами че той вдигна ръка.

Фридерик нарежда на кочияша да кара бавно към Сена. Защото напролет Сена понякога напомня Висла.

Има едно място срещу остров St. Louis пред Pont Marie, където къщите на острова се отразяват в реката като крайбрежните сгради на Старе Място^[7]. Там има пристанище за галери и малки рибарски бараки, няколко рибни сергии, от брега към Pont Marie водят каменни стъпала. Достатъчно е човек да се спре пред малката гостилница край моста, да застане под растящите край реката чинари и — ето Висла.

Разбира се, само напролет.

Кочияшът пуска поводите на конете, както му е наредено, а те почувствували снизходителността на командувачата ги ръка, вървят в лек, весел тръс. Фридерик гледа към „Висла“, кочияшът също се е заяпал в реката. Тя се сребри на слънцето като рибена люспа. На самия край на брега седи въдичар е широкопола шапка — вълна обкръжава като дъга тапата на въдицата му.

Изведнъж се разнася тревожен вик. Уплашените коне се дръпват рязко напред, кочияшът силно стяга поводите, но той се е опомнил твърде късно. Някой изкрещява повторно, още по-отчаяно, отколкото първия път и в същото време избухват заплашителни мъжки гласове.

Фридерик става от седалището. Кочияшът, блед, с разтреперани ръце, скача от капрата и като спира конете, навежда лице към лежащия край пътя слаб човек. Човекът се надига с мъка от земята, рови с ръце в пясъка, но не може да стане.

От кръчмата вече тичат към него няколко мъже и размахват заплашително пестници; две надвесени от прозорците жени крещат; тичат към мястото и няколко деца. Единствен въдичарят дори не се обръща — навярно е глух. Двама мъже хващат кочияша за ръцете, а той дори не се опитва да се изтръгне — само мърмори нещо безсмислено и объркано. Неколцина се навеждат над лежащия, трима

забавят крачките си и отиват при Фридерик. Те го гледат враждебно. Води ги висок, неимоверно сух мъж с войнишки панталони и изпокъсана, покрита с петна риза, със запретнати над лактите ръкави. Фридерик ги гледа внимателно, всъщност без да се тревожи. Той се чувства така, като че ли наблюдава от страни чудновата, неразбираема сцена. Усеща само лек хлад по бузите.

— Ваше величество прегази човек — казва сухият.

Фридерик мълчи. Това, изглежда, кара непознатия да побеснее.

— Аристократ, а? — пита той. — Ваше княжеско височество? Или само графска милост?

Той се обръща към другите:

— Забравили са вече „червената вдовица“^[8].

После изкривява шутовски лице и с прекалено престорено смирение превива плещи и се покланя пред Фридерик. Той омиа с ръка праха по пътя и шепа от него стисва в ръката си.

— Как трябва да ви наричам, ваше величество? — пита той и свива очи.

— Ей, Жак! — извиква някой от групичката, обкръжила лежащия човек, който непрекъснато вие и се оплаква плачливо с женско гласче.

Сухият махва с ръка, дори не обръща глава.

— Чакайте. Аз тук... — измърморва той и отново пита, като гледа Шопен в очите. — Ваше височество прегази един човек... как трябва да наричам ваше височество?

— Наричам се Шопен — отговаря Фридерик.

— Ей, Жак! — повтаря се викът. Вика млад момък с вирнат нос и се приближава към колата. — Нищо му няма. Напил се като свиня!

— Какво от това? — казва Жак, но гласът му е вече видимо не толкова заплашителен. Той гледа Фридерик така, като че ли го е учудила липсата на титла, и погледът му все още не е приятелски. Положително.

— И така, как трябва да титулувам ваше височество? — повтаря той натъртено. Но като не дочаква отговор, почервенява и се нахвърля на кочияша. — Ей ти... слуга. Кой е твоят господар?

— Моят... моят господар... — заеква кочияшът.

— Казвай! — изкрещява Жан.

— Моят... моят господар е велик музикант — продължава кочияшът.

Фридерик едва успява да задържи внезапното избухване на смях, който предизвиква в него гледката на смаяния израз на Жак.

— Велик полски музикант — започва вече по-смело кошияшът, като вижда внезапната промяна в положението. — Най-големият полски музикант в Париж.

Настава миг тишина. Жак оглежда другарите си, които очевидно чакат той да вземе почин. Дори стенещото оплакване на поваления утихва в тоя момент. Сухият Жак разтваря пестника, в който държи шепа прах, и избърсва ръка о панталоните си.

— Полски? — запитва той Фридерик с неуверен глас.

Фридерик се усмихва с ъгълчето на устата.

— Полски — потвърждава той.

Сухият Жак отново се оглежда наоколо. Изкривява лице, сякаш някой неочаквано го е чукнал с пръст по носа. После отново поглежда нагоре.

— Защо, ваша милост... — започва той и изведнъж се усмихва широко с беззъбата си уста. — Аз познавам поляците — казва.

Кочияшът вече се чувства напълно самоуверен. Той скача сръчно на капрата и хваща поводите. Заобиколилите колата се разстъпват, сухият Жак продължава да се усмихва и сам отстранява ръката на опрелия се на калника младеж с вирнат нос.

— Мога ли да продължа пътя си? — запитва Фридерик.

— Ваша милост... — казва смутено Жак и, вижда се, усилено търси изход от неудобното положение.

Намира го в последния миг. Конете вече тръгват, Фридерик повдига шапката си за поздрав и тогава Жак внезапно засиява и така виква, че вдичарят на брега подскача:

— Ей! Момчета! Vive la Pologne!

Тутакси всички изкрещават в хор — явно, знаят този възглас:

— Vive la Pologne!

Конете изведнъж полетяват в бърз тръс. Фридерик бързо се оглежда. Групата стои на едно място и току повтаря лозунга на слабия Жак.

В първия миг Фридерик иска да спре колата, да викне на кочияша, да го бутне по гърба — спри! Но каквото да им каже, ще излезе като благодарност. Той дръпва ръката си назад и още веднъж се оглежда.

Още веднъж го настига познатият възглас.

И тогава за пръв път през оня ден, точно когато минава въпросното място срещу остров St. Louis, точно пред Pont Marie, където къщите на острова се отразяват в Сена със същите контури както крайбрежните сгради на Старе Място, той изпитва най-дълбоко, непреодолимо вълнение. По тялото му ползват тръпки — той не може да овладее неочакваните си сълзи. Закрива очи.

Денят, в който някой заминава — дори това да не е близък човек, — винаги става някак си пуст, изскочил от нормалния ход на събитията. Фридерик никога не е обичал изпращането до дилижанса, развиването на кърпички, звука на тръбата, която съобщава, че дилижансът тръгва, момента, в който задната част на колата изчезва зад завоя на улицата. Винаги по-добре се чувства този, който заминава. На изпращача остава горчивият вкус, че е загубил нещо неопределено, мъгливото предчувствие за опасност, тъгата.

А как може да се сравни заминаването на дилижанса със скърцащи ресори със заминаването на влака? Фридерик не понася железопътната гара, много рядко са съгласява да изпрати някого, които оттам се отправя на път. Дори самата гледка на железопътната линия, която става все по-тясна в далечината и отива към някаква незабележима точка, буди безпокойство. Разбира се, това откритие е от огромно значение — колко много са се съкратили разстоянията, страните и градовете са се приближили едни до други. Но в същото време на тая гара самотата и горчивата тъга се усилват многократно.

Заминаващите се отдалечават със страхотна бързина. Добродушният дилижанс свири от време на време с тръба, по пътищата се влачи относително бавно, с безопасен и удобен тръс. А тук за минута, две, три всичко изчезва от очите. След огромния шум остава тишина. Остава тая горчива миризма на дим и сгорещено желязо; току над земята като дрипи есенна мъгла се люлеят облачета пара. Човек гледа празните и смълчани релси, сякаш не може да схване какво е станало, сякаш е забравил да каже на заминаващия най-важното нещо, но не знае, не е запомнил кое е това най-важно нещо. И го потиска неопределено предчувствие за някакво нещастие. Хората излизат от гарата мълчаливи и замислени.

А този ден... вече се знае. Фридерик дори не е успял да се сбогува със заминаващите, както е възнамерявал. Те са прелетели

покрай него много бързо. И са заминали към родината. Той пак е загубил някого от тия, които още му са много близки. Кожмян му е говорил за отиването му във Варшава, за концертите му... Фридерик дори не е запомнил отговора си.

Горчив и празен е тоя ден. Обядва в града — самотно. После иска да посети Дьолакроа, но не го намира в къщи. На театър няма желание да отиде, опера или концерт тоя ден няма. Когато излиза от къщата, в която живее Дьолакроа, пронизват го силни тръпки — става студено; той нарежда да се връщат на rue Pigalle.

В къщи го чака пощата. Мило писъмце от една негова ученичка — още едно прощално писъмце. По тоя начин загубва вече четвърта лекция и отново триста и шестдесет франка по-малко в месечната му равностметка. Почва да става лошо. На ученичките му не се харесва революцията и те една по една заминават за дворците и замъците на село; мода е също така пролетта да се прекарва в Англия. И най-лошото: отново почва да се шепне за холерна епидемия.

Сякаш в отговор на неприятните мисли той вижда още един плик — писмо от Шотландия. Разбира се — от някогашните му ученички и най-верни обожателки, госпожици Стирлинг. Те подновяват поканата си да им гостува в Шотландия, споменават за възможността да даде концерти през прочутия пролетен сезон в Лондон — сезон на величия и слави. Пращат му няколко критики, много хвалебствени издателски бележки. Јапe още веднъж го кани с нежен, позволяващ да се досети за скритите ѝ чувства завършък на писмото. Той си спомня нейния креслив глас, твърдата и грозна усмивка, спомня си също необикновената деликатност и доброта на тая жена. Трогателна е нейната скрита, примирена ѝ никога неизразена любов. Дали наистина да се възползува от поканата?

Тая мисъл го обзема. Виното изостря мисълта, помага в решенията. Фридерик пожелава да му донесат вино. Той още има две бутилки прекрасен бургунд, подарък от Делфина, които е успял да укрие от зоркото око на Йожен^[9].

Фридерик сядва във фотьойла до прозореца. В прозореца наднича клонка с едва развити листенца. Това е хубава, пълна с радост гледка. На клончето кацва врабче и святка с черните си очички. Фридерик бавно опитва виното, присвива очи. Ароматът и вкусът на виното, топлината, която обгръща сърцето, пляскането на птичи крила току зад

прозореца — всичко това го кара да забрави лошите мисли и тревогите. Изведнъж пътуването до Англия става нещо реално и интересно. Английските критици пишат смислено и умно, трябва да се очаква, че и публиката разбира от изкуство. Освен това не е без значение, че повечето му уроци в Париж са прекратени. А той никога не е имал обичай да пести. Най-сетне... И тук именно се връща първата му неприятна мисъл.

Мисъл, която завършва по-раншната прекъсната фраза: най-сетне напоследък нищо не е написал. Следователно не може да очаква никаква помощ от издателите. Остава му само да преподава или да изнася концерти. Да преподава или да изнася концерти.

Фридерик смръщва чело и става. Разхожда се с неспокойна крачка в стаята, свива рамене. Той все още ще може да пише. В Англия ще отиде в прочутия Ват^[10], там ще почине след концертите си, ще набере сили, ще се залови с нова смелост за нови теми. Да — трябва да промени климата, да замине...

Той се спира на половин крачка. Да замине? За къде?

Днес се е прощавал със сънародници, които заминават за родината. В Познанско и Краковско като че вече започнали битки и отново хиляди хора поемат върху плещите си огромната тежест на сраженията, барикадите, нощните походи, собствената и чужда смърт — стотици скиталци бързат от всички краища на Европа към Полша. На границите те произнасят думите на клетвата. Бъдещето, което ги очаква, ги кара да избират само две неща — свобода или смърт. А той? За какво пътуване мисли той сега? В коя посока на света?

На клончето зад прозореца отново кацва малка, неспокойна птица. Отново блясва като черно зърно от броеница изблещеното оченце на врабче. Настъпва вече здрач — леко замъглен, пролетен.

Какво казва Кожмян на сбогуване?... „Ще дойдеш във Варшава... ще изнесеш концерт... Варшава отново ще те чуе...“.

Защо лъже себе си и него? Та нали и двамата знаят, че това няма да стане. Фридерик няма да отиде на бойното поле, нито ще застане на барикадата. Никой няма да има полза от войник, който по стълбищата трябва да бъде носен на ръце. Навярно и двамата не вярват, че може да се надяват на време, когато Фридерик Шопен отново ще излезе на сцената на Народния театър и ще чуе бурния като юлски дъжд шум от виковете „браво“.

Внезапно в ума му блясва споменът за отговора, който дава на Кожмян при заминаването: „Край на моите публични излизания.“

Така е. Последният концерт го е изтощил стократно. Няколко такива концерти подред могат да станат непоносима тежест. Може да го сломят, завинаги да го притиснат до постелята. През последния му концерт пръстите му отслабват, всяко следващо *forte* изглежда като непреодолима преграда. Когато в края свири „Баркаролата“, той вече не можеше да се справи със силата ѝ. Последният пасаж, пасаж, на който сам е отбелязал: „*fortissimo*“, изсвирва много тихо... клавишите се изплъзват изпод върхчетата на пръстите му, те са хлъзгави и студени.

Защо Кожмян лъже? От съжаление? Та нали двамата знаят, че Фридерик никога няма да излезе на сцената на Народния театър, че Варшава вече няма да го чуе. Времето тече прекалено бързо, прекалено страшно бързата всяка седмица и месец. Войната може да продължи месеци, а може и цели години — моментът, когато ескадронът на Кожмян ще напои конете си във Висла, изглежда неимоверно далечен, по-далечен от всички мисли за собственото бъдеще. Той няма да излезе на сцената на Народния театър, защото не ще може да изнесе величието дори на един концерт, на един пасаж на „Баркаролата“.

В стаята вече настава здрач. Това е време от деня, когато навън светлината е още пълна и сочна, наситена с топлината на слънчевите лъчи, които постепенно добиват цвета на старо злато и оранж. Но в затворените помещения настъпва час на сивота, на сянка в ъглите, на изчезване на светлината, сякаш я посипва ситен, но гъст пепелив прах, а може би дори и пепел.

Фридерик стои, навел леко глава встрани. Гледа в земята. Очите му са полупритворени, изразът на лицето му е такъв, като че ли се ослушва в далечни отгласи. Такъв израз лицето му има винаги, когато в пауза при концерт той слуша глъчката на очакващата го зала. По този начин се мъчи да прочете в нея силата на предаденото на хората въздействие и се подготвя за момента, когато отново ще излезе на естрадата.

Китките на ръцете му са сухи и горещи, изпълнени с безпокойство. Такива са и когато се изправя пред вече смълчалата се зала и вижда святкащите пламъчета на свещите, стотиците вгледани в него очи, сенките в дъното на залата, лъскавата клавиатура на пианото.

Той се приближава с тиха, бавна крачка към пианото. Капакът на клавиатурата е отворен, клавишите лъцят с матов блясък, сякаш те самите са източник на светлина. Той слага върху тях ръце, като докосва най-деликатно плочките от слонова кост. Те не издават звук. Инструментът мълчи още известно време — насава безкрайна, пълна тишина.

А после — сякаш първият звук на инструмента е чакан тъкмо от смълчаната и развълнувана зала на Народния театър във Варшава, сякаш това е вече моментът на жадуваното, завръщане и мечтаната среща, сякаш тая не особено голяма стая на rue Taranne от дните на парижката пролет през 1848 година се е превърнала в грамадна аудитория, изпълнена от тях, на които е посветил музиката си, за които е копнял, на които е подарил своите вълнения и мисли — Фридерик Шопен започва своя концерт: Соната *h-moll*, *opus 59*.

Денят клони към своя край. Минават минути, десетки минути. Стаята се изпълва със сянка като с мъгла. Никой не идва. Къщата мълчи — дори от улицата не долита никакъв звук.

Но от пианото на Плейел извира музика. Човек може да помисли, че има голям концерт. Че пианистът не изпитва умора, че никакъв миг на колебание не смущава неговата сила. Може да се помисли, че тоя път музикантът иска да изкаже пред хората, а пред себе си да повтори всичко, което е премислил или преживял някога. Цялата история на своите години. Неговата памет е запазила всичко най-ценно и най-близко от тях.

В тоя миг времето е спряло своя бяг и самотата се е свършила. Забързано, времето може да отминава болния, изморен човек, човешките дела и грижи могат да го изоставят зад себе си. Но нито времето, нито тия дела не ще отминат, не ще оставят зад себе си там музика. Защото тъкмо техният пулс е диктувал нейния пулс, съдържанието на времето и на човешките дела е творило нейното съдържание. И ако дори пътят до сцената на Народния театър е много далечен за пианиста, той няма да е много далечен за музиката му. Тя ще се върне в родния си край, в равната като разтворена длан мазовецка земя, край завоя на Висла и при барикадата на Старе Место.

В жилището на rue Pigalle е вече здрач. Но музиката не гасне. Осветено от нейния блясък, лицето на свирещия носи с изкривените устни следи на гневна усмивка, пълна със смелост и сила. Минават не

само десетки минути, но и цели часове. Въпреки това струните на пианото не млъкват, не губят сили и ръцете на пианиста. С еднаква лекота те повтарят замислената лирична фраза на мазурката, както и дивия и гневен клик на скерцото, което само толкова неотдавна се е сторило много тежко за ръцете на болния човек.

Зад прозорците над Париж се издига вечерното сияние на онази паметна пролет на 1848 година.

А концертът продължава.

[1] Старинен английски танц с различни фигури. — Б.пр. ↑

[2] Ръководител на съвестта. — Б.пр. ↑

[3] „Десет дни от живота на Алфонс ван Борден“. — Б.пр. ↑

[4] Долу кралят! Да живее републиката! — Б.пр. ↑

[5] Гилотината. — Б.пр. ↑

[6] Станислав Кожмян (1811–1885) — публицист, поет и преводач. Поради участието си в полското въстание през 1831 г. напуска Полша и дванадесет години живее в емиграция, предимно в Англия. — Б.пр. ↑

[7] Старинният център на Варшава. — Б.пр. ↑

[8] Гилотината. — Б.пр. ↑

[9] Йожен Дьолакроа. — Б.пр. ↑

[10] Град в Югозападна Англия с известни още от римско време горещи минерални извори. — Б.пр. ↑

СБОГУВАНЕ

Вчера — сряда, 17 октомври 1849 година — Норвид^[1] се затичва за площад Вандом №12 още от рано сутринта. Пред портата той вижда познатата кола на доктор Грювейе и още две карети. През последните дни е винаги така. Но тая сутрин пред входа на къщата са се събрали няколко лица — портиерът, две стари жени със смъкнати на челото забрадки, някакъв висок прегърбен човек с черен фрак и черни ръкавици. Те стоят с наведени една към друга глави, „черният“ обяснява нещо, като разперва ръце.

Като го вижда, Норвид спира, без да направи пълна крачка. Известно време той се взира в прозорците на сградата. Тук той не е идвал много пъти — Шопен живее на площад Вандом едва от един месец. Затова не може да си спомни добре дори как изглежда стаята. Помни само няколко откъслечни, мъгляви картини: Фридерик наведен над бюрото пише писмо. Фридерик стои весел и усмихнат на прозореца при пълната светлина на септемврийското слънце. Фридерик във фотьойла разглежда издадените му композиции...

Да — напоследък това се е случвало най-често. Седи във фотьойла до прозореца и чете нотите без инструмент, само понякога несъзнателно почуква с пръсти по облегалото на фотьойла някакъв посложен пасаж или октавов ход. Това четиво го оживява, той се откъсва от него с неохота, с унесен израз на очите, като човек, погълнат от нишката на сложни, но увличащи неща. Но не се сърди, когато го прекъсват. Оживен е, готов да се смее, макар не особено разговорлив. Често се съгласява със събеседника си с любезно движение на главата, но не слуша — по очите му се вижда, че мисли за своите си неща, които не иска да повери на никого.

Норвид ясно вижда в паметта си тази усмивка. А сега стои и гледа струпаната пред портата групичка хора, без да може да направи нито крачка. След като постоява така доста време, тръгва обратно.

Едва към единадесет и половина си припомня какво още трябва да направи. Като е вървял така, той е стигнал чак в предградията. Стигнал е до оная гостилница срещу остров Сен-Луи пред Pont Marie,

за която Фридерик често е споменавал като за „пращка гостоприемница“. А сега трябва да се върне в центъра и да се отбие в някоя цветарница.

Норвид няма много пари, а през октомври теменужките са извънредно скъпи. Когато продавачката казва цената, той се поколебава за миг. Но после купува две букетчета и тръгва към площад Вандом. От къщата с №12 в тоя момент излиза Дьолакроа.

— Знаех, че... от сутринта знаех, че днес — казва художникът.

Норвид безпомощно вдига цветята до гърдите си, но не казва нито дума.

Вечерта се опитва да напише нещо. Не може. Едва на другия ден, осемнадесети октомври, той чува в себе си първата фраза:

— По рождение варшавянин, по сърце поляк, по талант гражданин на света...

Той сядна на разкривената, клатушкаща се масичка. Пише бързо, изхабеното вече перо пръска мастило, другата страна на листа представлява чернова на стихотворение.

Той пише почти без да зачерква:

„По рождение варшавянин, по сърце поляк, по талант гражданин на света, Фридерик Шопен слезе от сцената на тоя свят. Гръдната болест ускори преждевременната смърт на артиста на тридесет и девет годишна възраст, на седемнадесети този месец. Той умееше да разрешава най-трудните задачи на изкуството с тайнствена сръчност, защото умееше да събира полските цветя, без да изтръсква от тях нито росата, нито най-лекия пращец. И умееше с идеала на изкуството да ги превръща в звезди, в метеори, да не кажа в комети, които осветяват цяла Европа. Посредством него пръснатите по полята сълзи на полския народ се струпаха върху диаманта на красотата в диадемата на човечеството като кристали на някаква странна хубост. Това е, което може да извърши най-великият майстор в изкуството, и Шопен го направи. Почти целия си живот (съществената му част) той прекарва извън отечеството заради отечеството. Това е най-великото нещо, което може да постигне един изгнаник, и Фридерик го постига...“

[1] Циприян Норвид (1821–1883) — един от най-изтъкнатите полски поети-романтици — Б.пр. ↑

АЗБУЧЕН УКАЗАТЕЛ

Д'Агу, Мари (1805–1876). Френска писателка.

Александър I (1777–1825). Руски император (1801–1825).

Байрон, Джордж (1788–1824). Английски поет, представител на революционния романтизъм.

Балзак, Оноре дьо (1799–1850). Френски писател.

Бах, Йохан Себастиан (1685–1750). Немски композитор и органист.

Белини, Винченцо (1801–1835). Италиански композитор.

Бем Юзеф (1794–1850). Полски политически деец, генерал. Участник в полското освободително въстание (1830–31).

Бенкендорф, Александър (1781–1844). Руски държавен деец, граф.

Бестужеви — декабристи-офицери: Александър, литературен псевдоним Марлински — руски писател (1797–1837); Михаил, капитан (1800–1871); Николай, гвардейски капитан-лейтенант (1791–1855).

Бетховен, Лудвиг ван (1770–1827). Немски композитор и пианист.

Боало-Депрео, Никола (1636–1711). Френски поет, теоретик на класицизма.

Боливар, Симон (1783–1830). Един от ръководителите на борбата за независимост на испанските колонии в Америка.

Бродзински, Казимеж (1791–1835). Полски поет и критик.

Буанароти, Филипо (1761–1837). Деец на революционното движение във Франция и Италия, комунист-утопист.

Бурбони — кралска династия във Франция (1589-1792; 1814-15; 1815–30), в Испания (1700-1808; 1814-68; 1874–1931), в Неаполитанското кралство (1735-1805; 1814–60).

Вагнер, Рихард (1813–1883). Немски композитор, романтик.

Волтер — псевдоним на Франсуа Мари Аруе (1694–1778). Френски писател, философ и историк.

Ворцел, Станислав (1799–1857) — полски революционер-демократ, социалист-утопист.

Гизо, Франсуа (1787–1874). Френски държавен деец, историк. Министър на вътрешните работи (1830).

Гировец, Войтех (1763–1850). Австрийски композитор, чех по националност.

Гошчински, Северин (1801–1876). Полски революционер, поет и публицист.

Гьоте, Йохан Волфганг (1749–1832). Немски поет и мислител.

Добжински, Игнаци (1807–1867). Полски композитор, диригент и педагог.

Дьолакроа, Йожен (1798–1863). Френски живописец и график.

Елснер, Юзеф (1769–1854). Полски композитор, диригент, педагог.

Калкбренер, Фридрих-Вилхелм (1785–1849). Немски композитор, пианист и педагог.

Карл X (1757–1836). Френски крал от династията на Бурбоните (1824–1830).

Каталани, Анжелика (1780–1849). Италианска певица.

Керубини, Луиджи (1760–1842). Италиански композитор.

Клементи, Муцио (1752–1832). Италиански пианист, композитор и педагог.

Константин Лавлович (1779–1831). Руски княз, син на Павел I.

Костюшко, Тадеуш (1746–1817). Полски политически и военен деец.

Курпински, Карол Казимеж (1785–1857). Полски композитор, диригент, музикален теоретик.

Ламартин, Алфонс Мари Луи де (1790–1869). Френски поет-романтик, политически деец, историк.

Лафайет, Мари Жозеф Пол (1757–1834). Френски политически деец, генерал.

Лелевел, Йоахим (1786–1861). Полски историк и обществен деец.

Льору, Пиер (1797–1871). Френски философ, социалист-утопист, един от основателите на християнския социализъм.

Лешчински, Станислав (1677–1766). Полски крал (1704–11, 1733–34).

Липински, Карол (1790–1861). Полски цигулар и композитор.
Лист, Ференц (1811–1886). Унгарски композитор и пианист.
Луи-Филип (1773–1850). Френски крал от орлеанската династия (1830–1848).

Льодру-Ролен, Александър Огюст (1807–1874). Френски политически деец, адвокат.

Любецки, Францишек Ксавери (1779–1846). Полски държавен деец, княз.

Майербер, Джакомо — псевдоним на Якоб Лимбан Бер (1791 — 1864). Немски композитор и диригент.

Малчевски, Антони (1793–1826). Полски поет.

Менделсон Бартолди, Феликс (1809–1847). Немски композитор, пианист и диригент.

Метерних, Клеменс (1773–1859). Австрийски държавник, инициатор на Свещения съюз, привърженик на абсолютизма.

Мицкевич, Адам (1798–1855). Полски поет, деец на националноосвободителното движение.

Мохнацки, Маурици (1803–1834). Полски политически деец, публицист и критик.

Моцарт, Волфганг Амадеус (1756–1791). Австрийски композитор.

Мошелес, Игнац (1794–1870). Немски композитор, пианист и педагог.

Муравьов, Никита (1796–1843). Декабрист, гвардейски капитан.

Мюсе, Алфред дьо (1810–1857). Френски поет-романтик.

Наполеон I (1769–1821). Френски пълководец, първи консул на френската република (1799–1804), император на Франция (1804–1815).

Наполеон III (1808–1873). Луи Наполеон. Френски император. (1852–1870).

Немцевич, Юлиян (1757–1841). Полски писател, участник в полското въстание (1830), адютант на Костюшко.

Николай I (1796–1855). Руски император (1825–55).

Новалис — псевдоним на Фридрих Леополд фон Харденберр (1772–1801). Немски поет.

Новосилцов, Николай (1768–1838). Руски държавен деец, президент на петербургската АН.

Павел I (1754–1801). Руски император (1796–1801).

Паганини, Николо (1782–1840). Италиански композитор и цигулар.

Пестел, Павел Иванович, (1793–1826). Дворянски революционер, декабрист, полковник.

Полиняк, Огюст Жул Арман Мари (1780–1847). Френски политически деец, граф, после княз.

Понятовски, Станислав Август (1732–1798). Последният полски крал (1764–95).

Радзивил — стар прочут полски княжески род.

Рилеев, Кондратий Фьодорович (1795–1826). Руски поет, представител на революционния романтизъм, декабрист.

Рис, Фердинанд (1784–1838). Немски композитор, пианист и диригент.

Рихтер, Йохан Паул Фридрих (1763–1828). Немски писател. Псевдоним Жан Пол.

Росини, Докоакино (1792–1868). Италиански композитор.

Ротшилд — династия финансови магнати (XVIII-XIX век.).

Санд, Жорж — истинското ѝ име е Аврора Дюпен дьо Дюдеван (1804–1876). Френска писателка, романистка.

Скарлати, Доменико (1685–1757). Италиански композитор и клавесинист.

Скот, Валтер (1771–1832). Английски писател.

Словацки, Юлиуш (1809–1849). Полски поет и драматург.

Собески, Ян (1629–1696). Полски пълководец, крал под името Ян III (от 1674).

Стал, Ан Луиз дьо (1766–1817). Френска писателка.

Страдела, Алесандро (1642–1682). Италиански композитор и цигулар.

Талейран, Шарл Морис (1754–1838). Френски държавен деец, дипломат.

Фердинанд VII (1784–1833). Крал на Испания (1808, 1814–33).

Филип Орлеански (1674–1723). Херцог, регент на Франция при малолетния Людовик XV (1715–23).

Франц II (1768–1835). Последният император на Свещената римска империя (1792–1806), император на Австрия под името Франц I (от 1804).

Хайдн, Йозеф (1732–1809). Австрийски композитор.

Хайне, Хайнрих (1799–1856). Немски поет-романтик.
Хендел, Георг Фридрих (1685–1759). Немски композитор.
Херц, Анри (1803–1888). Френски композитор, пианист и педагог.
Хилер, Фердинанд (1811–1885). Немски пианист.
Хофман, Ернст (1776–1822). Немски писател, представител на късния романтизъм.
Хумел, Йохан Непомук (1778–1837). Немски композитор и пианист.
Чарториски, Адам Ёежи (1770–1861). Полски политически деец. Министър на вътрешните работи на Русия (1804–06).
Черни, Карл (1791 — 1857). Австрийски пианист, композитор и педагог.
Шимановска, Мария (1789–1831). Полска пианистка и композиторка.
Шлегел, Аугуст Вилхелм (1767–1845). Немски литературен историк, писател.
Шуберт, Франц (1797–1828). Австрийски композитор-романтик.
Шуман, Роберт (1810–1856). Немски композитор-романтик.
Юго, Виктор (1802–1885). Френски поет, романист, публицист и политик.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.